

MARK TWAIN
ÖNÉLETRAJZ

FORDÍTOTTA VALKAY SAROLTA
VÁLOGATTA SZÁSZ IMRE

ELŐSZÓ

Ebben az önéletrajzban szem előtt tartom majd azt a tényt, hogy a sírból szólok meg. Szó szerint a sírból beszélek, mert mire ez a könyv elhagyja a nyomdát, én már halott leszek.

Hogy inkább a sírből nyilatkozom meg, mint élő nyelvemmel, arra nyomós okom van: innen szabadon szólhatok. Ha az ember a magánéletével foglalkozó könyvet ír - amelyet még életében olvashatnak -, visszaretten attól, hogy kimondja teljesen őszinte véleményét. Minden erre irányuló kísérlete csődöt mond: rá kell döbennie, hogy ez emberfölötti vállalkozás. Az emberi elme és szív legőszintébb, legszabadabb és legizgalmasabb megnyilvánulása a szerelmes levél. Az ember abból a tudatból meríti hozzá a korlátlan vallomás- és kifejezési szabadságot, hogy amit ír, nem kerül idegen szeme elé. Néha adódik ugyan egy-egy házassági ígéret megszegése miatt indított eljárás; s amikor emberünk nyomtatásban látja a levelét, rendkívül kellemetlenül érzi magát, és megállapítja, hogy sosem tárta volna ki érzelmeit ily őszintén, ha sejti, hogy közönség számára ír. Nem talál ugyan semmit a levélben, ami ne lett volna igaz, becsületes és tiszteletre méltó, de mégis sokkal-sokkal zárkózottabb lett volna, ha tudja, hogy írását kinyomtatják.

Úgy éreztem, egy szerelmes levél őszinte, szabad és zavartalan hangján írhatok, abban a tudatban, hogy amit írok, emberi szem elé nem kerül, csak ha már halott leszek, mit sem sejtő és közönyös.

1835. november 30-án születtem Floridában, egy majdnem észrevehetetlenül kicsi városkában, Missouri állam Monroe megyéjében. Szüleim a harmincas évek elején költöztek Missouriba; nem emlékszem, hogy pontosan melyik évben, mert akkor még nem születtem meg, és nem törődtem ilyesmivel. Hosszadalmas, viszontagságos és nagyon kényelmetlen utazás lehetett ez akkoriban. A városkának száz lakosa volt, és én egy százalékkal növeltem a lakosságát. A történelem sok nagy alakja nem mondhatja el, hogy ennyit tett egy városért. Talán szerénységtől, hogy szóba hozom, de ez az igazság. Ilyen nagyszabású cselekedetet senkiről sem jegyezték föl - még Shakespeare-ről sem. Én ezt tettem Floridával, és ebből az következik, hogy bármelyik várossal megtehettem volna: talán még Londonnal is.

Nemrég küldött nekem valaki egy képet Missouriból, a szülőházamról. Eddig mindig úgy emlegettem, mint valami palotát, de ezután óvatosabb leszek.

A városka két, párszáz méter hosszú utcából állt; a többi utat jobb, ha egyszerűen mezei ösvénynek nevezzük; ezeket léckerítések és kukoricaföldek szegélyezték. Az utak és ösvények ugyanazzal az anyaggal voltak „kövezve” - esős időben ragacsos fekete sárral, szárazság idején pedig bokáig érő porral.

A házak többnyire gerendából épültek - tulajdonképpen mindegyik, három vagy négy kivétellel; az utóbbiak favázzal készültek. A téglá- és kőépületeket nem ismerték. Gerendából készült a templom is, nyersfa padlóval és deszkapadokkal. A nyersfa padló olyan fatörzsekből készült, melyeket egyik oldalon szekercével elegyengettek. A fatörzsek között a réseket nem tömték be, szőnyeg sem volt. Ennélfogva, ha egy őszibaracknál kisebb méretű tárgyat ejtettünk le, biztosan leesett a résen. A templom rövid gerendatalpakon nyugodott, amelyek majdnem egy méter magasban tartották a föld felett. Alatta disznók szenderegtek, és ha a kutyák hajkurászták őket az istentisztelet alatt, a tiszteletesnek várnia kellett, amíg elül a ricsaj. Telente frissítő fuvallat áradt fölfelé a nyersfa padlón keresztül; nyáron mindenkinek bőven kijutott a bolhákból.

A deszkapad általában fűrészelt fatörzsek külső részéből készült, kéreggel lefelé; a végein fűrt négy lyukba illesztett fapöcökre támaszkodik; nincs se támlája, se párnája. A templomban az alkonyati homályt sárga faggyúgyertyák szolgáltatták; bádoggal gyertyatartókban lógtak a falon. Hétköznap a templom tanteremként szolgált.

A városka két üzlettel dicsekedhetett. Az egyiknek a nagybátyám, John A. Quarles volt a tulajdonosa. Szerény kis vállalkozás volt, néhány vég olcsó kartonnal a fél tucat polcon; pár hordó sózott makréla, kávé és melasz a pult mögött; seprűkötegek, lapátok, fejszék, kapák, gereblyék és más effélék heverték szerteszéjjel; egy csomó olcsó kalap, főkötő és madzagra fűzött bádogedény lógott a falon. A szoba túlsó végében volt egy másik pult, rajta zsákokban sörét, egy-két sajt és egy hordó lőpor; előtte sorban szögek hordóban, öntött ólomtömbök; mögötte néhány hordó melasz és kisüsti gabonawhisky csapra verve. Ha egy fiú öt-tíz cent értékű árut vásárolt, vehetett egy fél maréknyit a cukortartályból; ha asszony vett néhány méter kartont, kijárt neki egy orsó cérna ráadásul a szokásos ingyen ruhaszegőhöz; ha férfi vásárolt valami apróságot, akkorát húzhatott a whiskyshordóból, amekkora jólesett neki.

Minden olcsó volt; az alma, őszibarack, édesburgonya, burgonya és kukorica vékája tíz centbe került; tíz cent volt egy csirke, hat cent egy font vaj, három cent egy tucat tojás, öt cent a kávé és cukor fontja, öt liter whisky tíz cent. Nem tudom, milyenek most az árak Missouri állam-

ban, de azt tudom, hogy milyenek itt Hartfordban, Connecticut államban. Itt ugyanis három dollár egy véka alma, öt dollár az őszibarack; a burgonya (válogatott bermudai) öt dollár; egymásfél dollár egy csirke, súly szerint, ötven-hatvan cent egy font vaj, ötven-hatvan cent egy tucát tojás, negyvenöt cent egy font kávé és négy vagy öt dollár öt liter belföldi whisky, azt hiszem, bár csak annak a fajtának tudom biztosan az árát, amelyet én vásárolok: a skót whisky, és tíz dollárba kerül, ha tíz literrel veszek egyszerre - ha kevesebbet vásárolok, akkor drágább.

Harminc-negyven évvel ezelőtt ott Missouriban az átlagos szivarból harminc centbe került száz darab, de legtöbbször ezt a fényűzést sem engedték meg maguknak, mert a pipázás úgyszólván semmibe sem került ezen a dohánytermő vidéken. Ma már Connecticut államban is foglalkoznak dohánytermesztéssel, mégis tíz dollárt fizetünk száz darab connecticuti szivarért, és tizenöt-húsz dollárt száz darab importszivarért.

Eleinte voltak apámnak rabszolgái, de apránként eladogatta őket, és évenként bérelt rabszolgákat a farmerektől. Tizenöt éves néger lányért tizenkét dollárt fizetett apám a farmernek, a lánynak meg adott két olcsó ruhát és egy pár olcsó cipőt - az áruk majdnem nullával volt egyenlő. Huszonöt éves néger mindenért huszonöt dollárt fizetett egy évre: az ilyen néger asszony cipőt kapott és szintén igen olcsó ruhákat; erős, negyvenéves asszonyért, aki szakácsnő, mosónő vagy hasonló szerepet töltött be, negyven dollárt fizetett egy évre, és a szokásos két öltözet ruhát kapta; egy munkabíró férfiert hetvenöt-száz dollárt adott évente a tulajdonosának, a rabszolgának pedig vett két zsávolyruhát és két pár bakancsot - az egész felszerelés körülbelül három dollárba került.

Régebben gyakran megjelent emlékezetemben, hogyan sétált bele az udvaron a tűzbe Henry öcsém egyhetes korában. Elégé különös, hogy ilyesmire emlékszem, de még különösebb, hogy harminc éven át áltattam magam; *emlékeztem* rá - pedig természetesen sohasem történt meg, hiszen nem is tudott járni, amikor olyan idős volt. Ha egy pillanatra elgondolkozom közben rajta, akkor nem terheltem volna az agyamat ezzel a zöldséggel ilyen hosszú ideig. Sokan azt hiszik: a gyermek első két évében szerzett benyomásai nem maradnak meg öt évnél tovább az emlékezetében, de ez tévedés. Benvenuto Cellini esete a szalamandrával hiteles és igaz; ugyanez vonatkozik Helen Keller jelentős és vitathatatlan élményére. Sok-sok évig abban a hitben éltem, hogy hathetes koromban segítettem a nagyapámnak meginni a whisky-puncsát, de mostanában ezt már nem emlegetem; öregszem, és az emlékezetem nem oly élénk, mint valaha. Fiatalabb koromban képes voltam bármire visszaemlékezni, akár megtörtént, akár nem, de képességeim már hanyatlanak. Rövidesen nem emlékszem majd másra, csak soha nem volt dolgokra. Szomorú ez a hanyatlás, de mindnyájunk elkerülhetetlen sorsa.

2

John A. Quarles nagybátyám gazdálkodott is; a birtoka Floridától négy mérföldre feküdt. Nyolc gyermeke, tizenöt vagy húsz negere volt, és máskülönben sem kerülte el a szerencse, főleg ami a jellemét illeti. Nála jobb emberrel nem találkoztam. Minden évben két-három hónapig nála vendégeskedtem, Hannibalba költözésünk negyedik évétől tizenegy vagy tizenkét éves koromig. Tudatosan sohasem használtam fel öt vagy a feleségét egyik könyvemben sem, de a farmja nagyon kapóra jött nekem egyszer-kétszer az irodalomban. A *Huckleberry Finn*-ben és a *Tom Sawyer, a detektív*-ben leköltöztettem a farmot Arkansasba. Igaz, hogy hatszáz mérföld távolságban volt tőle, de ez nem okozott nehézséget; nem volt túlságosan nagy a farm - talán kétszázötven hektár -, de ha kétakkora, akkor is meg tudtam volna tenni.

Ami pedig a dolog erkölcsi részét illeti, fűtültem rá: akár egy egész államot is elköltöztetnék, ha az irodalom igényei úgy kívánnák.

A birtok, John bácsi farmja, a fiúgyerekek mennyországa volt. A kettős gerendaházat tágas, fedett folyosó kötötte össze a konyhával. Nyaranta kitették az asztalt erre az árnyas, szellős folyosóra, és azok a pazar ennivalók - jaj, sírnom kell, ha rá gondolok! Sült csirke, ropogós malac; vad- és házipulyka, kacska, liba; frissen lőtt vad; földimókus, nyúl, fácán, fogoly, préri-tyúk; piskóták, forró kelt tészták, meleg hajdinakása, friss búzafánk, forró sütemények, párolgó kukoricamálé; főtt kukorica, füstölt hús tejeskukoricával és babbal, vajbab, zöldbab, paradicsom, zöldborsó, burgonya, édesburgonya; író, tej, aludttej; görögdinnye, muskotálydinnye, kantalup - mind frissen a kertből; almapástétom, őszibarackpástétom, sülttökpástétom, bundásalma, őszibarackszörp - a többire már nem is emlékszem. A legfőbb varázsuk talán az a mód volt, ahogyan ezeket az ételeket elkészítették - különösen néhány fogást. Főleg a kukoricakenyeret, a forró piskótát, a búzakenyeret és a sült csirkét. Ezeket Északon nem tudják rendesen sütni - szerintem nem tudják megtanulni a művészetét. Észak azt hiszi, hogy tud kukoricakenyeret készíteni, de ez csak babona. Talán nincs is a világon máshol olyan jó kenyér, mint a déliek kukoricakenyere, de olyan rossz sem, mint az északi utánzata. Északon ritkán kísérleteznek azzal, hogy csirkét süssenek, és jól is teszik; ezt a művészetet a Mason és Dixon vonalától északra lehetlenség elsajátítani, és ugyanez vonatkozik Európára is. Ez nem mese: a tapasztalat beszél belőlem. Európában azt képzelik, hogy a különböző fajta kenyerek étető-forrón fogyasztása „amerikai” szokás, de ez felületes általánosítás; sokkal inkább a déliekre jellemző, mint az északiakra. Északon és Európában a forró kenyeret egészségtelennek tartják. Ez valószínűleg szintén ostoba babona, éppúgy mint az, hogy Európában a jeges vizet is egészségtelennek tartják. Európának nincs szüksége a jeges vízre, ezért nem is issza; és mégis, jobb szava van rá, mint nekünk, mert pontosan meghatározza, a miénk pedig nem. Európa „jegelt” víznek nevezi. A mi szavunk olvasztott jégből eredő vízre utal - jellegtelen ízű ital, nemigen ismerjük.

Kár, hogy a világ annyi kellemes dolgot elvet, csak azért, mert azt hiszi: egészségtelen. Kétkedem benne, hogy az Úr egyáltalán adott nekünk olyan frissítőt, ami - mértékkel fogyasztva - egészségtelen volna, kivéve a mikrobákat. És mégis, vannak emberek, akik szigorúan megfosztják magukat minden ehető, iható, szívható dologtól, ami kissé kétes hírnévre tett szert. Ezt az árat az egészségért fizetik. És cserébe mindössze egészséget kapnak érte. Különös: mintha valaki az egész vagyonát odaadná egy tehénért, amelynek már elapadt a teje.

A tanyaépület hatalmas udvar közepén állt, az udvart három oldalon léckerítés vette körül, hátul pedig magas palánk; ennek támaszkodott a füstölő. A palánk mögött terült el a gyümölcsös, a gyümölcsösön túl a néger házak és a dohányföldek. Az elülső udvarba fűrészelt gerendákból készült, lépcsősen emelkedő feljárón lehetett bejutni; nem emlékszem, hogy kapu lett volna. Az elülső udvar sarkában tucatnyi méltóságteljes hikorifa állt, és egy csomó fekete-diófa; érés idején tömérdek diót szedtünk ott össze.

Kicsit odébb, a ház mellett kis gerendakunyhó támaszkodott a léckerítésnek; az erdős domboldal meredeken lejtett ott a csűrök, raktárak, istállók és a dohányszárító pajta mellett, egy kristálytisza patak felé, amely csobogott kavicsos medrében, kanyargott, ide-oda szökdécselt a föléje nyúló lombok és gallyak mély árnyékában. Kiválóan alkalmas hely volt, hogy tocsogjunk benne, és kisebb medencéiben fürödjünk is, amit gyakran megtettünk, mivel megtiltották. Mert hamisítatlan keresztény csemeték voltunk: korán felismertük a tiltott gyümölcs édes-ségét.

A kis gerendakunyhóban ágyban fekvő beteg, ősz hajú rabszolgaasszony lakott, akit naponta meglátogattunk, és borzalommal szemléltünk, mert azt hittük, hogy legalább ezeréves, és

személyesen beszélt Mózzsal. Ezek az adatok fiatalabb négerektől származtak, és jóhiszeműen továbbították nekünk. Mi minden adatot elhittünk, ami az öreg néger asszonyról eljutott hozzánk; így azt is, hogy az egészsége az Egyiptomból való kivonulás alkalmával rokkant meg, és azóta sem tudott helyrejönni. A feje tetején volt egy kerek kopasz folt; mögéje szoktunk lopakodni, áhítatos csöndben megszemléltük, és elméláztunk rajta, hogy bizonyára ijedtében kapta, amikor látta, hogy a fáraó a vízbe fullad. Hanna „nénénk”-nek hívtuk, déli szokás szerint. Ő is babonás volt, mint a többi néger; és éppúgy, mint a többi, mélységesen vallásos. Mélységesen hitt az imában, mint a többiek, és közepes ínség idején élt is vele, de ha holtbiztos eredményre volt égető szüksége, akkor nem imádkozott. Valahányszor boszorkányok jelenlétét észlelte, maradék gyapjas haját fehér cérnával kis fürtökbe kötötte, és ez azonnal megbénította a boszorkányokat.

Az összes négerék jó barátaink voltak, a velünk egykorúak pedig úgyszólván pajtásaink. Az *úgyszólván*-nal fokozatot fejezek ki. Pajtásaink voltak, és mégsem azok; színünk és helyzetünk különbözősége finom határvonalat húzott, amelyet mindkét fél tiszteletben tartott, s amely lehetetlenné tette a teljes keveredést. Volt egy hűséges és odaadó jó barátunk, szövetéségesünk és tanácsadónk, „Dani bácsi”, egy középkorú rabszolga, a legjobb fejű néger az összes között, csupa melegség és jóakarát, a szíve becsületes és egyszerű, és családság nem fért hozzá. Sok-sok évig hűségesen szolgált engem. Nem láttam már több mint egy fél század óta, de ez idő nagy részében lélekben élveztem kedves társaságát, és szerepeltettem a könyveimben; olykor saját nevén, máskor „Jim” néven. Elcipeltem őt mindenfelé - Hannibalba, tutajon le a Mississippin, sőt egy léggömbbel még a Szahara fölé is - és mindezt a vele született türelemmel, barátsággal és hűséggel viselte el. Ezen a farmon szerettem meg mélyen a fekete fajtát, és ismertem meg néhányat szép tulajdonságaiból. Ez az érzés s ez a megbecsülés kiállta több mint hatvan év próbáját, nem fakult és nem csorbult meg. A fekete arcot éppoly szívesen látom ma is, mint akkor.

Iskoláskoromban nem idegenkedtem a rabszolgaság intézményétől. Sejtelmem sem volt róla, hogy valami nincs rendben körülötte. Senki sem vádolta fülem hallatára; a helyi lapok sem szóltak ellene; a helybéli szószékről azt hallottuk, hogy az Úr helyesli, szent dolog; a kételkedő csak nézzen bele a bibliába, ha megnyugtatóra van szüksége, majd szövegeket olvastak föl bizonyításul. Ha magukban a rabszolgákban volt is ellenszenv a rabszolgasággal szemben, bölcsen hallgattak. Hannibalban ritkán láttuk, hogy rabszolgával rosszul bántak volna - a farmon pedig soha.

Mégis, történt egy idevágó kis incidens gyermekkoromban, amely igen nagy hatást tehetett rám, különben nem maradt volna meg ily tisztán és élesen, élénken és világosan az emlékezetemben e lassan vánszorgó évek alatt. Volt nálunk egy kis rabszolgafiú, akit egy hannibali embertől béreltünk. Maryland állam keleti partjáról származott; családjától és barátaitól fél kontinens távolságra vitték és eladták. Vidám kedélyű, ártatlan és derék fiú volt; talán a leglármasabb kis fickó, akivel valaha találkoztam. Egész nap énekelt, füttyült, kiabált, kurjongatott, nevetett - őrvítő, lehengerlő, elviselhetetlen volt. Végül elvesztettem a türelmemet. Tajtékozva odamentem anyámhoz, és közöltem vele, hogy Sandy már egy órája megállás nélkül énekel, nem bírom tovább - legyen olyan kedves, szóljon neki, hogy fogja már be a száját. Anyám szemeit elfutotta a könny, ajka reszketett, és valami ilyesfélét mondott:

- Szegényke, ha énekel, legalább tudom, hogy nem emlékszik semmire; ez megvigasztal. De ha hallgat, akkor attól félek, hogy gondolkodik, és azt nem tudom elviselni. Sosem fogja viszontlátni az anyját; ha tud énekelni, én bizony nem akadályozom meg benne, csak hálás vagyok érte. Ha idősebb lennél, megértenél; akkor ennek az elhagyatott gyermeknek a lármája boldoggá tenné.

Egyszerű beszéd volt, egyszerű szavakból, de célba talált, és Sandy zajongása többé nem zavart. Anyám sosem tartott nagy szónoklatokat, de természetes adottsága volt hozzá, hogy egyszerű szavakkal is hatást érjen el. Majdnem kilencven évet ért meg, de a végsőkéig bírta nyelvvel - különösen ha valami aljasság vagy igazságtalanság felkeltette a haragját. Többször kapóra jött a könyveimben, amikor Tom Sawyer Polly nénijeként szerepelt. Tájszólással ruháztam fel, és még más módon is igyekeztem tökéletesíteni, de nem sikerült. Sandyt is felhasználtam egyszer; az is a *Tom Sawyer*-ben volt. Megpróbáltam vele meszeltetni a kerítést, de eredménytelenül. Már nem emlékszem, milyen nevet adtam neki a könyvben.

3

Még most is magam előtt látom a farmot, tökéletesen világosan emlékszem rá. Látom minden tartozékát, minden részletét. A nagy lakószoba egyik sarkában kerek ágy, a másik szögletben rokka - a rokka kerekének erősödő-halkuló távoli zümmögő hangja mindig mélyen elszomorított; honvágyat és bánatot ébresztett bennem, s a holtak kóbor lelkével töltötte be világomat. Látom a hatalmas kandallót; téli estéken dugig raktuk hikorifa hasábokkal, melyek lobogva égtek, s a végükön cukroslé-buborékokat izzadtak, de ez sem veszett kárba, mert lekaptuk, és megettük. Lusta cicánk a kandalló rücskös kövén nyújtózott, az álmos kutyák a kandalló rácsának támaszkodva hunyorgattak. Nagynéném az egyik kandallózugban kötögetett, nagybátyám a másikban tengericsutka pipájából pöfékelt. A szőnyegtelen, sima tölgyfa padlón halványan tükröződtek a táncoló lángnyelvek, és meglátszottak rajta a fekete szeplők, ahová égő fadarabok hulltak, és békésen kihunytak. A háttér félhomályában fél tucat gyerek hancúrozott; itt-ott fonott ülésű székek, némelyikük hintaszék talppal. Volt ott egy bölcső is - most szolgálton kívül, de bizakodva várt sorára. Hűvös kora reggeleken összekuporodó gyerekek, ingben-pendelyben, a kandalló sarkában ütötték fel tanyájukat - nem lehetett őket rávenni, hogy otthagyják kényelmes helyüket, és kimenjenek mosakodni a szél járta részre a ház és a konyha közé, ahol a közös bádogmosdótál állt.

Kint az elülső kerítés mellett vezetett el az országút - nyáron jó poros, és a kígyók kedvelt tanyája; szerettek elheverészni és sütkérezni a napon. A csörgőkígyót és a viperát megöltük; ha harapós fekete fajtával vagy villámgyors siklóval találkoztunk, vagy a legendás hírű „karikakígyóval”, akkor szégyenkezés nélkül elszaladtunk; ha „házisikló” vagy kis tarkasikló került utunkba, fölszedtük, és Patsy néni kézimunkakosarába rejtettük meglepetésül; ő ugyanis idegenkedett a kígyóféléktől, és valahányszor az ölébe vette a kosarat, és a siklók előbújtak, majdnem esztét vesztette ijedtében. Valahogy sosem tudta őket megszokni, pedig lett volna alkalma rá, de mind kárba veszett. A denevérekkel szemben is mindig hűvösen viselkedett; ki nem állhatta őket, pedig szerintem a denevér a lehető legbarátságosabb állat. Anyám Patsy néni nővére volt, és ugyanezek a képtelen előítéletek éltek benne. A denevér csodálatosan puha és selymes állat; nem is ismerem olyan teremtményt, amelyet kellemesebb simogatni, és hálásabban fogadná a dédelgetést, ha a megfelelő szellemben kapja. Jól ismerem a Chiroptera-féléket, mert a nagy barlangunk, három mérföldre Hannibaltól, jócskán tömve volt velük, s gyakran hoztam belőlük haza, hogy anyámat elszórakoztassam. Ez főleg tanítási napokon sikerült jól, mert akkor látszólag iskolában voltam, és nem lehetett nálam denevér. Anyám nem volt gyanakvó természetű, sőt, csupa bizalom és jóindulat, s ha azzal jöttem, hogy: - Van valami a kabátzsebemben a számodra - akkor biztosan belenyúlt. De azután mindjárt kihúzta a kezét, nem is kellett neki mondanom. Igazán különös, mennyire nem tudta megkedvelni magándenevéreimet. S minél több effajta élménye volt, annál kevésbé tudta nézeteit megváltoztatni.

Úgy tudom, soha nem is ment el a nagy barlangba, pedig oda mindenki kijárt. Sok kiránduló társaság érkezett, még tekintélyes távolságról is, a folyó felső meg alsó részéről, hogy megnézzék a barlangot. Több mérföldnyire terjedt, keskeny, magas hasadékok és átjárók kusza vadonából állt. Könnyen el lehetett tévedni benne; igazán nem volt nagy kunszt - még a denevérekkel is előfordult. Én is eltévedtem, méghozzá hölgytársaságban. Már az utolsó gyertyánk is majdnem tövig égett, amikor végre megpillantottuk a minket kereső csoport távolban tévelygő fényeit.

Indián Joe, a félvér, egyszer szintén eltévedt, és éhen halt volna, ha a denevérek kifognak. De ettől aztán nem kellett tartani; miriádnyi nyüzsgött ott belőlük. Joe maga mondta el nekem az egész történetet. A *Tom Sawyer* című könyvben ugyan éhen veszejtettem őt a barlangban, de ez csak a művészet érdekében történt, valójában nem így esett. Gaines „tábornok”, városkánk elsőszámú iszákosa - míg Jimmy Finn el nem hódította a címet -, egyszer egy egész hétre bentragadt, és végül Salverton közelében, több mérföldre a barlang bejáratától lefelé a folyón, egy dombtetőnél sikerült kidugnia egy lyukon a zsebkendőjét; valaki észrevette, és kiásta onnan. Az adatokkal semmi baj nincs, kivéve ami a zsebkendőt illeti. Éveken át ismertem, és sosem volt neki. Talán az orrát dugta ki. Az aztán felkelthette a figyelmet.

Hátborzongató hely volt a barlang, mert még egy hulla is rejlett benne - egy tizennégy éves kislány holtteste. Vörösréz tokba zárt üveghengerbe tették, és egy keskeny átjáró korlátjára függesztették. A holttestet alkoholban konzerválták, és azt mesélték, hogy csavargók és egyéb csírkefogók a hajánál fogva ki szokták rángatni, és belenéznek a halott arcába. A kislány egy St. Louis-i sebész lánya volt; az apját messze földön ismerték kivételes képességei miatt. Bogaras ember volt, és sok furcsa dolgot követett el. A szegény halott kis jószágot ő maga tette erre az elhagyatott helyre.

Ez a McDowell doktor - St. Louis nagy McDowell doktora - nemcsak sebész volt, hanem általános orvos is; olykor, ha már az orvosság nem segített, egyéb eszközökhöz folyamodott. Egyszer összeveszett egy családdal, ahol háziorvosként működött, és az eset után többé nem is vették igénybe. De eljött az idő, amikor ismét hozzá folyamodtak. A ház úrnője súlyosan megbetegedett, és az orvosok már lemondtak róla. McDowell megérkezett, belépett, nyugodtan megállt, és szemügyre vette a helyzetet. Széles karimájú kalapot viselt, és a hóna alatt félmérföldes gyömbéres kalácsot tartott; mialatt elgondolkozva nézett körül, hatalmas darabokat tördelt a süteményből, majszolgatta, és a mellényére, onnan meg a padlóra morzsálta. Az asszony sápadtan, csendesesen feküdt az ágyban, behunyt szemmel; körülötte ünnepélyesen, fojtottan zokogtak a család tagjai, néhányan állva, mások térdelve. Ekkor az orvos sorra megfogta az orvosságosüvegeket, megvetően megszagolta, és kidobálta valamennyit az ablakon. Amikor ezzel végzett, odalépett az ágyhoz, a maradék gyömbéres kalácsot a haldokló asszony mellére tette, és gorombán ráförmedt:

- Mit nyafognak itt ezek a féleszűek? Kutya baja, szemfényvesztés az egész! Nyújtsa ki a nyelvét!

A zokogás megszűnt; a méltatlankodó gyászolók egyszeriben nekibuzdultak, és felháborodva szidni kezdték a doktort, amiért ilyen lelketlenül viselkedik ebben a gyászos szobában. Ő azonban szentségtörő káromkodással szakította őket félbe, aztán így beszélt:

- Ezt a képmutató hájfejű bandát! Csak nem képzelik, hogy kioktathatnak engem a mesterségemről? Mondom, nincs más baja ennek az asszonynak, csak a lustaság. Bifsztekre van szüksége, meg fürdőre. Azzal az átkozott úri nevelésével...

Erre a haldokló felült az ágyban, és szemében harci tűz villant. Lelke egész sértődöttségét a doktorra zúdította - tisztára vulkáni kitörés volt, mennydörgés, villámlás, forgószél és

földrengés, lávaömlés és hamu. Meg is hozta az eredményt, amelyet az orvos várt tőle, mert az asszony felépült. Ilyen volt a néhai McDowell doktor, akinek nevét annyira ismerték és becsülték a Mississippi völgyében a polgárháború előtti évtizedben.

Túl az országúton, a kígyók napozó helyén, sűrű, zsenge bozótos terület el, és árnyas ösvény vezetett negyed mérföldön át; majd a félhomályból hirtelen nagy sík tisztásra jutottunk ki, amelyet szamóca borított, rózsaszín prérivirág csillagocskái élénkítettek, és körös-körül erdőkoszorú övezett. Illatos és finom volt a szamóca; érése idején rendszerint már a kora reggel hús frissessége odavonzott bennünket, amikor még harmatgyöngyök szikráztak a fűszálakon, és az erdő zengett a madarak első dalától.

A lejtő tövében, az erdőtől balra voltak a hinták; hikoricsemeték lehántott kérgéből készültek, és amikor kiszáradtak, veszélyessé váltak. Rendszerint akkor törtek el, amikor egy gyerek legalább tíz méter magasan volt a levegőben; ezért kellett minden évben annyi törött csontot helyrerakni. Én baj nélkül megúsztam, de egyik unokatestvérem sem vitte el szárazon. Összesen nyolcan voltak, és az idők során tizennégy törött kart hoztak össze. De jóformán semmibe sem került, hiszen a doktort évente fizették - huszonöt dollárt kapott az egész családjáért. Két orvosra emlékszem Floridában: Chowningra és Meredithre. Nemcsak hogy gondját viselték az egész családnak évi huszonöt dollárért, de még az orvosságot is ők szállították. Mégpedig jókora adagokat. Csak a legerősebb felnőtt bírta ki a teljes adagot. A legelterjedtebb nedű a ricinus volt. A teljes adag egy fél merőkanál, hozzá fél merőkanál melasz, hogy lemenjen az ember torkán, és javítsa az ízét, de ez sosem sikerült. A másik csodaszer a kalomel, no meg a rebarbara, és végül a „csodatölcsér” nevű növényből készült gyógyszer. Esetleg eret vágta a páciensen, és mustártapaszt raktak rá. Szörnyű gyógymód volt ez, mégsem volt magas a halálozási arány. A kalomeltől majdnem minden esetben nyál-folyást kapott a beteg, és még néhány foga is ráment. Fogorvos nem volt. Ha egy fog romlani kezdett, vagy fájt, a doktor csak egyet tehetett - előhozta a fogóit, és kirángatta a fogat. Ha az állkapocs egyben maradt, nem az ő hibája volt.

Közönséges betegségekhez nem hívták ki az orvost; ezeket a család nagymamája látta el. Minden öregasszony felcser is volt, és maga gyűjtötte össze az erdőben az orvosságait; értette a módját, hogyan kotyvasszon akkora gyógyszeradagokat, amelyek még az öntöttvasból való kutyának is felkavarták a gyomrát. Azután ott volt az „indián doktor”; egy komor vadember, törzsének egyik utolsó sarja, aki alaposan ismerte a természet titkait, a füvek rejtett tulajdonságait; az erdőben élő telepések jó része szentül hitt a hatalmában, és csodás gyógyításairól meséltek. Mauritius szigetén, messze távol az Indiai-óceán magányában él egy ember, aki szakasztott olyan, mint a mi hajdani indián doktorunk. A mauritiusi néger semmiféle orvosi képzésben nem részesült, de van egy betegség, amelynek mestere, és meg tudja gyógyítani, pedig az orvosok nem képesek rá. Különös, halálos gyermekbetegség ez; az öreg néger füvekből készült orvossággal gyógyítja, amelyet maga főz az apjától és nagyapjától örökölt recept szerint. Nem engedi, hogy bárki is bepillantson titkába. Megőrzi a gyógyszer összetételének titkát, és félti, hogy meghal anélkül, hogy átadná valakinek. Akkor lesz majd nagy riadalom Mauritius szigetén. Ott meséltek nekem erről 1896-ban.

Volt egy „ráimádkozós” doktorunk is azokban a régi időkben - egy asszony. A fogfájás volt a specialitása. Egy farmer öreg felesége volt a néni, és Hannibaltól öt mérföldre lakott. Csak rátette a kezét a páciens állára, és így szólt: - Higgly! - s az rögtön meggyógyult. Utterbackné asszonynak hívták. Nagyon jól emlékszem rá. Kétszer is elmentem hozzá, anyám háta mögött ülve a nyeregben, és láttam, hogyan gyógyít. Anyám volt a páciens.

Idővel Meredith doktor is Hannibalba költözött; házi orvosunk lett, és többször megmentette az életemet. Pedig jó szándékú ember volt: világéletében csak jót akart. Na, hagyjuk.

Mindig azt mesélték nekem, hogy beteges, nyűgös, fárasztó és törekeny gyerek voltam, és főleg allopatikus gyógyszereken éltem hétéves koromig. Egyszer eziránt érdeklődtem anyámtól, már idős korában - nyolcvannyolcadik évében járt -, és ezt kérdeztem:

- Ugye, mindig nyugtalankodtál miattam?

- Igen, állandóan - válaszolta anyám.

- Féltél, hogy nem maradok meg?

Kicsit elgondolkozott, mint aki pontosan fel akarja idézni a tényeket, aztán így szólt:

- Féltém, hogy megmaradsz.

Plágiumnak tűnik, pedig egész biztosan nem az.

4

A tanyai iskola három mérföldre volt nagybátyám farmjától. Az erdő egyik tisztásán állt, és körülbelül huszonöt fiú meg lány fért bele. Nyaranta több-kevesebb rendszerességgel hetente egyszer vagy kétszer mentünk iskolába; odafelé a reggel hűvösségében baktattunk az erdei ösvényeken, haza pedig alkonyi szürkületben. Minden tanuló magával hozta az ebédjét kosarában - kukoricamálét, íróts és egyéb jó falatokat. Délben letelepedtünk a fák árnyékában, és megettük. Iskolaéveimnek erre a korszakára gondolok vissza legszívesebben. Hétéves koromban léptem be először az iskolába. Egy jól megtermett, tizenöt éves leányzó - a szokásos szalmakalapban és kartonruhában - megkérdezte, hogy „élek-e dohányval”? Azt értette rajta, hogy rágok-e bagót. Mondtam, hogy nem. Ez felkeltette a megvetését. Az egész társaságnak elhíresztelte:

- Van itt egy hétéves fiú, és még bagózni se tud.

A rám irányuló tekintetekből, a megjegyzésekből észrevettem, hogy lehetetlen figura vagyok: kegyetlenül szégyelltem magam. Elhatároztam, hogy megjavulok. De csak a gyomrom kavarodott fel, nem tudtam megtanulni a bagórágást. A dohányzásba elég jól belejöttem, de ezzel senkit sem engeszteltem ki, és gyászos, jellemtelen figura maradtam a szemükben. Tekintély után sóvárogtam, de nem voltam képes elérni. A gyerekekben nincs sok könyörület egymás gyengeségei iránt.

Mint mondtam, tizenkét-tizenhárom éves koromig az év egy részét mindig a farmon töltöttem. Az az élet, amelyet unokatestvéreimmel éltünk, csupa gyönyörűségből állt, emléke máig elkísér. Vissza tudom idézni az erdő mélyének titokzatosságát és ünnepélyes félhomályát, a földszagot, a vadvirágok gyöngye illatát, az esőmosta lomb fényességét, az esőcseppek szapora kopogását, ha a szél rázza a fákat, a harkályok távoli kopácsolását és az erdő távoli zugából a fácán tompa dobolását, a pillanatnyi villanást, ahogyan a megriasztott vadak átcikáztak a fűvön - mindet föl tudom idézni olyan valóságosan, mint amilyen volt, és éppoly boldogítóan. Még emlékszem a prérira, magányára és békéjére: óriási sólyom lebeg mozdulatlanul az égen, szárnyát szélesre tárja, és az égboltozat kékje áttetszik evezőtollai szegélyén. Látom az erdőt őszi ruhájában; a tölgyeket biborszínben, a hikorikat aranyban fürdetve, a karmazsinszínű tüzekkel fényes juhart és szömörcefát, és hallom az avar zizegését, amint átlábaltunk rajta. Még látom a facsemeték lombja közt függő vadszőlő kék fűrtjeit, emlékezem az ízére és szagára. Tudom, milyen volt a földi szeder, s érzem az ízét, meg a „missouri banán”, a mogyoró és a datolyaszilva zamatát is. Újra érzem fejemen a hulló hikoritermés és dió koppanását, mint amikor fagyos reggeleken a legelésző disznókkal versenyt tülekedtünk értük, s egy-egy szél-

roham meglazította és lerázta őket. Tudom, milyen a szederfolt, és ismerem a zölddió festékét; füttyül a szappanra és vízre, és mennyi gyászos élményem volt mindegyikkel! Ismerem a jávorszőrp ízét, tudom, mikor kell csapolni, hogyan kell elhelyezni a vályukat és az elvezető csöveket, hogyan pároljuk a levét, miként csórjuk el a cukrot, ha már elkészült, s mennyivel jobb ízű az elcsent cukor, mint az olyan, amelyhez tisztességes úton jutottunk, bármit mondjanak erről az álszentek. Tudom, milyen az első osztályú görögdinnye, amikor még telt gömbölyűséggel sütkérezik az indák és száruk között. Érték hozzá, hogy megmondjam, mikor érett, anélkül, hogy meglékelném; és milyen hívogató látvány, amikor egy dézsa vízben hűtőzik az ágy alatt sorára várva; hát amikor az asztalon hever kint a fedett tornácon a ház és a konyha között - a gyerekeknek csurog a nyáluk, míg összegyűlnek, feláldozását várva; hallom a recsegő hangot, melyet a beleszúrt kés ad, és látom, mint fut a repedés a hasító penge előtt a túlsó feléig, amint szétesik, és kitérja dús piros húsát és fekete magjait; a szíve közepe, kiválasztottak csemegéje, kidomborodik. Tudom, milyen a kisfiúk képe a félméteres dinnye-szelet mögött, s hogy mit éreznek ilyenkor, hiszen nekem is volt részem benne. Ismerem a becsületes úton szerzett görögdinnye ízét és a furfanggal elcsent dinnye zamatát is. Mindkettő jóízű, de csak a szakértő tudja, melyik ízlik jobban. Ismerem a zöld alma, barack és körte látványát a fán, és tudom, micsoda élvezet, ha bekebelezzük. Tudom, milyen a fák alatt gúlába rakott érett gyümölcs, milyen remek látvány élénk színeivel. Ismerem, milyen a fagyott alma lenn a pincében a hordóban télen; de nehéz beleharapni, hiszen a hidegtől elvásik a fogunk, s mégis milyen kitűnő. Tudom, milyen szívesen válogatják ki az idősebbek a hibás almát a gyerekeknek, s valaha azt is tudtam, hogyan kell túljárni az eszükön. Emlékszem, milyen az alma, amikor téli esteiken sül és sistereg a tűzhelyen, s milyen üdítő, amikor forrón esszük, egy kis cukorral s egy csöpp tejszínnel. Értem a csínját-bínját, tudom a titkát annak, hogyan kell a hikoridiót és a diót egy vaslapon kalapáccsal úgy feltörni, hogy a bele egészben maradjon. Tudom, hogy a dió, ha téli almával, almaborral és fánkkal együtt fogyasztjuk, az öregek régi meséit és tréfáit oly frissé, üdévé és elbűvölővé teszi, hogy az este észrevétlenül röppen el, azt sem tudjuk, mivel töltöttük. Szinte látom magam előtt Dani bácsi konyháját a kiváltságos esteiken, gyermekkoromban, mikor a fehér meg fekete gyerekek körülvették a tűzhelyet; a lángok fénye játszott az arcokon, és árnyékok cikáztak a falon a sötét mélység lappangó homályában. Hallom Dani bácsi hangját, amint halhatatlan meséit mondja, melyeket később Rémusz bácsi gyűjtött össze könyveiben, és elbűvölte velük a világot. Újra érzem a hátborzongató gyönyörűséget, amely végigborsózott rajtam, ha rákerült a sor az „Aranykar” kísértet-históriájára - s a bánatot is, mely hallatára elfogott, mert minden este ez volt az utolsó történet, s már nem maradt semmi közte és a kelletlen lefekvés között.

Még emlékszem nagybátyám házában a kopár falépcsőre: a pihenő után balra fordult; a szaru-fákra és a rézsútos tetőre az ágyam fölött; a holdvilág-négyszögekre a padlón, a kinti fehér, hideg, havas világra, ahogyan a függöny nélküli ablakon át látszott. Emlékszem a szél süvítésére és a ház remegésére viharos éjszakákon; milyen biztonságos és kényelmes érzés volt a takaró alól hallgatni. A porhó beszitált az ablakkeret mentén, kis kupacokban állt a földön, és reggelre megfagyasztotta a szoba hangulatát, lelohasztva bennünk a felkelési kedvet - ha ugyan volt egyáltalán. Emlékszem, milyen sötét volt az a szoba, ha nem világított a hold, s ha véletlenül felébredt az ember éjszaka, milyen kísértetiesen hallgatott a csönd; az emlékezet titkos rekeszeiből elfelejtett bűnök rajzoltak elő, és kihallgatásra vártak, pedig soha rosszabb időpontot nem választhattak volna; és milyen félelmetesen huhogott a bagoly, üvöltött a farkas, amelynek gyászos hangját arra sodorta az éji szél.

Emlékszem az eső tombolására a háztetőn, nyári éjszakákon. De kellemes volt feküdni és hallgatni, élvezni a villám fehér tündöklését és a mennydörgés fenséges moraját és csattanását! Nagyon kellemes szoba volt, még egy - az ablakból elérhető - villámhárítóval is rendelkezett;

remek és izgalmas alkalmatosság volt a nyári éjszakákon le- és felmászkálásra, amikor olyan fontos tennivalónk akadt, amelynél kívánatosnak látszott a titoktartás.

Még jól emlékszem a mosómedve- és oposszumvadászatokra éjjel a négerekkel; a hosszú menetelésekre az erdő fekete sötétjében, az izgalomra, amely mindenkit lángra gyújtott, amikor egy tapasztalt kutya távoli ugatása jelezte, hogy a vadat a fára szorította föl. Akkor árkon-bokron át törtettünk, kiálló gyökereken át bukdácsoltunk arrafelé. Tüzet raktunk, kivágtuk a fát, s felzengett a kutyák és a négerek boldog őrjöngése. Hátborzongató kép volt a tűz vörös fényében - minderre tisztán emlékszem, s a gyönyörűségre, amelyet mindnyájunknak szerzett, kivéve persze a mosómedvét.

A galambszezonra is emlékszem, amikor milliószámra jöttek, ellepték a fákat, úgyhogy az ágak letörtek a súlyuk alatt. Bottal verték le őket; puskára nem volt szükség, nem is használták. No meg a mókus-, a prérityúk- és a vadpulyka-vadászatok. Hajnalban, még sötétben keltünk, hogy részt vegyünk ezeken a kiruccanásokon; milyen hűvös és szomorú volt a reggel, és gyakran sajnáltam, hogy nincs semmi bajom, tehát velük kell tartanom. Egy bádognyűrt harsogása kétszer annyi kutyát csodított oda, mint amennyire szükség volt, boldogan rohángasztak és ugrándoztak, a gyerekeket leverték a lábukról, és szüntelen, fölösleges lármát csaptak. Parancsszóra eltűntek az erdő irányában, és mi követtük őket a mélabús félhomályban. De a szürke hajnal hamarosan megvirradt, a madarak rázendítettek, felkelt a nap, és fényt meg vigaszt árasztott mindenkire, minden frissen, harmatosan illatozott, újra szép lett az élet. Háromórás kóborlás után értünk vissza, kellemesen kifáradva, vaddal jól megrakodva, nagyon éhesen, éppen időben, hogy reggelihez üljünk.

5

Amikor anyám 1890 októberében meghalt, már jócskán benne járt nyolevannyolcadik évében. Szép kor, eredményes csata volt ez az életért olyan valakitől, akit negyvenéves korában, rendkívüli törekenysége miatt, mindenki rokkantnak tartott, és azt hitték, hogy csakhamar elragadja a halál. Életem első huszonöt évében jól ismertük egymást, később már csak nagy időközönként találkoztunk, mert több napi utazás választotta el otthonunkat. Nem csupán azért akarok írni róla, hogy szóba hozhassam; nem is írok róla szokásos életrajzot, csak úgynevezett jellemző részleteket ragadok ki életéből. Jellemére villantok itt-ott fényt, nem követjük pályafutását. Tulajdonképpen a „pályafutás” nem helyes kifejezés vele kapcsolatban; viszont a jelleme nagyszerű volt, figyelemre méltó és vonzó.

Mi lesz azzal a tömeg fényképpel, amelyet az agyunk készít embertársainkról? Abból a milliós felvételtől, amelyet agyam fényképezőgépe nyilván készített róla, első és legközelebbi barátomról csak egyetlen tiszta és világos kép maradt meg a korai időszakból. Negyvenhét éve készült; anyám negyvenéves volt akkor, én pedig nyolc. Fogta a kezemet; nálam két évvel idősebb bátyám ágya mellett térdeltünk. A bátyám holtan feküdt ott, és anyám arcán ömlöttek a könnyek, s hangosan nyögött. A tompa gyötrelmem e jele újdonság lehetett számomra, mert igen mély benyomást tett rám - annyira, hogy a kép máig is megmaradt a benyomással együtt, amely csak fokozta és emlékezetessé tette.

Karcsú, filigrán volt anyám termete, de nagy szív lakott benne. Olyan nagy, hogy mindenki bánata és öröme helyet kapott benne és vendégszerető szállást. A legnagyobb és igen jelentős különbség közte és minden más ember között, akit ismertem, a következő: mások élénken érdeklődnek néhány dolog iránt, anyám viszont egészen halála napjáig érdeklődött az egész világ minden dolga és minden lakója iránt. Soha életében nem tudott fél szívvel fordulni

ügyek és emberek felé, vagy elhatárolni magát bármilyen ügytől, és közönyt érezni bizonyos emberek iránt. Az olyan rokkant, aki fáradságos és elpusztíthatatlan érdeklődéssel viseltetik minden és mindenki iránt, kivéve saját magát, és aki el sem tudja képzelni az unalmat - az ellensége a betegségnek, és rokkant létére is kemény dió ahhoz, hogy összetörjék. Meggyőződésem: anyám alkatának ez a vonása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy jócskán megközelítette a kilencven évet.

Érdeklődése az ember és egyéb állatfajok iránt meleg volt, egyéni és barátságos. Mindig talált mentséget, még a legdurvábbak számára is, sőt még valami szeretetre méltót is felfedezett bennük - ha másképp nem ment, ő maga ruházta fel őket ilyen tulajdonságokkal. Az elhagyottak természetes szövetségese és barátja volt. Olyan vélemény alakult ki anyámról, hogy vallásos presbiteriánus létére talán még a sátánról is volna jó szava; el is végezték ezt a kísérletet. Elkezdték szidni a sátánt; az összeesküvők tódították a keserű szavakat, rosszindulatú vádaskodást, kíméletlen kritikát, míg végül a tréfa gyanútlan áldozata menthetetlenül beleesétált a csapdába. Elismerte, hogy a bírálóat jogos, a sátán valóban elvetemült és megátalkodott, ahogyan mondták: de ki meri azt állítani, hogy igazságosan bántak el vele? Bűnös az bűnös: a sátán sem rosszabb, mint a többi. Mi menti meg a többi bűnöst? Csak a saját erőfeszítésük? Dehogyan, hiszen akkor senki sem menekedne meg. A bűnösök erőtlen próbálkozásai mellé szegődnek segítségül a megindító, megható, könyörgő imák, amelyek a keresztény templomokból és a szánakozó szívek millióiból naponta szállnak az ég felé. De ki imádkozik a sátánért? Ezernyolcszáz év alatt kiben volt annyi emberség, hogy imádkozzék azért a bűnösért, aki legjobban rászorul, azért a felebarátunkért és testvérünkért, akinek legnagyobb szüksége volna barátira, és egy sincs neki. Ki imádkozik azért a bűnösért, aki közülünk a legfőbb és legnyilvánvalóbb jogot formálhatná arra, hogy minden keresztény éjjel-nappal imádkozzék érte, azon egyszerű és tagadhatatlan oknál fogva, hogy ő van a legnagyobb, legsúlyosabb ínségben, mert ő a legnagyobb bűnös?

A sátán eme barátja rendkívül szelíd lélek volt, és eredeti, ösztönös pátozzsal beszélt. Ha részvétét vagy méltatlankodását keltették fel, mert védtelen teremtményt bántottak vagy megszegyenítették, anyám olyan ékesszóló lett, amelyet azóta sem hallottam. Ékesszólása ritkán volt ingerült vagy haragos; szelíden, szánakozón, rábeszélve kért; és oly természetes nemes-séggel és egyszerűen fejezte ki magát, olyan megindítóan szólt a szava, hogy gyakran mértem le sikerét az akaratlan könnyeken, amelyekre indított. Ha anyám azt tapasztalta, hogy embert vagy állatot gyötörnek, neméhez és apró természetéhez illő félelme elpárolgott, és azonnal előtérbe kerültek katonás tulajdonságai. Egyszer a falunkban láttam egy ördögien gonosz korzikait (mindenki rettegett tőle minálunk), amint óvatoskodó férfiak közepette hajkurászta a lányát nehéz kötéllel a kezében, és esküdözött, hogy elnyúvi a kötelet a lányon. Anyám tágra nyitotta ajtaját a menekülő előtt, majd ahelyett, hogy becsukta és bereteszelte volna mögötte, megállt az ajtóban, karját kiterjesztette, és eltorlaszolta a bejáratot. A korzikai káromkodott, szitkozódott, a kötéllel fenyegette anyámat, de anyám meg se rezzen, a félelemnek semmi jelét sem mutatta. Délcegen kihúzta magát, és ostorozta a férfit, megszegyenítette, nevetségessé tette. Szembeszállt vele, de olyan halkán, hogy az út közepén nem hallatszott, csak a férfi lelkiismeretéig és szunnyadó lovagiasságáig hatolt el. Bocsánatot kért anyámtól, átadta neki a kötelet, és kacskaringós káromkodással megesküdü, hogy anyám a legbátrabb asszony, akit valaha látott; azután elvonult további veszekedés nélkül, és később sem zaklatta. Ezután mindig jó barátságban voltak, mert a korzikai anyámban végre olyan valakire akadt, akire már régóta szüksége volt: egy emberre, aki nem fél tőle.

Egyszer St. Louisban anyám kiment az utcára, és nagy meglepetést szerzett egy tagbaszakadt fuvarosnak, aki a lova fejét verte nehéz ostora nyelével. Anyám ugyanis kiragadta az ostort a kezéből, és olyan hatékonyan lépett föl az ártatlanul vétkes ló érdekében, hogy az ember

kénytelen volt beismerni: ő a hibás. Még önként meg is ígérte - bár ezt persze úgysem tarthatta meg, mert nem olyan lelkialkatú embernek látszott -, hogy soha többé nem gyötör lovat életében.

Anyám rendszeresen közbelépett megkínzott állatok érdekében, és a modora annyira nem volt sértő, jó szándéka pedig nyilvánvaló, hogy mindig elérte, amit akart, sőt ellenfele udvariasan és gyakran barátságosan helyeselt neki. Minden állatot néma barátjának tekintett. A hontalan, üldözött, kivert és rossz hírű macskák kifinomult érzékkel első pillantásra felismerték benne fajtájuk menedékét és védnökét - és hazakísérték. Ösztönük nem csalt, olyan bánásmódban részesültek, mint a tékozló fiú. Egyszer, 1845-ben, tizenkilenc macska volt nálunk a házban. És az egész bandában egy sem akadt, amelyik jellem lett volna, vagy akár csak egyetlen jó tulajdonságot mutathatott volna föl, kivéve azt az olcsó és kétes érdemet, hogy szerencsétlenek voltak. Szörnyű terhet jelentettek nekünk - anyámnak is -, de elpártolt tőlük a szerencse, és ez elegendő oknak bizonyult: maradniuk kellett. De ez még mindig jobb, mint ha nincs dédelgetni való állat a házban; a gyerekeknek szükségük van játszótársra, és bezárt háziállatot nem tarthattunk. Ketrebe zárt élőlény szóba sem jöhetett - anyám azt sem engedte volna, hogy egy patkányt megfosszunk a szabadságától.

A missouribeli kisvárosban, Hannibalban, gyerekkoromban mindenki szegény volt, de ezt nem tudták. Ehhez képest mindenki jól élt, ezt viszont tudták. Voltak társadalmi különbségek: jó családból származó emberek, jellegtelen családok és ismeretlen eredetű emberek. Mindenki ismert mindenkit, és kedvesek voltak egymáshoz. Senki sem hordta fenn az orrát, de azért az osztályok észrevehetően elhatárolódtak, és a bizalmas társadalmi élet mindenkinél a maga osztályabeliekre szorítkozott. Valóságos kis demokráciát alkottunk, tele szabadsággal, egyenlőséggel, július negyedik hazafias ünnepekkkel, s a szándék őszinte is volt; de azért imitt-amott érződött némi arisztokrata beütés. Egyszerűen jelen volt, mindenki természetesnek találta, és nem töprengett azon, hogy létezése ellentmondás.

Úgy gondolom, ezek az állapotok főleg onnan eredtek, hogy a kisváros lakossága rabszolgatartó államokból származott, és új otthonukba is magukkal hozták a rabszolgaság intézményét. Anyám nagyvonalúságánál és szabadelvű hajlamainál fogva nem volt alkalmas alany az arisztokrata szerepre, bár erre nevelték. Erről kevesen tudtak, talán azért, mert ösztönként élt benne, nem elvként. Így aztán külsőleg csak véletlenül nyilvánult meg, nem szándékosan és elég ritkán. De én ismertem ezt a gyenge pontját. Tudtam, titokban büszke rá, hogy a Lambtonok (ma Durham grófjai) kilencszáz éve élnek családi birtokukon; hogy a Lambton kastély feudális lordjai voltak, és abban a kitüntetésben részesültek, hogy anyám ősei lehettek, amikor Hódító Vilmos átjött Normandiából, hogy elszórakoztassa az angolokat. Óvatosan és némi enyhítő hatású mellébeszéléssel bizonygattam - mert ha erre a szent helyre léptem, nem nagyon lehetett ugránozni -, hogy nem jelent különösebb érdemet, ha egy darab földet kilencszáz évig lefoglalnak egy hitbizomány baráti segítségével; bárki megteheti, akár van sütnivalója, akár nincs; legfeljebb a hitbizományra lehet büszke az ember, kizárólag arra, semmi másra; tehát anyám egy hitbizomány leszármazottja, s ezzel az erővel akár arra is büszke lehetne, hogy egy jelzálogkölcsontól származik. Ezzel szemben az én származásom egészen másféle és sokkal előkelőbb, mert abban szerepel egy ős - egy Clemens -, aki valóban *tett* valamit; s a tette dicsőségére válik neki is, nekem is - tudniillik tagja volt annak a bíróságnak, amely I. Károly ügyét tárgyalta, és átadta őt az ítéletvégrehajtónak.

Mint már említettem, rabszolgatartó közösségben éltünk; sőt, mire a rabszolgaság kimúlt, anyám már hatvan éve állt vele állandó kapcsolatban. De bármilyen jóságos és együttérző szíve volt, azt hiszem, nem hatolt el a tudatáig, hogy a rabszolgaság milyen leplezetlen, természetellenes és tarthatatlan kizsákmányolás. Egyszer sem hallotta, hogy a szószékről támadták volna, de a védelmezőit és szentesítőit ezer szószékről is hallotta; fülében ismerősen csengtek a bibliai szövegek, amelyek helyeselték ezt az intézményt, és ha van olyan textus, amely ellene szól, azt a lelkipásztorai nem idézték. Amennyit anyám tudott a világról, aszerint a bölcsek, a jók és a szentek egybehangzóan vallották, hogy a rabszolgaság helyes, jogos, szent, a Jóisten különlegesen kedvelt intézménye - olyan állapot, amelyért a rabszolga éjjel-nappal hálát kellene hogy rebegjen. Valóban, a nevelés és a környezet különös csodákat tud előidézni. A mi rabszolgáink például általában higgadtak és elégedettek voltak. De kétségtelenül éppilyen elégedettek a monarchiák lényegesen intelligensebb rabszolgái; tisztelik és támogatják uraikat, az uralkodót és a nemességet, és nem ismerik föl rabszolgaságuk megalázó voltát - hogy csak a nevük más, és kevésbé tiszteletre méltók, mint a mi feketéink, mert alantasabb dolog birkaalázatosságból rabszolgának lenni, mint elnyomás következtében; nem vitás, hogy az előbbi az alantasabb.

A Hannibal környéki rabszolgaságban mégsem volt semmi, ami a szunnyadó emberi ösztönöket tette sarkallta volna. Jámbor háztáji rabszolgaság volt, nem az ültetvényeken szokásos kíméletlen fajta. Kegyetlenkedés ritkán fordult elő, és teljesen, mélységesen népszerűtlen volt. Az emberek nem nagyon szerették, ha rabszolgacsaládok tagjait elválasztották egymástól, és más-más gazdáknak adták el, s ezért ritkán fordult elő, kivéve ha birtokokat oszlattak föl. Egyáltalán nem emlékszem, hogy valaha is láttam volna rabszolgaárverést abban a városban; de az a gyanúm, azért nem, mert megszokott és hétköznapi látvány lehetett, nem rendkívüli és mély nyomot hagyó. Viszont élénken emlékszem egy tucat összeláncolt néger férfira és asszonyra, amint egyszer a járdán feküdtek egy csomóban, és várták, hogy a délvidéki rabszolgapiacra behajózzák őket. Sohasem láttam szomorúbb arcokat. Nem lehetett megszokott kép a megláncolt rabszolga, különben nem tett volna rám ilyen erős és maradandó hatást.

A „niggerkereskedőt” mindenki megvetette. Emberbőrbe bújt sátánnak tekintették, aki szerencsétlen, tehetetlen teremtményeket vásárol és szállít a pokolba - mert nálunk fehérek és feketék egyaránt pokolnak tartották a déli ültetvényeket; nem is lehetett enyhébb névvel illetni. Ha a javíthatatlan rabszolgát még az a fenyegetés sem indította meg, hogy eladják, „le a folyón” - akkor valóban gyógyíthatatlan volt az eset. Ennek ellenére emlékszem, hogy egyszer, amikor egy fehér ember valami kis jelentéktelen vétségért megölt egy négert, mindenki közönyös maradt - a négerrel szemben -, a rabszolgatulajdonosnak pedig meglehetősen részvét jutott, mert értékes tulajdonától fosztotta meg egy vacak alak, aki még csak meg sem fizethetett érte.

Általános vélemény, hogy a rabszolgaság szükségszerűen megkeményíti azok szívét, akik benne élnek. Azt hiszem, általában nem volt ilyen hatása. Úgy gondolom, mindenkiben megbénította az emberiséget a rabszolgát illetően, de ennél tovább nem ment. A mi városunkban nem laktak keményszívű emberek - vagyis nem több, mint bármelyik hasonló méretű városban akármelyik országban; és én alig-alig találkoztam a világban keményszívű emberekkel.

Négy és fél éves koromban kezdődött számomra az iskola. Akkoriban Missouri államban még nem voltak községi iskolák, csak két magániskola - huszonöt cent volt a tandíj egy hétre, és vagy sikerült behajtani, vagy nem. A gyerekeket Mrs. Horr tanította egy kis gerendaházban, a Fő utca végén, a serdülő ifjúságot pedig Mr. Cross a dombon levő favázas iskolaépületben. Engem Mrs. Horr iskolájába küldtek; ma, hatvanöt év múltán is tisztán emlékszem a kis faházban töltött első iskolai napomra, legalábbis az első nap egyik epizódjára. Valami szabálytalanságot követtem el, és figyelmeztettek, hogy a második szabálytalankodásért megvesszőznek. Én nyomban újra megszegttem a szabályt, és Mrs. Horr kiküldött, hogy keressek egy vesszőt, és hozzam be neki. Boldog voltam, hogy engem szemelt ki erre a feladatra, mert szentül hittem, hogy mindenki másnál nagyobb szakértelemmel tudom kiválasztani az alkalomhoz illő pálcát.

A sárban, egy bognár gyaluforgácsai között találtam egy háromujjnyi vastag, félujjnyi széles tölgyfadarabot; a vége enyhén befelé görbült. Ugyanebből a fajtából hevert ott friss forgács is, de én mégis ezt választottam, pedig korhadt volt. Bevittem és megmutattam Mrs. Hornak; jámbor beletörődést mímelve álltam előtte, hogy kegyeit és rokonszenvét megnyerjem. De nem sikerült. Szigorú, megrovó tekintetét hosszasan hol rám, hol a lécre vetette, azután teljes nevémen szólított: „Samuel Langhorne Clemens.” Talán először hallottam a nevemet ilyen szépen sorba fűzve. Majd kijelentette, hogy szégyelli magát miattam. Később megtanultam, hogy ha egy tanító teljes néven szólít egy gyereket, az rosszat jelent. Ezután közölte, hogy megpróbál olyan fiút megbízni a feladattal, aki többet ért a pálcákhoz, mint én. Még most is elszomorodom, ha visszaemlékszem, mennyi arc derült fel abban a reményben, hogy neki jut a megbízás. Jim Dunlapot kérte föl, s amikor a fiú visszatért a kiszemelt vesszővel, el kellett ismernem: valóban ért hozzá.

Mrs. Horr New Englandből származott, középkorú hölgy volt; az ottani szokások és erkölcs híve. A tanítást mindig imádsággal kezdte, és felolvasott egy fejezetet az Újszövetségből, majd a textust röviden meg is magyarázta. Egyik bibliamagyarázatában hosszasan foglalkozott azzal a résszel, hogy „kérjétek és megadatik néktek”, és hozzáfűzte: ha valaki buzgón és lan-kadatlan vágygal imádkozik valamiért, nem kételkedhetik benne, hogy imája meghallgatásra talál.

Ez az értesülés annyira meglepett, s az általa feltárt lehetőségek úgy megörvendeztetek, hogy bizonyosan ekkor hallottam róla először. Gondoltam, kipróbálom. Tökéletesen megbíztam Mrs. Horrban, és az eredményben nem kételkedtem. Gyömbéres kalácsért imádkoztam. Margaret Kooneman, a pék lánya, minden reggel hozott egy darab gyömbéres kalácsot az iskolába. Azelőtt mindig eldugta, de amikor fohászkozásomat befejeztem és felpillantottam, hát ott volt a kalács a kezem ügyében, a kislány meg éppen másfelé nézett. Azt hiszem, soha életemben nem örültem ennyire imám meghallgatásának, mint akkor: azon nyomban megtértem. Se szeri, se száma nem volt kívánságaimnak; eddig még nem teljesültek, de most ki akartam elégiteni vágyaimat és kiterjeszteni őket, hiszen most már rájöttem, mi a nyitja.

De ez az ábránd is olyannak bizonyult, mint az élet többi álma, melyekben ringatózunk: mind köddé vált. Azt hiszem, a következő két-három napon én imádkoztam legtöbbit a városban, méghozzá őszintén és komoly odaadással, de bizony semmi foganatja nem volt. Rájöttem, hogy a legbuzgóbb ima segítségével sem tudom újra elcsenni a kalácsot, s arra a következtetésre jutottam, hogy aki híven vigyáz a kalácsára és szemmel tartja, annak nem kell tartania a mások imádságától.

Volt valami a viselkedésemben és magatartásomban, ami nyugtalanította anyámat; félrehívott, és gyöngéd aggodalommal kifaggatott. Nemigen akaródzott bevallanom a bennem végbement változást, mert bántott volna, ha jóságos szívét megszorítom, de végül könnyek között megvallottam, hogy már nem vagyok hívő. Mélységesen elszomorodott, és megkérdezte, mi ennek az oka.

Azzal magyaráztam, hogy rájöttem, eddig csak haszonlesésből voltam keresztény, s ezt a gondolatot annyira méltatlannak tartom, hogy nem tudom elviselni.

Szívéhez szorított, és vigasztalgatott. Szavaiból azt értettem, hogy ha továbbra is így gondolkodom, soha többé nem leszek elhagyatott.

Anyám sokat vesződött velem, de azt hiszem, alapjában véve élvezte. Két évvel fiatalabb öcsémrel, Henryvel nem volt semmi baja. Henry szakadatlan, egyhangú jósága és engedelmessége nyomasztóan hathatott volna anyámra, ha én nem hozok ellenkező természetű megkönnyebbülést és változatosságot. Én voltam a frissítőszer, s ez emelte értékemet anyám szemében. Régebben ez eszembe sem jutott, de most világosan látom. Tudom, hogy Henry sosem vétett ellenem, sőt más ellen sem, viszont gyakran követett el helyes cselekedeteket, amelyeknek én adtam meg az árát. Az ő kötelessége volt, hogy beárujon, ha szükség volt rá, és én magam elmulasztottam beárujni magam, s ő igen hűségesen teljesítette a feladatát. Ő Sid a *Tom Sawyer*-ben. De Sid nem azonos Henryvel. Henry sokkal nemesebb, jobb fiú volt, mint Sid bármikor is.

Henry hívta fel anyám figyelmét, hogy a cérna, amellyel anyám a galléromat összevarrta, hogy visszatartson a fürdéstől, időközben megváltoztatta a színét. Anyám soha nem jött volna rá magától, és szemmel láthatóan zokon vette, amikor kénytelen volt beismerni, hogy ez a feltűnő közvetett bizonyíték elkerülte éles szemét. Ez az apróság is súlyosbította büntetésemet. Ez emberi dolog. Hibáinkat rendszerint másokon toroljuk meg, ha találunk rá ürügyet - de ez lényegtelen. Én megfizettem Henrynek. Mindig találunk kárpótlást azért, amit méltatlanul kell elszenvednünk. Gyakran megfizettem Henrynek - néha előre is, olyasmért, amit még nem követtem el. Ez főleg olyankor történt, amikor a kísértés túlságosan erős volt, és előleget osztottam ki. Nem kellett anyámtól kölcsönvennem ezt a gondolatot, valószínűleg nem is tőle vettem. Alighanem magam találtam ki a magam hasznára. Mindenesetre anyám is alkalmazta időnként az elvet.

Ha az eltört cukortartó esetét megírtam a *Tom Sawyer*-ben - nem emlékszem, valóban ott van-e? -, akkor ez jó példa rá. Henry sohasem lopott cukrot, ő nyíltan kivette a tartóból. Anyám tudta, hogy Henry nem vesz ki cukrot a háta mögött, de irányomban voltak kételyei. Sőt, nem is kételyei: biztosan tudta, hogy én csennék belőle. Egyik nap, amikor anyánk nem volt a szobában, Henry cukrot vett a mama féltett és értékes régi angol cukortartójából, amely ereklyeszámba ment a családban, és sikerült eltörnie a tartót. Először történt meg, hogy alkalmam volt árulkodni Henryre, és kimondhatatlanul boldog voltam. Megmondtam neki, hogy most rá kerül a sor, de nem izgatta. Amikor mama bejött, és meglátta a padlón a cukortartó apróra tört darabjait, egy percre elállt a szava. Némán vártam a dermedt csönd eredményét; úgy számítottam, ez még növeli a hatást. Azt vártam, anyám majd megkérdi: - Ki tette ezt? - s erre majd előhozakodhatom a nagy újsággal. De hiba csúszott a számításomba. Mikor megtörte a csendet, nem kérdezősködött, csak olyat koppantott gyűszűjével a fejemre, hogy a talpamig éreztem. Erre aztán kitört belőlem a sértett ártatlanság, s vártam, hogy anyám majd mélyen elszomorodik az elhamarkodott büntetés miatt. Azt hittem, töredelmesen megbánja majd. Felvilágosítottam: nem én vagyok a ludas, hanem Henry. De ez nem rendítette meg túlságosan. Különösebb megindultság nélkül azt mondta: - Jól van ez így. Nem számít. Majd kiérdemled valamivel, amiről esetleg nem is fogok hallani.

A házunkon kívül volt egy lépcső, amely az emelet hátsó részéhez vezetett. Egyszer Henryt elküldték valami megbízással, és magával vitt egy vödört. Tudtam, hogy később majd azon a lépcsőn megy föl, ezért odamentem, és fent belülről bezártam az ajtót, majd lementem a kertbe, amelyet nemrég ástak fel, és tele volt a finom fekete televényföld kemény rögökkel. Alaposan felszereltem magam velük, és lestem Henry érkezését. Megvártam, míg felmászott a lépcsőn, megközelítette a lépcsőfordulót, és már nem menekülhetett. Akkor bombázni kezdtem a göröngyökkel; megpróbálta a bádoggödörrel kivédeni, ahogy lehetett, de nem nagyon sikerült, mert kitűnően tudtam célozni. A vízvető deszkán záporozó rögök kicsalták anyámat, hogy megnézze, mi a baj. Igyekeztem megmagyarázni, hogy csak Henryt szórakoztatom. Mindketten nyomban utánam eredtek, de én tudtam egy utat a magas deszkakerítésen át, és ezúttal sikerült elmenekülnöm. Egy-két óra múlva, amikor visszamerészkedtem, nem találtam otthon senkit, s azt hittem, az ügy befejeződött. De nem így történt: Henry lesben állt. Egy kövel - tőle szokatlan ügyességgel - oldalról úgy kupán talált, hogy a fejemen akkora daganat nőtt, mint a Matterhorn csúcsa. Egyenesen anyámhoz mentem vele panaszra, és számítottam részvételére, de nem volt különösebben megilletődve. Úgy látszik, arra gondolt, hogy az efféle balesetek majd észre térítenek, ha egypárszor pórul járok. Az ügyet csupán nevelő célzatúnak tekintette. Ezután még sötétebben vélekedtem az ilyesmiről.

Most már belátom, nem volt helyes a macskát fájdalomcsillapítóval traktálnom. Ma már nem próbálkoznék vele. De azokban a *Tom Sawyer*-napokban nagy és őszinte elégtétellel láttam, mit művel a szer hatása alatt Péter macskánk, és ha a tettek éppoly ékesen szólnak, mint a szavak, ő legalább annyira érdeklődött a gyógyszer iránt, mint én. Mindig pocsék orvosság volt ez a Perry Davis-féle fájdalomcsillapító. Mr. Pavey néger szolgája, akit biztos ítéletű és rendkívül tudnivágyó férfiúnak ismertem, meg akarta ízlelni. Megengedtem neki: úgy vélekedett, hogy a pokol tüzéből készült.

Akkoriban éppen a negyvenkilences kolerajárvány napjait éltük. A Mississippi menti lakoságot megdermesztette a rémület. Aki tehette, elmenekült. Sokan menekülés közben az ijedségbe haltak bele. Háromszor annyian pusztultak el a félelemtől, mint a kolerától. Aki nem tudott elmenekülni, teleszedte magát kolera elleni orvossággal. Anyám Perry Davis gyógyszereit szemelte ki számomra. Saját magáért nem aggódott; kerülte az efféle megelőző szereket. De velem megfogadtatta, hogy mindennap beveszek egy kávéskanállal az orvosságból. Eredetileg meg is akartam tartani ígéretemet, de akkor még nem tudtam annyit a csodaszerről, mint első próbálkozásom után. Henry orvosságosüvegére ügyet sem vetett anyám - benne megbízott, de az én üvegem címkéjére naponta tett egy rovást, és figyelte, elfogyott-e belőle egy kávéskanálra való. Padlónkon nem volt szőnyeg - de hézag annál több. Ezeket a hézagokat tápláltam a „fájdalomölő” szerrel, igen jó eredménnyel; odalent nem fordult elő kolera.

Egyik ilyen alkalommal történt, hogy barátságos cicánk nyájas farklengetéssel odasündörgött hozzám, és fájdalomölő szerért esedezett. Meg is kapta, és akkor tört ki rajta a nagy idegroham, amely azzal végződött, hogy a szobában minden bútordarabba beleütkezött. Végül kiugrott a nyitott ablakon, a virágcserepeket is magával sodorva. Anya éppen akkor érkezett haza; elképedt csodálkozással szemlélte a szemüvege fölött, és megérdeklődte: - Mi a csuda ütött ebbe a Péterbe?

Már nem emlékszem, hogyan magyarázkodtam ki, de ha írtam is erről a *Tom Sawyer*-ban, az nem biztos, hogy igaz.

Amikor viselkedésem már olyan kibírhatatlanul komisz kezdett lenni, hogy anyám alkalmi büntetései nem álltak vele arányban, eltette vasárnapra az ügyet, és elküldött a templomba vasárnap este. Ez hébe-hóba még csak elviselhető büntetés volt, de általában nehezen bírtam,

és egészségem érdekében elkerültem. Anyám sosem hitte el, hogy templomban voltam, míg próbára nem tett. Elmondatta velem, miről szólt a prédikáció. Ez az egyszerű kérdés nem jelentett számomra nehézséget. Nem kellett nekem ahhoz templomba mennem, hogy szentbeszédtémához jussak: kiválasztottam én magam. Ez a rendszer egészen jól bevált addig, mígnem egyszer a szomszédunk által előadott szöveg - ő valóban volt a templomban - teljesen különbözött az én változatomtól. Ekkor anyám más módszerhez folyamodott, de ma már nem emlékszem, milyenhez.

Télen a férfiak és a fiúk meglehetősen hosszú köpenyt hordtak akkoriban; rendszerint feketét, tarka skót szövettel bélelve. Egy téli estén, amikor a templomba indultam, hogy levezekeljem a hét folyamán elkövetett gaszágaimat, elrejtettem a kapu mellett a kabátomat, és megléptem a többi fiúkkal játszani, amíg az istentisztelet tart. Utána hazamentem. Azonban a sötétben bélésével kifelé vettem föl a kabátot. Amint beléptem, ledobtam magamról, azután kiállottam a szokásos próbát. Egészen jól ment addig, míg szóba nem került a templom hőmérséklete. Anyám megjegyezte: - Lehetetlen, hogy meleg lett volna ott ilyen hideg estén.

Nem vettem észre a megjegyzésben rejlő csapdát, és ostobán erősítgettem, hogy a kabát mindvégig rajtam volt a templomban. Anyám megérdeklődte, hogy hazafelé jövet is magamon tartottam-e. Nem értettem, mire vonatkozik az érdeklődés, és igenlőleg válaszoltam. Mire azt kérdezte: - Szóval ezzel az ordító vörös kockás oldalával kifelé vetted magadra? Nem volt nagyon feltűnő?

Természetesen ezek után kínos és eredménytelen lett volna a párbeszédet folytatnom, így feladtam, és vállaltam a következményeket.

A következő eset 1849 körül történt. Tom Nash, a postamester fia, egykorú volt velem. A Mississippi befagyott, és egyik este, valószínűleg engedély nélkül, korcsolyázni mentünk. Legalábbis nem látok más magyarázatot, hogy miért kellett éppen este korcsolyázni mennünk, hacsak azért nem, mert tilos volt, hiszen az éjféli korcsolyázás semmi különös élvezetet nem jelenthetett, ha senki sem ellenezte. Éjfél körül, amikor már több mint fél mérföldnyire kiju-tottunk a túlsó, illinois part felé, vészjósló recsegést-ropogást, rianást hallottunk köztünk és a folyó hazai partja között. Tudtuk, mit jelent a hang: a zajlás megindult. Halálra rémülve hazafelé tartottunk. Villámgyorsan siklottunk, már amikor a felhők között bujkáló hold fényében megláthattuk, hol van jég, és hol van víz. Időnként vártunk, majd újra megindultunk, ahol a jég megbízhatónak látszó hidat vert számunkra, de újra megálltunk, ha pusztán vízhez érkeztünk, és kétségbeesve vesztegeltünk, míg egy nagyobb úszó jégtábla át nem hidalta a veszélyes helyet. Egy óráig tartott az út - mindvégig irtózatosszerű szorongás közepette. Végre megközelítettük a partot. Újra várnunk kellett, mert megint olyan helyre kerültünk, ahol áthidalásra lett volna szükség. Köröskörül sodródott, torlódott a jég, a parton hegymagaságban halmozódott. A veszély nem csökkent, sőt egyre fokozódott. Türelmetlenségünkben, hogy végre szilárd talajra jussunk, korán indultunk el, és tábláról táblára ugráltunk. Tom elszámította magát, és rövidet ugrott. Keserves fürdőben volt része, de olyan közel voltunk a parthoz, hogy alig egy-két tempót kellett úsznia, és talajt ért a lába; onnan aztán kivergődött. Én kissé később, baleset nélkül érkeztem. Csuumvizesre izzadtunk, és Tom fürdője nagyon balul végződött. Ágynak esett, és vége-hossza nem volt a betegségnek. Végezetül skarlátot kapott, és földsírkövére került ki belőle. Pár év múlva természetesen a beszédtudománya is cserbenhagyta. Később valahogyan megtanították beszélni, de nem mindig értették, mit is akar mondani. Természetesen nem tudta szabályozni hangerejét, hiszen nem hallotta a szavát. Amikor azt hitte, hogy halkán és bizalmasan tárgyal, még Illinois államba is elhallatszott.

Négy évvel ezelőtt, 1902-ben, meghívott a Missouri Egyetem, hogy vegyem át jogtudományi díszdoktori okleveletem. Megragadtam az alkalmat, hogy egy hetet Hannibalban töltsék,

amely gyermekkori falumból már várossá nőtt. Ötvenöt éve éltük át azt a kalandot Tommal. Már útra készen álltam az állomáson, és nagy tömeg hannibali polgár ácsorgott kint. Észrevettem Tom Nasht, amint felém indul egy üresebb folton, és elindultam feléje, mert azonnal megismertem. Fehér hajú öregember volt már, de én akkor is a tizenöt éves fiút láttam benne. Hozzám lépett, kezéből tölcserít formált a fülemhez, a hannibali polgárok felé intett a fejével, és - ködkürtüvöltéssel - bizalmasan megjegyezte: - Még mindig olyan átkozott tökfilkók, Sam. - Ennél többet nem is mondott.

8

A fiúk élete azonban nem csupa vidámság: megjelenik benne a tragédia is. A részeges csavargó, aki elégett a község börtönében, a lelkiismeretemre nehezedett, és sok-sok éjszakámat töltötte meg nyomasztó álmokkal, amelyekben úgy láttam könyörgő arcát, mint a megindító valóságban, az ablakrácsnak dőlve, háta mögött az égő vörös pokol, mintha azt mondaná: - Ha nem adtál volna nekem gyufát, ez nem történt volna meg: te felelsz a halálomért. - Nem voltam felelős a haláláért, nem kívántam én ártani neki, csak jót akartam, amikor odaadtam a gyufát; de ez nem számított. Idomított presbiteriánus lelkiismeretem csak egy kötelességet ismert: hogy üldözze és gyötörje rabszolgáját minden ürüggyel, minden lehető alkalommal, különösen ha nem volt értelme vagy oka. A csavargó - a bűnös - tíz percig szenvedett; én, az ártatlan, három hónapig.

Amikor szegény öreg Smarrt lelőtték a főutcán, újabb álmokhoz szereztem anyagot, s ezekben mindig a groteszk zárójelenetet láttam újra: a nagy, nyitott családi bibliát, amelyet valami lelkiismeretes agyalágyult a profán öregember mellére helyezett, és amely együtt emelkedett meg süllyedt nehézkes lélegzetével. Ólomsúlya további gyötrelmekkel nehezítette az öreg Smarr haláltusáját. Különös anyagból gyúrtak minket. A szájatató és együttérző tömegben nem akadt senki, akiben lett volna annyi józan ész, hogy felismerje: itt sokkal izlésesebb lett volna egy nehéz üllő, mint a biblia, kevesebb alapot adna a gúnyos megjegyzésekre, és hamarabb elvégezné kegyetlen munkáját. Lidérces álmaimban sok éjen át fuldokoltam és kapkodtam levegő után az óriási könyv prése alatt.

Alig egynéhány év alatt két-három más tragédia is történt, és én olyan szerencsétlen voltam, hogy minden alkalommal a közelben tartózkodtam. Ott volt például a rabszolga, akit egy vasdarabbal ütöttek le valami apró vétségért; láttam, amint meghalt. És a fiatal kaliforniai bevándorló, akit részeg pajtása szúrt le vadászkeszéllel; láttam, hogyan ömlik melléből a piros vér. No meg az izgága fiatal testvérek és ártalmatlan öreg nagybátyjuk esete: egyikük rátérdelt az öregember mellére, míg a másik többször nekirugaszkodott, hogy lelője egy Allen-revolverrel, amely csütörtököt mondott. Persze akkor is éppen ott csellengtem.

Aztán meg ott volt a fiatal kaliforniai bevándorló, aki berúgott, és fogadkozott, hogy egyedül lerohanja a „welszi” házat egy sötét és félelmes éjszakán. Ez a ház félúton állt a Holliday-domb oldalán, és nem lakott benne más, csak egy szegény, nagyon tisztességes özvegyasszony és ártatlan lánya. A gazfickó betörő az egész községet felverte pimasz üvöltözésével, durva kihívásával és mocskos szitkaival. Felmentem oda egy barátommal - azt hiszem, John Briggsszel -, hogy körülnézzek és halljam. Az emberből csak halvány körvonala látszottak; a nők a verandán álltak, eltűntek a tető mély árnyékában, csak az idősebb nő hangja hallatszott. Az asszony élesre vagdalt ólommal töltött meg egy öreg flintát, és figyelmeztette az embert, hogy ha el nem hordja magát, amíg tízig számol, az életébe fog kerülni. Az asszony lassan számolni kezdett; a férfi meg röhögött. A nevetést hatnál abbahagyta; akkor a mély csöndben,

szilárd hangon következett a história folytatása: - Hét... nyolc... kilenc - hosszú szünet, mi a lélegzetünket is visszafojtottuk - tíz! - Vörös lángnyelv csapott ki az éjszakába, és az ember cafatokra tépett mellel omlott össze. Akkor elszabadult az égi pokol; a várakozó falu villámfényben rajzott fel a dombra, mint a hangyaözön. Ők látták a többi; nekem elég volt, ami addig jutott belőle. Hazamentem álmodni, és nem is ért csalódás.

A tanulás, az iskola segítségével mélyebben láttam bele ezekbe a tragédiákba, mint a tudatlanok. Tudtam, mire valók. Igyekeztem magam előtt is titkolni, de benn, zaklatott szívem titkos mélyén, tudtam - és *tudtam*, hogy tudom. Ezt a gondviselés rendezte így, hogy engem a jobb élet felé tereljen. Ma ez furán naiv és öntelt gondolatnak hat, de számomra nem volt benne semmi meglepő; beleillett a gondviselés lelkiismeretes és bölcs útjaiba, ahogyan én értelmeztem. Az sem lepett volna meg, sőt nem is hízelgett volna különösebben, ha a gondviselés az egész közösséget kiírtja, hogy megpróbáljon megmenteni egy ilyen kincset, mint én. Bármilyen művelt voltam, mégis úgy látszott, hogy ez rendjénvaló lenne, és megérné a befektetést. Meg sem fordult az agyamban a gondolat, hogy *miért* mutatna a gondviselés ilyen aggódó érdeklődést efféle érték iránt, és abban az egyszerű falucskában nem is akadt senki, akinek eszébe jutott volna, hogy nekem eszembe juttassa. Már csak azért sem, mert senki sem állt jól ezen a téren.

Így igaz: mind magamra vettem a tragédiákat, és sorban felróttam, ahogy jöttek, minden esetben mély sóhajjal mondogatva magamban: „Megint elment valaki, és énmiattam; ettől már igazán meg kellene térnem: az Úr türelme sem végtelen.” De azért titokban meg voltam róla győződve, hogy igenis végtelen. Mármint így hittem nappal; éjjel viszont nem. A lemenő nappal együtt tűnt el bizakodásom, és nyirkos félelem gyülekezett szívemben. Olyankor rendszerint mindent megbántam. Szörnyű éjek vártak rám, a kétségbeesés éjszakái, a halál keserűségével terhesek. Minden tragédiában felismertem az intelmet, és bűnbánatot tartottam; szántam-bántam vétkeimet, és bocsánatért esedeztem. Könyörögtem gyáván, szűköltem, mint egy kutya; és nem azokért a szegény, miattam elhunyt emberekért, csakis a *saját* érdekemben. Ugyancsak önzőnek érzem, ahogy így visszagondolok mostanában.

Megbánásom mindig valódi volt és nagyon komoly; minden tragikus esemény után hosszú ideig minden éjjel éreztem. De a nappali fényt rendszerint nem viselte el. Kihunyt és elillant, eltűnt a nap boldog ragyogásában. A félelem és sötétség szülötte volt, és csak a maga környezetében élt meg. A nappal fölvidított és békét hozott, de éjjel újra jött a bűnbánat. Nem is hiszem, hogy gyerekkoromban egyszer is próbáltam megjavulni nappal - nem is akartam. Az én koromban már nem is gondolnék rá, hogy ilyet kívánjak. De mostani fejemmel, éppúgy mint fiatalon, az éj sokszor meghozza a mélységes lelkiismeret-furdalást. Tulajdonképpen a bölcsőtől kezdve éppolyan voltam, mint a többi ember - sosem vagyok egészen normális éjjel. Például, amikor Indián Joe meghalt... De hagyjuk inkább. Valahol már megírtam, a bűnbánatnak milyen dühöngő poklát szenvedtem végig akkor. Azt hiszem, hónapokig olyan szeplőtlen voltam, mint a patyolatfehér hó. Sötétedés után.

9

Azokban a régi szép napokban egyszer meglátogatott minket Jim Wolf. Shelbyville-ből, egy harminc-negyven mérföldnyire fekvő kis tanyáról érkezett, és magával hozta a vidék romlatlan naivságát, kedvességét és báját. Tizenhét éves forma, nyurga, komoly kamasz volt, nyílt, jóhiszemű és becsületes - ragaszkodásra és szeretetre teremt. Szinte hihetetlenül szégyenlős volt. Elég hosszú ideig lakott nálunk, mégsem tudott megszabadulni ettől a furcsa

tulajdonságától; nők jelenlétében rendkívül kényelmetlenül érezte magát, még jóságos és szelíd anyám társaságában is. Hogy egy lányt megszólítson, azt egyszerűen elképzelhetetlennek tartotta.

Mindig az ilyen jámbor lelkekkel esnek meg a legkínosabb dolgok. Egy téli estén nővérem vidám összejövetelt rendezett, lepényevéssel egybekötve. Én fiatal voltam ahhoz, hogy részt vegyek a mulatságon, Jim pedig félénk. Engem korán ágyba zavartak - Jim önnön jószántából vonult vissza. A ház új részében, az emeleten volt a szobája: ablaka az L alakú toldalék tetejére nyílt. A háztetőt húszcentis hó borította; felső rétege jégpáncéllá fagyott. A háztető ormán rövid kémény meredt az égnek - holdfényes éjszakákon érzélgős macskák kedvelt gyülekezőhelye -, s aznap éjjel gyönyörűen világított a hold. Az ereszről futónövény száraz indái tapadtak az oszlopokhoz, meghitt lugast alkotva. Egy-két óra múlva viháncoló fiatal hölgyek és urak gyülekeztek a lugas árnyékában; magukkal hozták a gőzölgő, forró lepényt, és a tányérokat lerakták hűlni a földre. Rohamokban tört föl a vidám fecsegés, kacarászás, ugratás zaja.

Ez idő tájt néhány vén, rossz hírű kandúr gyűlt össze a kémény körül, és tüzes nézeteltérésük támadt; körülbelül ekkorra végleg lemondtam az alvásról, és átmentem, hogy meglátogassam Jimet. Ébren volt, és dúlt-fúlt az elviselhetetlen macskazene miatt. A hecc kedvéért megkérdeztem: miért nem mászik ki és zavarja el őket? Feldühödött és visszavágott - kissé merészen -, hogy két centért hajlandó.

Elhamarkodott kijelentés volt, és nyilván megbánta, alighogy kiejtette a száján. De már későn - nem visszakozhatott. Ismertem: tudtam, hogy inkább kitöri a nyakát, mint hogy takarodót fűjjon, ha elég ügyesen ingerlem.

- Persze hogy kimásznál! Ki kételkedik benne?

Elöntötte az epe, és ingerülten tört ki:

- Miért, talán nem hiszed?

- Én? Dehogynem. Mindig nagy legény vagy - ha beszélni kell!

Elfutotta a méreg. Kapkodva felrángatta gyapjúzokniját, és kezdte feltolni az ablakot, miközben haragtól remegő hangon füstölgött:

- Azt hiszed, nem merek? Gondolj, amit akarsz, nem érdekel. Majd mindjárt meglátod!

Az ablak még külön felbosszantotta: mindig visszacsúszott.

- Na várj, majd én tartom - szóltam.

Igazán lelkesen segitettem neki. Fiatal kölyök voltam, és előérzetem azt súgta, hogy mennyei eseményekre van kilátás. Óvatosan kimászott. Addig kapaszkodott az ablakpárkányba, amíg meg nem vetette lábát, azután négykézláb indult el veszélyes útjára a síkos tetőgerincen, úgyhogy keze-lába kétoldalt csúszott lefelé. Még ma is élvezem a látványt, ahogy visszagondolok rá, pedig majdnem ötven év telt el azóta. A jeges szél lebegtette kurta hálóingét nyurga lábszárai körül; a kristályosra fagyott tető csiszolt márványként szikrázott a tiszta holdfényben. A gyanútlan macskák meredten ültek a kéményen, éberén bámulva egymást; csapkodtak a farkukkal, és bőségesen ontották mélységes bánatukat. Jim csak mászott: lassan, óvatosan tappogott, míg a derűs és léha teremtések a lugasban nem is gyanították e komor eseményeket, s a helyzethez nem illő vidámsággal harsogtak. Valahányszor Jim megcsúszott, egy pillanatra felvillant bennem a remény, de mindig továbbkúszott, és a remény hamar elhalt. Végül kartávolságnyira megközelítette a kéményt. Megállt, óvatosan felemelkedett, gondosan kimérte a távolságot, és dühödten kapott a legközelebbi macska után. Elvétette. Persze elvesz-

tette az egyensúlyát; kapálódzott, hanyatt esett, és mint a rakéta száguldott végig a tetőn, lábbal előre szánkózott át a száraz indákon, és ülő helyzetben érkezett meg tizennégy tányér forró lepény és a vidám társaság kellős közepébe - és abban az öltözékben! - ez a szende fiú, aki még felöltözve sem mert a lányok szemébe nézni. Vad tusakodás és éles sikolyok zaja hallatszott, és Jim a lépcső felé iszkolt, miközben záporoztak róla a tányércserepek.

Az epizód ezzel nem fejeződött be, pedig akkor azt hittem. Tizennyolc-húsz év múlva Kaliforniából New Yorkba érkeztem. Akkorra már minden más vállalkozásom csődbe jutott, és akaratlanul az irodalomnál kötöttem ki. 1867 tavaszán történt. A *Sunday Mercury* nagy összeget ajánlott fel, hogy írjak valamit a számukra, és én a *Jim Wolf és a macskák* című történettel válaszoltam a kérésükre. A pénzt is fölvettem érte - huszonöt dollárt. Úgy éreztem, aránytalanul sokat fizettek, de erről nem szóltam egy szót sem, mert akkoriban még nem voltam olyan kínosan lelkiismeretes, mint manapság.

Egy-két év múlva a *Jim Wolf és a macskák* új köntösben jelent meg egy tennessee-i lapban - már ami a kiejtést illeti; mert déli tájszólással ékeskedett. A történet plagizálóját jól ismerték és tisztelték Nyugaton; rendkívül népszerű volt. Ezen nem is csodálkozom. Volt néhány nagyon is könnyed és humoros elbeszélése, a stílusa pedig elegáns volt és gördülékeny. A nevét azóta elfelejttem.

Újabb néhány év elteltével ismét felbukkant az eredeti történet az eredeti tájszólásban és az én nevem alatt. Rövidesen rám támadt egy csomó újság, amiért „elloptam” Jim Wolf és a macskák történetét a tennessee-i írótól. Alaposan lehordtak, de nem törődtem vele: ez hozzátartozik a mesterségünkhöz. Különbösen is, már régen megtanultam, hogy nincs értelme a rágalom tüzet válasszal táplálni, ha csak valami lényeges érdek nem fűződik ahhoz, hogy tovább maradjon a köztudatban. Kevés rágalom éli túl a jeges hallgatást.

10

Városkánkban izgalmas eseménynek számított, amikor megérkezett a hipnotizőr. Valamikor 1850 táján lehetett. Az évben nem vagyok biztos, de a hónapra még ötven év múltán is emlékszem: május volt. Abban a hónapban két, ezzel összefüggő apróság is történt, s miattuk maradt meg élénken emlékezetemben a hipnotizőr. Mindkét esemény jelentéktelen volt, nem érdemelték meg, hogy bebalzsamozzam őket, memóriám mégis ezeket őrizte meg gondosan, bőséges és kényelmes helyet biztosítva számukra, miközben annyi valódi érték hullt ki belőle. Az az igazság, hogy sem az emlékezőtehetség, sem a lelkiismeret viselkedésében nincs logika, értékrendszerük és arányérzékük bizonytalan. No mindegy, hagyjuk a jelentéktelen apróságokat; most a hipnotizőről lesz szó.

Mutatványát nagy hírverés előzte meg. Csodákat ígért, a szokásos beléptidj ellenében: felnőtteknek huszonöt cent; gyerekek és négerék a felét fizetik. Falunkban már hallottak valamit harangozni a hipnózisról, de még sosem találkoztak vele. Első este nem valami sokan mentek el, de akik ott voltak, azok másnap annyi izgalmas látványról számoltak be, hogy felébredt az érdeklődés, és ettől kezdve két héten át a hipnotizőrnek nagyon jól ment a sora. Tizennégy-tizenöt éves lehettem. Az ilyen korú fiú bármit szívesen elvisel (kivéve talán a tűzhalált), csak feltűnést kelthessen és felvág hasson, lehetőleg nézőközönség előtt. Így aztán, amikor láttam a színpadon a médiumok bohóckodását, amelyet a közönség nevetéssel, kiabálással és álmélgodással jutalmazott, kínzó vágy tört rám, hogy magam is médium lehessenek.

Három hosszú estén ott ültem a színpadon, a jelöltek sorában. Tenyeremben tartottam a mágikus korongot, rámeredtem, és igyekeztem elálmosodni, de sehogy sem sikerült. Egyre éberek lettem, és leverten vonultam le a színról a jelöltek nagy többségével együtt. És nemcsak hogy ott kellett ülnöm, de még az irigység is mardosott Hicks, az ügynök miatt. Hogy ijedezett és riadozott, amikor Simmons, a hipnotizőr rákiáltott:

- Ott a kígyó! Ott a kígyó!

Amikor azt szuggerálta Hicksnek, hogy gyönyörködjék a csodás naplementében, Hicks azt válaszolta:

- Istenem, de gyönyörű!

És így tovább, az egész örültséget végigjátszotta. Sem nevetni, sem tapsolni nem tudtam. Maró keserűség töltött el, hogy másoknak sikerül, és az emberek Hickset dicsőítik, köréje sereglenek, amikor a mutatványnak vége, érdeklődnek a rendkívüli látvány részletei iránt, amelyet hipnotikus álmában látott, és minden módon kinyilvánítják, mennyire büszkék rá, hogy ismerősüknek vallhatják. És éppen Hickset! Nem tudtam elviselni; fortyogó dühvel főttem keserű levemben.

A negyedik estén elért a kísértés, és nem volt erőm, hogy ellenálljak neki. Egy darabig mereven bámultam a korongot, majd úgy tettem, mintha elálmosodnék: fejem le-lecsuklott. A professzor azonnal odalépett hozzám, simogató mozdulatokat végzett a fejem fölött és a testem, végtagjaim körül. Minden alkalommal csettintett az ujjával a levegőben, hogy túladjon a fölösleges elektromosságon. Azután elkezdett „bűvölni” a koronggal: az ujjai között tartotta, és kijelentette, hogy akkor sem tudnám levenni a szememet róla, ha akarnám. Lassan, gömnyedve fölkeltem, és mereven követtem szememmel a korongot, ahogyan a többiektől láttam. Végigjátszottuk az egész sorozatot. Amikor kígyókról beszélt, menekültem előlük, vödröket adogattam tűzoltáshoz, agyonizgultam magamat csónakversenyen, udvaroltam képzeletbeli lányoknak, sőt: meg is csókoltam őket. Horgásztam a színpadról, és olyan hatalmas, lapos fejű harcsát fogtam, amely nehezebb volt, mint én - végimentünk az egész megszokott műsoron. De nem a szokásos módon.

Először óvatos voltam, és odafigyeltem, nehogy a professzor észrevegye a csalást, és szégyenszemre lezavarjon a színról. De amint rájöttem, hogy nincs veszély, elhatároztam: kifúrom Hickset a médiumságból, és én telepszem a helyébe.

Aránylag könnyű volt a dolgom. Hicks becsületesnek született - engem nem zavart ilyesfajta gátlás (legalábbis többen ezt állították). Hicks valóban látta, amit látott, és aszerint számolt be róla. Én a láthatónál többet láttam, és mindenféle részlettel kiegészítettem, ami éppen eszembe jutott. Hicksnek nem volt képzelőtehetsége; nekem fölös mennyiségben állt rendelkezésemre. Ő nyugodtnak született, én nyughatatlannak. Nem hozta lázba a vízió, és különben is szegényesebb volt a szókincse. Én a vízióimhoz felhasználtam egész szókészletemet, és agyamat facsarva dolgoztam a sikerért.

Az első félóra után Hicks feledésbe merült, bukott hős, ledőlt bálvány lett belőle. Ezzel tisztában voltam, és szívből örvendeztem: - Éljen a bűn! Hickset semmiféle hipnotizőr nem vehette volna rá, hogy nyilvánosan megcsókoljon egy képzeletbeli lányt (valódiról nem is beszélve), de én értettem a módját. Ügyeltem rá, hogy mindaz sikerüljön nekem, ahol Hicks csődöt mondott, akármilyen testi vagy szellemi erőfeszitésembe is került. Számos ponton tehetségtelennek bizonyult: ezeket jól agyamba véstem. Például, ha a varázsló megkérdezte, hogy mit lát, és nem szuggerált neki semmit, Hicks nem tudott víziót felidézni, néma és vak maradt, ostobán hallgatott. Nálam viszont a varázsló hamarosan észrevette, hogy ha látványos és hatásos víziókra van szükség, jobban boldogulok nélküle, mint a segítségével.

A másik gyenge pont: Hicks fabatkát sem ért a néma gondolatátvitelnél. Valahányszor Simmons megállt mögötte, a koponyájára meredt, és megpróbált valami gondolatot ültetni az agyába, Hicks üres arckifejezéssel ült, és nem is sejtett semmit. Ha odafigyel, észrevehette volna a közönség elragadtatott arcáról, hogy valami zajlik a háta mögött, amire reagálnia kellene. Miután én szélhámos voltam, rettegtem ettől a próbától, mert tudtam: a professzor majd rám akarja szuggerálni az akaratát, de mivel sejtelmem sem lesz róla, hogy mit akar, tehát lelepleződöm. Amikor ez került sorra, mégis megkockáztattam. Észrevettem a közönség feszült arcáról, hogy Simmons a hátam mögött manipulál, minden erejét latba vetve. Megpróbáltam elképzelni, mit is akarhat, de semmi sem jutott eszembe. Szégyenkeztem, és nyomorúságosan éreztem magam. Tudtam, lejárattam magam, és pillanatokon belül dicstelenül el kell vonulnom. Elég szégyen, de be kell vallanom: azonnal a hatásos és látványos kivonulás lehetőségén törtem a fejemet, nem pedig azon, hogy alázatos, bánatos arckifejezéssel részvétet kelthetnék a gyengébb szívűekben, sikertelenségem ellenére.

Az előadás kellékeihez tartozott egy rozsdás, töltetlen revolver is a színpadon egy asztalon. Két-három héttel azelőtt majálist rendeztünk az iskolában. Csúnyán összeveszttem egy nagy kamasszal, aki az iskolánk réme volt, és az ügy számomra nem valami dicsőségesen végződött. Ez a fiú most ott ült a nézőtér közepe táján, a padsorok közti átjáró mellett. Lopakodva, igen hatásosan, gyilkos arckifejezéssel megközelítettem az asztalt - egy romantikus színdarab-ból vettem kölcsön a jelenetet -, hirtelen megragadtam a fegyvert, fenyegetően hadonásztam vele, és a zsarnokoskodó fiú nevét kiáltottam. Leugrottam a színpadról, feléje rohantam, és kiüldöztem a nézőtérrel, mielőtt a dermedt közönség a segítségére siethetett volna. Hatalmas tapsvihár tört ki, és a varázsló könnyed eleganciával így fordult a nézőkhöz:

- Rendkívüli esettel állunk itt szemben, kedves nézőim. Csodálatos médium ez a fiú. Biztosíthatom önöket, hogy egyetlen szó sem hangzott el köztünk, és mégis, gondolatátvitel révén a legapróbb részletekig követte utasításomat. Vérszomjas tette kellős közepén félbeszakíthattam volna, pusztá akaratom segítségével, úgyhogy az a szerencsétlen fickó, aki elmenekült, egy pillanatig sem volt veszélyben.

Szóval nem égtem le. Úgy mentem vissza a színpadra, mint a nap hőse, és egész életemben nem volt ennél boldogabb pillanatom. Ami a gondolatátvitelt illeti, aggályaimat mintha elsöpörték volna. Úgy véltem, ha nem találom ki, mit akar tőlem a professzor, bármilyen látványos cselekedet megteszi, ami eszembe jut. Igazam is volt, s a néma gondolatátvitel lett a közönség legkedvesebb száma. Valahányszor észrevettem: most szuggerálnak valamire, egyszerűen fölkeltem, és csináltam valamit - amihez éppen kedvem volt. A varázslónak persze volt annyi esze, hogy mindig hitelesítette. Amikor a nézők kérdezősködtek: - Honnan *tudod*, hogy mit akar tőled? - csak rávágtam: - Ó, mi sem egyszerűbb annál. - Mély csodálattal jegyezték meg: - Megáll az ember esze, hogy ezt hogyan csinálják.

Hicksnek még egy gyengéje volt. Amikor a professzor körbesimogatta, és azt mondta, hogy most már nem működnek az érzékszervei: - Hölgyeim és uraim, fáradjanak közelebb, és győződjenek meg róla -, akkor a hölgyek és urak rendkívül készségesen közelebb fáradtak, és túvel döfködtek. Ha a tú túlságosan mélyre hatolt, Hicks arca mindig megrándult. Ilyenkor a szegény professzornak magyarázkodnia kellett, hogy Hicks még nincs eléggé mély transzban. De én meg sem rezcentem. Némán szenvedtem, és csak befelé sirtam.

Hogy miket képes elviselni egy hiú kölyök a dicsőség kedvéért! Ugyanúgy, mint a hiú felnőtt; magamról tudom, és számtalan embernél tapasztaltam. A professzornak össze kellett volna játszania velem a szokatlanul nehéz megpróbáltatásoknál. Reméltem, hogy megteszi, de sosem volt hajlandó. Talán ő is bedőlt, mint a többiek, bár ezt akkor sem hittem, és elképzelhetetlen is. A nézők végtelenül jámbor, kedves emberek voltak, de a naivságot és hiszékeny-

séget túlzásba vitték. Tűt szúrtak a karomba, és addig nyomták, amíg a harmada belement: akkor aztán odavoltak a csodálkozástól, hogy a professzor pusztá akaratával érzéketlen vasdarabbá változtatta a karomat. Pedig nem is volt érzéketlen: a pokol minden kínját végigszenvedtem.

A diadalmas, győzelmes negyedik est után én maradtam az egyetlen médium a porondon. Simmons nem is hívott más jelöltet a színpadra. Egyedül szerepeltem a két hét hátralevő részében. Addig a város bölcs öregei, a szellemi arisztokrácia, kitartottak a hitetlenségben. Engem ez úgy bántott, mintha legalábbis becsületes mesterségemben sértettek volna meg. Ebben nincs is semmi meglepő: az embernek akkor fáj legmélyebben a szégyen, amikor leginkább megérdemli. Az a maroknyi túl bölcs öregúr egy álló hétig csak kételkedve csóválta a fejét. Szerintük nem történt ott semmi olyan csoda, ami ne lehetne összejátszás eredménye. Büszkélkedtek a hitetlenségükkel, hencegtek vele, és éreztették, hogy mennyivel különbek ők a tudatlanoknál és hiszékenyeknél. Különösen az öreg Peake doktor, a békétlenek és hajthatatlanok hangadója; ősi, virginiai család sarja, tiszteletre méltó, ősz hajú, nagy tudású férfiú. Dicsőbb és lovagiasabb napok ódivatú öltözékét viselte nemes előkelőséggel; magas volt és tekintélyes - nemcsak megjátszotta a bölcsét, hanem valóban az is volt. Bármiről mondott véleményt, az jóval többet ért, mint akárki másé a városban, és mindenben követték is. Amikor végül ő is beadta a derekát, tudtam, hogy vitathatatlanul én vagyok a győztes. Most, több mint ötven év után, öregesen könnytelen szemekkel be kell vallanom, hogy szégyentelenül boldog voltam.

11

1847-ben a Hill utca és a Fő utca sarkán, egy nagy fehér házban laktunk. Még ma is áll, de most már nem nagy, pedig egy deszka sem hiányzik róla; egy évvel ezelőtt láttam (1903-ban), és akkor vettem észre, hogy zsugorodik. Apám ott halt meg, abban az évben, de a család csak néhány hónap múlva költözött el. Rajtunk kívül Grant doktorék is ott laktak a házban. Egyik nap Grant és Reyburn doktor törös bot segítségével vitatkozott az utcán, és Grant doktort jócskán összeszurkálva hozták haza. Az öreg Peake befoldozta a folytonossági hiányokat, és egy darabig naponta eljött, hogy megnézze.

Granték is virginiaiak voltak, akárcsak Peake doktor. Egyszer, amikor Grant már elég jól volt ahhoz, hogy felkeljen, a fogadószobában üldögélt, és a beszélgetés Virginiára és a régi szép időkre terelődött. Én is jelen voltam, de a társaság erre valószínűleg nem figyelt, mert a fiatal legénykéket mindig elhanyagolható jelenségnek tekintették. Ketten, Peake doktor és Mrs. Crawford, Grant anyósa, szemtanúi voltak, amikor harminchat évvel azelőtt leégett a richmondi színház. Most újra megtárgyalták az emlékezetes tragédia ijesztő részleteit. Az ő szemükön keresztül én is elviselhetetlen élességgel láttam magam előtt az ég felé hömpölygő fekete füstöt, ahogyan a lángok áttörtek rajta, és vörösre színezték. Hallottam a kétségbeesettek sikolyát, és meg-megpillantottam arcukat az ablakoknál a füstfátyol mögött. Láttam, amint belevetik magukat a halálba, vagy a halálnál is rosszabb elnyomorodásba. A kép ma is előttem lebeg, és sosem halványul el.

Később a Peake család koloniális stílusú régi házára terelődött a szó, méltóságteljes oszlopaira és tágas parkjára. Annyit beszéltek róla, hogy teljesen tiszta képe alakult ki bennem. Nagyon érdekelt, mert eddig még sohasem hallottam ilyen fényűző palotáról szemtanúk szájából. Különösen egy véletlenül elejtett megjegyzés ragadta meg fantáziámat. A főbejárat hatalmas ajtaján csészealjnál nagyobb lyuk volt: a függetlenségi harc alatt egy brit ágyúgolyó csapott be

oda. Elállt a lélegzetem: életre kelt a történelem. Addig soha nem tartottam a történelmet valóságosnak.

Három-négy év múlva, mint említettem, én voltam az egyeduralkodó médium a hipnotizőr mutatványában. Éppen elkezdődött a második hét, már félig lejátszódott az előadás. Ekkor belépett a fenséges Peake doktor, fodros mellű és kézelőjű inget viselt, és aranyfejű sétatálca volt nála. Egy tisztelettudó polgár félrehúzódott, hogy helyet adjon neki Granték mellett, és a „nagyfőnök” elfogadta. Ez akkor történt, amikor valami újfajta víziót próbáltam kicsiholni a professzor felszólítására:

- Koncentrálja erőit! Nézzen, nézzen figyelmesen. Na, lát valamit? Tessék koncentrálni. Na, most írja le, hogy mit lát!

Peake doktor természetesen nem is sejthette, hogy belépése eszembe idézte a három évvel azelőtti korábbi beszélgetést. Így azután nyersanyaggal látott el, és szövetségessé, bűnrészessé vált szélhámoságomban. Elkezdtem leírni a víziót. Először csak homályosan, ködösen (ez is hozzátartozott a játékhoz; kezdetben nem tanácsos túlságosan tisztán látni, mert még azt hihetik, hogy előre készültem). Fokozatosan alakult és fejlődött, lendületesebbé, jelentősebbé vált. A richmondi tűz kerekedett ki belőle. Peake doktor eleinte hűvösen viselkedett, férfias arcán némi udvarias gúny mutatkozott. De amikor lassan ráismert a tűzvészre, arckifejezése megváltozott, és a szeme felvillant. Amint ezt észrevettem, tágra nyitottam a szelepeket, gőzt adtam, és olyan tűzvészt és borzalmak halmazát zúdítottam az egybegyűlt közönségre, amely egy egész estére elszórakoztatta őket. Mire befejeztem, kővé dermedtek - levegőt sem kaptak. Peake doktor zihálva szólásra emelkedett. Átható hangon így szólt:

- Tovább nem kételkedem. Ezt a csodát semmiféle összeesküvés nem hozhatta létre. Teljesen lehetetlen, hogy ezeket a részleteket ismerje, és mégis szemtanú módjára írta le az eseményt. Isten a tanúm, én aztán tudom, milyen ijesztő hűséggel!

A koloniális stílusú ódon házat az utolsó estére tartogattam. Peake doktor megtérését az ágyúgolyó ütötte rés szilárdította meg és tette tartóssá. Elmagyarázta a közönségnek, hogy én soha életemben nem hallhattam erről a kis részletről, amely megkülönbözteti a házat a többi virginiai udvarháztól. Tökéletesen írtam le, tehát bebizonyosodott a tény, hogy ezt a házat *láttam* a vízióban.

Uramisten, de különös! Mire a hipnotizőr befejezte nálunk mutatványsorozatát, csak egy ember volt városkánkban, aki nem hitt a hipnózisban: én. A többiek mind megtértek, csak én maradtam rendíthetetlen és meggyőzhetetlen kételkedő, majdnem ötven éven át, mind a mai napig. Későbbi életemben sohasem vizsgáltam meg közelebbről a hipnózist és a mesmerismust. Képtelen voltam rá; undorodtam tőle. Talán azért, mert életemnek olyan szakaszát idézte föl, melyet büszkeségből jobban szerettem volna elfelejteni. Közben arra is gondoltam, hogy valószínűleg úgysem találnék olyan bizonyítékokra, melyeket ne tartanék szegényesnek és átlátszónak, s talán ugyanolyan szélhámos rejlik mögöttük, mint amilyen én voltam.

Az az igazság, hogy elég hamar beleuntam a győzelmembe; körülbelül egy hónap alatt. A hazugságra épült dicsőség rövidesen kényelmetlen teherképpé válik. Kétségtelen, egy darabig élveztem, hogy fülem hallatára állandóan ismételve teljesítményemet, és álmétkodnak rajta. De egészen világosan emlékszem: eljött az idő, amikor unalmassá és kellemetlenné vált, megundorodtam tőle, és képtelen voltam elviselni. Tisztában vagyok vele, hogy a világ nagy és látványos jötevői ugyanígy éreznek; tudom, három-négy hétig élvezettel hallanak dicső tetteikről, de kisvártatva már az említésükre is borsózdik a hátuk, és rövidesen azt kívánják, bárcsak sohase jutott volna eszükbe, hogy jót tegyenek. Emlékszem, hogyan dühöngött és bosszankodott Sherman tábornok, ha a „Mikor Georgiában meneteltünk” kezdetű dalt hallotta.

Akárhová ment, mindenütt ezt énekelték és játszották. Azonban én mégis valamivel többet szenvedtem, mint a valódi hősök, mert ők legalább azzal enyhíthetik nyomorúságukat, hogy dicsőségük valódi és mocsoktalan eredetű. Én ezzel sem vigasztalódhattam, mert dicsőséget semmiképpen sem lehetett tiszteletre méltónak tartani.

Milyen könnyen el lehet az emberekkel hitetni egy hazugságot, és milyen nehéz azt a hitet lerombolni! Harmincöt évvel szégyenletes viselkedésem után meglátogattam idős édesanyámat, akit akkor már tíz éve nem láttam. Nemes és hősies elszántsággal (legalábbis akkor úgy éreztem) elhatároztam: megalázkodom, és bevallom azt a régi ballépést. Elég nehezemre esett, míg elszántam rá magamat. Rettegtem attól, hogy elszomorodik majd az arca, és tekintetétől elszégyellem magam. Hosszú és zaklatott töprengés után mégis helyesnek láttam ezt az áldozatot, összeszedtem hát lelkierőmet, és elkezdtem a vallomást.

Legnagyobb meglepetésemre nem következett érzelmes vagy drámai jelenet. Anyám egy csöppet sem indult fel: egyszerűen nem hitte el, és azt azonnal közölte is velem. Nemcsak csalódott voltam, hanem kárvallott is, hogy nehezen jött őszinteségi rohamomat ilyen könnyed bizalommal pocsékoltam el, pedig azt reméltem, hogy megtérül. Egyre hevesebben bizonygattam, hogy mindaz, amit akkor, a régmúlt estéken tettem, hazugság és csalás volt. Anyám a fejét ingatta, és azt mondta, hogy ő ezt jobban tudja. Erre felemeltem a kezem, *megesküdtem*, és diadalmasan kérdeztem:

- Hát ehhez mit szólsz?

Lepergett róla; egy jottányit sem változtatott a meggyőződésén. Elég nehezen viseltem el. Az sem javított a helyzeten, sőt még érzékenyebben érintett, hogy érvényteleníteni próbálta az eskümet. Érvekkel bizonyította, hogy nem vagyok magamnál, és nem tudom, mit beszélek. Érvek! Mintha kívülálló jobban tudhatná, mi történik egy emberben! Mindig lenéztem az érvelést, és azóta sem növekedett tiszteletem iránta. Anyám nem akarta elhinni, hogy én találtam ki vízióimat.

- Butaság - mondta -, hiszen gyerek voltál még akkor, nem is lettél volna képes rá.

Idézte a richmondi tűzvészt és a virginiai házat. Mint mondta, ezek felülmúlták volna képességeimet. Úgy éreztem, hogy most eljött az én időm! Igazat adtam anyámnak; nem én találtam ki ezeket, hanem Peake doktor szolgáltatta az adatokat. Még ez a nagyágyú sem hatott. Szerinte Peake doktor véleménye többet ért, márpedig ő világosan megmondta, hogy én sohasem hallhattam ezekről a dolgokról. Istenem, istenem, micsoda képtelen, fonák helyzet! A szélhámost vallomása után becsületességben marasztalják el, és közvetett bizonyíték alapján a becsapottak elengedik a büntetését!

Szégyenkezve és tehetetlen bosszankodással ismertem föl, hogy legyőztek. Már csak egy ütőkártyám maradt, de az hatalmas volt. Vonakodtam, tartogattam. Túlságosan aljasnak éreztem, hogy leromboljam anyám erődítményét, miután oly rettenthetetlenül védte, de a legyőzöttek nem ismernek irgalmat. Végre kijátszottam az ütőkártyát: a tővel szurkálás. Komoran mondtam:

- Szavamat adom rá, hogy minden egyes tűszúrás kegyetlenül fáj nekem.

Erre anyám csak annyit válaszolt:

- Ennek már harmincöt éve. Elhiszem, hogy most így gondolkod, de én ott voltam, és jobban tudom. Meg sem rezdültél.

És milyen higgadtan mondta! Én pedig majd szétrobbantam.

- Az isten szerelmére, engedd, hogy megmutassam neked, igazat beszélek. Itt a karom, szúrj bele egy tűt, akár a tövéig. Egy arcizmom sem fog rándulni.

Anyám megrázta ősz fejét, egyszerűen és mély meggyőződéssel mondta:

- Most már férfi vagy és tudsz uralkodni a fájdalomon. De akkor gyerek voltál: nem lettél volna képes rá.

Így aztán az a hazugság, amelyet gyerekkoromban elhittem velem, igazsággá vált számámra halála napjáig. Carlyle szerint a hazugság halandó. De ez csak azt mutatja, Carlyle-nek sejtelve sem volt róla, hogyan kell a hazugságot tálalni. Ha életbiztosítást kötöttem volna erre a hazugságra, a részletek már réges-rég tönkretettek volna.

12

Hová lett Billy Rice? Hogy élveztem őt és a „nigger” színtársulat többi csillagát! Hová lett Billy Birch, David Wambold, Backus meg a többi nagyszerű színész, akik negyven évvel ezelőtt s azóta is kellemessé tették az életemet? Birch, Wambold és Backus már rég meghalt. Félek, hogy velük együtt távozott a földről a valódi, igazi, káprázatos néger színjátszás, s nem tér vissza többé soha. Pedig szememben nem volt és tapasztalatom szerint ma sincs vetélytársuk. Játszanak ugyan nagyoperát nálunk. Ott voltam mindig, minden Wagner-előadás első felvonásán, élveztem is, de olyan óriási hatást tett rám, hogy ebből egy felvonás elégnék bizonyult. Ha két felvonást ültem végig, testi kimerültség vett rajtam erőt, ha pedig megkockáztattam, hogy végighallgassam az egész operát, ez csaknem öngyilkosságot jelentett. De ha visszahozhatnám a néger színtársulatokat eredeti tisztaságukban és tökéletességükben, az opera többé nemigen látná színemet. Szerintem az emelkedett elme, az érzékeny szellem számámra a kintorna és a néger színtársulat a mérce és a csúcs, amelynek ritka levegőjű magasságába a zeneművészet többi formája úgysem juthat föl soha.

Emlékszem, amikor először láttam néger *musical*-t. A negyvenes évek elején lehetett; akkor még új műfajnak számított. Hannibalban már előbb is hallottunk róla; megdöbbenő, boldogító ajándékként tört ránk.

A társulat egy hétig maradt, és minden este játszott. A bigottak távollétükkel tüntettek, de a frivolabb lelkek mind ott tolongtak elbűvölten. Az egyházközség tagjai akkoriban nemigen jártak ilyen helyekre. A színészek feketére festették kezüket és arcukat, a ruhájuk pedig az ültetvényeken dolgozó rabszolgák öltözékének élénk színű és túlzott paródiája volt. Nem mintha a szegény rabszolgák rongyait egyáltalán túlozni vagy fokozni lehetett volna, mert a valódi rabszolgák toldott-foldott rongyos öltözéke rendkívül szomorú látványt nyújtott; inkább a szabás és a színek tekintetében tobzódtak a színészek. Akkoriban a magas állógallér divatozott, és az énekes-táncos színészek olyan gallért viseltek, amely félig eltakarta a fejüket, s annyira előreállt, hogy fölötte oldalra sem láthattak. A kabátjuk gyakran olcsó függönykartonból készült, hosszú, majdnem bokájukat verdeső frakkszárnyakkal és akkora gombokkal, mint egy cipőpasztásdoboz. Elnyűtt, ormótlan cipőjük öt-hat számmal nagyobb volt a kellenél. Ezek a jelmezek különböző változatokban készültek, de mind idétlen volt, bár sokan mulatságosnak tartották.

A színészek ízes néger tájszólásban beszéltek; értették a módját, könnyedén használták, és ez valóban élvezetes és kellemesen tréfás hatást keltett. A társulat egyik tagja azonban nem öltözött bohócnak, és nem használta a néger tájszólást. Hibátlan estélyi öltözéket viselt, fehér úriemberhez illőt; mesterkéltén udvarias, kifinomult és kínosan precíz modorban beszélt. A

jámbor falusiak azt hitték, ez a valódi előkelő, városi beszédmód; szívből csodálták és irigyelték ezt a férfit, aki a helyszínen töprengés nélkül, könnyed folyékonyással rögtönözte művészi szövegét. „Bones”, a kasztanyettás néger zenész ült a színészek sorának egyik végén, és „Banjo”, a bendzsós a másik szélén, az előbb említett makulátlan úriember pedig középen. Ez a középső férfi volt a társulat narrátora, öltözékének hibátlan eleganciája, beszédének és modorának kiszámított választékossága és testetlen arcának szabályos formája erősen elütött a társulat többi tagjától, különösen a sor két végén ülő figuráktól. „Bones” és „Banjo” volt a két főbohóc. Ami komikumot csak ki lehet facsarni maszkból és képtelen jelmezből, azt mind kiaknázták. Az ajkukat élénkvrös festékekkel úgy meghosszabbították és kiszélesítették, hogy szájuk érett görögdinnye-szeletekre emlékeztetett.

A néger színtársulat hosszú évekig változtatás nélkül játszotta eredeti műsorát. Eleinte nem választotta el függöny a színpadot a nézőtértől. Míg a közönség várakozott, csak a rivaldafény mögött a színen elhelyezett üres székeket bámulhatta. Rövidesen bevonultak a színészek, lelkes taps fogadta őket. Elfoglalták helyüket, mindegyik a hangszerével; ekkor a középső úriember elkezdte a szövegét a következő megjegyzéssel:

- Őszintén remélem, uraim, abban a kitüntető megiszteltetésben van részem, hogy szokásos kitűnő egészségüknek örvendenek, és ügyeik is kedvezően alakultak, amióta nem volt szerencsém önökkel találkozni.

Erre „Bones” válaszol: elkezdi egy történetet arról, milyen szerencsés esemény következett be nemrégiben az életében. „Banjo” félbeszakítja a történetet, kételkedik „Bones” szavahihetőségében. Ebből szórakoztató szócsata alakul ki kettőjük között; a vita élesedik, a hangjuk egyre emeltebb, egyre harciasabbá válnak. Végre fölkelnek a helyükről, öklüket és hangszerüket rázzák egymás orra előtt, és vérontással fenyegetőznek. Eközben a finomkodó narrátor esedezik, hogy maradjanak békében, és ügyeljenek az illemre - de természetesen hiába. Néha öt percig is eltartott a veszekedés; a két ellenfél orra tíz centi távolságban volt, miközben életveszélyes fenyegetéseket vagdostak egymás fejéhez. A közönség gurult a nevetéstől, olyan sikeresen és pontosan eltalálták a négeres szokásos, tipikus veszekedésének a hangját. Végül az ellenfelek fokozatosan visszavonultak, miközben hatásosan fenyegetőztek, hogy mi történik majd „legközelebb”, ha a másik, szerencsétlenségére, az útjukba kerülne. Majd lerogytak székükre, és rá-rámordultak egymásra az ülő sor előtt; ezzel időt hagytak a közönségnek, hogy magához térjen a nevetőgörcsökből, és lecsillapodjék.

A középső úriember ekkor újabb megjegyzést tett, amelynek az volt a titkos célja, hogy a sor szélén ülőket életük valami tréfás eseményére emlékeztesse, és ezt ki is csalogassa belőlük - ami mindig sikerült. Rendszerint olyan szakállas, öreg történet került szóba, amelyet egész Amerika ismert. Az egyik ilyen történet, amely mindig lázba hozta a közönséget, míg a néger színtársulat végleg el nem nyűtte, „Bones” beszámolója volt a veszedelmekről, melyeket egy tengeri vihar alkalmával élt át. A vihar nagyon sokáig tartott, idővel minden élelmiszerük elfogyott. Ekkor az úriember aggódva megérdeklődte, miként maradtak mégis életben. Mire „Bones” ezt válaszolta:

- Vajon éltünk.

- Vajon? Hát azt honnan vették?

- Volt elég a kapitány fején...

Az első öt év alatt a közönség hallatlanul élvezte ezt a tréfát, de azután az Egyesült Államok lakossága már annyiszor hallotta, hogy a könyökén jött ki. Mély, szemrehányó némasággal fogadták, a többi hasonló jellegű adomával együtt, amelyeket elkoptatott a sokéves használat.

A vándortársulat kellemes hangú énekesekből állt. Szólóénekesek és kórusuk egyaránt sok élvezetet szerzett nekem, amíg csak működött a társulat. Kezdetben az olyan nyersen komikus dalokat kedvelték, mint a „Buffalói lányok”, a „Camptowni lóverseny”, „A vén Dan Tucker” és a többi; de nem sokkal utóbb érzelmesebb dalocskákat is bevettek a műsorukba, mint „A bús Juanita”, „Édes Ellen Bayne”, „Nelly Bly”, „Az óceán hullámain” vagy „Őrszem a hajón”.

A vándor néger társulat a negyvenes évek elején született, és kitűnően ment a soruk vagy harmincöt évig. Ezután varietéműsorrá alakultak, alig egy-két néger számot tartottak meg. A valódi néger műsor már vagy harminc éve kihalt. Nekem mérhetetlenül tetszettek; ellenállhatatlanul nevetésre ingerelték a közönséget, és szívből sajnálom, hogy kimentek a divatból.

13

Harminc év óta átlag egy tucat levelet kapok évente idegenektől, akik emlékeznek rám, vagy akiknek az apja emlékszik rám gyerek- vagy legénykoromból. Ezek a levelek azonban majdnem mindig csalódást okoznak. Én nem ismerem ezeket az idegeneket, sem az apjukat. Nem is hallottam azokat a neveket, amelyeket emlegetnek; azok az emlékek, amelyekre hivatkoznak, nem voltak élményeim soha. Mindez azt jelenti, hogy ezek az idegenek összetévesztenek engem valakivel. De ma reggel végre felüdített egy levél, mert a küldője gyermekkoromból ismerős neveket emleget. A levél írója egy kivágott újságcikket mellékel, amely négy-öt hét alatt bejárta a sajtót, és az iránt érdeklődik, hogy bátyja, Tonkray kapitány volt-e Huckleberry Finn ihletője.

Azt válaszoltam neki, hogy Huckleberry Finnt Tom Blankenshipről mintáztam. Mivel a levélíró nyilvánvalóan ismerte Hannibalt a negyvenes években, könnyen emlékezetébe idézheti Tom Blankenshipet. Tom apja egy időben a Községi Korhely tisztségét viselte; ez akkoriban rendkívül pontosan körülhatárolt, nem hivatalos hivatalszámra ment. A Tábornok utóda volt (hirtelen nem jut eszembe a Tábornok neve), és egy darabig ő élvezte egyedül ezt a hivatalt; később azonban Jimmy Finn bebizonyította rátermettségét, és el akarta vitatni a helyét, így egyidőben két korhelyünk is volt. Ebből pontosan annyi zűrzavar támadt városkánkban, mint amennyit a kereszténység élt át a tizennegyedik században, amikor két pápa uralkodott egyidőben.

A *Huckleberry Finn*-ben pontosan olyannak festettem le Tom Blankenshipet, amilyen volt. Tudatlan, mosdatlan, rosszul táplált fiú volt, de a szíve jobb, mint bármelyik más gyereknek. Korlátlan szabadságot élvezett. Ő volt az egyetlen valóban független lény a községben - fiúkat és férfiakat is beleértve -, éppen ezért nyugodt, állandó boldogságban élt, és mindnyájunk irigységét fölkelte. Szerettük őt, és élveztük társaságát. Mivel szüleink megtiltották, hogy érintkezzünk vele, a tilalom megháromszorozta, megnégyszerezte értékét, s ezért jobban kerestük társaságát, és több időt töltöttünk vele, mint bármely más fiúval. Négy évvel ezelőtt hallottam, hogy Tom békebíró Montana egyik eldugott városkájában, derék honpolgár, és köztiszteletnek örvend.

Jimmy Finn, amíg hivatala tartott, nem volt előkelő, finnyás és nagy igényű; nagyvonalú és megnyerő demokratikus érzelmeket tanúsított - egy elhagyott cserzőműhelyben lakott a disznókkal. Apám egyszer nekiállt, hogy megtérítse, de csődöt mondott. Nem volt hivatásos térítő; a térítés szelleme rohamokban tört ki rajta; meglehetősen nagy időközökben jelentkezett. Egyszer Indián Joe-t is igyekezett megtéríteni, de abba is beletört a bicskája. Nem sikerült, és mi, fiúk, örültünk neki. Indián Joe részegen érdekes volt és valóságos jótétemény számunkra, de a józan Indián Joe sivár látványt nyújtott. Apám kísérletezését Joe-val nagy

aggodalommal figyeltük, de jól sült el, s így megnyugodtunk. Indián Joe még gyakrabban rúgott be, mint azelőtt, és szinte elviselhetetlenül érdekes jelenséggé vált.

Úgy tudom, a *Tom Sawyer*-ben halálra éheztettem Indián Joe-t a barlangban. Ezzel azonban csak a romantikus irodalom követelményeinek tettem engedményt. Már nem tudom, a valódi Indián Joe a barlangban halt-e meg vagy azon kívül, de jól emlékszem, hogy halálhíre roppant szerencsétlen pillanatban jutott el hozzám; tudniillik egy nyári estén lefekvés idején, amikor éppen hatalmas nyári zivatar vonult végig fölöttünk, mennydörgéssel és villámlással, özönvizet zúdítva ránk. Az utcákat és sikátorokat folyókká változtatta, s ettől magamba szálltam, és elhatároztam, hogy megjavulok. Még emlékszem a szörnyű égiháború dördüléseire, a villámok vakító fényére s az eső szilaj csapkodására az ablaktáblán. Az intelmek nyomán tökéletesen tisztában voltam vele, hogy mi okozta az ítéletidőt: a sátán jött el Indián Joe-ért. A kételynek árnyéka sem merült föl bennem. Teljesen rendjénvaló, amikor az alvilág olyan alakot követel magának, mint Indián Joe; különösnek és érthetetlennek tartottam volna, ha a sátán kevésbé látványos módon jön érte. Minden villámlásnál halálos félelemmel, reszketve húztam össze magamat; a rákövetkező sötétségben jajveszékelttem veszendő sorsom miatt, s könyörögtem, hogy csak még egy lehetőséget adjanak nekem - mindezt olyan buzgalommal, érzéssel, és őszinteséggel, ami egyáltalán nem vallott rám.

De reggelre kelve láttam: vaklárma volt az egész, és elhatároztam, hogy a régi alapokon folytatom ügyeimet, s megvárom a legközelebbi figyelmeztetést.

Most pedig idézek egy rövid bekezdést abból a levélből, amelyet Mr. Tonkraytól kaptam. Így szól:

„Nyilván sejtelve sincs róla, hogy ki vagyok. Elárulom. Gyermekkoromban én is Hannibalban laktam, és együtt jártunk Mr. Dawson iskolájába; iskolatársunk volt még a két Bowen fiú, Sam és Will, valamint Andy Fuqua és mások, akiknek a nevét elfelejtettem. Akkoriban, koromhoz képest, én voltam a legkisebb fiú az iskolában, és kis Aleck Tonkraynek becéztek.”

Aleck Tonkrayre nem emlékszem, de a többieket éppoly jól ismertem, mint a város korhelyeit. Dawson iskolája viszont tökéletesen előttem van. Ha le akarnám írni, megtakaríthatnám a fáradságot azzal, hogy átveszem a leírását a *Tom Sawyer* lapjairól. Szinte hallom a hívogató, zsongító nyári hangokat, amelyek a fiúk távoli paradicsomából, a Cardiff-hegyről szűrődtek be a nyitott ablakon, és összekeveredtek a tanuló diákok mormolásával, még jobban elkerítve őket. Andy Fuqua volt a legidősebb tanuló - huszonöt éves felnőtt férfi. A hétesztendős Nannie Owsley volt a legfiatalabb közülünk. A tizennyolc-húsz éves George RoBards latinul tanult - egyedül az egész iskolában. A többi huszonöt gyerekre csak halványan emlékszem, de Mr. Dawsonra annál élénkebben. A fia, Theodore olyan kivételesen jó gyerek volt, hogy attól csak elborzadni és undorodni lehetett. A szeme kidülledt; legszívesebben vízbe fojtottam volna, ha lett volna rá alkalmam. Az iskolában egyenlőség uralkodott, és - amennyire emlékszem - az irigység szenvedélye hiányzott belőlünk, csak Arch Fuquát irigyeltük, Andy öccsét. Nyáron persze mindig mezítláb jártunk. Arch körülbelül egyidős lehetett velem, tíz-tizenegy éves. Télen még csak elviseltük, mert akkor cipőt hordott, s így elrejtette szokatlan tehetségét, és ha akartuk, el is feledkezhettünk róla. De nyáron nem bírtunk a keserűségünkkel. Azért irigyeltük, mert vissza tudta hajlítani a lába nagyujját, és akkorát csettintett vele, hogy még tíz méterről is hallani lehetett. Ezt a teljesítményt senki sem tudta megközelíteni az egész iskolában. Testi kiválóság tekintetében nem volt igazi ellenfele, kivéve Theodore Eddy-t, aki úgy tudta mozgatni a fülét, mint a lovak. De ez nem számított, mert a fülmozgatást nem lehetett hallani, így az igazi dicsőség Arch Fuquának maradt.

Amiről beszélek, az mind hatvan évvel ezelőtt vagy még régebben történt. Néhány iskola-társam neve váratlanul eszembe ötlük, pillanatokra még az arcuk is halványan felrémlik előttem, azután újra elenyésznek. Fölvillan George RoBards - a latintudós -, sovány, sápadt, szorgalmas fiú, elmerülten hajlik a könyve fölé; hosszú, egyenes szálú fekete haja kétoldalt előrehull, és eltakarja a fél arcát, mint egy függöny. Látom, amint hátraveti a fejét, és visszadobja a haját, látszólag azért, hogy ne zavarja, de valójában felvág vele. Akkoriban nagy divat volt az ilyen rugalmas haj, amelyet egy fejrázással hátra lehetett vetni: mind irigyeltük George-ot. Egyikünknek sem volt ilyen látványos mutatónyira alkalmas sörénye, mint az övé, kivéve talán Will Bowen és John RoBards szőke fűrtjeit. Az én hajam röviden, sűrűn göndörödött, éppúgy mint Henry öcsémé. Minden módszerrel megpróbálkoztunk, hogy kiegyenesítsük göndör fűrtjeinket, és ruganyosan hulljanak a nyakunkba, de sosem sikerült. Időnként bevizeztük, fésűvel és kefével a koponyánkhoz lapítottuk: rövid időre kiegyenesedett, s már megörültünk. De ahogy először hátravetettük a fejünket, újra göndör fűrtökbe kunkorodott, és örömünk is elmúlt.

14

Eszembe jut Mary Miller. Nem az első szerelmem volt, de elsőnek ő törte össze a szívemet. Amikor beleszerettem, Mary tizennyolc éves volt, én pedig kilenc. Nem viszonzta érzelmeimet, és ettől ráébredtem, milyen jegesen közönyös ez a világ. Azelőtt nem találkoztam ilyenfajta hidegséggel. Azt hiszem, még egy felnőtt sem érezhette volna nyomorúságosabban magát, mint én. De úgy emlékszem, nem sokáig búslakodtam. Csodálatomat rövidesen átruháztam Artimisia Briggsre, aki még Marynél is öregebb volt egy évvel. Amikor bevallottam szenvedélyes érzelmeimet Artimisiának, nem gúnyolódott rajtam, nem tett nevetségessé. Nagyon szelíden és kedvesen fogadta; viszont ugyanakkor határozottan kijelentette: nem szereti, ha kis kölykök nyaggatják.

Ezután Mary Lacy következett. Együtt jártunk iskolába, de nem egy osztályba, mert ő is az idősebbek közé tartozott. Vad volt, elszánt és független szellemű. Nem lehetett irányítani, ezért javíthatatlannak tartották, pedig ebben tévedtek. Amint férjhez ment, azonnal lecsillapult, és minden tekintetben mintaszerű dáma lett belőle, akit éppúgy tiszteltek, mint a város bármelyik más tisztas hölgyét. Négy évvel ezelőtt még élt, és aranylakodalmát ünnepelte.

Egy másik iskolatársammal, Jimmie McDaniellel körülbelül egyidősek voltunk. Az apja cukorkaüzlete miatt közirigységnek örvendett a kis kölyök - Tom Blankenshippvel együtt. Sohasem evett ugyan a szemünk láttára cukorkát, de ennek ellenére biztosra vettük, hogy ez a fő tápláléka. Azt állította: sohasem eszik cukrot, nem is érdekli, mert nem tiltják tőle. Van nekik bőven, és annyit tömhet magába, amennyi csak jólesik. Ezzel szemben közvetett bizonyítékok mellett szóltak, hogy fennen hangoztatott közönye pusztá hengegés - ugyanis neki volt a legrosszabb foga az egész városban. Emlékezetem szerint életemben először őt sikerült elszorakoztatnom egy humoros történettel. Jim Wolf és a macskák esetét adtam elő neki, mégpedig az emlékezetes eseményt követő délelőtt. Azt hittem, megpukkad nevetésben. Olyan büszke és boldog voltam a sikeremtől, mint soha azelőtt és azóta is ritkán. Amikor négy évvel ezelőtt otthon jártam, találkoztam vele. Egy szivargyárban dolgozott. Bár térdig érő kötényt viselt és a szakálla is majdnem leért addig, mégis könnyen ráismertem. Már ötvennégy évvel ezelőtt megnősült. Volt egy csomó gyereke, unokája és dédunokája, szóval egész fészekalja leszármazottja, de ennek ellenére föl lehetett ismerni ebben a vidám kis öregemberben ugyanazt a fiút, akinek pelyhedző állú kamaszkorunkban elmondtam a macskatörténetet.

Artimisia Briggs nem sokkal azután ment férjhez, hogy engem kikoszarozott. Richmondhoz, a kőműveshez ment feleségül, aki eleinte metodista vasárnapi iskolai tanítóm volt. Ez az ember olyan kiválósággal rendelkezett, amelyet nagyon irigyeltem tőle. Valamikor jól rávághatott a kalapácsával a hüvelykujjára, és ennek következtében az ujja örökre deformálódott, torz módon kihegyesedett, mint a papagáj csőre. Ma valószínűleg nem tekinteném díszítő elemnek, de akkor nagyon izgatta a fantáziámat, és óriási értéknek tartottam, mert a városban senki másnak nem volt ilyen körme. Rendkívül kedves és megértő vasárnapi iskolai tanító volt, türelmes és részvevő, így aztán a gyerekek nagyon szerették. Ebben az iskolában hosszú, keskeny, kék kartoncédulákat osztottak, rajta egy-egy nyomtatott verssel a bibliából; ha két verset el tudtunk mondani, kaptunk egy kék cédulát. Ha öt verset mondtunk el, három kék cédulát kaptunk, és ezeket a könyvszekrénynél egy hetes könyvkölcsönzésre válthattuk be. Két-három éven keresztül olykor Mr. Richmond szellemi gondviselése alá kerültem, és sosem bánt szigorúan velem. Minden vasárnap ugyanazt az öt bibliai versezetet mondtam el, s úgy látszott, hogy elégedett a teljesítményemmel. Mintha sohasem vette volna észre, hogy hónapok óta minden vasárnap ugyanarról az öt balga szűzről hall. Mindig megkaptam a cédulákat, és becseréltem könyvre. Elégge unalmas könyvek voltak: az egész szekrényre való könyvben nem akadt egy haszontalan kölyök. Mind-mind jó kisfiúk és kislányok voltak, halálosan érdektelenek, de még mindig jobban éreztem magam velük, mint nélkülük; örültem, hogy társaságukban lehetek, és unhatom őket.

Húsz évvel ezelőtt Mr. Richmond belehabarodott Tom Sawyer barlangjába, amely a várostól három mérföldnyire volt, a hegyekben. Kirándulóhellyé léptette elő. 1849-ben, amikor az aranyásók keresztüláramlottak városkánkon, sok felnőtt férfi megkapta az aranylázat - azt hiszem, a fiúk is mind ebben a betegségben szenvedtek. Nyáron a szombati szünnapokon könnyű csónakokat vettünk kölcsön, amelyeknek a gazdája éppen távol volt, és lecsurogtunk három mérföldet a barlang bejáratáig (Missouriban így hívják a völgyet). Ott azt játszottuk, hogy bányaterületet kerítünk el, és aranyat ásunk. Az első napon fél dollárra valót gyűjtöttünk, később kétszer-háromszor annyit, és idővel egész vagyont, amint képzeletünk elragadott munka közben. Milyen ostoba, rövidlátó kölykök voltunk! Azt hittük, ez csak játék - nem is gyanakodtunk. Pedig a völgy és a környező hegyek tele voltak arannyal, és nem is sejtettük! Merő sárnak tartottuk. Háborítatlan békességben hagytuk gazdag titkát, szegénységben nőttünk fel, és kenyerünkért küzdve vándoroltunk a világban, csupán azért, mert nem voltak megérzéseink. Merő sárnak és sziklának hittük a vidéket, pedig csak ki kellett bányászni, szakszerűen feltárni, és arannyá vált. Az egész környék egyetlen cementbánya volt; most naponta ötezer hordó legfinomabb portland-cement készül ott, egy kétmillió dollár költséggel épült üzemben.

Néhány hónappal ezelőtt táviratot kaptam, amelyben arról értesítettek, hogy Tom Sawyer barlangját is feldolgozzák cementnek. Nem kívánok ezzel kapcsolatban nyilatkozni? Nem tudtam, mit mondjak. Sajnáltam, hogy annak idején elszalasztottunk egy cementbányát, de ma már erre kár szót vesztegetni, és különben is, a téma mindenképpen fájdalmas. Tom Sawyer barlangja hét mérföld hosszú, illetve ilyen hosszsan nyúlik el a Mississippi partján, Saverton irányában, az a magas sziklaorom, amely a barlangot magában rejt.

Egy kis ideig Reuel Gridley is a mi iskolánkba járt. Diáknak eléggé idős volt: huszonkét-huszonhárom éves lehetett. Akkor tört ki a mexikói háború, és Reuel bevonult önkéntesnek. A városunkban gyalogoszázadot toboroztak. Mr. Hickman, egy magas, délceg, jóképű huszonöt éves atléta lett a kapitánya; oldalán kard, egyenruhája szürke nadrágján végig széles sárga csík. Amikor a század csinos egyenruhájában föl-alá masírozta az utcán - s ezt naponta többször is megtették gyakorlatozás címén -, manővereiket az összes fiúk megcsodálták, valahányszor csak iskolai elfoglaltságuk lehetővé tette. Még ma is látom azt a masírozó

századot, és szinte érzem az emésztő vágyat, hogy én is köztük lehessenek. De tizenkét-tizenhárom éves fiúkra nem volt szükségük, és amikor egy újabb háborúban esélyem lehetett volna, elment a kedvem, hogy olyanokat öljek meg, akiknek előzőleg nem mutattak be.

A kiváló Hickmannal idős korában találkoztam újra. Nála idősebb aggastyánt talán nem is láttam életemben; meglepő és szálnalmas ellentéte volt annak a délceg fiatal századosnak, aki sok-sok évvel azelőtt mézárásra készítette elő harcosait. Hickman már halott - mindig ez a vége. Mint Susy lányom kérdezte egyszer: tulajdonképpen mi értelme az egésznek?

Reuel Gridley elment a háborúba, és tizenöt-tizenhat évig semmit sem hallottunk róla. Végre Carson Cityben, amikor egy szerkesztővel éppen vitás ügyeinket tisztáztuk (mellesleg a szerkesztő sokkal harcra termettebb volt, mint én), egyszer csak egy hangot hallok: - Adj bele mindent, Sam. Én melletted vagyok. - Reuel Gridley volt. Azt mondta, nem az arcomat ismerte meg, hanem a déliesen vontatott beszédmodoromat.

Gridley akkoriban került egy Reese River környéki bányába, és rövidesen elvesztett egy választással kapcsolatos fogadást. A fogadás feltételei értelmében meg kellett vennie egy huszonöt kilós zsák finom lisztet, végigcipelni a városon, és átadni a fogadás nyertesének, miközben előtte zenészek vonultak föl. Természetesen az egész telep ott nyüzsgött, jól beszíva, lelkesen. A nyertes árverésre bocsátotta a zsákot az Egyesült Államok Egészségügyi alapja javára, és sikerrel el is adta. A vevő újra eladta az Alap javára. Az izgalom egyre fokozódott. Újra és újra eladták a jótékony cél javára. A hírt Virginia Citybe is megtáviratozták. A városban nagy lelkesedés tört ki: megkérték Reuel Gridleyt, hogy hozza át a zsákot, és Virginia Cityben is tartsanak árverést. El is hozta: nyitott hintót és rezesbandát szereztek a tiszteletére. A zsák liszt Gold Hillnél többször gazdát cserélt, és késő este érkezett be Virginia Citybe, ahol újra eladták, majd megint gazdát cserélt, míg végre húsz vagy harmincezer dollárt szedtek össze az Egészségügyi Alap javára. Gridley átvitte Californiába, és különböző városokban árulta. Nagy összegeket kapott érte Sacramentóban és San Franciscóban. Majd Keletre vitte, eladta New Yorkban és más nagyvárosokban; később levitte a St. Louis-i kiállításra és vásárra, és állandóan talált rá vevőket. Végül kis süteményeket készített belőle, és darabonként egy dollárért kiárusította. Végeredményben az a zsák liszt, amely eredetileg talán tíz dollárba került, összesen több mint kétszázézer dollárt szerzett az Egészségügyi Alapnak. Reuel Gridley is réges-rég halott már - éppúgy mint a többiek.

15

1845-ben, amikor tízéves voltam, kanyarójárvány tört ki városunkban, és ijesztő mértékben megtizedelte a kiskorú lakosságot. Jóformán naponta temettek gyerekeket, és az anyák szinte eszüket veszítették az aggodalomtól. Anyámat is félelem gyötörte. Aggódott Pamela nővéremért, Henryért és értem. Kínos gonddal ügyelt rá, nehogy fertőzés érhesen bennünket. Némi elmélkedés után úgy láttam, anyám módszere téves, és saját eszközeimmel javíthatok rajta. Azt már nem tudom, féltem-e a kanyarótól vagy sem, de arra tisztán emlékszem, mennyire kimerített az állandó feszültség, és mennyit szenvedtem a halál fenyegető közelségétől. Végül belefáradtam, és szerettem volna, ha azonnal eldőlné a kérdés valamilyen irányban; most már ez a nyugtalanság tette tönkre napjaimat és éjszakáimat. Egyáltalán nem élveztem az életet. Elhatároztam: véget vetek a bizonytalanságnak, és kikényszerítem a döntést, már csak azért is, hogy túl legyek rajta.

Will Bowen kanyarója nagyon súlyos eset volt. Gondoltam, meglátogatom, és elkapom tőle. Az utcai bejáraton át léptem be a házukba; végigsurrantam a szobákon és folyosókon, s éberem

ügyeltem, nehogy fölfedezzenek. Végre elértem Will szobáját az épület hátsó részében az emeleten, és akadálytalanul bejutottam. Azonban győzelmem csak eddig terjedt. Az anyja egy perc múlva már elkapott, kitudszkolt a házból, alaposan összeszidott, és hazazavart. Annyira megrémült, hogy alig tudott szóhoz jutni: egészen belesápadt. Láttam, legközelebb ügyesebbnek kellennem, és sikerült is. A ház mögötti ösvényen ödöngtem, és a kerítés résein leskelődtem, amíg meg nem győződtem róla, hogy a körülmények kedvezők. Akkor aztán beosontam a hátsó udvarba, föl a hátsó lépcsőn a szobába, és bebújtam az ágyba Will Bowen mellé, anélkül, hogy felfedeztek volna. Nem tudom, mennyi ideig maradtam az ágyban. Csak arra emlékszem, hogy Will társasága semmiféle örömet nem jelentett számomra, mert még ahhoz is rosszul volt, hogy észrevegye a jelenléteimet. Amikor hallottam, hogy az édesanyja közeledik, fejemre húztam a takarót, de a trükk nem vált be. Fullasztó nyári hőség volt, a takaró csak egy lucskos lepedő volt, és bárki észrevehette, hogy ketten vagyunk alatta. Nem sokáig maradtunk ketten. Mrs. Bowen kicibált az ágyból, és személyesen vezetett haza, a galléromnál fogva. Egy pillanatig sem lazított a szorításán, míg át nem szolgáltatott anyám kezébe. Mellékelte a véleményét is az effajta kölykökről.

Egész tisztességes kanyaró tört ki rajtam: hajszál híján elpatkoltam. Olyan közel kerültem a halálhoz, hogy már semmi sem érdekelt: ellenkezőleg, teljes érdektelenségbe süllyedtem - megnyugtató, békés, édes és gyönyörűségező közöny kerített hatalmába. Soha életemben nem élveztem semmit annyira, mint akkor azt a haldoklást. Ugyanis valóban haldokoltam. A hír körbejárt, és értesítették a családot, hogy búcsúzzanak el tőlem a betegágyamnál. Mindenkit megismertem: az agyam világos volt. Mind sírtak, de ez nem hatott meg. Ez is csak ködösen hatolt el hozzám, s csak azért, mert mindennek a gyöngéd figyelemnek én voltam a középpontjában. Ez hízelgett és hiúsággal töltött el.

Amikor Cunningham doktor úgy döntött, hogy többet már nem tud tenni értem, zacskóban forró hamut rakott rám: mellemre, csuklómra és bokámra. Így aztán, nagy meglepetésére - nekem pedig kétségtelenül bánatomra - visszaráncigált erre a világra, és újra elindított utamon.

16

Nemrégiben egy véletlen megjegyzés eszembe juttatta egyik ifjúkori szerelmemet, és azonnal beszélni kezdtem róla. Nem láttam ugyan negyvennyolc éve, de ez sem számított. Kiderült, hogy világosan él emlékezetemben, és most is élénken érdekel, a hosszú-hosszú idő ellenére, amely üresen tátong közöttünk. Még nem volt tizenöt éves, amikor megismerkedtünk. Nyáron történt: a kislány St. Louisból New Orleansba ment hajóval a Mississippin, egyik rokona vendégeként, aki a „John J. Roe” folyami gőzösön volt kormányos. Jól ismertem ennek a hajónak a tisztjeit, mivel én is forgattam a kormányt a kormányosfülkében egy ideig. Teherhajó volt; tulajdonképpen nem is szállíthatott utasokat, de mégis mindig volt vagy egy tucat utas a fedélzetén. Nyugodtan ott lehettek, mert nem jelentették be őket, nem is fizettek: a kapitány vendégei voltak, és senki sem tartozott felelősséggel értük, ha valami szerencsétlenség érte őket.

Kedves öreg vontatógőzös volt. Tágas alsó fedélzete kiválóan alkalmasnak bizonyult holdfényes táncmulatságokra és nappali hancúrozásra - állandóan éltek is a lehetőséggel. Elbűvölően kényelmes, ráérős hajó volt, nagyjából a föld leglomhább hajója. Fölfelé menet még egy sziget is elhagyta, lefelé pedig még a víz sebességét sem tudta átvenni. De azért végtelenül kedves hajó volt. A kapitánya, Mark Leavenwort, alaposan kinőtt a Jóisten markából. Vendégszere-

tően és jóindulatúan viselkedett - már ahogyan ezek az óriások szoktak. Ugyanilyen hatalmas ember volt a bátyja is, Zeb, ugyanilyen tulajdonságokkal. Akkorákat tudott nevetni, hogy elhallatszott Vicksburgtól Nebraskáig. Zeb meg Beck Jolly kormányozta a hajót.

Jolly igen jóképű, jó mozgású, értelmes, barátságos fiú volt, kitűnő jellemű - úgy viselkedett, mint egy herceg. Vagy ha ez túlzásnak hatna, mondjuk: mint egy örgróf. Az ember szívesen nézett rá - akkor. De most! Négy évvel ezelőtt láttam: a haja (már ami megmaradt belőle) megőszült, az arca beesett, csak a szögletes álla maradt változatlan. Körülbelül úgy hatott, mint egy gázóra.

A „John J. Roe”-n a hajópénztárosok, tiszték, az élelmezési tiszt és az összes hivatalos személyek valamennyien egyszerű, jó kedélyű, összetartó társaság volt, mind csupa kedvesség. Általában Indiana állam belső részéből jöttek, ott nőttek fel a tanyákon, és a keresetlen tanyai jó kedélyt magukkal hozták, és meghonosították a gőzösön is. Amikor a hajó úton volt, semmi sem vallott rá, hogy ez hajó; senki sem érezte, hogy vízijármű fedélzetén van. Mintha úszó tanyán utaztunk volna. Ennél kellemesebb érzést el sem lehet képzelni.

Abban az időben, amelyről beszélek, kipottyantam a „John J. Roe” paradicsomából, és a gyorsjáratú „Pennsylvania” utasszállítón voltam kormányos Brown kapitány keze alatt. Ez a hajó robbant fel később és ölte meg Henry öcsémet. Emlékezetes utunkon a „Pennsylvania” éppen megérkezett New Orleansba, és amikor lehorgonyozott, észrevettem, hogy hajónk tatja egy vonalban van a „John J. Roe” előfedélzetével. Hátrafelé indultam, átmásztam a női kabinok korlátján, és onnan átugrottam a „Roe” fedélzetére, éppen a tágas alsó fedélzetre. Úgy éreztem, mint amikor az ember hosszú távollét után hazaérkezik a kis tanyára. Micsoda gyönyörűség volt találkozni és kezet fogni Leavenworthszel és a gőzhajós öserdei favágók és szénagyűjtők családjának többi tagjával: mintha mind a rokonaim lettek volna! Szokás szerint egy sereg utas is álldogált ott: férfiak és nők, fiatalok és öregek - és ahogy ez már lenni szokott, vidám, kedves együttes alakult ki. A „John J. Roe”-farmerek kedvessége őket is megfertőzte. A társaság közepén, elbűvölt szemeim előtt, ott lebegett egy jelenség, az a kislány, akiről beszéltem. Azonnal szívem hölgyévé választottam. Nyílt, egyszerű, megnyerő gyerek volt a kies Missouri kellős közepéről, életében először hagyta el az otthonát, és magával hozta a távoli tájak frissességét, a préri illatát.

A többi, azt hiszem, röviden elmondhatom. A következő három napon el sem mozdultam a kislány mellől, reggeltől estig. Akkor azonban váratlanul félbeszakítottak. Zeb Leavenworth futva jött hátra, és azt kiabálta: - A „Pennsylvania” indul! - Rohantam, ahogy tudtam, és amikor megérkeztem a nagy alsó fedélzetre, a „Pennsylvania” tatja éppen elsuhant mellette. Átvetettem magam, és még éppen elkaptam, de egy hajszálon múlt. A lábujjammal a perembe kapaszkodtam, az ujjaimat pedig görcsösen a védőkorlátba akasztottam. A szállásmester elkapott, és fölragatott a fedélzetre.

Laura M. Wrightnak hívták azt az édes, bájos kislányt, s én teljesen világosan, fiatalsága friss virágzásában láttam őt: üde arcát, röpködő hajfonatát, libegő-csapkodó fehér nyári ruháját a régi szép Mississippi idők szelében - mind pontosan láttam magam előtt, amikor múlt szombaton beszélgettünk róla. S a történetet ezzel fejeztem be:

- Soha többé nem láttam. Negyvennyolc éve, egy hónapja és huszonhét napja, hogy elváltunk, és azóta egy szót sem váltottunk egymással.

Múlt héten szerdán Fairhavenből érkeztem haza, és levél várt rám Laura Wrighttól. Teljesen megrázott. Lehulltak a hajfonatok, eltűnt a hamvas őszibarack arc; vele szállt a könnyű, rövid kis ruha. A negyvennyolc év előtti gondtalan kislány helyébe képzeltem a fáradt és elgyötört hatvankét éves özvegyasszonyt. Laura anyagi segítséget kért tőlem a maga és rokkant fia

számára, aki, mint melleleg megemlítette, harminchét éves. Laura tanítónő. Ezer dollárra volt szüksége: elküldtem neki.

Borzasztó ez a világ - ördögi. Amikor megismerkedtem azzal a kislánnyal, az apja köztisztviselőként álló, magas rangú bíró volt Missouri államban, és az akkori fogalmak szerint gazdagnak számított. Mit követett el az a kislány, mi a vétké, hogy szegénység és küszködés a büntetése idős korában? De hagyjuk ezt a témát, mielőtt dühbe gurulok, és erős kifejezéseket használok - istenemre!

Végre újra hallottam rég, majdnem ötven éve eltűnt tizennégy éves kis szerelmemről. Már majdnem úgy látszott, hogy újra elveszítjük szem elől. Régi barátok között kóborolt Missouriban, és nem tudtuk a nyomára akadni. Azt hittük, visszatért Californiába, ahol tanít, és oda küldtük a csekket. Keringett vagy két hónapig, de végre három-négy nappal ezelőtt a csekk rátalált Columbiában, Missouri államban. Végtelenül kedves levelet írt, nagyon jellemzőt. S most, a levélből kitaruló jellemből újra rátaláltam, hatvankét éves korában, a hajdani tizennégy éves kislányra.

Amikor tovább hajózott a folyón a „John J. Roe” fedélzetén, a hajó éjjel beleütközött egy farönkbe és nyilvánvaló volt, hogy percek alatt el fog süllyedni. Sürgősen a parthoz kormányozták, nagy volt a zaj és az izgalom. Mindenkire ráparancsoltak, hogy hagyja el a hajót. Ez meg is történt: legalábbis pillanatnyilag azt hitték, hogy senki sem hiányzik. Akkor Youngblood, az egyik kormányos, észrevette: az unokahúga nincs a megmentettek között. Ő és az öreg Davies, az első tiszt, felrohantak a süllyedő hajóra, dörömbölni kezdtek Laura ajtaján, amelyet zárva találtak, és kiabáltak hogy jöjjön ki - egy pillanat veszteni való idő sincs.

Laura nyugodt hangon azt válaszolta, hogy valami baj van az abroncsszoknyájával, és még nem tud kijönni.

- Sose törődj most az abroncsszoknyával - sürgették -, jöjj ki anélkül. Ilyesmire nem lehet időt vesztegetni.

Mire Laura változatlan nyugalommal azt válaszolta, hogy csak akkor jön ki, ha rendben lesz a szoknyája, és már föl tudja venni. Állta is a szavát, és tökéletesen felöltözve került elő.

Erre gondoltam, amikor ma reggel a levelét olvastam, s ez a gondolat oly messzire vitt vissza abba a réges-régi időbe, hogy egy pillanatra ismét benne éltem. Újra a régi féktelen, vad kölyök voltam, s a közben elmúlt évek hosszú sora a semmibe tűnt - mai közérzetemmel és ősz hajammal együtt. Így azután megdöbbsentem, amikor Laura levelében a következő részhez értem - azt hittem, valaki másra vonatkozik:

„De nem akarom untatni és elrabolni értékes idejét fecsegésemmel. Szinte elfelejtettem, hogy a világ egyik leghíresebb és legkapósabb emberének írok. Ebből is láthatja, hogy én még mindig az ardennes-i erdőben kóborlok álmodozva.”

Szóval én hős vagyok Laura Wright szemében! Képtelenség. Az embert tisztelhetik idegenek, és valahogy, ködösen, még meg is értem őket, vagy legalábbis elhiszem nekik, de hogy egy közeli és jólismert barát nézzen tisztelettel az emberre, azt még egyetlen „hős” sem tudta felfogni, ebben biztos vagyok.

Youngbloodéknál járt látogatóban. Ez is régi, tragikus emlékeket ébreszt bennem. Youngbloodot igazán nagyszerű embernek ismertem. Akkoriban fiatal volt ő is, a felesége is, két kis gyerekkel - nagyon boldog és elégedett család. Jó kormányos volt, és mélyen átérezte fontos állása felelősségét. Egyszer az utasszállító hajón, ahol akkor szolgált, tűz ütött ki, a Mississippi közepén. A partra vezette a hajót, és őrhelyén maradt a kormányznál, míg mindenki kiszállt, miközben a hajó teljes hátsó része lángokban állt, beleértve a kormányosfülke hátsó

részét is. Akkor azután átmászott a hajó oldalán, és sikerült megmentenie az életét, igaz ugyan, hogy súlyosan összeégve és tele sebekkel. Egy-két év múlva New Orleansban egy este elment hazulról valami családi megbízást elintézni - és soha többé nem hallottak róla. Arra gondoltak, hogy meggyilkolták, és valószínűleg így is történt, de az egész ügy rejtély maradt.

Davis, az öreg első tiszt érdekes ember volt. Már elmúlt hatvanéves, és bozontos haja meg szakálla szép ősz lett volna, ha békében hagyja, de nem engedte: festette. Mivel azonban évente csak négyszer festette, általában elég mulatságos látványt nyújtott. Ha sikerült a művelet, akkor a haja és a pofaszakálla ragyogó, vonzó zöld színben pompázott; máskor mély, kellemes bíbor árnyalatot öltött; néha megnőtt a haja, és kilátszott egy ujjnyi a fehér szőrzetből. Ilyenkor meglepő összhatást ért el, különösen ami a pofaszakállt illeti, mert bizonyos fénynél az arcát övező ősz szőrzet majdnem láthatatlanná vált. Ekkor a pofaszakállpamacs úgy hatott, mintha nem is érintkezne az arcával, hanem tőle teljesen függetlenül lebegne. Mivel első tiszt volt, alaposan és tehetségesen tudott káromkodni: erre hivatalból szüksége volt. De ő valami olyan pótszókinccsel rendelkezett, mint rajta kívül egyetlen tiszt sem a nagy folyamon végig, és ezzel sokkal hatásosabban tudta meggyőzni a lusta rakodómunkásokat, mint bárki más a szakmában. Nem volt durva, és éppen ezért olyan rejtélyes, ijesztő hatást keltett, hogy sokkal vadabbul hangzott, mint a többieké a folyami szolgálat bármelyik hajójának fedélzetén.

Davis műveltsége csupán odáig terjedt, hogy olvasni tudott, és tudott valami olyasmit is, ami megtévesztésig hasonlított az íráshoz, olvasott, sokat és szorgalmasan olvasott, könyvtára azonban egyetlen könyvből állt. Lyell *Geológiá*-ja volt az a könyv, és annyit forgatta, hogy a szakkönyv teljes komoly és darabos tudományos szókincsét tudta használni, bár sejtelve sem volt róla, hogy a szavak mit is jelentenek. Nem is törődött vele. Csak az érdekelte: mennyi energiát tud segítségükkel kifacsarni a hozzá beosztott rakodómunkásokból. Végszükség esetén szabadjára eresztett egy jó, régimódi káromkodáskitörést, tiszteletet parancsoló szakki-fejezésekkel keverve és fűszerezve, majd azzal vádolta a keze alatt dolgozó rakodómunkásokat, hogy őszilur gerinctelenek az őszilur Anisodactylus posztpliocén korszakból, és az egész bandát testületileg a pokolba küldte.

17

Nemcsak a hannibali községi iskolában nevelkedtem, hanem Orion bátyám lapjának a szerkesztőségében is, ahol sokféle minőségben szolgáltam: még újságíró munkát is végeztem. Irodalmi működésem felkeltette a kisváros figyelmét, „de nem vívta ki csodálatát” (bátyám tanúvallomása szerint).

Orion bátyám 1825-ben a Tennessee-állambeli Jamestownban született; ő volt az első gyermek a családban. Utána következett Margaret nővérem, aki kilencéves korában, 1839-ben halt meg, a missouribeli Floridában, ahol azután én születtem. A következő gyerek újra lány volt: Pamela, a későbbi Mrs. Moffet, Samuel E. Moffet anyja. Egész életében törekeny és gyenge volt: egy évvel ezelőtt halt meg New York közelében, majdnem hetvenöt éves korában. Volt még egy fivérünk: Benjamin, ő 1842-ben, tízéves korában halt meg.

Orion Jamestown tanyavilágának egyik apró kis fakunyhójában töltötte gyermekkorát, Kelet-Tennessee elhagyatott dombjai között, ahol csak néhány primitív ember élt. Ezek a szomszédok éppolyan tudatlanok voltak, és éppúgy nem ismerték a körükön kívül eső világot, mint a környező erdők többi vadjai. A család Floridába vándorolt, majd Hannibalba költözött: Orion ekkor tízéves volt. Tizenöt-tizenhat éves lehetett, amikor a család St. Louisba küldte: ott kitanulta a nyomdászmesterséget. Bátyám egyik jellemző vonása volt rendkívüli lelkesedése

minden iránt. Minden reggel úgy ébredt, hogy lelkesedett valamiért; egész nap az foglalkoztatta. Az éjszaka folyamán ez kihalt belőle, és másnap reggel újra lángolt az érdeklődéstől valami egész más iránt; alig volt türelme hozzá, hogy felöltözzék. Ily módon évente háromszázhatvanöt vadonatúj lelkesedést merített ki, élete minden évében - egészen addig, míg meg nem halt egy kora reggel, az asztalnál ülve, tollal a kezében; éppen papírra vetette aznapi lobogó lelkesedésének tárgyát, azon melegében, hogy még élvezhesse lángját és füstjét, míg az éjszaka el nem hamvasztja. Ez hetvenkét éves korában történt. De másik, igen jellemző tulajdonságáról sem szabad megfeledkezni: mély bánat, búskomorság, elkeseredés gyötörte, mégpedig mindennap a lelkesedéshullámokkal váltakozva. Napjai így oszlottak meg - jobban mondva tarkállottak: reggeltől éjfélre ragyogó napfény és fekete felhők váltogatták egymást. Minden napjáról el lehet mondani, hogy ő volt a legvidámabb és legreménykedőbb, másrészt a legszerencsétlenebb ember a világon.

Mialatt St. Louisban inaskodott, közeli ismeretségbe került Edward Bates-szel, aki később Lincoln első kabinetjének tagja lett. Bates nagyszerű ember volt, becsületes, tisztességes, és kitűnő jogász. Megadással tűrte, hogy Orion minden új tervébe belevonja; mindet megtárgyalta vele, és agyon is ütötte érveivel és ellenállhatatlan logikájával - de csak eleinte. Néhány hét múlva Bates észrevette, hogy fölöslegesen fáradozik; nyugodtan békében hagyhatja a terveket, és még aznap éjjel maguktól kimúlnak. Orion arra is gondolt: jogász lesz. Mr. Bates biztatta, és Orion majdnem egy hétig jogtudománnyal foglalkozott, de azután természetesen félretette, hogy valami újat kezdjen. Szónok akart lenni; Bates leckéket adott neki: föl-alá sétált, hangosan olvasott egy angol könyvből, és szélesebben fordította franciára. Ezt a módszert ajánlotta gyakorlásul Orionnak is. Mivel Orion nem tudott franciául, elkezdte tanulni, két-három napig gyötrődött vele, azután föladta.

Amíg tanulóidejét töltötte St. Louisban, Orion egész sor vallást követett, egyiket a másik után. Közben vasárnapi iskolában is tanított: ezeket is váltogatta, amint vallást változtatott. Ennek megfelelően változatos volt a politikai meggyőződése: egyik héten whig, a másik héten demokrata, a harmadikon - amit éppen talált a politika piacán. Itt meg kell említenem, hogy Orion egész életében folyton változtatta a vallását, és mindig élvezte az új környezetet. Viszont azt ki kell jelentenem, hogy az őszinteségében nem lehetett kételkedni: mindig becsületes volt; üzleti és pénzügyekben sem fért soha kétely a tisztességéhez. Örökös szeszélyei és változásai ellenére elvei mindig rendkívül tiszteletre méltók és tökéletesen rendíthetetlenek maradtak. Ebben az egész, furcsa emberi egyvelegben ő volt a legkülönösebb egyéniség. Az efféle emberek mindig pillanatnyi hatások alapján, meggondolatlanul határoznak: ilyen volt Orion is. Mindent meggyőződéssel és lelkesen csinált, és gyerekesen büszkélkedett azzal, amivel éppen foglalkozott - függetlenül attól, hogy érdeklődése tárgya jó, rossz vagy közömbös volt -, és minden alkalommal darócba öltözve hamut hintett a fejére, és úgy szánta-bánta, még mielőtt huszonnégy órát öregedett volna. Pessimistának születni kell. Optimistának is születni kell. Azt hiszem, rajta kívül senki mással nem találkoztam, akiben a pesszimizmus és optimizmus ennyire egyenlő arányban keveredett. Az alapelvektől eltekintve annyira nem volt szilárd, mint a víz. Egyetlen szóval meg lehetett ölni benne a jókedvet, és egy jó szóval újra az egekig emelni. A szívét lehetett összetörni egy ócsárló szóval, és földöntúlian boldoggá tenni egyetlen dicsérettel. És még csak nem is került fejtörésbe vagy szellemi erőfeszítésbe ez a csoda: bármilyen közhely megfelelt.

A harmadik feltűnő jellemvonása válthatta ki az előző kettőt is: Orion lázasan éhezett a dicséretre. Annyira mohón vágyott a helyeslésre - mint egy fiatal lány, válogatás nélkül mindenkinek tetszeni akart -, hogy rendszerint egy másodperc alatt készséggel lemondott elgondolásairól, véleményéről és meggyőződéséről, csak hogy megszerezze annak a jó véleményét, aki másképpen vélekedett. Szeretném, ha megértenék, hogy közben alapvető elveit

egész idő alatt megőrizte, azokat sohasem tagadta meg azért, hogy bárkinek is tessenek. Bár rabszolgák és rabszolgapartók között született és nőtt föl, gyermekkorától kezdve abolicionista volt, és az is maradt haláláig. Mindig hűségesen és őszintén viselkedett, becsületes és tiszteletre méltó volt. De jelentéktelenebb ügyekben, apróságokban - mint például a vallás, a politika és ehhez hasonlók - sohasem tudott olyan szilárd meggyőződésre szert tenni, amitől akár egy macska helytelenítő nyávogása el ne téríthette volna.

Örökké álmodozott; álmodozó volt születésétől kezdve, és ez a tulajdonsága néha bajba sodorta. Egyszer, körülbelül huszonnégy éves korában, amikor éppen nyomdászsegédnek készült, romantikus gondolata támadt: előzetes értesítés nélkül toppan be hozzánk Hannibalba, hogy kellemes meglepetést szerezzen a családnak. Ha küld értesítést, tájékoztatták volna, hogy elköltöztünk, és a mogorva, mély hangú öreg tengerész, Meredith doktor, a családi orvosunk lakik a régi házban; Orion régi szobáját most az orvos két érett korú hajadon nővére foglalja el. Orion gőzhajóval érkezett Hannibalba éjnek éjszakáján. Szokásos lelkesedésével indult el kirándulására. Agya izzott a romantikus tervtől, míg szövögette, és előre örült a meglepetésnek: mindig ilyen volt. Sohasem tudta kivárni, amíg valami bekövetkezett, hanem előre megálmodta, és élvezte. Előfordult, hogy amikor az esemény bekövetkezett, nem sikerült olyan ragyogóan, mint a képzeletbeli; így aztán sokat vesztett azzal, hogy nem maradt meg az álmodozásnál, és nem mellőzte a valóságot.

Amikor odaért a házhoz, a hátsó ajtónak került, lehúzta cipőjét, és föllopadott a lépcsőn. Úgy jutott el a két idős hajadon szobájáig, hogy nem ébresztette fel a házban alvókat. Levetkőzött a sötétben, és odabújt - valakihez. Kissé meglepődött, de nem túlságosan, mert azt hitte, Ben öccse fekszik ott. Tél volt, az ágy kényelmes, és a Bennek képzelt test hozzájárult az összkomforthoz. Elbóbiskolt, rendkívül elégedetten az eddigi fejleményekkel. Boldogan tervezgette a másnap reggeli eseményeket. De úgy alakult, hogy másképp történt, mégpedig jóval előbb: azonnal. A hajadon, aki kényelmetlenül feküdt, mocoogni kezdett, forgolódott, majd rövidesen félig fölbredt, és panaszkodott, hogy szűk a hely. Ez a hang megbénította Oriont. Egy tagját sem tudta mozdítani, elakadt a lélegzete. A helyéből kitért hölgy tapogatni kezdett, rátalált Orion újonnan növesztett pofaszakállára, és fölsikoltott:

- Hiszen ez egy férfi!

Ettől aztán megszűnt Orion bénasága. Egy másodperc töredéke alatt kint volt az ágyból, és a ruhája után kapkodott. Mindkét leányzó sikoltozni kezdett, így aztán Orion nem ragaszkodott teljes öltözékéhez. Elindult azzal, ami a keze ügyébe került. A lépcsőig jutott menekülésében, ott azután újra megbénult, mert látta, hogy sápadt gyertyaláng sárga fénye emelkedik fölfelé. Úgy vélte: Meredith doktor rejtőzik mögötte, és valóban ő volt. Az orvos öltözéke erősen hiányosnak hatott, de ez nem számított: az alkalomhoz illően felszerelte magát - egy mészároskést szorongatott a kezében. Orion odakiáltott neki, és ezzel megmentette az életét, mert a doktor megismerte a hangját. Akkor Meredith doktor azon a mélytengeri basszus hangján, amelyet mindig úgy csodáltam kisfiú-koromban, elmagyarázta Orionnak az időközben történeteket. Megmondta neki, hol találhatja meg a Clemens családot, és néhány teljesen fölösleges tanáccsal fejezte be mondókáját, hogy Orion írjon előbb, ha még egyszer ilyen vállalkozásba kezd - noha bátyám valószínűleg soha többé nem szorult rá erre a tanácsra.

Amikor apám 1847-ben meghalt, a szerencsétlen esemény - ahogy az lenni szokott - éppen abban a pillanatban következett be, amikor sorsunk már majdnem jóra fordult; több évig tartó keserves nyomorgás és nélkülözés után éppen kezdtünk gondtalanabban élni. A szegénységet egy Ira Stout nevű ember becstelensége hozta ránk, akinek apám több ezer dollárt adott kölcsön - akkoriban ez valóságos vagyonnak számított arrafelé. Apámat éppen kinevezték irodatisztnak a Hagyatéki Bíróságra. Ez a szerény jólét elegendő volt igényeink kielégítésére, és apámat oly nagyra becsülték és tisztelték megyeszerte, hogy általános vélemény szerint ezt a tekintélyes hivatalt élete végéig megtarthatta volna. Február végén ment be Palmyrába, a megyeszékhelyre, hogy letegye a hivatali esküt. Lovon jött vissza, tizenkét mérföldnyire; közben csapkodta az ólmos eső, és félig megfagyva érkezett haza. Mellhártyagyulladását kapott, és március 24-én meghalt.

Jó szerencsénket így ragadta el a sors, és újra mély szegénységbe süllyedtünk. Az élet valahogy mindig így alakul. A Clemens család újra ott állt egy fillér nélkül.

Orion apám halála után két-három évig nem jött haza Hannibalba; New Orleansban maradt. Nyomdászsegéd volt, és rendszeresen keresett. A keresetéből támogatta anyámat és Henry öcsémet, aki két évvel volt fiatalabb nálam. Pamela zongoraórákat adott, ezzel járult hozzá a költségekhez. Így aztán valahogy elvergődtünk, bár elég nehezen. Én nem jelentettem megterhelést, mert apám halála után rögtön kivettek az iskolából, és beadtak a hannibali *Courier* szerkesztőségbe nyomdászinásnak. Mr. Ament, a lap kiadója és tulajdonosa a szokásos inasfizetést adta: vagyis ellátást és ruhát, de pénzt nem. Évente két öltözet ruhát kellett volna kapnom, de az egyik valahogy sosem öltött formát, a másikat pedig mindaddig nem vették meg, amíg Mr. Ament régi ruhája még tartott. Én csak félakkora voltam, mint Mr. Ament, ennek következtében az ingei néha azt a kényelmetlen érzést keltették bennem, mintha cirkuszi sátorban laknék, és a nadrágszárát a fülemig kellett felhajtanom, hogy elég rövid legyen.

Rajtam kívül még két inasa volt. A hatalmas termetű Wales McCormick tizenhét-tizennyolc éves lehetett. Ament ruhája úgy feszült rajta, mintha présbe szorították volna, rendszerint fuldoklott benne, különösen nyáron. Féktelen, vidám, remek fickó volt: elvekkal nem terhelte a közérzetét - rendkívül élveztem a társaságát. Eleinte a három inasnak a konyhában kellett étkeznie, az öreg rabszolgaszakácsnővel és csinos, vonzó, kedves, fiatal félvér lányával. Wales a tulajdon szórakoztatására - mert azzal általában nem erőltette meg magát, hogy másokat szórakoztasson - szünni nem akaró kitartással, zajosan, nagy garral udvarolt a mulatt lánynak. Szegénynek megkeserítette az életét, és az anyja szörnyű aggodalomban élt miatta.

- Wales úr, Wales úr, hát nem tud rendszeren viselkedni? - tiltakozott az öregasszony, de Wales ezt is bátorításnak tekintette, és újult erővel fokozott ostromba kezdett. Ralph meg én halálra nevettük magunkat. Az igazat megvallva, az öregasszony csak színlelte a kétségbeesést. Alapjában véve tisztában volt vele, hogy a rabszolgatartó vidék szokásai értelmében Walesnek joga van udvarolni a lánynak, ha kedve tartja. De a lány őszintén elkeseredett. Jó érzésű, jó ízlésű lány volt, és Wales különös udvarlási módszereit komolyan vette.

A koszt nem volt valami változatos abban a konyhában, és különben is: keveset adtak enni. Így aztán az inasok a tulajdon ügyességükre voltak utalva, ha nem akartak éhen halni. Majdnem minden éjjel lelopakodtunk a pincébe egy általunk fölfedezett titkos bejáraton. Ott aztán összeszedtünk krumplit, hagymát és más efféléket, elvonultunk vele a nyomdába, ahol szalmaszékelyen szoktunk aludni, megfőztük az ennyivalót a kályhán, és rendkívül jól szórakoztunk.

Walesnek egészen egyéni, előkelő és nagyszerű módszere volt a burgonyakészítésre. Inasnapjaim óta csak egyszer találkoztam ilyen módon főzött krumplival: amikor II. Vilmos német császár 1891 vége felé egy alkalommal magánlakomára kegyeskedett meghívni. Amikor a krumplit feltálalták, annyira megfélemedtem jónevelésemről, hogy megbocsáthatatlan bünt követtem el, mielőtt a jó modoromat újra felvehettem volna: tudniillik hangos örömkialtásba törtem ki a krumpli láttán. Erre vonatkozó megjegyzésemet a mellettem ülő császárhoz intéztem, anélkül, hogy soromra vártam volna. Úgy emlékszem, becsületes erőfeszítéssel igyekezett úgy tenni, mintha nem lenne megrökönyödve, pedig világosan látszott rajta, hogy megbotránkoztattam, a jelenlevő fél tucat előkelőségről nem is beszélve. Valósággal megdermedtek - még akkor sem tudtak volna megszólalni, ha akartak volna. Vagy fél percig tartott a dermesztő némaság, és természetesen még most is tartana, ha maga a császár nem törte volna meg - erre senki más nem mert vállalkozni. Este fél hét lehetett, és a légkör fagyos hangulata csak éjfél tájt kezdett felengedni; akkor aztán fölolvadt - vagy inkább elsodródott -, a megivott jókora sörmennyiség elmosta.

Mint már utaltam rá, Mr. Ament pénzügyekben enyhén szólva kissé merev és szűkmarkú volt. Idővel, amikor mi inasok az alagsorból feljebb emelkedtünk a földszintre, és a családi asztalnál ülhattünk Pat MacMurrayvel, a nyomdászsegéddel együtt, ott is ez a gazdálkodási rendszer folytatódott. Ament felesége újdonsült menyecske volt. Kitüntető helyzetét nemrég érte el, miután élete nagy részében erre várt. Mr. Ament szíve szerint való asszony volt: a megfelelő asszony a megfelelő helyen. A világért nem adta volna kezünkbe a cukortartót, hanem személyesen édesítette meg a kávékat. Illetve a kezével elvégezte a cukoradagolás mozdulatait, de valójában a kávé nem lett édes. A szemlélő úgy látta, mintha minden csészébe beletenne egy tetézett kávéskanál barna cukrot, de Wales azt mondta, hogy ez tiszta csalás. Wales szerint Mrs. Ament először belemerítette a kanalat a kávéba, hogy hozzátapadjon a cukor, azután lefelé fordítva emelte ki a kanalat a cukortartóból, úgyhogy a lefelé fordított kanál domború alját láttuk tetézve rakott cukornak, pedig csak egészen vékony réteg volt rajta. Ez elég hihetően hangzik, de olyan nehéz bűvészmutatvány, hogy azt hiszem, a valóságban nem is így történt, ez is csak Wales egyik jellemző lódítása volt.

19

A *Courier* szerkesztőségében töltött első inasévem alatt követtem el valamit, amit már ötvenöt esztendeje próbálok megbánni. Nyári délután volt, amikor a fiúk másra sem tudnak gondolni, mint egy kiruccanásra a folyóhoz, vagy hasonló szórakozásra, de én fogoly voltam. A többiek mind kivették a szabadnapjukat, csak én ültem ott egyedül, szomorúan. Valami komisszágot követtem el, és azzal büntettek, hogy elvették a szabadnapomat, s emellett még magányosan is kellett töltenem a délutánt. Egyedül voltam a második emeleti nyomdában. Volt ugyan némi vigaszom, s amíg tartott, elég hatékonynak találtam: egy friss, piros, érett, hatalmas görög-dinnye fele. Késsel bányásztam benne, és bekebeleztem az egészet, bár majd szétpukkadtam tőle; még a fülemből is dinnyelé folyt. Megmaradt a héja, az óriási, üreges dinnyehéj: akár bölcsőnek használhatták volna. Nem akartam, hogy kárba vesszen, de pillanatnyilag semmi felhasználási mód nem jutott eszembe, ami egyben szórakozást is jelentett volna számomra. Ott ültem a második emeleti ablaknál, amely a Fő utcára nézett. Végre eszembe jutott, hogy jó lenne a dinnyehéjat valakinek a fejére ejteni. Kételkedtem ugyan a művelet ésszerűségében, és bizonyos lelkiismereti aggály is gyötört amiatt, hogy a készülő mulatságból aránytalanul sok élvezet jut majd nekem és viszonylag kevés a másik félnek. De, gondoltam, azért mégis megkockáztatom.

Az ablakból figyeltem, közeleg-e megfelelő alany - biztonságos megoldás -, de nem jött. Valahányszor felbukkant egy jelölt, mindig kiderült, hogy nem megfelelő, és erőt vettem magamon. Végre megjelent az igazi, Henry öcsém személyében. Ő volt a legrendesebb fiú az egész környéken. Sosem bántott senkit, a légynek sem vétett - elkeserítően jó volt. Csak úgy buzgott a jóságtól, de ezúttal az sem mentette meg. Mohó érdeklődéssel figyeltem, amint közeledett. Kényelmesen baktatott, tele kellemes nyári ábrándokkal, a szívében nem volt kétely afelől, hogy a gondviselés vigyáz rá. Ha tudott volna leshelyemről, kevésbé bízik ebben a babonában. Ahogy közelebb ért, egyre inkább rövidülve láttam alakját. Amikor már majdnem alattam volt, magaslati helyemről nem láttam mást belőle, csak az orra hegyét és váltogatva lépkedő lábait. Kezemben egyensúlyoztam a héjat, megsaccoltam a távolságot, és leejtettem, a kivájt oldalával lefelé.

Célzásom tökéletessége elképesztő volt: valódi mesterlövés. Még körülbelül hat lépést kellett megtennie, amikor azt a csónakot ledobtam, és élvezet volt látni, ahogy a két test fokozatosan közeledik egymáshoz. Ha ötöt vagy hetet lépett volna, hiába célzom meg. De pontosan annyit kellett lépnie, és a dinnyehéj éppen a feje tetejére pottyant, álláig a földbe vágta, és a dinnyedarabok szerteszéjjel röpködtek. Le akartam menni, hogy részvéteimet fejezzem ki neki, de ez nem lett volna helyes. Azonnal rám gyanakodott volna. Számítottam ugyan rá, hogy mindenképpen engem fog gyanúsítani, de mivel két-három nap eltelt, és egy szót sem szólt erről a kalandjáról - közben szemmel tartottam, hogy elkerüljem a veszélyt -, biztonságba ringatott, hogy ezúttal nem gyanakszik rám.

Tévedtem. Csak megfelelő alkalomra várt. Akkor aztán egy jókora kővel úgy kupán talált, hogy a dagadt fejemen egy darabig két kalapot kellett hordanom. A merénylet nyomával anyámhoz vonultam, mert mindig igyekeztem Henryt nála eláztatni, és sosem sikerült. Azt gondoltam, most igazán nyert ügyem lesz, ha anyám meglátja ezt a szörnyű daganatot. Megmutattam neki, de anyám azt mondta, nem számít. Bizonyára megérdemeltem, és legjobb lesz, ha úgy fogadom, mint hasznos leckét, amiből okulhatok.

1849-ben vagy 1850-ben Orion bátyám megvált a St. Louis-i nyomdától, és hazajött Hannibalba. Ötszáz dollárért megvette a *Hannibal Journal* című hetilapot, az üzemmél és a vevőkörrel együtt. A pénzt tízszázalékos kamatra kapta egy Johnson nevű idős farmertől, aki a várostól öt mérföldre lakott. Orion rögtön leszállította az előfizetési díjat két dollárról egy dollárra. Körülbelül ugyanilyen arányban csökkentette a hirdetések árát is. Ezzel egyetlen holtbiztos eredményt ért el; tudniillik, hogy az üzlet soha nem fog neki egy centet sem jövedelmezni.

Orion kivett engem a *Courier* nyomdájából, és a saját üzemében alkalmazott, heti három és fél dolláros fizetéssel. Ez fényes keretnek számított, de Orion mindig nagylelkű és nagyvonalú volt mindenkivel, kivéve önmagát. Az én esetemben ez semmibe sem került neki, mert egész idő alatt, míg nála dolgoztam, egy fityinget sem fizetett. Az első év végére rájött, hogy takarékosági rendszabályokat kell életbe léptetnie. A nyomdahelyiség bére alacsony volt, de nem eléggé. Orion egyáltalán nem tudott lakbért fizetni, ezért az egész üzemet átköltöztette abba a házba, ahol laktunk, és ezzel kegyetlenül tönkretette az épületet.

Négy évig vegetált a lapja, de a mai napig sem értem, hogyan sikerült addig is húznia. Minden év vége felé kénytelen volt felkerekedni, hogy kínosan-keservesen felhajtsa az esedékes ötven dollár kamatot Johnsonnak. Körülbelül ez az ötven dollár volt az egész készpénz, ami laptulajdonos korában átment a kezén, kivéve amibe a festék és az újságpapír került. Halott vállalkozás volt ez az újság: kezdettől fogva halálra volt ítélve.

Végül átadta Johnsonnak és az Iowa állambeli Muscatine-ba utazott, ahol kisebb érdekltséget szerzett egy hetilapnál. Jövedelme kevés volt ahhoz, hogy megnősüljön, de ez Oriont nem zavarta. Megismerkedett egy bájos, csinos lánnyal (az illinoisi Keokuktól pár mérföldre délre, Quincyben lakott), és eljegyezte. Orion bátyám folyton beleszeretett lányokba, de valahogy úgy adódott, hogy még sohasem jutott el az eljegyzésig. Most is csak baj származott belőle, mert azonnal beleszeretett egy keokuki lányba - vagy legalábbis úgy hitte, bár nagy a gyanúm, hogy ezt a hitet a keokuki lány táplálta benne. Orion arra ébredt, hogy őt is eljegyezte: most aztán nyakig ült a bajban. Nem tudta, a keokukit vegye-e el vagy a Quincybe valót - esetleg próbálja meg feleségül venni mindkettőt, és minden érdekeltnek a kedvére tenni. De a keokuki lány rövid úton eldöntötte helyette a kérdést. Uralkodó hajlamú volt, és levelet íratott Orionnal a quincy lánynak, amelyben visszalép a házasságtól. Így is történt. Akkor aztán Orion feleségül vette a keokuki lányt, és elkezdték küzdelmüket az étellel, amelyről kiderült, hogy nehéz és nem valami sokat ígérő vállalkozás.

Muscatine-ban nyilvánvalóan nem lehetett megélni, így aztán Orion és újdonsült felesége Keokukba ment lakni, mert az asszony a rokonai közelében akart maradni. Bátyám vett egy bérmunkákat vállaló kis nyomdát - természetesen hitelbe -, és azonnal úgy leszállította az árakat, hogy abból még az inasok sem élhettek volna meg, majd ebben a szellemben folytatta működését.

Én nem vettem részt a muscatine-i vállalkozásban. Éppen mielőtt ez bekövetkezett (azt hiszem 1853-ban), egy éjszaka megléptem St. Louis irányába. Ott egy darabig az *Evening News*-nál voltam betűszedő, azután elindultam, hogy világot lássak. A világ New Yorkot jelentette, ahol kisebbfajta világkiállítás volt. Pontosan a későbbi nagy víztároló helyén nyílt meg a kiállítás, ahol most azt a pompás közkönyvtárat építik, a Fifth Avenue és a 42. utca sarkán. Amikor New Yorkba érkeztem, két-három dollárom volt apróban és egy tízdolláros bankjegy a kabátbélésembe rejtve. A John A. Gray és Green cégnél a Cliff Streeten kaptam munkát, szégyenletesen alacsony bérért, és ennek megfelelően gyatra lakást egy gépészszálláson a Duane Streeten. A cég fedezet nélküli pénzben, de névértékén fizette a béremet, és a hetibéreből alig futotta kosztra és lakásra. Idővel Philadelphiába mentem, és az *Inquirer* és a *Public Ledger* című lapoknál gyakornokoskodtam. Végül futó látogatást tettem Washingtonban, hogy megnézzem az ottani nevezetességeket, majd 1854-ben újra a Mississippi-völgy felé indultam. Két vagy három napig ültem éjjel-nappal a dohányzókosziban; mire St. Louisba érkeztem, tökéletesen kimerültem. Egy Muscatine felé tartó hajóra szálltam, és lefeküdtem. Azonmód, ruhástul álomba zuhantam, és harminchat óra hosszat föl sem ébredtem.

Abban a keokuki kis szerkesztőségben két évig dolgoztam, de egy árva centet sem kerestem, mert Orion soha nem tudott fizetni - hanem azért jól mulattunk Dick Highammal együtt. Nem tudom, Dick mit kapott, de valószínű, hogy csak pénzre be nem váltható ígéreteket.

1856 vagy 1857 telén - inkább 1856-ban - fényes nappal a keokuki főutcán jártam. Kemény hideg volt; az utcán alig mutatkozott valaki. Az úton és a járdán itt-ott könnyű porhót röpített a szél, megforgatta, és szép formákat épített belőle; ha csak ránézett az ember, kilelte a hideg. A szél egy darab papírt fűjt el mellettem, amely az egyik ház falához tapadt. Felkeltette a figyelmemet, és utánanyúltam. Ötvendolláros bankjegy volt: az első, amit életemben láttam, és nagyobb összeg, mint amekkorával valaha egy halomban találkoztam. Hirdetést tettem közzé az újságban, és több mint ezerdollárnyi félelmet és aggodalmat álltam ki a következő napok alatt, hogy a bankjegy tulajdonosa esetleg észreveszi a hirdetést, jelentkezik, és elragadja tőlem ezt a vagyont. Négy napig nem igényelte senki: akkor azután nem bírtam tovább a feszültséget. Biztosra vettem, hogy a következő négy nap nem múlna el ilyen simán és baj

nélkül. Éreztem, hogy a pénzt ki kell vinnem a veszélyzónából. Jegyet váltottam Cincinnatiba, és elutaztam. Néhány hónapig a Wrightson és Társa nyomdászcégnél dolgoztam.

A penzióban nagyon egyszerű emberekből állt a társaság: különböző korúak és neműek voltak a lakók. A ház állandóan mozgástól, pajzánságtól, fecsegéstől és életörömtől visszhangzott; kedves, rendes gondolkozású, jóindulatú emberek voltak, de mindezek ellenére nyomasztóan érdektelenek - egy kivétellel. A skót Macfarlane negyvenéves volt, éppen kétszer annyi, mint én, majdnem mindenben az ellentétem, de kezdettől fogva jó barátság alakult ki közöttünk. Estéimet az ő kandallójában égő fahasábok tüzenél töltöttem, és kényelmesen hallgattam fáradszóról csevegését, a viharos téli szél tompán behallatszó panaszos süvítését, míg az óra tizedet nem ütött. Akkor Macfarlane megsütötte füstölt heringjét, ahogyan egy philadelphiai angol barátjától, Summertől tanulta. Az esti heringet altató itóka helyett fogyasztotta: ez volt a jel, hogy én is elmehetek.

Magas, sovány, komoly és őszinte ember volt. A tréfát nem értette; hiányzott belőle a humor-érzék. Mosolyogni ugyan tudott, mintegy jóindulatát kifejezendő, de ha hallottam is valaha nevetni, ma már nem emlékszem rá. Senki mással nem került közelebbi ismeretségbe a házban, csak velem, bár mindenkiel udvariasan és kedvesen viselkedett. A könyvtára harminc-negyven vaskos kötetből állt: csupa filozófiai, történelmi és természettudományi műből, de legnagyobb becsben a bibliáját és a szótárát tartotta. A hering után még vagy két három órát olvasott az ágyban minden este.

Akármilyen kitartó csevegő volt, saját magáról ritkán beszélt. Személyére vonatkozó kérdésektől nem sértődött meg - csak éppen választ nem lehetett tőle kapni: kikerülte a kérdést, és nyájasan, simán más témára fordította a szót. Egyszer megemlítette, hogy alig járt iskolába, és amit tud, azt maga szedte föl. Úgy emlékszem, ez volt az egyetlen önéletrajzi megnyilatkozása. Az is az ő titka maradt, hogy agglegény volt-e, özvegy vagy szalmaözvegy. Olcsó ruhában járt, de tisztán, ápoltan, és gondosan rendben tartotta a holmiját. A penzió is olcsó hely volt. Macfarlane reggel hatkor ment el hazulról, és este hatkor ért haza. A keze érdes volt, ebből arra következtettem, hogy valami rosszul fizetett gépészmunkát végez, napi tíz óra hosszát - de ez sosem derült ki. Az emberek szakmájának technikai részletei, jellegzetességei általában szóba kerülnek beszélgetés közben, néha hasonlatok formájában, és elárulják, ki mivel foglalkozik; de ha elő is fordult ilyesmi Macfarlane beszédében, nem tudtam nyomára bukkanni, pedig állandóan résen álltam, és fél éven keresztül vártam, hogy elárulja magát. Egyszerű kíváncsiság volt részemről: tulajdonképpen nem a foglalkozása érdekelt, de detektív módszerrel szerettem volna kinyomozni, és bosszantott, hogy nem sikerül. Rendkívüli ember volt, hogy egész idő alatt ennyire ki tudta kerülni a szakmáját beszélgetés közben.

Volt egy másik feltűnő vonása is: elejétől végig megtanulta a szótára egész szókészletét, legalábbis ő ezt állította. Büszke volt erre a teljesítményre, és azt mondta, nem tudom hibán rajtakapni egyetlen angol szó helyesírásánál és értelmezésénél sem. Sok időt vesztegettem el azzal, hogy kikeressek egy olyan szót, amellyel legyőzhetem, de hiába szántam rá azokat a heteket, és végül feladtam. Ettől azután olyan büszke és boldog lett, hogy szinte azt kívántam, bár hamarabb adtam volna meg magam.

A bibliáját nyilvánvalóan éppolyan jól ismerte, mint a szótárát. Könnyen észre lehetett venni, hogy filozófusnak és gondolkodónak tartja magát. Állandóan súlyos, nagy kérdésekről beszélt: meg kell adni, hogy amit mondott, abba beleadta a szívét és meggyőződését, és sosem hatott úgy, hogy csak a saját hangját élvezzi, amikor vitatkozott vagy érvelt.

Természetesen a félművelt, gyakorlatlan elmére jellemző módon okoskodott és filozofált, de érdekes, hogy sokszor fején találta a szöveget; erre jellemző a következő példa. Tizennégy-

tizenöt évvel azelőtt, hogy Darwin *Az ember származása* című könyvével megdöbbenetette a világot, 1856 elején Macfarlane pontosan az ebben kifejtett gondolatokról beszélt nekem a penzióban, Cincinnatiában.

Nagyjából ugyanazokat az eszméket fejtegette, némi eltéréssel. Macfarlane szerint az állati élet mikroszkopikus kicsinységű véglényekből fejlődött ki a világban, végtelenül hosszú idő alatt; vagy esetleg *egyetlen* apró véglényt helyezett el a Teremtő a földön az idők hajnalán, és ebből indult útnak az emelkedő irányú fejlődés a végső tökéletesség felé, míg el nem jutott az *emberhez*; akkor aztán a fejlődés üteme megszakadt, csúfosan lehanyatlott, és romba dőlt!

Macfarlane szerint az emberi szív az egyetlen az állatvilágban, amelyben gonoszság lakik; csak az ember képes rosszindulatot, irigységet, bosszúvágyat, gyűlölködést, önzést érezni; csak az ember élvezi az iszákosságot, és viseli el a mocskot magán és a lakásában. Az ember az egyetlen állat, amelyben kifejlődött a *hazafiasságnak* nevezett aljas ösztön, az ember rabolja ki, üldözi, nyomja el és öli meg törzsének tagjait, és lopja meg és teszi rabszolgává bármely más törzs tagjait.

Macfarlane azt vallotta, hogy az intelligencia az ember legkártékonyabb tulajdonsága, ez süllyeszti mélyen a többi állat szintje alá, és nincs ember, sőt nem is volt, aki egész élete minden napján ne használná intelligenciáját a maga hasznára és a mások rovására. A leghatalmasabb magasabb rendű intelligenciája segítségével alázatos szolgálásra kárhóztatta a tőle függőket, ezek a rabszolgák pedig a náluk alacsonyabb fokon levőket alázzák meg valamicskével magasabb fokú értelmük segítségével.

20

Eloolvastam Herndon hadnagy beszámolóját Amazon-kutató expedíciójáról, és jócskán felkelte érdeklődésemet, amit a kokacserjéről írt. Elhatároztam, hogy én is elmegyek az Amazon felső folyásához, kokaint gyűjtök, és ebből szerzek vagyont. Ezzel a vérmes elgondolással indultam útnak New Orleans felé a „Paul Jones” gőzösön. Horace Bixby volt a hajó egyik kormányosa. Lassanként összeismerkedtünk, és nappali szolgálata alatt elég sokat kormányoztam helyette. New Orleansba érve megérdeklődtem, mikor indul hajó Para felé, és megtudtam, hogy oda egyáltalán nem megy hajó, valószínűleg nem is fog ebben a században. Nem jutott eszembe, hogy még indulás előtt Cincinnatiában megérdeklődjem ezeket a részleteket, és most ott álltam megfűrödvé. Nem juthattam el az Amazonhoz. Barátom nem volt New Orleansban és pénzem is alig. Elmentem Horace Bixbyhez, és megkértem, tanítson meg a kormányosmesterségre. Azt mondta, ötszáz dollárért megteszi, de százat előre, készpénzben kér. Így aztán St. Louisig fölfelé végig kormányoztam helyette, a sógoromtól kölcsönkértem a pénzt, és megkötöttük a megállapodást. Erre a sógorra néhány évvel azelőtt tettem szert. William A. Moffett-nek hívták, Virginiából jött, kereskedő volt - minden tekintetben remek ember. Pamela nővéremet vette feleségül. Másfél éven belül képzett kormányos lettem, és ebben a minőségben szolgáltam, míg a polgárháború kitörése miatt a közlekedés meg nem bénult a Mississippin.

1858-ban a New Orleans és St. Louis között közlekedő gyors és népszerű „Pennsylvania” postahajón voltam kormányos, Kleinfelter kapitány alatt. Gazdám, Mr. Bixby adott kölcsön Brownnak, a „Pennsylvania” egyik kormányosának, és úgy emlékszem, körülbelül másfél évig kormányoztam Brown mellett. Akkor, 1858 májusának elején, következett be a tragikus út, fűрге és híres gőzhajónk utolsó útja. Az egész elmondtam a *Hajósélet a Mississippin* című könyvemben, de nem valószínű, hogy az álmomat is megírtam volna. Lehetetlen, hogy közre-

adtam volna, mert nem akartam, hogy anyám tudjon erről az álomról, és ő még hosszú évekig élt a könyv megjelenése után.

Állást találtam a „Pennsylvania”-n Henry öcsém számára. Nem volt jövedelmező állás, inkább csak sokat ígérő. Pénztárosgyakornok lett; az ilyenek nem kaptak fizetést, de szép előmenetel várt rájuk. Hamarosan harmad-, másod-, majd főpénztárossá léptek elő, vagyis a hajó legelső pénzügyi emberévé. Az álom akkor kezdődött, amikor Henry három hónapja gyakornokoskodott. Éppen St. Louis kikötőjében horgonyoztunk. A révkalauzoknak és kormányosoknak semmi dolguk nem volt a három nap alatt, amíg a hajó St. Louis vagy New Orleans kikötőjében vesztegelt, de a pénztárosgyakornoknak már hajnalban el kellett kezdenie a munkáját, és éjszakáig folytathatta fenyőfáklyák fénye mellett. Henry és én, miután pénzünk, illetve fizetésünk nem volt, a sógorunknál, Moffettnél kvártélyoztuk be magunkat, amíg a kikötőben maradtunk, és a hajón kosztoltunk. Helyesebben szólva, én ott tanyáztam a sógoréknál, de Henry nem. Az estéit otthon töltötte, kilenctől tizenegyig, azután elindult a hajóhoz, hogy készen álljon kora hajnali feladataira.

Az álom éjszakáján tizenegykor elindult, szokás szerint kezét fogott a családtagokkal, és elbúcsúzott. Meg kell említenem, hogy ez a kézfogással való búcsúzás nemcsak a mi családuk szokása volt; az egész vidéken, mondhatnám egész Missouri államban ez a fajta búcsúzás járta. Addig sosem láttam, hogy a Clemens család bármelyik tagja csókkal búcsúzott volna - egyetlen alkalmat kivéve. Amikor apám haldokolt hannibali házunkban, átölelte a nővéremet, magához húzta, megcsókolta, és azt mondta: - Hadd haljak meg. - Erre emlékszem, és arra, hogy e szavakat, utolsó szavait, hamarosan halálhörgése követte. A kézfogásos búcsúzkodás mindig az emeleti nappali szobában zajlott le, és Henry minden további ceremónia nélkül lépett ki utána a szobából, és lement a lépcsőn. De ezen a napon anyám vele ment a lépcsőig, és újra elbúcsúzott tőle. Úgy emlékszem, volt valami Henry viselkedésében, ami erre indította, és anyám ottmaradt a lépcsőnél, míg Henry lefelé ment. Amikor Henry az ajtóhoz ért, habozott, visszament a lépcsőn, és újra kezét fogott anyámmal.

Reggel, ébredés előtt, álmodtam valamit, és az álom olyan élénk volt, annyira valóságos, hogy becsapott. Azt hittem valóság. Álmomban Henryt halottnak láttam. Holtteste érckoporsóban feküdt. Az én ruhám volt rajta, mellén nagy csokor virág, csupa fehér róza, a közepén egyetlen szál vörössel. Az érckoporsó két széken nyugodott. Felöltöztem, és az ajtó felé indultam. Arra gondoltam, megnézem Henryt, de meggondoltam magam: úgy éreztem, nem tudnám elviselni, hogy anyámmal találkozom. Elhatároztam, várok egy keveset, és felkészülök erre a megpróbáltatásra. A ház a Locust Streeten volt, nem messze a 13. utcától. Elmentem a 14. utcáig, sőt fél háztömbbel tovább, amikor hirtelen belém villant, hogy ez nem igaz - csak álmodom. Még mindig érzem a hálát, a pillanat feltörő örömét, de a megmaradt kételkedést, sőt szinte gyanút is, hogy hátha mégis igaz. Majdnem futva siettem haza, kettesével-hármasával rohantam fel a lépcsőn, be a nappaliba, és újra megkönnyebbültem, mert nem volt ott semmiféle koporsó.

A szokásos eseménytelen utat tettük meg New Orleans felé - illetve ezúttal nem is volt eseménytelen, mert ekkor támadt az a nézeteltérem Mr. Brownnal, amelynek következtében azt kívánta, hogy engem tegyenek partra New Orleansban. New Orleansban mindig kaptam munkát. Az én kiváltságom volt, hogy este héttől reggel hétig őrizzem a teherárurakományt; három dollárt kaptam érte. Három éjszakán át tartó munka volt, és harmincöt naponként fordult elő. Henry mindig segített örködni körülbelül este kilenctől, amikor végzett a munkájával; gyakran járkáltunk együtt az őrhelyem körül, és éjfélig beszélgettünk. Ezúttal el kellett válnunk, és ezért a hajó indulása előtt tanácsokkal láttam el Henryt.

- Ha valami szerencsétlenség történne a hajóval, ne veszítsd el a fejed - ezt bízd az utasokra, azok értenek hozzá, majd megteszik helyetted is. Te csak rohanj hátra a sétatfedélzetre, a kormányosfülke mögött a balodalon levő mentőcsónakhoz, és engedelmességed az első tiszt utasításainak: akkor hasznodat veszik. Ha leeresztették a csónakot, segíts, amennyit lehet, a nők és gyermekek beszállásánál, de eszedbe ne jusson, hogy te is beszállj. Ilyenkor nyáron a folyó sehol sem szélesebb egy mérföldnél, és kényelmesen kiúszhatsz a partra.

Két-három nappal ezután kora reggel a hajó kazánjai felrobbantak Ship Islandnél, Memphis alatt. Hogy azután mi történt, azt megírtam a *Hajósélet a Mississippin* című könyvemben. Mint ott elmondtam egy nappal a „Pennsylvania” után, egy másik hajóval indultam útnak, és ahol csak kikötöttünk, mindenütt hallottunk híreket a szerencsétlenségről. Mire Memphisbe értünk, már mindent tudtunk róla.

Henryt egy nagy épület földszintjén, matracon fekvő találtam. Harminc-negyven égési sebekkel borított sebesült társaságában. Egy kíméletlen ember azonnal közölte velem, hogy Henry tüdejét megégette a belégzett gőz, a teste csúnyán összeégett, és már nem élhet soká; azt is megmondták, hogy az orvosok és ápolónők főleg azokkal törődnek, akiknek az életben maradására van némi remény. Kevés volt az orvos meg az ápoló, és Henryvel meg a többivel, akiket reménytelen esetnek tartottak, csak annyit foglalkoztak, amennyi idejük néha maradt a többi sürgős munka mellett. De Peyton doktor, a város rokonszenves, jószívű és népszerű öreg orvosa együttértett velem. Erélyesen kezébe vette az ügyet, és körülbelül egy hét múlva eszméletre térítette Henryt. Sosem bocsátkozott olyan jóslásokba, amelyek esetleg nem válnak be, de egyik este tizenegy órakor azt mondta nekem, hogy Henry túl van a veszélyen, és rendbe fog jönni. Majd így szólt:

- Éjfél körül ezek a szegény fiúk, akik itt fekszenek, nyilván nyögni, panaszkodni és jajgatni fognak. Ha a zaj felzavarja Henryt, az árt neki. Kérje meg az ügyeletes orvost, adjon neki egy nyolcad gramm morfiumot, de csak akkor, ha Henryn látszana, hogy bántja a zaj.

A többit jobb, ha nem feszegetjük. Az ügyeletes orvosok fiatal emberek voltak, éppen hogy kikerültek az egyetemről, és - tévedtek. Nem volt rá lehetőségük, hogy kimérjék az egy nyolcad gramm morfiumot, csak találgattak, és rengeteget adtak neki, egy késhegynyi, aminek a végzetes hatása rövidesen mutatkozott. Azt hiszem, hajnaltájt halt meg Henry, bár nem emlékszem pontosan. Kivitték a halottasházba, én pedig elmentem egy helybeli polgárhoz, és kialudtam összegyűlt fáradtságom egy részét - közben pedig valami történt. A halottak nyers fenyődeszka-koporsót kaptak, de ekkor a memphisi hölgyek gyűjtést indítottak, és hatvan dollárért ércoporsót vettek. Amikor visszamentem és beléptem a halottasházba, Henry ebben a nyitott koporsóban feküdt; az én egyik ruhám volt rajta. Azonnal észrevettem, hogy néhány héttel azelőtti álmom ismétlődik itt meg minden részletében teljesen pontosan. Csak egy részlet hiányzott, de ezt is rögtön pótolták, mert épp akkor lépett be egy idős hölgy, nagy csokorral, amely fehér rózsákból állt, a közepén egyetlen szál pirossal, és ezt Henry mellére tette.

Az álmom lényeges pontjaival kapcsolatban sohasem merült fel kételyem, mert azok lényegében képek voltak, és képekre sokkal jobban emlékszik az ember, ha élénkek, mint megjegyzésekre vagy meghatározatlan tényekre. Bár sok-sok év múlt el, mióta utoljára beszéltem erről az álomról, azokat a képeket most is éppen olyan tisztán, pontosan látom, mintha előttem lennének ebben a szobában. Amit itt elmondtam, az nem a teljes álom; sokkal több részlete volt. Vagyis nem mondtam el mindent, ami történt, hogy az álom megvalósulását teljesebbé tegye. A halottasházban történt esemény után még csak egy részletet mondanék el. Amikor megérkeztem St. Louisba a koporsóval, reggel nyolc óra felé, a sógorom üzetéhez rohantam, abban a reményben, hogy ott találok, de elkerültem. Míg útban voltam az irodája felé, ő

éppen a hajó felé tartott. Mire visszaérkeztem a hajóhoz, a koporsót már elvitték: a sógorom házába szállíttatta. Odasiettem, és amikor megérkeztem, az emberek éppen levették a kocsirol a koporsót, hogy fölvigyék. Megállítottam őket, mert nem akartam, hogy anyám lássa a halott arcát, amely féloldalt eltorzult a morfium hatására. Fölmentem a lépcsőn, és ott állt a két szék, amelyet álmomban láttam. Ha két-három perccel később érkezem, az érckoporsó azon a két széken nyugodott volna, éppen úgy, mint álmomban, néhány héttel azelőtt.

21

Éppen New Orleansban voltam, amikor 1861. január 26-án Louisiana kilépett az Unióból; másnap Északra indultam. A hajó az út minden napján átvágott egy blokádon, és a Jefferson laktanyánál (St. Louis alatt) az ütegek két golyóval átlőtték a kéményét. Júniusban a missouri-beli Ralls megyében beléptem a Konföderáció hadseregébe. Tom Harris tábornok alatt voltam hadnagy, és hajszál híján az a kitüntetés ért, hogy Ulysses S. Grant ezredes fogságba ejtsen. Kétheti frontszolgálat után kiléptem: megmagyaráztam, hogy az állandó visszavonulás közben szerzett kimerültségem harcképtelenné tett.

Eközben Orion szerény bérnyomdájával küszködött Keokukban. A felesége családjánál laktak, hivatalosan mint fizetővendégek, de nem valószínű, hogy Orion valaha is tudott volna fizetni az ellátásért. Mivel alig számított valamit a nyomdájának adott megrendelésekért, jóformán semmi munkája nem akadt. Sohasem fért a fejébe, hogy a nyereség nélkül vállalt munka veszít értékéből, és hanyatlásnak indul, míg végül a megrendelők kénytelenek oda menni, ahol jobb minőségű munkát kapnak, még ha többet kell is fizetniük. Rengeteg ideje volt, és újra elővette William Blackstone jogi tankönyvét; sőt egy cégtáblát is kiakasztott, amelyen jogászai szolgálatait ajánlotta a közönségnek. Egyetlen megbízást sem kapott, még csak egy folyamodó sem vette igénybe, annak ellenére, hogy szívesen vállalt volna ingyen jogügyleteket, még a szükséges papírokat is maga vette volna meg. Mindig nagyvonalú volt az ilyesmiben.

Rövidesen egy Alexandria nevű kis tanyácskára költözött, két-három mérfölddel lejjebb a folyó mentén, és ott akasztotta ki cégtábláját. Egy fia megbízást sem kapott. Ekkor már nagyon nehéz anyagi helyzetben volt. Viszont ekkortájt én már havi kétszázötven dollárt kerestem mint kormányos, és így segíthettem, egészen 1861-ig, amikor régi barátja, Edward Bates, akkor már Lincoln első kabinetjének tagja, megszerezte neki az akkor alakult Nevada territórium államtitkári tisztét. Orionnal együtt én is átköltöztem Nevadába postakocsival. A meglehetősen tetemes útiköltséget én fizettem, és magammal vittem megtakarított pénzemet, körülbelül nyolcszáz dollárt, csupa ezüstpénzben. A súlya miatt eléggé kényelmetlennek bizonyult. A másik tehertétel a Webster-féle nagyszótár volt; legalább fél tonna lehetett, és majdnem tönkretett minket, mert a postakocsivállalat háromdekanként számította a külön csomagért a pótdíjat. Egy család hosszú ideig megélhetett volna abból a pénzből, amibe a szótár szállítása került. És még csak nem is volt jó szótár; hiányoztak belőle az újabb szavak, csak azokat lehetett benne megtalálni, amelyeket Noah Webster gyermekkorában használtak.

Az új Nevada territórium kormánya érdekes állatkert volt. Nye kormányzó, az öreg harcedzett politikus - nem államférfi! - New Yorkból jött. Ősz hajú, kitűnő fizikumú ember volt, megnyerő, barátságos arccal. Csillogó, sötétbarna, beszédes szemével minden érzést, szenvedélyt ki tudott fejezni. A szeme még a nyelvénél is többet mondott, ami nagy szó, mert kitűnően beszélt, társaságban is, a szónoki emelvényen is. Éles szemű ember volt; általában átlátott a felszínen, de közben senki sem gyanította, hogy figyel arra, ami körülötte történik.

Ha felnőttek mások ugratásában lelik örömüket, ez a tény értékmérőül szolgál. Szűk látókörű, sötét, tudatlan életük lehet, és felnőtt férfikorukban is megtartják és élvezik az elavult szintet és értékrendet, amelyet el kellett volna vetniük, mihelyt kinőttek a kamaszkorból, ha akkor körülnéztek volna a világban, nagyobb lehetőségek között. Sok ilyen durva ugratásban örömet lelő ember élt az új territóriumon. Nem szívesen teregetem ezt ki, mert szerettem őket, de ez az igazság - bár jobbakat mondhatnék róluk! Ha betörőnek, kabát-tolvajnak, vagy ehhez hasonlóknak mondhatnám őket, az nem lenne annyira megbélyegző. Szívesebben írnék róluk ilyesmit, de nem volna igaz. Ezek az emberek durva tréfákban lelték örömüket, s ezt nem titkolhatom el. Egyébként elég rendes társaság volt: becsületes, tisztességes és szeretetre méltó. Sikerral ugratták egymást, s ezzel kivívták a közönség többi tagjának csodálatát, helyeslését, sőt irigységét is. Természetes, hogy művészetüket előszeretettel gyakorolták volna olyan tekintélyes prédán, mint például a kormányzó. De nem sikerült nekik. Többször nekirugaszkodtak, de a kormányzó könnyedén meghiúsította kísérleteiket, és továbbra is kedvesen mosolygott, mintha mi sem történt volna. Végül Carson City és Virginia City tréfamesterei összefogtak, hátha tehetségük egyesítése sikerrel jár, ugyanis a tréfacsinálók helyzete lassan igen kényelmetlenné vált. Mindenki rajtuk nevetett a kiszemelt áldozat helyett. Ekkor tízen összeálltak, és meghívták a kormányzót vendégségbe, olyan nagystílusú lakomát ígérve - pácolt osztrigát és pezsgőt -, amely akkoriban ritka fényűzésnek számított azon a vidéken; az ember inkább csak képzeletben találkozott velük, mint a valóságban.

A kormányzó engem is magával vitt. Lenézően kijelentette:

- Elég ócska fogás. Nem csapnak be velem. Úgy képzeli, hogy majd az asztal alá isznak, és az ő szempontjukból ez nagyon mulatságos lesz. Csakhogy még nem ismernek engem. Én viszont ismerem a pezsgőt, és nincsenek előítéleteim vele szemben.

A tréfa sorsa hajnali kettőkor dőlt el. Ekkorra a kormányzó derűs, kedélyes, elégedett, vidám és józan volt, bár annyi pezsgőt ivott, hogy a nevetéstől is pezsgőkönnyei hulltak volna. Ez volt az a pillanat, amikor az utolsó tréfamester is követte társait az asztal alá, tökéletesen elázva. Ekkor a kormányzó megjegyezte:

- Nagyon alkoholmentes hely ez, Sam. Gyerünk, igyunk egyet, aztán feküdjünk le.

A kormányzó hivatali állatkertje a legegyszerűbb hazai választóiból került ki. Ártalmatlan, derék fickók voltak, támogatták politikai csatáiban, és most elnyerték jutalmukat, a szerény kis fizetést; azt is a majdnem teljesen elértéktelenedett zöldbankókban kapták. Szegény fiúk elég nehezen tudtak megélni. Orion ezernyolcszáz dollárt kapott évente, de ebből még a szótárát sem tudta eltartani. Viszont a kormányzóval együtt jött Nevadába egy ír asszony, aki az állatkertnek fejenként mindössze heti tíz dollárt számított kosztért és lakásért. Mi is nála laktunk és étkeztünk Orionnal, és ilyen jutányos feltételek mellett a magammal hozott ezüst-pénz elég sokáig eltartott.

Kezdetben ezüstöt kerestem a vidéken, de 1862 végén, vagy 1863 elején, amikor éppen Aurorából érkeztem meg, hogy az újságíró-pályára lépjek a Virginia City-beli *Enterprise*-nél, rögtön elküldtek Carson Citybe, hogy írjak tudósítást a törvényszéki ülészokról. Hetente egyszer írtam a lapnak. Tudósításaim vasárnaponként jelentek meg, és ennek eredményeképpen a képviselők panaszai hétfőnként mindig megakasztották a törvényhozás menetét. Mentelmi jogi kérdéseket feszegettek, és keserűen válaszoltak a tudósító bírálóira, hosszú, csöppet sem hízelgő kifejezések kíséretében, mert velősebb szóanyag nem állt rendelkezésükre. Hogy időt takarítsak meg nekik, elkezdtem a tudósításokat „Mark Twain” (két öl) jelzéssel aláírni, ahogyan a Mississippin hajózó mélységmérő matróz kiáltja be a vízmélységet.

Orion rövidesen igen népszerű lett a törvényhozó testület körében, mert úgy találták, hogy bár egymásra rendszerint nem számíthatnak, benne megbízhatnak. Könnyedén megszerezte Nevadában a becsületrendet, de anyagilag ez semmit sem javított a helyzetén, mert ahhoz nem volt tehetsége, hogy akár meggyőzze, akár megfélemlítse a törvényhozókat. Az én helyzetem egészen más volt. Mindennap megjelentem az ülészekon, hogy igazságosan kiosszam a dicséretet vagy bírálatot, és ugyanezzel naponta megtöltsek egy fél oldalt az *Enterprise*-ben; ennél fogva befolyásos embernek számítottam. Elértem, hogy a gyűlés megszavazzon egy törvényt, melynek értelmében a territórium minden üzleti vállalkozása köteles üzletviteli alapelveit teljes szöveggel, egy szó kihagyása nélkül írásba foglalni, és a territórium titkárnak - a bátyámnak - átadni megőrzésre. Az összes üzleti alapszabályokat azonos formula szerint fogalmazták. Ezért az okmánykiállításért Orion negyven centet számíthatott föl száz szót tartalmazó ívért laponként, és öt dollárt azért, hogy erről igazolást állított ki. Mindenkinek volt útvámkoncessziója, útvám nélkül. Viszont a koncessziót be kellett jegyezni és ezért fizetni. Mindenki bányavállalatként szerepelt, be kellett jegyeztetnie magát, és leróni az illetéket. Egy szó, mint száz: virágzott az üzletünk. A bejegyzési illetékekből körülbelül ezer dollár jött be havonta, aranyban.

Nye kormányzó gyakran utazott el Nevadából. Szeretett átruccanni San Franciscóba, hogy élvezze a távollétet a territórium szellemi légkörétől. Senki sem panaszkolt ezt föl, mert Nye hallatlanul népszerű volt. Fiatal korában postakocsis volt New Yorkban vagy New Englandben; megszokta, hogy emlékezzék nevekre és arcokra, és megkedvelte magát az utasokkal. Ez a szokása politikusi pályáján is hasznosnak bizonyult, és gyakorlással tökéletesítette ezirányú képességeit. Egy éve volt Nevada territórium kormányzója, és már a terület minden lakosával kezdet fogott; később is azonnal megismert és nevére szólított mindenkit. Az egész lakosság, körülbelül húszezer ember, személyes jó barátja volt, és bármit tett Nye, számíthatott rá, hogy meg lesznek vele elégedve. Valahányszor távol volt a territóriumtól - és ez szinte állandóan így volt -, Orion helyettesítette kormányzói munkakörében, úgyhogy Oriont rövidesen már csak „kormányzó”-nak szólították. Mrs. Orion Clemens élvezte, hogy „kormányzó” felesége. Senki a világon nem élvezett jobban még címet, mint a sógornóm ezt a kitüntetést. Olyan őszinte gyönyörűségét lelte abban, hogy ő az első a társaságban, hogy leszerelte a kritikát, sőt még az irigységet is. Mint a kormányzó felesége és a társaság feje, úgy érezte, ennek a méltóságnak megfelelő házában kell laknia. Könnyen rábeszélte Oriont, hogy építsenek egy ilyen házat - Oriont bármire rá lehetett beszélni. Tizenkétezer dollárért felépíttette és berendezte, és nem akadt még egy ház abban a fővárosban, amely színvonalban és drágaságban megközelítette volna.

Amikor Nye kormányzó négyéves megbízatása lejárt, megoldódott a rejtély: miért egyezett bele egyáltalán, hogy elhagyja New York államot, és növelje Nevada zsályacserje sivatagának a lakosságát. Azért ment oda, hogy kongresszusi szenátor lehessen. Ehhez csak az hiányzott, hogy a territórium állammá lépjen elő, s ez nem került nagy fáradságába. Nevada homok-sivataga és gyér lakossága ugyan nem volt túlságosan alkalmas arra, hogy egy külön állami kormányzat terhét viselje, de ez nem számított; az emberek hajlottak rá, s a kormányzó megnyerte a játszmat.

Látszólag Orionnak is nyert ügye volt, mert éppolyan népszerű volt a becsületessége miatt, mint a kormányzó, sokkal lényegesebb okok révén. De a döntő pillanatban előtört vele született kiszámíthatatlansága, és bekövetkezett a szerencsétlenség.

Az új Nevada államnak minden tisztségére több személyt jelöltek, kivéve két állást: a szenátorét (Nye kormányzó) és az államtitkáráét (Orion Clemens). Biztosnak látszott, hogy Nye kapja a szenátorságot és Orion az államtitkárságot, hiszen senki más nem került szóba erre a

tisztségre. Orionon azonban éppen aznap tört ki az erényességi roham, amikor a republikánus jelölő gyűlés összeült. Bátyám nem volt hajlandó megjelenni a gyűlésen. Próbálták meggyőzni, de minden rábeszélés csődöt mondott. Kifejtette, hogy jelenléte jogtalan, és helytelen módon befolyásolná a gyűlést; ha jelölni akarják, ezt a megtiszteltetést szabad, tiszta ajándékként kell megkapnia. Már maga ez a viselkedés is eldöntötte volna ügyét, minden további erőfeszítés nélkül, de ugyanezen a napon még egy erényességi rohamot kapott, és ez aztán minden kételyt eloszlatozott. Az évek hosszú során át az volt a szokása, hogy az ingével együtt váltsa a vallását és ezzel egyidőben a mértékletességről vallott nézeteit. Egy darabig anti-alkoholista volt, és lelkesen küzdött az ügyért; aztán egy darabig az ellenkező táborhoz tartozott. A jelölés napján a whisky iránti barátságos érzületét - ez volt a népszerű magatartás - megváltoztatta, és hirtelen rendíthetetlen antialkoholizmusra tért át, italról hallani sem akart. Barátai kérelték, könyörögtek, de hiába. Nem lehetett rábeszélni, hogy átlépje egy kocsmá kűszöbét. Másnap a reggeli lap közölte a megválasztott jelöltek névsorát: Orion nem szerepelt köztük. Egyetlen szavazatot sem kapott.

Szép jövedelme megszűnt, amikor az új állami kormányzat hivatalba lépett, s ő állás nélkül maradt. Valamit tenni kellett. Kiakasztott egy ügyvédi cégtáblát, de egyetlen kliens sem jött. Furcsa volt, érthetetlen. Ha mégis megkísérelném, hogy magyarázatot találjak, arra gondolnék: Orion alkatánál fogva olyan szorgalmasan és lelkiismeretesen vizsgálta volna a jogesetet mindkét fél szempontjából, hogy mire elmondta volna az érveit, sem ő, sem az esküdtek nem látták volna tisztán, kit képvisel. Szerintem a kliense már azalatt kiismerhette, míg előadta az ügyét, és megriadva időben visszakochozott, hogy megóvjá magát a biztos bukástól.

22

Ma reggel egy régi ezüsbányász cimborámtól kaptam levelet: Calvin H. Higbie-től, akit negyvennégy éve nem láttam, és közben nem is hallottam róla. Higbie szerepel az *Edzett emberek* című könyvem egyik fejezetében. Ott mondom el, hogyan találtunk egy gazdag, mély telért az aurorai Wide West bányában - vagy ahogy akkor hívtuk a vidéket: Esmeraldában -, és ahelyett, hogy a bányászati törvény értelmében birtokba vettük volna ezt a végtelenül gazdag területet azzal, hogy megszakítás nélkül tíz napig dolgozunk rajta, hogyan ment el Higbie délibábot hajszozni egy rejtélyes cementbánya nyomán, én pedig kilenc mérföldnyire a Walker folyóhoz, hogy ápoljam John Nye kapitányt súlyos reumarohamában vagy kergekórjában vagy miben, és hogyan andalogtunk vissza Callel Esmeraldába egy éjjel, amikor is pontosan lekés-tünk arról, hogy biztosítsuk magunknak ezt a vagyont a beugró bitorlók ellenében.

Beiktatom ide a levelet, s mivel úgysem látja meg a napvilágot, csak ha már Higbie is és én is a sírunkban leszünk, élek azzal az előjoggal, hogy az ő helyesírásával adjam közre, mert számomra ez is barátom jellegzetes vonása. Tetőtől talpig becsületes ember, egyszerű és egyenes gondolkodású, és a helyesírása is olyan egyszerű és becsületes, mint ő maga. Nem kér elnézést érte, és erre nincs is szükség. Leveléből nyilvánvaló, hogy nem sokat koptatta az iskolapadot, és éppoly nyilvánvaló, hogy nem is akarja ezt a látszatot kelteni.

Greenville, Plumas Co., California
1906, március 15.

Saml. L. Clemens.
New York City, N. Y.

Kedves Uram!

Két-három illető járt a nyakamra, hogy írjam meg a visszaemlékezéseimet amikor együtt voltunk Nevadába a hatvanas évek elején és úgy gondoltam meg is írom és papíra vetetem az eseteket ahogy eszembe jutotak, már évek óta. Amibe nem vagyok biztos, hogy Maga mikor jött Nevadába, Aurorába - meg hogy mikor ment át a Sierákon Californiába miután Nevadába jöt, meg hogy nagyjábu mikor ápolta a beteg embert a Walker folyó mellett a közelébe amikor a mi bányánk ugrot, ne gondolja egy pilanatig se hogy el akarom írni Maga elől az izgalmas könyvét, csupáncsak egypár esetet írok meg amiket nem említet egyik cikkébe vagy könyvébe se stb. amiket én eddig láttam. Előre meg akarom mutatni Magának a cikkeket hogy ha lát benük ojat ami nem teccik hát radirozza ki vagy ha akar valamit hozzátenni hát csak nyugottan.

Leégtünk pár éve és minden régi írás is eléget hát ezer kérem a fenti időpontokat beteges voltam mostanába már 2 vagy 3 év óta, nem kerestem jóformán semit és a pénzügyek elég gyatrán alakultak és bevalom elsősorba egy kis pénzt akarok keresni, ezer lessz most ez az első kísérletem az írásba - és úgy örülnék ha őszinte véleményét megírná, hogy mit ér, merthogy Maga nagyon ért ezekhez a dolgokhoz, hogy érdemes lenne tán kiadni. Itt küldöm még a Herald vállaszának a másolatát a tudakozódásomra, hogy nem-e kell nekik ilyen cikk.

Reméllem hallok Magáról mihejt ráér és maradok nagy tisztellője

C. H. Higbie

(Másolat)

New York, 1906. március 6.

C. H. Higbie
Greenville - Cal.

Kedves Uram!

Rendkívül örülnék, ha megkaphatnám beszámolóját élményeiről Mark Twainnel. Ha valóban olyan érdekesek, mint gondolom, a *Herald* szívesen fizetne értük igen jóll, természetesen nem mondhatok biztos árat addig míg nem volt alkalmam, hogy megvizsgáljam, ha lene olyan kedves elküldeni azzal a feltétellel, hogy Mr. Clemensszel hitelesítettjük, akkor kész örömet, rögtön közöljük Önnel a döntést és reális ajánlatot teszünk Önnek. Ha valami elgondolása van az összegről, amelyet megfelelőnek tartana, kérem, közölje velem.

Őszinte híve
New York Herald,
Geoffrey R. Miner,
a vasárnapi szám szerkesztője

Írtam Higbie-nek, és megkértem: engedje, hogy én legyek az irodalmi ügynöke. Jobban tud ugyan homokot lapátolni, mint én, de a kiadók megkopasztásában verhetetlen vagyok.

Hagytam, hogy Higbie kiigazítsa a *Herald* munkatársának helyesírását, és összhangba hozza a sajátjával. Szerintem javított rajta, mert hatvan vagy még több év óta él bennem némi ellen-szenv a hibátlan helyesírással szemben, kizárólag azért, mert gyerekkoromban semmit sem tudtam tisztességesen megcsinálni, de a helyesírásom mindig jó volt. Elég gyatra kiválóság volt, és korán megundorodtam tőle. Úgy gondolom, azért, mert a helyesírási érzék tehetség, nem teljesítmény. A szerzett kiválóság tiszteletre méltó, mert az ember fáradozásának az eredménye: olyan, mint a megszolgált bér. Ha valamit Isten kegyelméből tud az ember és nem önnön erőfeszítéséből, azzal a dicsőséget átruházza égi otthonunkra; ott büszkék lehetnek rá, és elégedettek vele, de mi itt maradunk pőrén és leégve.

Higbie volt az első, aki hasznát látta nagy és csalhatatlan képességemnek, hogy munkát talál-jak a munkátlank számára. Módszerem alkalmazását negyvennégy éve próbálgatom. Tudomásom szerint mindig sikerült; rendkívül büszke vagyok a találmányomra; arra, hogy az általam megismert emberi természet egyik alapvonására építettem, s hogy ezek szerint helyesen értékeltem az emberi természetet.

A hegy lábánál laktunk Higbie-vel egy szegényes fészkerben. Elég kényelmetlen szállás volt, alig fértünk el ketten meg a kályha; valóban nyomorúságos szállás, mert időnként reggel nyolc és este nyolc óra között a hőmérő 50 Fahrenheit fok hőingadozást mutatott. Fél mérföldre tőlünk, egy hegyerinc alatt, volt a Bob Howlanddel és Horatio Philipsszel közös ezüst-bányánk. Reggelenként együtt vonultunk ki oda. Magunkkal vittük az ebédünket is, és egész nap kint maradtunk; gyűjtögettünk és robbantottunk a tárnánkban, remény és elkeseredés között ingadozva, miközben a pénzünk lassan, de biztosan fogyott. Végül, amikor már semmink sem maradt, és mégsem találtunk telért, beláttuk, hogy valami más módon kell biztosítanunk a megélhetésünket. Én a közeli homokbányában kaptam állást, ahol egy hosszú nyelvű lapáttal kellett homokot szitálnom. Gyűlöltem ezt a hosszú nyelvű lapátot: sosem sikerült megtanulnom, hogyan kell rendesen meglendíteni. A homok többnyire el sem jutott a szitához, hanem visszahullt a fejemre, a hátamra, bele a ruhámba. Soha életemben nem volt még ilyen undorító munkám, de heti tíz dollárt és ellátást adtak érte. Az ellátás maga megérte, mert nemcsak szalonnából, babból, kenyérből és melaszából állt, hanem aszalt almát is kaptunk mindennap, mintha vasárnap lenne. De ez az előkelő, nagystílű, fényűző élet véget kellett hogy érjen, és ennek kettős magyarázata is volt. Egyrészt én nem bírtam az erős testi munkát, másrészt a cég nem kívánt nekem bért fizetni azért, hogy a hátamra szórjam a homokot; így éppen abban a pillanatban bocsátottak el, amikor magam is ki akartam lépni.

Ha Higbie kapta volna meg ezt az állást, minden jól ment volna, és mindenki meg lett volna elégedve. Hatalmas fizikuma bírta az erőfeszítést: olyan izmai voltak, mint egy óriásnak. Felségesen bánt a hosszú nyelvű lapáttal; türelmesen és elégedetten tudott tizenkét órát dolgozni egyhuzamban, anélkül, hogy az érverése vagy a lélegzete meggyorsult volna. De ez idő alatt nem kapott semmi munkát, és kissé elbátortalanodott. Megindító vágyakozással tört ki egyszer:

- Bárcsak állást kaphatnék a Pioneer cégnél!
- Milyen állást akarsz náluk? - kérdeztem.
- Munkás szeretnék lenni. Öt dollárt kapnak naponta.
- Ha ez minden kívánságod, ezt elintézhetem - mondtam.

Higbie megdöbbsent.

- Csak nem akarsz azt mondani, hogy ismered a munkavezetőt, tudsz nekem munkát szerezni, és mégsem szóltál róla?

- Nem - válaszoltam. - Nem ismerem a munkavezetőt.

- Hát akkor kit ismersz? Hogy akarsz állást szerezni?

- Egyszerűen. Ha azt teszed, amit mondok, és nem akarsz tökéletesíteni a tanácsaimat, akkor még ma kapsz munkát.

- Követem a tanácsaidat, mindegy, hogy mi lesz - lelkesedett Higbie.

- Na jó. Menj el hozzájuk, és mondd meg, hogy szeretnél náluk dolgozni: unod a tétlenséget - nem vagy hozzászokva, és nem állhatod. Mondd, hogy csak üdülésképpen szeretnéd a munkát, és nem kérsz cserébe semmit.

- Semmit? - kérdezte riadtan.

- Pontosan! Semmit.

- Semmi fizetséget?

- Egyáltalán semmit.

- Még ellátást se?

- Még ellátást se. Ingyen fogsz dolgozni. Értesd meg velük, hogy szívesen dolgozol nekik ingyen. Ha ránéznek az izmaidra, a munkavezető észreveszi, hogy megütötte a főnyereményt. Meg fogod kapni az állást.

- Szép kis állás! - méltatlankodott Higbie.

- Az előbb azt mondtad; követed az utasításaimat, és máris nyafogsz. Megmondtad, hogy engedelmeskedsz, és eddig még mindig álltad a szavad. Na, indulj, és szerezd meg azt az állást.

Beleegyezett.

Aggódtam, hogy mi fog történni; jobban izgultam, mint amennyit ebből Higbie előtt elárultam. Úgy akartam viselkedni előtte, mint aki tökéletesen bízik terve sikerében, és fitogtattam az önbizalmamat. De valójában nagyon aggódtam. Ugyanakkor reméltem: eléggé ismerem az emberi természetet ahhoz, hogy tudjam: egy Higbie-szerű embert nem fognak kidobni, ha meggondolják, hogy izomerejét teljesen ingyen bocsátja rendelkezésükre. Lassan vánszorogtak az órák, és Higbie nem tért vissza. Fokozatosan feléledtem, és egyre jobban bíztam magamban. Végre napnyugtakor megérkezett, és legnagyobb örömömre megtudtam, hogy ihletett pillanatban született a találmányom: Higbie sikerrel járt.

Mint elmondta, a munkavezető először annyira megdöbbsent, hogy nem tudta, miképp fogadja az ajánlatot, de hamarosan magához tért, és látnivalóan nagyon boldog volt, hogy bőségesen elláthatja Higbie-t üdítő munkával, amire áhítozott.

- És meddig fog ez így menni? - érdeklődött Higbie.

Kifejtettem neki az elméletemet.

- A siker feltétele, hogy maradj ott nyugton; végezd a munkádat éppúgy, mintha fizetnének érte. Soha ne panaszkodj; ne is célozz rá, hogy fizetést meg ellátást szeretnél. Ez így fog menni egy, két, három, négy, öt, hat napig, attól függően, milyen fából faragták a munkavezetőt. Ettől a megpróbáltatástól egyes munkavezetők pár nap alatt letörnek. Mások kihúzzák egy hétig. Nehéz lenne olyat találni, aki két hétig kibírja, anélkül, hogy el ne szégyellne magát,

és fizetést ne ajánlana fel. Tegyük föl: ez a munkavezető a kéthetesek közé tartozik. Ebben az esetben nem maradsz ott két hétig. Ugyanis az emberek hírére viszik, hogy a telep legjobb munkása annyira rajong a munkáért, hogy boldogan hajlandó fizetés nélkül gürölni. Úgy fognak rád tekinteni, mint a legújabb ritkaságra. Az emberek átjönnek a többi üzemekből, hogy jól megnézzenek maguknak. Akár beléptidíjat szedhetnél, és meg is fizetnék, de ne tedd. Maradj hű az elveidhez. Ha a többi üzem munkavezetői meglátják, mekkora izmos fickó vagy, és rájönnek, hogy felérsz két átlagos munkással, akkor majd felajánlanak neked fél fizetést. Nem fogadod el, míg nem jelentetted a munkavezetődnél. Adj rá alkalmat, hogy ugyanannyit ajánljon neked. Ha nem teszi meg, akkor elfogadhatod a másíknak az ajánlatát. Higbie, meglátod, három héten belül munkavezető leszel valamelyik telepen, a lehető legmagasabb fizetéssel.

Pontosan így történt. Attól kezdve kellemes semmittevéssel teltek napjaim, mert az nem jutott eszembe, hogy magam is kipróbáljam a receptemet. Amíg Higbie-nek volt munkája, addig nem akaródzott dolgoznom. Ilyen kis családban elég egy kereső is - így aztán hosszú hetekig a ráérő úriemberek módján éltem: könyveket, újságot olvastam, és aszalt almát főztem minden este, mintha vasárnap lenne. Úgy éreztem, ennél jobb életre nem is vágyom soha. Higbie nagylelkűen támogatott; soha nem panaszkodott, és sosem javasolta, hogy menjek, keressek magamnak fizetés nélküli munkát, és tartsam el magam.

Ez 1862-ben lehetett. Az év végén vagy talán 1863 elején elbúcsúztam Higbie-től, és Virginia Citybe mentem, ugyanis meghívtak, vegyem át William H. Wright főriporteri állását és munkakörét a *Territorial Enterprise*-nél arra a negyedévre, amíg Wright Iowába megy, hogy meglátogassa a családját. De ezt már elmondtam az *Edzett emberek*-ben.

Az elmúlt negyvennégy év alatt sohasem találkoztam Higbie-vel.

23

Azokban a régi szép napokban az új Nevada territóriumban egyszerre csak divatba jött a párbaj. 1864-ben már mindenki ki akarta próbálni az új sportot, főleg azért, mert senki sem tarthatta meg önbecsülését, aki nem ölt vagy nyomorított meg valakit párbajban, vagy őt nem ölték vagy nyomorították meg.

Akkoriban a helyi hírosvatot szerkesztettem Mr. Joe Goodman Virginia City-beli lapjánál, az *Enterprise*-nél, már vagy két éve. Huszonkilenc éves voltam. Sokirányú ambíció dúlt bennem, de valahogy ennek az újfajta divathóbortnak a csábítása hidegen hagyott. Nem kívántam párbajozni. Még okot sem akartam szolgáltatni rá. Nem éreztem magam tekintélyes embernek, de bizonyos mértékig kárpótolt érte, hogy biztonságban érzem magam. Szégyelltem magam, és a szerkesztőség többi tagjai szégyenkeztek miattam - de azért elég jól elboldogultam. Hozzászórtam már, hogy mindig szégyelljem magam valami miatt; a helyzet nem hatott rám újdonságként. Egész jól elviseltem.

A szerkesztőségben dolgozott Plunkett és R. M. Daggett. Mindketten megpróbálták párbajba keveredni, de pillanatnyilag nem sikerült, és most vártak az alkalomra. Egyedül Goodman szerzett némi dicsőséget a lapnak. Az *Union* volt a városban a rivális újság. Egy ideig Tom Fitch szerkesztette, „Wisconsin aranyszájú szónoka” - ugyanis Wisconsinból jött. Aranyszáját az *Union* vezércikkében jól kinyitotta; Goodman párbajra hívta, és egy golyó segítségével kissé lecsillapította. Még emlékszem a szerkesztőség kitörő örömére, amikor Fitch elfogadta a kihívást. Aznap éjjel elég sokáig vigadtunk, és dédelgettük Goodmant. Összevissza huszon-

négy esztendő volt; még hiányzott belőle a huszonkilenc évesek bölcsessége, és legalább annyira örült annak, hogy ő a hős, mint én annak, hogy nem én vagyok.

Graves őrnagyot választotta segédjének (nem így hívták, de eléggé hasonló neve volt, már nem emlékszem rá). Graves eljött, hogy kioktassa Joe-t a párbajozás művészetére. Walker alatt szolgált, akit csak „a szürke szemű végzet”-ként emlegettek, és végigharcolta vele a közép-amerikai kalózhadjáratot. Ez a tény határozta meg az őrnagy egyéniségét. Ha valakiről el lehet mondani, hogy Walker hadseregében volt őrnagy, és azzal a dicsőséggel került ki a csatából, hogy Walker megdicsérte, akkor ebből nyilvánvaló, hogy az őrnagy nemcsak egyszerűen bátor férfi volt, hanem a végsőkig bátor. S ez jellemző Walker minden emberére.

Jól ismertem a Gillis családot. Az apa végigharcolta a hadjáratot; az egyik fia is vele volt. Részt vettek a nevezetes plazai csatában, és a végsőkig kitartottak a sokszoros túlerővel szemben, mint Walker emberei általában. A fiút az apja mellett ölték meg. Az apának golyó találta a szemét. Az öregúr - mert akkoriban már öreg volt - szemüveget viselt. A golyó és az egyik üveg a koponyájába fúródott; a golyó ott is maradt. Volt még több fia is - Steve, George és Jim -, csupa egészen fiatal kölyök, és azok is részt akartak venni Walker hadjáratában, mert mindben megvolt az apjuk rettenthetetlen szelleme. De Walker nem engedte. Azt mondta, ez komoly vállalkozás, nem gyerekjáték.

Graves őrnagy méltóságteljes jelenség volt, merev, impozáns, katonás tartású, amellet születesénél és neveltetésénél fogva udvarias, előzékeny, kedves és megnyerő. Megvolt benne az a szeméből sugárzó rejtélyes erő, amellyel, azt hiszem, csak egyszer találkoztam: Bob Howlandnál. Elég volt, ha figyelmeztetón ránézett egy emberre vagy osztagra. Akinek ilyen szeme van, annak nincs szüksége fegyverre: odalép egy fegyveres banditához, lenyűgözi, és fogságba ejti, mindezt egyetlen szó nélkül. Egyszer tanúja voltam, amikor Bob Howland megtette - az a törékeny, szelíd, jóságos kis véznaság. Ha mosolygott a kedves kék szeme, megnyerte az emberek szívét, de jegesen meg is tudta fagyosítani, amikor éppen szüksége volt rá.

Az őrnagy odaállította Joe-t, tőle tizenöt lépésre Steve Gillist. Joe-nak a jobb oldalát kellett Steve felé fordítania, és tengerész-hatlövetűjének a kakasát felhúznia - micsoda fegyver volt! -, és egyenesen lelógatni a lábszára mellett. Az őrnagy megmagyarázta neki, hogy így kell helyesen tartani a fegyvert; itt Virginia Cityben teljesen szabálytalanul tartják (vagyis a levegőben és aztán lassan eresztik le, hogy megcélozzák az ellenfelüket). Amikor „egy”-et kiáltanak, lassan, egyenletesen fel kell emelni a fegyvert, és az ellenfél testének arra a pontjára irányítani, ahol jobb belátásra akarjuk bírni. Majd, kis szünet után, „kettő, három, tűz, állj!” Az „állj”-kiáltásnál lehet tüzelni, addig nem. Utána tetszés szerint célozhatnak az ember - ha van kedve. A lövés után előre lehet menni, és annyiszor löni, ahányszor csak jólesik - ha jólesik. És közben a másik fél, ha kellően kioktatták, és tudatában van a jogainak, szintén közeledhet *felénk*, és löhet - több, mint valószínű, hogy ily módon végül sikerül kárt tenni egymásban.

Természetesen Joe addig emelte a revolvert, míg Steve mellénél nem állapotodott meg, de az őrnagy megszólt:

- Ez így nem lesz jó. Vállald a veszélyt, hogy megölnek, de ne kockáztasd, hogy te öld meg az ellenfeledet. Ha túléled a párbajt, úgy éld túl, hogy az emléke ne kísértessen egész életedben, és ne rabolja el az álmodat. Célozd meg az embered lábszárát; ne a térdét vagy térd fölött, mert azok veszélyes helyek. Célozz térd alá, nyomorítsd meg, de ami marad belőle, azt hagyd meg az anyjának.

Ezeknek a bölcs tanácsoknak az alapján Joe egy alsólábszár-lövessel terítette le az ellenfelét, amitől az örök életére sánta maradt. Joe csak egy hajfürtöt veszített, amit akkor még könnyeb-

ben tudott nélkülözni, mint ma. Ugyanis amikor tavaly láttam New Yorkban, dús hajzata eltűnt, tonzúráját viselt, kopasz volt a feje búbja.

Körülbelül egy év múlva számomra is elérkezett a nagy lehetőség, pedig nem is kerestem. Goodman egy hét szabadságra ment San Franciscóba, és én helyettesítettem főszerkesztői munkakörében. Azt hittem, pelyhes ágyban nyugszom majd, hiszen csak egy vezércikket kell írnom naponta, de csalódtam ebben a hiedelmemben. Első nap a világon semmi sem jutott eszembe, amiről írhatnék. Végre rájöttem, hogy 1864. április 22-e lévén, másnap lesz Shakespeare születésének háromszázadik évfordulója - kell ennél jobb téma? Elővettem a lexikont, megnéztem benne, ki volt az a Shakespeare, és mit csinált, és mindezt kitergettem az olvasók elé, akiket külön művészettel sem lehetett volna kiművelésükre alkalmasabb anyaggal traktálni. Shakespeare ténykedése nem futotta egy szabvány vezércikkre, de kiegészítettem olyasmikkal is, amit nem csinált - sok tekintetben fontosabb, érdekesebb és olvashatóbb dolgokkal, mint a java tevékenysége volt.

Másnap újra bajban voltam: nem akadt újabb Shakespeare, akit kiaknázhattam volna. Sem a történelmi múltban, sem a jövő lehetőségeiben nem találtam az olvasóközönségünknek megfelelő vezércikkanyagot. Így csak egy téma maradt: Mr. Laird, az *Union* tulajdonosa. Az ő szerkesztője is elment San Franciscóba, és Laird próbálkozott meg a lapszerkesztéssel. Másnap olyan bókokkal ébresztettem Mr. Lairdet, aminek akkoriban divatoztak a mi vidékünkön a szerkesztők körében, és ő válaszul a következő napon vitriolos stílusban esett nekem. Vártuk a kihívást Lairdtől, mert a szabályok értelmében - a vidék párbajhőseinek javított és új kiadású illemszabályzata értelmében -, ha az ember olyat mondott valakiről, ami annak nem tetszett, akkor nem volt elég, hogy a másik ugyanabban a sértő hangnemben válaszoljon; az illető azt kívánta, hogy párbajra is kihívjon. Vártuk a kihívást - egész nap vártuk. Nem jött. Ahogy teltek-múltak az órák, és nem jött a kihívás, a fiúk elkedvetlenedtek, sőt, elcsüggedtek. Én annál vidámabb voltam: egyre jobban éreztem magam. Ők nem értették, de én igen. Ilyen volt a természetem: képes voltam örülni, amikor mások keseregtek.

Ekkor kénytelenek voltunk mellőzni az illemszabályokat: nekünk kellett kihívni Mr. Lairdet. Amint erre az elhatározásra jutottunk, a többiek kezdtek felvidulni, viszont az én élénkségem kissé alábbhagyott. De az ilyenféle vállalkozásokban az ember a barátai kezében van; nincs mit tenni, bele kell nyugodni abba, amit ők helyes, követendő eljárásnak tartanak. Daggett megírta helyettem a kihívást, mert neki volt a legmegfelelőbb, legmeggyőzőbb stílusa erre a célra; belőlem ez teljesen hiányzott. Daggett marékszám szórta Mr. Lairdre a becsmérő jelzőket, gazdagon megtévezve maró megjegyzésekkel, hogy ne tudjon ellenállni neki. Steve Gillis, a segédem, elvitte a kihívást, és visszajött, hogy megvárjuk a választ. A válasz nem jött. A fiúk türelmetlenkedtek, de én megőriztem nyugalmamat. Steve újabb, még tüzeesebb szöveget vitt, és újra váraoztunk. Nem történt semmi. Egész kellemesen éreztem magam. Már kezdett érdekelni a kihívások szövege. Korábban hidegen hagyott, de most úgy láttam, hogy nagy és értékes dicsőségre tehetek szert, méghozzá ingyen, és élvezetem egyre fokozódott, ahogy egyik kihívás a másik után maradt eredménytelen. Éjfél körül már-már úgy éreztem: nincs a világon kívánatosabb dolog, mint a párbaj. Sürgettem Daggettet; állandóan küldtettem vele a kihívásokat. Beismerem: túllöttem a célon - Laird elfogadta. Gyaníthattam volna, hogy ez lesz belőle; Lairdre sohasem lehetett építeni.

A fiúk szinte eszüket vesztették örömükben. Segítettek a végrendeletem megfogalmazásában - még ez is! Mintha nem lett volna elég bajom. Utána hazakísértek. Egy szemhunyasnyit sem aludtam, nem is akartam. Éppen elég gondolkozni valóm volt, és alig négy óra állt rendelkezésemre. Hajnali öt órát jelöltek meg a tragédia időpontjául, s nekem még szükségem volt egy órára - reggel négytől -, hogy gyakoroljak a revolverrel, és megpróbáljam kitalálni, melyik

felével kell az ellenfelet megcélozni. Négykor lementünk egy kis vízmosásba, a várostól egy mérföldre, és célpontnak egy csűrajtót nevezünk ki - a gazda Kaliforniában volt látogatóban. Felállítottuk az ajtót, és nekitámasztottunk egy kerítésoszlopot, amely Mr. Lairdet helyettesítette. Nem volt megfelelő helyettes, mert Laird magasabb volt és vékonyabb. Csak hajszálpontos lövéssel lehetett volna eltalálni, és akkor is több mint valószínű, hogy a golyót kettévágta volna; az elképzelhető legalkalmatlanabb alany volt a párbajtechnika gyakorlására. Elkezdtem megcélozni az oszlopot, de nem találtam el. Akkor megpróbáltam eltalálni a csűrajtót, de nem sikerült. Senki mást nem veszélyeztettem, csupán a célpont irányába merészkedő csellengőket. Minden bátorságom elhagyott, és attól sem vidultam fel, amikor rövidesen pisztolylövéseket hallottunk a túloldali szakadékból. Tudtam, mi az: Lairdet vitte oda a bandája, hogy gyakoroljon. Hallhatták az én lövéseimet, és természetesen átjöhetnek a hegygerincen, hogy megnézzék a találataimat, hogy milyen esélyeik vannak ellenem. Hát nem volt találatom. Tudtam: ha Laird átjön a gerincen, és meglátja a csűrajtót, amelyen egy karcolás sincs, legalább olyan lelkesen akar majd párbajozni, mint én - éjfélkor, mielőtt a kihívásra elküldte végzetes válaszát.

Ebben a pillanatban egy kis madár szállt el mellettünk - nem nagyobb, mint egy veréb -, és leült egy zsályabokorra vagy harminc méterre. Steve kirántotta a revolverét, és lelőtte; a fejét találta el. Micsoda mesterlövész volt, mennyivel jobb, mint én! Odaszaladtunk, hogy fölvegyük a madarat; hát nem éppen akkor jelent meg a hegygerincen át Mr. Laird és társasága, hogy csatlakozzanak hozzánk! Amikor Laird segéde észrevette a szélről a fejű madarat, elsápadt, elsédült, és látszott, hogy kifejezetten érdekli a dolog.

Meg is kérdezte: - Ki lőtte le?

Mielőtt válaszolhattam volna, Steve megszólalt nyugodt és tárgyilagos hangon: - Clemens.

A párbajsegéd megjegyezte:

- Hát ez nagyszerű! És milyen messze volt ez a madár?

- Ó, nem messze. Körülbelül harminc méterre.

- Hát ez igazán csodálatos lövés volt. Hányszor sikerül neki így?

- Öt lövésből körülbelül négyszer - mondta Steve hanyagul.

Tudtam, hogy hazudik a kis csirkefogó, mégsem szóltam semmit.

- Hát ez egészen rendkívüli lövés. Én meg azt hittem, Clemens egy templomot sem tudna eltalálni! - kiáltotta Laird segéde.

Nem is tévedett, de én hallgattam. Ezek után elbúcsúztak. A párbajsegéd hazavitte Lairdet, akinek kissé reszketett a lába, és Laird visszaküldte egy levéllel, amelyben kijelentette, hogy semmiféle feltétellel nem hajlandó velem párbajozni.

Megmenekültem - ez a véletlen mentett meg. Nem tudom, az a madár mit gondolt a gondviselés eme közbelépéséről, de én nagyon-nagyon meg voltam elégedve vele, rendkívül jól éreztem magam tőle. Később megtudtuk, hogy Laird viszont eltalálta az ő tábláját, hat lövésből négyszer. Ha lefolytatjuk a párbajt, úgy kilyuggatta volna a bőrömet, hogy még az elveim is kiszivárogtak volna belőlem.

Mire eljött a reggeli ideje, az egész város tele volt a hírral, hogy kihívást küldtem, és Steve Gillis kézbesítette. A legújabb törvény szerint ez fejenként két év börtönt jelentett. North kormányzó nem üzent nekünk személyesen, de egy közeli jó barátjától kaptunk figyelemztetést. Azt mondta, nem ártana, ha az első postakocsival eltűnnénk a territóriumról. Az

másnap reggel négykor indul; közben be akarnak kísérni majd minket, de nem keresnek túlságosan; viszont ha a postakocsi indulása után még Nevadában találnak, mi leszünk az új törvény első áldozatai. North főbíró alig várja, hogy az új törvény első áldozatait megtalálja, és biztosak lehetünk benne: a teljes két évet börtönben kellene eltöltenünk. Nem engedné el senki kedvéért.

Ebből arra következtettem, hogy nemkívánatos elemek lettünk Nevadában. Így aztán egész nap a szállásunkon maradtunk, és megfelelő óvatossági rendszabályokat foganatosítottunk. Csak Steve ment át egy ízben a szállodába, hogy foglalkozzék egy másik kuncsaftommal, Mr. Cutlerrel. Tudniillik nemcsak Lairdet próbáltam megnevelni, mialatt a főszerkesztői székben ültem. Alaposan körülnéztem, számos más polgárt kipécéztem, és heves kritikámmal és helytelenítésemmel felpezsdítettem életkedvüket. Mire lettem vezércikkíró tollamat, négy korbácsolás és két párbaj lógott a fejem fölött. A korbácsolás nem érdekelt: abban nem volt semmi dicsőség, nem érdemelte meg a fáradságot, hogy behajtsuk. De a becsület azt kívánta, hogy némi figyelmet tanúsítsunk a másik párbaj iránt. Mr. Cutler Carson Cityből jött át, és a szállodából egy embert küldött a kihívással. Steve ment oda, hogy lecsillapítsa. Steve ugyan csak negyvennyolc kiló volt, de a környéken mindenki tudta, hogy laposra ver az öklével bárkit, aki két lábon jár, bármilyen súlyú és tudományú lett legyen is. Steve a Gillis család fia volt, és ha egy Gillis megállt valakivel szemben bizonyos célzattal, a szándékot mindig tett követte. Amikor Cutler rájött, hogy Steve a segédem, azonnal lehiggadt: megbékült, kijózanodott, és hajlandó volt hallgatni a szép szóra. Steve negyedórát adott neki, hogy elhordja magát a szállodából, és félórát, hogy eltakarodjék a városból, ha el akarja kerülni a következményeket. Így ez a párbaj is jól sült el, mert Mr. Cutler meggyőződött és megtért emberként azonnal hazautazott Carson Citybe.

Azóta sem foglalkoztam párbajjal. Teljességgel helytelenítem. Ostobaságnak tartom, és tudom, hogy veszélyes. Arról nem is beszélve, hogy bűnös dolog. Ha ma hívna ki valaki, elmennék hozzá, kedvesen és megbocsátón kézen fognám, elvezetném egy kies, nyugodt helyre, és *megölném*. Viszont mindig érdeklődéssel kísértem, ha mások párbajoztak. Az embert lenyűgözik az ilyen hősies ügyek, amelyeket már saját maga is kitapasztalt.

24

Miután elhagytam Nevadát, a San Franciscó-i *Morning Call*-hoz kerültem riporternek. Sőt én voltam a riporter; több ilyen ott nem is volt. Munka ugyan bőven akadt egy riporter számára, még maradt is fölösleg, de kettő számára már nem. Legalábbis Mr. Barnes így képzelte, s mivel ő volt a lap tulajdonosa, tehát jobban meg tudta ítélni, mint mások.

Reggel kilenctől a rendőrbíróságon kellett töltenem egy órát, és rövid feljegyzést készítenem az elmúlt éjszaka perpatvarairól. Rendszerint írek koccantak össze írekkel vagy kínaiak kínaiakkal, olykor a változatosság kedvéért a két nép tagjai egymással. Minden kihallgatás lényegében az előző napinak pontos másolata volt, ezért a mindennapi cirkuszt rémségesen egyhangúnak és unalmasnak találtam. Amennyire megfigyelhettem, egyetlen hivatalos személynek jelentett némi enyhe érdekességet, mégpedig a törvényszéki tolmácsnak. Angol volt, és folyékonyan beszélt mind az ötvenhat kínai dialektust. Tízpercenként kellett átváltani egyikről a másikra, és ez az elmetorna annyira felvillanyozta, hogy állandóan ébren tudott maradni, nem úgy, mint a riporternek. Azután a felsőbb bíróságot látogattuk meg, és feljegyeztük az előző napi ítéleteket. A törvényszéki újdonságok a „napihírek” rovatban jelentek meg - ezek olyan riportanyaggal szolgáltak, amely sohasem hagyott cserben. A nap hátralevő

részében átfésültük az egész várost, és olyan anyagot gyűjtöttünk, amelyet éppen sikerült, hogy megtöltsük a ránk kiosztott hasábot. Ha nem adódott tűzvész riporttémának, magunk kezdtünk a gyűjtögetéshez.

Esténként végiglátogattuk a hat színházat a hét minden napján, háromszáz napon keresztül minden évben. Átlag öt percig maradtunk mindegyikben, futó benyomást szereztünk a színdarabról vagy operáról, és ennek alapján alakítottuk ki a véleményünket a darabról és operáról, ahogy mondani szokás. Az év elejétől végig mindennap gyötörtük az agyunkat, hogy kipréljünk belőle valami mondanivalót, lehetőleg olyat, amit még nem írtunk le párszázszor. Az azóta elmúlt negyven év alatt nem tudtam úgy ránézni egy színházépületre, hogy a szárazkólíka ne jött volna rám - mint Rémusz bácsi mondja -, ami pedig a színházak belsejét illeti, arról majdnem semmit sem tudok, mert ez idő alatt ritkán láttam őket belülről, és nem is vonzott oda olyan erős vágy, amit érvekkel pillanatok alatt le ne győztem volna.

Miután reggel kilenctől vagy tíztől este tizenegyig összekapartam az anyagot, utána tollat ragadtam, és szavakba, mondatokba öltöztettem ezt a szemetet, szem előtt tartva, hogy minél nagyobb felületet borítsak be velük. Szörnyű taposómalom volt, lélektelen gürcölés, és majdnem teljesen érdektelen. Borzasztó rabszolgaság az ilyen egy lusta ember számára, márpedig én született lajhár vagyok. Most sem vagyok restebb, mint negyven évvel ezelőtt, de csak azért, mert akkori lustaságomat már nem lehetett fokozni. Egy bizonyos határon túl nem megy.

Végre történt valami. Egyik vasárnap délután néhány csavargót láttam, amint egy kínait hajkurásztak és dobáltak kövekkel. A kínai keresztény megbízóinak a heti mosott holmiját cipelte, és észrevettem, hogy a rendőr derűs érdeklődéssel figyeli a jelenetet. Mást nem tett, nem is avatkozott bele. Az esetet megírtam ingerülten és jókora méltatlankodással. Reggelenként rendszerint nem voltam kíváncsi a lapban arra, amit előző éjjel írtam - úgyis lélektelenül csináltam. De ez a cikkecske a szívemből jött. Tüzes nyelvezettel íródott, és úgy éreztem, irodalmi szinten - ezért mohón kerestem a reggeli lapban. Nem volt benne. Másnap, harmadnap sem. Felmentem a szedőkhöz és megtaláltam eldugva a félretett anyagok között a szedőhajón. Megkérdeztem, mi történt vele. A munkavezető azt mondta, Mr. Barnes kezébe került, aki elrendelte, hogy hagyják ki. Barnes meg is indokolta - már nem emlékszem, nekem vagy a munkavezetőnek -, s az érvei, üzleti szempontból, egészségesek voltak. Szerinte a lapunk, a *Call*, olyan mint a *New York Sun*: mosónők újságja - vagyis a szegények lapja, az egyetlen olcsó lap. A szegényekből él, és vagy tiszteletben tartja előítéleteiket, vagy elpusztul. Az írek szegények, és ők a *Morning Call* eltartói és támogatói; nélkülük a lap egy hónapig sem húzná - márpedig az írek gyűlölik a kínaiakat. Az általam megkísérelt támadás felkavarná az egész ír méhkaszt, és súlyos kárt okozna a lapnak. A *Call* nem engedheti meg magának, hogy bírálja a kínaiakat kövekkel dobáló vagányokat.

Akkoriban még emelkedett szellemű ember voltam. Kigyógyultam belőle. Tapasztalatlan voltam. Ma már tájékozott vagyok. A tegnapelőtti *New York Sun*-ban néhány sor jelent meg a londoni levelezőjüktől; ennek segítségével tudok tájékozódni. A tudósító megemlíti néhány, az elmúlt évben Amerikában történt eseményt, mint például a nagy biztosító társaságok alapvető korruptségát, ahol a legnevesebb kereskedelmi szakembereink foglalkozásszerűen üzték a lopást; a lelkiismeretlen, hatalmas panamákat Philadelphiában, St. Louisban és egyéb nagyvárosokban; a Pennsylvania Vasúttársaságnál nemrég leleplezett milliós panamát - és egyéb apró üzleti csalásokat az Egyesült Államok minden részéből; és végül Upton Sinclair szenzációs leleplezését: a legnagyobb és legéletveszélyesebb csalást a húsparban. Az utóbbi arra indította az elnököt, hogy a vonakodó Kongresszustól olyan törvényt követeljen, amely megmenti

Amerikát és Európát attól, hogy tömegesen az orvosok és temetkezési vállalkozók kezébe kerüljön.

A tudósító szerint Európa már azon töpreng, vajon maradt-e az Egyesült Államokban egyetlen valóban becsületes hímnemű emberi lény. Egy évvel ezelőtt azt hittem, Amerika földjén én vagyok az egyetlen, akiről ezt el lehet mondani. Azóta az én kivételes helyzetem is megszűnt, és most meggyőződésem, hogy nincs egyetlen becsületes férfi sem Amerikában. Én igyekeztem tartani magam egészen januárig. Akkor lebuktam Rockefellerrel, Carnegie-vel, Gouldékkal, Vanderbiltékkal és a többi hivatásos csalóval együtt, és éppúgy lehadztam a jövedelmemet, mint a lelkiismeretlen banda többi tagja. Nagy veszteség ez Amerikának, mert pótolhatatlan vagyok. Bizonyára beletelik ötven év, amíg akad utódom. Azt hiszem, az Egyesült Államok egész lakossága - kivéve a nőket - romlott, legalábbis, ha dollárról van szó. Ne felejtsetek el, ezt egy halott ember mondja. Illetlenségnek tartanám, ha egy élő kockáztatná meg nyilvánosan ezeket a megjegyzéseket.

Mint mondtam, negyven évvel ezelőtt emelkedettebb szellemű voltam, mint most, és szégyelltem, hogy egy olyan lapnak vagyok a rabszolgája, mint a *Morning Call*. Ha még emelkedettebb szellem lettem volna, akkor felrúgtam volna kényelmes állásomat, és éheztem volna, mint a többi hős. De nem volt semmi tapasztalatom. Én is *álmodtam* a hősiességről, mint akárki más, de gyakorlatom nem volt benne, és nem tudtam, hogyan kezdjek hozzá. Nem tudtam elviselni, hogy éhezéssel kezdjem. Egyszer-kétszer már közel kerültem hozzá, és nem nagyon szívesen emlékeztem vissza azokra az időkre. Tudtam, nem kapnék más állást, ha erről lemondanék - ezt világosan láttam. Ezért lenyeltem a megaláztatást, és maradtam, ahol voltam. Csak éppen a korábbi enyhe érdeklődés is teljesen kihalt belőlem a munkám iránt. Továbbra is dolgoztam, de végképp nem érdekelt, és ennek természetesen meglett a következője: kezdtem elhanyagolni. Mint említettem, egy ember számára túl sok volt ez a munka. Nagyvonalúan kezdtem lazáslni, tehát nyilvánvalóan maradt tennivaló még két-három ember számára. Ezt még Barnes is észrevette, és szólt, hogy szerezzek segítséget félállásra.

Lent a könyvelésben dolgozott egy nagy melák ember. Jóindulatú volt, előzékeny, de minden szellemi érdeklődés hiányzott belőle. Nagyon kevés fizetést kapott, majdnem semmit, és saját magát kellett eltartania. Volt a könyvelőknél egy szemtelen fiú, aki nem tisztelt senkit és semmit, és mindig gúnyolódott ezen a szerencsétlen fickón; gúnynevet is talált számára, amelyet valahogy nagyon kifejezőnek és jellemzőnek éreztünk, nem is tudom, miért. Smiggy McGluralnek hívta. Smiggynek ajánlottam fel a félállást, és kapva kapott rajta: nem győzött hálálkodni. Tízszer annyi energiával vetette bele magát, mint amennyi bennem még volt. Nem volt értelmes, de szellemi kiválóságot a *Morning Call* riportereitől nem igényelt senki, így aztán tökéletesen látta el a hivatalát. Fokozatosan egyre több feladatot bízam McGluralre. Egyre jobban ellustultam, és egy hónap múlva már majdnem mindent ő csinált. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az egész el tudja végezni, sőt, akár még többet is, tehát tulajdonképpen rám nincs is szükség.

Ez volt az a válságos pillanat, amikor az előbb említett esemény történt. Mr. Barnes elbocsátott. Ez volt az egyetlen alkalom életemben, hogy elbocsátottak, és még ma is fáj - pedig már nem is élek. Barnes nem rúgott ki durván: ez nem illett a természetéhez. Magas, jóképű férfi volt, kedves arcú, barátságos modorú, makulátlanul öltözködött. Képtelen volt nyersen, udvariatlanul szólni bárkihez is. Bizalmasan félrehívott, és megkért, mondjak le én az állásomról - valahogy úgy, mint amikor egy atya ad tanácsot a fiának a saját érdekében. Engedelmeskedtem.

Azokban a régi napokban a *Morning Call* könyvelősége a földszinten volt; egy emelettel följebb tanyázott az Egyesült Államok Pénzverdájének főellenőre, és Bret Harte töltötte be nála a magántitkár szerepét. A szerkesztőség és a riporterek szobája a második emeletet foglalta el, a legfelső, harmadik emeletet pedig a szedőterem. Smiggy McGlural munkába állása után jó sok időt töltöttem Bret Harte-tal az irodájában, bár azelőtt erre nem nagyon értem rá. Harte gyakran írt a *Californian*-be, például a *Rövid regények*-et, tárcákat, azonkívül, úgy emlékszem, szerkesztőként is működött náluk. Én is írtam nekik, sőt Charles H. Webb is. Prentiss Mulford és egy Hastings nevű fiatal jogász is, akiről úgy hitték, egyszer még irodalmi kiválóság lehet belőle. Charles Warren Stoddardnak is jelentek meg írásai a *Californian*-ben. Ambrose Bierce, akinek még ma is jelennek meg elfogadható történetei folyóiratokban, akkoriban az egyik San Franciscó-i újságnál volt állásban - talán a *Golden Era*-nál. Nagyon jól éreztük magunkat egymás társaságában, de csak azután, hogy Smiggy McGlural lett a segítségem; azelőtt nem értem rá. Egy hónapig sok előnyét élveztem Smiggynek - azután vált szerencsétlenségem okozójává.

Bret Harte-ot a Pénzverde főellenőre, Mr. Swain, fedezte fel. Harte az ötvenes években érkezett Kaliforniába, huszonhárom-huszonnégy éves korában, és a Yreka-bányatelep külszíni aranylelőhelyeihez vándorolt. Yreka egy véletlen következtében tett szert erre a furcsa hangzású névre. Volt a telepen egy pékség: vászon cégtábláját már megfestették, de egyelőre nem tették föl, mert száradt a festék. A BAKERY szó minden betűje átütött a fordított vásznon, kivéve a B-t. Egy idegen visszajáról kezdte olvasni - YREKAB -, és azt hitte, ez a telep neve: az ott lakóknak tetszett, és átvették.

Harte hónapokig tanított a telep iskolájában; azonkívül szerény igényű kis hetilapot adott ki; ez volt a bányatelep egyetlen újságja. A Jackass Gulch-i aranyásótelepen is időzött egy darabig (ahol én is elvesztegettem vagy három hónapot néhány évvel később). Yrekában és Jackass Gulchban tanulta meg Harte, hogy alaposan megfigyelje, majd pontosan leírja Kalifornia erdős vidékeit és egyéb jellegzetességeit - a postakocsit, kocsisát és utasait, a külszíni fejtések bányászainak öltözködését és viselkedését, a kártyásokat meg a nőiket; teljesen akaratlanul itt sajátította el azt is, amit *nem* tudott a bányászokodásról, s hogy ezt úgy tálalja az olvasóknak, mintha tolla mögött szakértő rejlene. Itt sajátította el annak a művészetét is, hogyan bővölje el az európai és amerikai olvasót a bányászok különös tájszólásával: ezt a nyelvjárást sehol a kerek világon nem beszélte senki, míg Harte föl nem találta. Harte-tal együtt ki is halt, de nem kár érte. Végül Harte San Franciscóba ment: eredeti szakmája szerint nyomdai szedő volt, és a *Golden Era* nyomdájában kapott munkát heti tíz dollár bérrel.

Csak a betűszedésért fizették ugyan, de közben azzal enyhítette munkája egyhangúságát, hogy írásokkal árasztotta el a lapot, kéretlenül. A szerkesztő és tulajdonos, Joe Lawrence, sohasem látta Harte kéziratát, mert ilyen nem is volt. A fejében szőtte történeteit, mialatt a szedőszekrényénél dolgozott, és úgy szedte ki, ahogyan a fejében kialakultak. A *Golden Era* nyíltan és tüntetően szépirodalmi lapnak vallotta magát, de a benne közölt írások eléggé gyengék és pongyolák voltak. Csak a formájuk volt irodalmi, lényegük nem. Mr. Swain, a Pénzverde főellenőre felfigyelt az új hangra a *Golden Era* zenekarában - az új, friss és lelkes hangra, amely kiemelkedett a motyogó hangzavarból, és nyilvánvalóan - zenei hang volt. Swain megkérdezte Joe Lawrence-t, hogy ki ez a művész, és Lawrence megmondta neki. Swain úgy érezte, szégyen, gyalázat, hogy Harte ilyen helyen pocsékolja el a tehetségét, éhbérért. Elvitte magántitkárának, jó fizetéssel; alig kellett valamit dolgoznia. Swain megmondta neki, hogy kövesse hajlamait, és fejlessze a tehetségét, Harte hajlandónak mutatkozott, és elkezdett fejlődni.

Bret Harte végtelenül kellemes ember volt, és egyben végtelenül kellemetlen: hencegő, mesterkelt, képmutató, s amellet ezeket a tulajdonságokat az öltözködésével is hangsúlyozta. Kifejezetten jóképűnek számított, pedig az arca csúnyán himlőhelyes volt. Amikor anyagilag megengedhette magának - sőt akkor is, amikor nem telt rá -, az öltözködése mindig egy-két árnyalattal harsányabbra sikerült, mint a divat. Súlyt vetett rá, hogy feltűnően, legalább egy fokkal divatosabb legyen, mint a társaság legdivatosabb tagjai. Pedig jó ízlése volt; feltűnéshajhászása ellenére sem lehetett rikítóan vagy ízléstelennek mondani. Mindig viselt valami olyan ügyesen elhelyezett apróságot, ami megkülönböztette az ultradivatosan öltözködőktől. Többnyire a nyakkendőjével hangsúlyozta egyéniségét: rendszerint egyszínűt viselt, valami telt, gazdag színt. A nyakkendője többnyire bíborvörös volt: mint egy lángnyelv az álla alatt, vagy olyan élénk, átható indigókék, mintha egy színjátész, gyönyörű, egzotikus pillangó telepedett volna rá. Harte finnyás finomkodása testtartásában és járásában is megmutatkozott. Könnyedén, délcegen tartotta magát; aprókat lépett, de ez illett hozzá, mert a mesterkéletlen járás nem lett volna összhangban egyéniségével és öltözetével.

Egyetlen idegszála sem volt őszinte. Azt hiszem, nem tudott érezni, valószínűleg nem is volt szerve, amivel érezzen. Szíve helyén csak pumpa működött, amely egyéb funkciókra alkalmatlan volt. Szinte kedvem lenne azt mondani: *tudom*, hogy nem volt más funkciója. Jól ismertem akkoriban, amikor az első emeleten titkárkodott, én pedig kihalófélben levő riporterként darvadoztam a második emeleten, Smiggy McGlural felhőként tornyosuló veszedelmes közelségében. Akkor is jól ismertem, amikor öt év múlva, 1870-ben, Keletre ment, hogy átvegye a tervezett chicagói *Lakeside Monthly* szerkesztését; olyan hatalmas nemzeti érdeklődés és izgalom közepette utazott végig a kontinensen, hogy az ember azt hitte volna, ő az indiai alkirály, vagy a hetvenöt évi távollét után újra megjelenő várva várt Halley-üstökös.

Elég jól ismertem később is, míg át nem kelt az óceánon, hogy konzul legyen Németországban, Crefeldtben, majd később Glasgow-ban. Soha többé nem tért vissza Amerikába. Amikor Londonban meghalt, már huszonhat éve nem látta Amerikát, a feleségét és a lányait.

Ugyanaz a Dickens-imitátor Bret Harte tette ezt, akinek érzelmes történeteit égi ajándékként fogadták az egész világ farmerei, mert tengernyi könnyet préseltek ki az olvasókból. Bret Harte egyszer cinikus kuncogással közölte velem: felfedezte a módját, miként lehet az érzelmesség könnyeit felpumpálni. Ezzel azt akarta mondani, hogy az érzelmesség könnyei révén bukkant aranybányára.

Azt is elmondta egyszer, amikor üzleti ügyben két hétig nálam lakott hartfordi házában, hogy hírnevét egy véletlennek köszönheti, amelyet egy ideig nagyon fájlalt. Szórakozásképpen megírta *A pogány kínai* című verset, majd a papírkosárba dobta. Éppen ekkor felszólították, töltsen meg valamivel az *Overland Monthly* egy üres lapját, hogy a nyomdába küldhessék. Semmi más nem volt kéznél, így azután kihalásztta a „kínait” a szemétből, és azt adta oda. Még emlékezhetünk, milyen kitörő gyönyörűséggel fogadták: visszhangja elhatolt a keresztény világ legrejtettebb zugaiba is. Harte nevét egyik héten még az ismeretlenség homálya fedte, s a következőn olyan híres és feltűnő lett, mintha csillagászati arányú betűkkel festették volna az égre. Akkor végzetesnek tekintette a hírnevét, mert már egy igényesebb történeten dolgozott, *A Ricsaj Tábor szerencséséjé-n*; ennek színvonala alapján azt remélte: hamarosan előkelő helyet foglalhat el a világ közvéleményében.

A pogány kínai megakadályozta álma valóra válását, de nem sokáig. Hamarosan elfoglalta helyét *A Ricsaj Tábor szerencséséje* és *Tennessee társa* meg a többi sikeres Dickens-utánpótlás valódi dicsősége. San Franciscóban Harte még egyáltalán nem szégyellte, hogy jeles Dickens-utánpótlásként dicsérték: büszke volt rá. Magam is hallottam, amikor kijelentette: úgy érzi, ő a legjobb Dickens-követő Amerikában. Ez a megjegyzés azt bizonyítja, hogy akkoriban

elég sokan utánozták Dickenst Amerikában, lelkesen és leplezetlenül. Harte terjedelmes regényét, a *Gabriel Conroy*-t, akár maga Dickens is írhatta volna.

Kár, hogy nem szökhettünk meg az életből, amíg fiatalok vagyunk. Amikor Harte, harminchat évvel ezelőtt, újdonsült dicsőségében, az egész világ figyelmének középpontjában, elindult Keletre, már megérte mindazt, amiért érdemes volt élnie, ami önbecsülése szempontjából számított. Utána a szegénység, adósság, megaláztatás, szégyen, becstelenség, keserűség következett, és a világhír, amelyet gyakran gyűlöletesnek találhatott, mert nyomora és hitvány jelleme ettől még kirívóbbá vált: sehogy sem lehetett leplezni.

Volt egyszer egy boldog, elégedett, törekvő, reménykedő Bret Harte, egy szellemes, vidám, jó kedélyű Bret Harte, aki pezsgő örömmel élvezte az életet. Ez a Bret Harte meghalt San Franciscóban. A hírnév, amely dicsfényben repítette át a kontinensen, már csak egy hullának szólt; ez a hulla nem volt hajlandó megjelenni a tiszteletére rendezett chicagói banketten, mert megszegték az illemszabályokat: nem küldtek érte kocsit. A *Lakeside Monthly* nagystílusú programja jegyében folytatta útját Kelet felé, de már szánalmas roncsként; elvállalta, hogy egy esztendő szellemi termését eladja tízezer dollárért az *Atlantic Monthly*-nak - akkoriban hatalmas összeg volt ez -, és ezért a fényes tiszteletdíjért semmi említésre méltót nem produkált, csak felvette és elköltötte a pénzt, amikor még ki sem telt az esztendő. Ekkor kezdődött az a korszaka, amely a síríg tartott: kölcsönökből és nőkből élt.

Egyszer furcsa kalandot élt át, még egészen fiatalon, amikor nemrég érkezett a csendes-óceáni partra, és ide-oda sodródott munkát keresve. Maga mesélte el nekem akkoriban ezt az élményét. Egy darabig az yreakai zsúfolt bányásztelep iskolájában tanított, és jövedelmét azzal igyekezett kipótolni, hogy egy kis hetilapot szerkesztett és adott ki egy bérnyomda két tulajdonosánál: övék volt a lap.

Szerkesztői kötelességeihez tartozott a korrektúrák ellenőrzése. Egyszer hasáblevonatot tettek eléje, rajta egy ódivatú nekrológgal; ezek akkoriban, amikor még lágy szívű, érzelgős nép voltunk, ijesztően népszerűek voltak az Egyesült Államokban. Félhasábos szabványnekrológ volt: vagyis csupa felsőfok: írja agyba-főbe dicsérte az elhunyt Mrs. Thompsont virágos nyelvezetű, túlfűtött, szertelen dicshimnuszban. Azzal a kifejezéssel zárta sorait, amely sohasem hiányozhatott egy szabályos nekrológból: „Fájó a mi veszteségünk, de az örökkévalóságban ő a nyertes.”

A kefelevonaton Harte a következő megjegyzést találta: „Jótevény kásága még Yrekában is feltűnt.” Természetesen „jótevényiséget” akartak szedni, de Harte ezzel nem törődött. Tudta, hogy a nyomdász követte el a hibát, és tisztában volt vele, hogy a kézirat alapján helyre lehet hozni. Ezért azt a korrektor-szabályt követte, hogy tintával a szokásos módon jelezte: meg kell nézni a kéziratot. Egyszerű művelet volt, és csak egy pillanatig tartott: tintával aláhúzta a kérdéses részt, és a lap szélére zárójelben kérdőjelet írt. Ezzel röviden azt kívánta kifejezni: „Valami tévedés lehet itt, nézzék meg a kéziratot, és annak alapján javítsák ki.” Van azonban egy másik korrektor-szabály is, és erről elfeledkezett. E szerint a szabály szerint, hogy ha egy szó nem eléggé hangsúlyos, alá kell húzni, és akkor a szedő azzal emeli ki, hogy dőlt betűvel szedi.

Amikor Harte másnap reggel kezébe vette az újságot, elég volt egy pillantást vetnie arra a nekrológra. Rögtön rávetette magát egy őrizetlen öszvérre, és vágtaiban távozott a városból, mert tudta: a legrövidebb időn belül felkeresi a gyászoló férj, és puska is lesz nála. A nekrológból a lidérces megjegyzés a következő formában jelent meg: „Jótevény(?)kásága még Yrekában is feltűnt.”

A Tom Fichtől nemrég kapott levél egyik megjegyzése Bret Harte egy másik kalandját juttatja eszembe, némi áttétellel. Fitchet nyomorította meg párbajban Joe Goodman. Fitch ma is él, bár Arizonában lakik. Évekig járta a világot, de azután visszatért régi szerelméhez, a homoksivataghoz, a zsályabozóhoz és a sivatagi nyúlhoz, mert ezek és az ott lakók ódivatú szokásai felüdítették, és visszahozták elveszett fiatalságát. A barátságos régi ismerősök hátba veregetik, és úgy szólítják - na mindegy, hogy hogyan, a fülnek talán sértő lehet a kitétel, de Fitch szívének balzsam. Tudja, mi van a mélyén; érzi mögötte a szeretetet, és muzsika a fülének, hálás érte.

Amikor *A Ricsaj Tabor szerencséje* világra szóló sikere kirobbant, Harte egyszerre híres lett: nevét és dicséretét visszhangozta minden száj. Egyszer Sacramentóba kellett mennie. Amikor partra ért, elfelejtett kabint foglalni visszafelé. Késő délután kiment a kikötőbe, és rájött, mekkora baklövést követett el: mintha egész Sacramento San Franciscóba készült volna. Hosszú sor állt a jegypénztártól végig a kikötőhídon, túl a védőgáton, ameddig a szem ellátott, végig az utcán.

Harte csak egyben reménykedett: hogy a színházban, operában, kirándulóhajón és személyszállító tengeri gőzösön mindig marad néhány fenntartott hely a nevesebb későn érkezők számára. Talán a neve révén szert tehetne egy ilyen fenntartott helyre, ha oda tudná csempészni a névjegyét a pénztárosnak. Végigoldalgott a sor mellett, míg végül egy hatalmas, bozontos hegyilakó bányász mellé került, akinek öve tele volt revolverekkel és nagy, széles karimájú kalapja pofaszakállas martalócarcra vetett árnyékot. A ruhája az állától a cipője orráig tele volt fröcskölve sárral. A sor lassan haladt a pénztáráblak felé, és mindenki hallhatta, amint sorra került, a végzetes szavakat: „Minden hely elfogyott - még a hajófenékben sincs!” A pénztáros éppen a mogorva bányásszal közölte ezt a hírt, amikor Harte benyújtotta az ablakon a névjegyét. A pénztáros felkiáltott, és átnyújtott egy kulcsot: - Ó, Mr. Bret Harte, de örülök, hogy látom! Tessék, a díszkabin!

A fekvőhely nélkül maradt bányász olyan átkokat szórt Harte-ra, hogy gyászba borult az egész környék, és úgy megrémítette a neves szerzőt, hogy fogta a kulcsát (a rajta lógó szám csörömpölt reszkető kezében), és elpárolgott a bányász szeme elől. A mentőcsónakok és egyéb fedezékek mögött keresett menedéket a sétafedélzeten. Mégis bekövetkezett, amitől tartott: a bányász rövidesen megjelent, és kutatva nézett körül. Valahányszor veszélyes közelségbe került, Harte már fedezékbe osont. Ez így ment vagy egy félóráig, minden baj nélkül, de végül bekövetkezett a vész: Harte elszámította magát. Éppen óvatosan kibújt egy mentőcsónak mögül, amikor szemtől szembe találkozott a bányásszal! Érezte, hogy szörnyű, végzetes a helyzete, de nem volt értelme, hogy meneküléssel próbálkozzék. Megállt, és várta az elkerülhetlent. A bányász komoran megkérdezte:

- Maga Bret Harte?

Harte reszketeg hangon igent mondott.

- Maga írta *A Ricsaj Tabor szerencséje*-t?

Harte újra beismerő vallomást tett.

- Biztos?

- Igen - sóhajtott Harte.

A bányász heves rokonszenvvel esett neki:

- Hé, te, ide a kezed! - s hatalmas mancsával megragadta Harte kezét, és összelapította.

Tom Fitch is ismeri ezt az üdvözlési formát s mindazt a szeretetet és csodálatot, amely megtisztítja a földi sártól, és fenségessé teszi.

26

A közmondás szerint a gondviselés vigyáz a gyermekekre és a bolondokra. Ez igaz. Tudom, mert kipróbáltam.

Engem több ízben mentett meg ez az égi beavatkozás, amikor végső veszedelemben voltam. Életem folyamán gyakran előfordult, hogy körmönfont emberek felfedezték bennem önző terveik könnyű prédáját, s én gyanútlanul sétáltam bele a csapdába, mégis, minden ellenkező eséllyel szemben gyakran kerültem ki belőle sértetlenül. Több mint negyven évvel ezelőtt San Franciscóban a munka végeztével, két óra után, a szerkesztőség tagjai átvonultak egy nagy tekézőterembe, ahol tizenkét tekepálya volt. Az illem kedvéért engem is körülbelül meghívtak - vagyis udvariasan hívtak, de nem erőltették. Amikor erre szégyellősen, köszönettel visszautasítottam, megmagyarázva, hogy egyáltalán nem értek ehhez a játékhoz, ezek a virgonc fiúk egyszerre feléledtek, és mohón sürgettek, hogy tartsak velük. Ez hízelgett nekem, mert nem vettem észre a csapdát; gyanútlanul és hálás szívvel elfogadtam a meghívást. Egy egész pályát bocsátottak rendelkezésemre. A fiúk elmagyarázták a játék szabályait. Hozzá tették, hogy egy óra hosszat játszunk, és aki a legkevesebbszer üt tízet egy óra alatt, az vendégül látja az együttest osztrigára és sörre. Erősen nyugtalanított ez a bejelentés. Éreztem, anyagi romlás vár rám, és sajnáltam, hogy ezt a részletet előzőleg elfelejtették megemlíteni. De büszkeségem már nem engedett visszakozni, így ott maradtam, és igyekeztem úgy tenni, mintha elégedett és boldog lennék, hogy eljöhettek. Annyira elégedettnek valószínűleg nem látszottam, mint szerettem volna, de a többiek boldogsága kipótolta, ami az enyémből hiányzott; nem is tudták leplezni kaján örömeiket. Megmutatták, hogyan álljak, hajoljak, célozzak, hogyan gurítsam el a golyót, és ezzel a játék elkezdődött.

Az eredmény megdöbbentő volt. Tudatlanságomban minden elképzelhető módon elgurítottam a golyót, csak a maga útján nem, de ez sem számított. Félórán keresztül egyszer sem indíthattam úgy útnak a pályán a golyót, hogy a túlsó végén tízet ne üssön. A többiek lendülete hamarosan alábbhagyott, és ezzel együtt elapadt a jókedvük is. Nagy néha egyik-másik ütött tízet, de olyan ritkán, hogy az én fényes eredményem mellett teljesen eltörpült. Félóra múlva a fiúk megadták magukat. Fölvették a kabátjukat, körém gyűltek, és udvariasan, de eléggé nyílt hangnemben kifejtették véleményüket a magamfajta tapasztalt vén rókáról, aki nem átallja azt füllenteni, hogy kezdő, csak azért, hogy kirabolhassa jóindulatú barátait, akik abban a tévhitben helyezték belé bizalmukat, hogy becsületes és tisztességes ember. Képtelen voltam meggyőzni őket őszinteségemről, mert már lejáratam magam, és semmit sem adtak a szavamra. A klub tulajdonosa mellettünk állt. Egy darabig hallgatott, azután védelmemre kelt, mondván:

- Uraim, az eset rejtélyesnek látszik, de ha megmagyarázom, nem fogják titokzatosnak találni. Ez a pálya kivájt; csak el kell indítani rajta a golyót - mindegy, hogy hogyan -, és a többit elvégzi a vájat. Minden esetben a jobb felső bábuhoz csapja a golyót, és semmi sem mentheti meg az összes bábút a felborulástól.

Így is volt. A fiúk kipróbálták, és rájöttek, hogy semmilyen művészettel nem lehet a golyót úgy elgurítani azon a pályán, hogy ne tízet üssenek vele. Csak a tiszta igazat mondtam azoknak a fickóknak, amikor bevallottam: semmit sem értek a tekéhez, de ez mindig így volt,

egész életemben. Valahányszor a szokásoktól és elvektől eltérően igazat szoltam, hallgatónak soha, de soha nem volt annyi esze, hogy elhiggye.

Negyedszázaddal ezelőtt Londonba érkeztem, hogy néhány hetes előadássorozatot tartsak. George Dolby volt a menedzserem: ő szervezte öt-hat évvel azelőtt Dickens amerikai felolvasóköriútját. Elvitt az Albemarle szállóba, és megebédeltetett. Az étkezés folyamán sokat és rendkívül elégedetten szónokolt arról, milyen neves játékos a tizenötgolyós biliárdban. Amikor saját szájából hallotta, hogy még soha nem láttam ezt a játékot, és sejtelmem sincs a golyók taszításának módjáról, még nagyobb hangon szónokolt, egyre hencegőbbben. A végén már úgy éreztem, vagy a tizenötgolyós biliárd atyjával állok szemben vagy annak a legközvetlenebb leszármazottjával. Az ebéd végére Dolby lelkes hajlandóságot árult el, hogy bevezessen engem a játék rejtelseibe, és megmutassa, mit tud. Átmentünk a biliárdterembe. A golyókat gúla alakban halmozta föl. Azt mondta, célozzam meg a legfelső golyót, és így folytassam; próbáljam meg mind a tizenötöt a lyukba taszítani. Azután majd ő veszi kézbe a dákot, és megmutatja, mire képes a játék nagymestere azokkal a golyókkal. Követtem az utasítását. A tudatlanságomhoz illő félszegséggel fogtam hozzá, és amikor befejeztem az engedélyezett számú lökést, minden golyó a helyén volt, Dolby meg a maró gúny vulkáni kitörését zúdította rám.

Azt hitte, hazug alak vagyok. Véleménye szerint olcsó módszerrel ejtettem át: ennek ellenére igazságosan megosztotta gúnyos megjegyzéseit köztem és saját maga között. Ironikus csodálattal illetve gyerekes naivságát, hogy egy csavargó, jellemtelen, szégyentelen amerikai ilyen átlátszó trükkel ejthette át, amelyen még egy jámbor tapsifüles is átlátott volna. Másrészt viszont könyörtelenül szigorú szavakkal illetett, amiért aljas és fortélyos mesterkedéssel rávettem, hogy hencegjen és dicsekedjék a gyatra játékaival egy profi jelenlétében, aki kezdőnek hazudja magát, pedig egy óra alatt több golyót tud a biliárdasztal lyukaiba taszítani, mint amennyit ő egy nap alatt a papírkosárba dobna.

A tizenötgolyós biliárddal kapcsolatban sohasem szereztem vissza Dolby feltétlen bizalmát, holott egyéb tekintetben haláláig megbízott bennem. Azóta sokszor játszottam ezt a játékot, de az első alkalom volt az egyetlen életemben, amikor egy sorozatban sikerült mind a tizenöt golyót a lyukba juttatnom.

Gyanútlan természetem miatt a gondviselés sokszor kénytelen volt megvédeni a csapdáktól. Harminc évvel ezelőtt két elmirai bankár felkért: játsszam velük „kvéker”-t. Azelőtt soha nem is hallottam erről a játékról, és megmondtam nekik, hogy ha ész kell hozzá, akkor nem is leszek számukra szórakoztató partner. De megnyugtattak, hogy csak szerencse kell hozzá, szellemi erőfeszítés egyáltalán nem - erre aztán belementem egy próbajátszmába. Délután négy órát jelölték meg fölláldozásom időpontjául, egy földszinti szobában, amelynek hatalmas ablaka volt. Közben alattomban körbejártak, és hírért vitték, hogy fognak kitolni velem.

Pontosan érkeztem, és elkezdtük a játékot - nagy és érdeklődő ingyenközönség figyelmének kereszttüzeiben. A kibicek kívül maradtak, csak az orrukat tapasztották az ablaküveghez. A bankárok elmagyarázták nekem a játékot. Amennyire emlékszem, körülbelül ez volt a lényege: egy csomó mexikói dollárt halmoztak föl az asztalon. Tizenkét darabon páros számú volt az évszám, ötven darabon pedig páratlan. A bankárok majd elvesznek egy pénzdarabot az asztalról, lefedik a tenyerükkel, nekem pedig ki kell találnom: páros-e vagy páratlan. Ha eltaláltam, az a dollár az enyém, ha tévedtem, én veszítek egy dollárt. Először párost mondtam be, és az is volt. Újra párost mondtam, és elvettem a pénzt, újabbat adtak elem, megint párosra gondoltam, és újra eltettem a pénzt. Negyedszer is párosra gyanakodtam, és eltettem a dollárt. Úgy éreztem, jó ötlet a páros szám, akár meg is maradhatnék mellette, és ehhez is tartottam magam. Tizenkétszer mondtam párost, és tizenkét dollárral lettem gazdagabb. Pontosán azt

csináltam, amit titokban kívántak tőlem. Emberismeretük alapján biztosra vették, hogy ilyen ártatlan arccal, mint az enyém, nyilván ragaszkodom majd az első nyerő találatomhoz, és azt fogom ismételtetni, ha folyton nyerek vele. Azt hitték, egy ilyen jámbor alak kezdetben biztosan a párost fogja megsaccolni, nem a páratlant. S ha a jámbor már tizenkétszer mondott párost egymás után, és mindig nyert, akkor végig ragaszkodni fog hozzá. Az volt a céljuk, hogy megnyeretik velem a tizenkét páros évszámú dollárt, azután előjönnek egyenként a páratlanokkal, míg el nem veszíték ötven dollárt a kibicek nagy gyönyörűségére, hogy legyen min nevetniük egy hétig.

De nem így történt. Mikor megnyertem a tizenkettedik dollárt az utolsó páros évszámmal, kiléptem a játékból, mert olyan egyhangú volt, hogy unalmassá kezdett válni, és nem szóraztatott. A kibicek kitörő nevetéssel fogadtak, amikor kijöttem. Nem sejtettem, hogy kin vagy min nevetnek, de különben sem érdekelt. Az eset következtében agyafúrt, éles eszű fickó irigylésre méltó hírébe kerültem, pedig nem illetett meg, mert semmire sem jöttem rá, amit egy ökör is észre ne vehetett volna.

Életem legutóbbi negyedszázadát elég kitartóan és hűségesen az emberek tanulmányozásának szenteltem, vagyis saját magam tanulmányozásának, hiszen az én egyéniségemben is megnyilvánul az egész emberi fajta. Úgy találtam, nincs olyan alkotóeleme az emberi tulajdonságoknak, amely kisebb-nagyobb mértékben ne jelentkeznék bennem is. Ha másokhoz képest kevés van bennem egy tulajdonságból, ahhoz még mindig elég, hogy vizsgálat alá vessem. Másokkal való kapcsolataimban sosem talákoztam olyan tulajdonsággal, ami ne lett volna meg bennem is. Az árnyalati különbségek köztem és a többiek között csak arra jók, hogy változatosabbá tegyenek, hogy ne legyünk egyhangúak - ennyi az egész. Nagyjából mind egyformák vagyunk; ezért önmagam gondos tanulmányozása, másokkal való összehasonlítása és az eltérések megfigyelése révén olyan ismeretekre tettem szert az emberekre vonatkozólag, amelyek - szerintem - pontosabbak és alaposabbak, mint fajunk bármelyik tagjának eddigi megfigyelései és felfedezései. Ennek megfelelően privát és titkos véleményem önmagamról nem valami hízelgő; az emberi fajtát viszont kétszer annyira értékelem, mint magamat.

E pillanatban nem kívánom megtárgyalni az emberi fajta összes furcsaságait, csak egyet-kettőt érintek futólag. Először is nem értem, miért szeretik jobban az emberek a jó biliárdasztalt, mint a rosszat; miért használnak szívesebben egyenes dákót, mint görbét; miért ragaszkodnak jobban az ép golyóhoz, mint a csorbához; miért részesítik előnyben a vízszintes asztalt a lejtőssel szemben; és miért örülnek jobban a rugalmas ütközőpárnának, mint a tompának, merevnek. Mindezt azért nem értem, mert ha közelebbről megnézzük a dolgot, azt találjuk, hogy a biliárd lényegét éppolyan megfelelően és kimerítően megtaláljuk a rossz biliárdfelszereléssel, mint a legjobbal. A biliárdban az egyik lényeges elem a szórakozás; márpedig, ha valamelyik felszereléssel jobban lehet szórakozni, mint a másikkal, akkor minden előny a rossz felszerelés oldalán áll. A rossz felszerelés legalább harminc százalékkal több mulatságot biztosít a játékosoknak és a nézőknek, mint a jó. A játék másik lényeges vonása, hogy a felszerelés kitűnő lehetőséget biztosítson a játékosnak ügyessége fejlesztésére és fitogtatására, annyira, hogy kivívja a nézők csodálatát. Nos, a rossz felszerelés ebben a tekintetben sem alábbvaló. Nagyon nehéz helyesen felmérni a csorba golyó és a lejtős asztal szeszélyeit, és helyes számítások alapján elérni egy karambolt; a megfelelő eredmény biztosítása kifinomult ügyességet igényel. Másrészt: minthogy a játék fogadások kötésére ad lehetőséget, ezzel fokozza az érdekességét. Hát ebben a tekintetben aztán a jó felszerelés igazán nem tekinthető előnyösebbnek, mint a rossz. Tapasztalatból tudom: a rossz felszerelés ér annyit, mint a

legjobb; a játék lényege szempontjából a vacak felszerelés, amely árverésen két dollárért sem kelne el, megér annyit, mint az ezredolláros.

Erre a tapasztalatra részben a kaliforniai Jackass Gulchban tettem szert, több mint negyven évvel ezelőtt. Jackass Gulch valaha gazdag, fejlődő külszíni bányatelep volt. Az aranyrétegek apránként kimerültek; az emberek elszivárogtak, és a városka gyors hanyatlásnak indult; az én időmben már jóformán eltűnt. Ahol valaha a bank, a városháza, a templom, a kártyabarlangok, az újság szerkesztősége és téglából épült házsorok voltak, most csak egy tágas, nagy zöld rét terül el, békés és kellemesen elhagyatott. Vagy egy fél tucat elszórt házban még laktak emberek, és egy omladozó, düledező kocsmá még küszködött a létéért, de már a halálos ítélet árnyékában. Az ivóban volt egy biliárdasztal: pontosan ugyanolyan, mint apósom padlásszobájában. Kicsorbult golyók, a hullámos felszínű asztalon foltozott posztó, a dákónak hiányzott a feje; és olyan görbe volt, mint egy kerek zárójel - de az ott maradt, szárazra vetett, elhagyatott bányászok játszmaíit szórakoztatóbb volt nézni, mint egy cirkuszt és operát együttvéve. Csak egészen rendkívüli ügyességgel lehetett karambolt elérni azon az asztalon, a lehető legpontosabban kellett felmérni a lökés erejét és a távolságot, és számításba kellett venni az asztal változatos lejtőit és a felszerelés hiányosságaiából eredő egyéb ijesztő furcsaságokat és szeszélyeket. Múlt télen, itt New Yorkban láttam Hoppe-t, Schaefer meg Suttont és még három-négy világhírű biliárdbajnokot, amint megküzdöttek egymással. Valóban csodálatos volt a művészetük és szakértelmük, de technikában és tudásban nem múlták fölül Texas Tom lökéseit a Jackass Gulch-i roskatag kocsmá hullámos tetejű rozoga asztalán, amelyeknek negyven évvel ezelőtt a tanúja voltam. Egyszer láttam, amint Texas Tom hét pontot ért el egy-folytában, egy sorozatban! - csupa kiszámított lökéssel, és egyetlen véletlen találat vagy téves lökés nem akadt köztük. Gyakran sikerült négyes sorozatot elérnie, de a nagy hetes sorozatánál a fiúk egészen megvadultak a lelkesedéstől és gyönyörűségtől. Nagyobb volt az örömszivaj, mint tavaly, egy nevezetessé vált téli estén a Madison Square-en összegyűlt tömegé, amikor Sutton ötszáz pontot ért el a tizenhüvelykes biliárdban. Némi gyakorlással Sutton talán szerzett volna tizenhüvelykes-húsz pontot a Jackass Gulch-i asztalon, de előbb elképedt volna Texas Tom varázslatos játékától. Az effajta kísérlet más hasznos eredménnyel is járhatott volna: talán ráveszi a nagy szakértőket, hogy hagyjanak fel komolytalan játszadozásukkal, hozassák ide a Jackass Gulch-i felszerelést, és olyan játszmaiban mutassák be ügyességüket, amelynek mélységes és lélegzetállító érdekessége százszorosan felülmúlja a korábbi, és lehetőséget nyújt a majdnem emberfeletti ügyesség csillogtatására.

Tapasztalatom szerint a pocsek felszereléssel mámorító gyönyörűség a játék; izgalmaságban nem mérkőzhetik a szabályossal. Huszonhét évvel ezelőtt Newport közelében, a Rhode Island-i Bateman's Pointban töltöttem a nyarat növekvő kis családommal. Kényelmes penzióban laktunk; telis-tele volt anyukákkal és apró gyerekekkel. A férfinemet alig képviselte valaki; de azért rajtam kívül akadt egy másik fiatalember, és együtt elég jól elszórakoztunk. Higginsnek hívták, de erről nem ő tehetett: kellemes, barátságos ember volt. Az épülethez tartozott valami nyúlvány, ami hajdanában kuglipálya lehetett. Csak egy pálya volt, és érzésünk szerint körülbelül hatvan éve nem hozták rendbe. A golyók jó állapotban voltak; a negyvenegy golyó méretben a grape fruittól a guajakfa koronájáig váltakozott, az utóbbit alig lehetett fölemelni. Higgins és én mindennap tekéztünk ezen a pályán. Eleinte egyikünk a pálya túlsó végén helyezkedett el, hogy felállítsa a bábukat, ha netán valami történe velük, de semmi bajuk nem esett. A pálya felszíne olyan hullámos, hegyes-völgyes volt, hogy egyikünknek sem sikerült semmiféle trükkkel sem rávenni a golyót, hogy legalább addig maradjon a pályán, amíg produkál valamit. Akár kis golyóval játszottunk, akár naggyal, mindig ugyanaz történt: kigurult a pályáról, még mielőtt a félutat megtette volna, és továbbdübörgött, úgyhogy az állítgatónak ki kellett másznia, ha épségben akarta megúszni. Mindezzel nem törődünk,

kitartottunk, és el is nyertük jutalmunkat. Megvizsgáltuk a pályát, megleltük számos egyéni furcsaságának pontos helyét, kijelöltük, és apránként kitapasztaltuk, hogyan gurítsuk el a golyót, hogy célhoz érjen, és egy-két bábút leüssön. Idővel sikerült annyira tökéletesíteni a játékunkat, hogy harmincöt golyóval mind a tíz bábút le tudtuk teríteni - ekkor elneveztük harmincötgolyós tekének. Szerintem a golyók együttes súlya több mázsa lehetett, esetleg egy tonna körül. Egyébként is jókora hőség volt, és mire egy játékos eldobott harmincöt golyót, úszott a verejtékben, és teljesen kimerült.

Ezután áttértünk a „háromszögletű kalap”-ra, vagyis háromszögben állítottunk fel három bábút, a többi hetet mellőztük. Ennél a játéknál a három legkisebb golyót használtuk, és addig dobáltuk őket, amíg le nem terítettük a három bábút. Egy-két nap gyakorlás után a legközelebbi bábút már négy dobással le tudtuk fektetni, de ez a teljesítmény a másik kettőnél nem sikerült; azokat csak sokszoros nekirugaszkodással tudtuk leütni; végül azonban tökéletesítettük művészetünket, legalábbis lehetőségeink határáig. Tudományos módszerességgel a tökélynek olyan fokát értük el, hogy a három bábút a három kis golyó tizenkét-tizenkét dobásával terítettük le, a „háromszögletű kalap”-ot összesen harminchat dobással.

Mikor a nappali játék lehetőségeit kimerítettük, éjjel folytattuk gyertyafénynél. Mivel a pálya tizennyolc-húsz méter hosszú volt, nem láttuk a bábukat, de a gyertyák jelezték a helyüket. Addig játszottunk, amíg harminchat dobással le nem ütöttük a láthatatlan bábukat. Ezzel kimerítettük a gyertyás kombináció lehetőségeit, tehát áttértünk a balkezes játéokra. Addig folytattuk, amíg elértük a balkezes játék végső határait is, ötvennégy dobással. Néha egymás után tizenöt golyót gurítottunk el, minden eredmény nélkül. Legalább ötször olyan jól szórtunk azon az ócska pályán, mint bárki New York legjobb kuglipályáján.

Egy perzselően forró napon egy szerény és udvarias katonatiszt jelent meg a kuglizóodunkban, és bemutatkozott. Körülbelül harmincöt éves lehetett, jó kiállású, katonásan délceg férfi, hermetikusan beburkolva azoknak az ostoba régi időknek az egyenruhájába; vastag posztóból készült, és sokkal alkalmasabb viselet lett volna januárban, mint júliusban. Amikor meglátta a kiérdemesült pályát, és észrevette a fényesre csiszolódott golyók sorát a vályúban, szemében vágyakozás lobbant föl, és úgy láttuk, ez a mi emberünk. Udvariasan meghívtuk, próbálja ki. Nem tudta eltitkolni háláját, bármennyire igyekezett nevelése és foglalkozása íratlan szabályai értelmében leplezni. Elmagyaráztuk neki a rendszerünket: negyvenegy golyót használunk és egy-egy játékos sorozata addig tart, amíg mindet el nem dobta - akár többször is -, és minden tízes találatot díjazunk. Arról nem beszéltünk, hogy mi az a díj, hisz sosem volt - nyilván nem is lesz - szükség semmiféle díjra. Gúnyos mosolyát hivatása etikettje szerint elfojtotta. Csupán annyit jegyzett meg, hogy két közepes méretű golyót szeretne meg egy kisebbet, a többire, azt hiszi, nem lesz szüksége.

Máris nekilátott, de azonnal meglepődött. Nem tudta elérni, hogy a golyó a pályán maradjon. Amikor már vagy tizenöt golyót eldobott, és még mindig nem jutott a bábuk közelébe, a bosszúság kezdett átszivárogni az eleganciáján. Az arcáról ugyan leparancsolta, de újabb tizenöt golyó után már azon sem tudott uralkodni. Meg sem mukkant, de minden pórusból néma szitkok törtek elő. Engedélyt kért, hogy levethesse kabátját: természetesen megkapta. Keserű elszántsággal esett neki újra, és bár gyalogostiszt volt, nyugodtan tűzérnek nézhették volna, olyan fülsiketítő mennydörgést csapott azokkal a golyókkal. Rövidesen levetette a gallérját is; kisvártatva a mellényét - de még mindig becsülettel helytállt. Higgins már fulladozott. Én nemkülönben - de udvariatlanság lett volna hangosan nevetni. Kis híja, hogy szét nem pukkadtunk: már közel jártunk hozzá. Ez a tiszt határozottan jó fogás volt. Nyikkanás nélkül gürcölt, és addig gurítgatta a golyókat, míg négyszeresen használta föl a keretet: összesen négyszer negyvenegy dobással. Ekkor föl kellett adnia. Meg is tette, mert már támolyogni is

alig tudott. Felöltözött, udvariasan elköszönt, meghívott az erődbe, és elindult. De aztán mégis visszafordult, és megkérdezte:

- Mi a jutalom a tízes ütésért?

Be kellett vallanunk, hogy ezt még nem döntöttük el.

Komoran kijelentette, az az érzése, hogy nem is kell sietnünk vele.

Szerintem Bateman tekepályáján jobban el lehetett sajátítani ennek a sportnak a lényeges elemeit, mint bárhol Amerikában. Fejlesztette az ügyességet, kitűnő fogadásokra adott alkalmat, és ha még egy idegent is sikerült fognunk, hogy tekézzen helyettünk, gyötrelmeiben több, egészségesebb és teljesebb szórakozást találhattunk, mint a világ legjobb pályáján, a legkitűnőbb sportember legszebb játékában.

27

Mr. Paine-től hallom, hogy két hete, hetvenhét éves korában meghalt Kaliforniában Jim Gillis, hosszú betegség után. Paine Goodmannel együtt elment, hogy meglátogassa, de Jim már túlságosan beteg volt ahhoz, hogy látogatókat fogadhasson. Nincs messze Steve Gillis halála sem, de derűs nyugalomban várja. Az erdős Jackass Gulch vidékén lakik, a többi Gillisszel együtt, a másik két Gillis fiú George és Billy társaságában, akiket olyan jól ismertem több mint negyven évvel ezelőtt. Steve, George és Billy körül egész sereg unoka nyüzsög, de Jim a végsőkig kitartott az agglegénység mellett.

Szememben Jim Gillis sokkal jelentősebb egyéniségnek tetszett, mint amilyennek a családja és a barátai tartották. Szípkázó, szellemes képzelőtehetsége mindig váratlan, kitűnő rögtönzésekre ösztönözte, könnyedén, minden előkészület nélkül. Az ilyenek találomra kezdenek bele egy történetbe, nem érdekli őket, hogyan folytatódik, élvezik minden friss, üde, csillogó fordulatát, ahogyan az agyukból kipattan, és azzal sem törődnek, hogyan végződik a mese: ragyogóan, közepesen vagy sehogyan sem. Jim született humorista volt, s nem is akármilyen. Ha visszagondolok, milyen jól sikerültek könnyed rögtönzései, meggyőződésem, hogy a mesélők gyöngye lett volna, ha felfedezik, és néhány évig írásra fogják. A zsenik nemigen fedezik fel önmagukat; az sem valószínű, hogy a cimborái fedezzék fel. Sőt, azt hiszem, még határozottabban is fogalmazhatom: lehetetlen, hogy a zsenit - legalábbis az írózsenit - valaha is felfedezze a környezete. Olyan közel vannak hozzá, hogy a közelségtől elmosódnak éles körvonalai, és nem látják méreteit; nem veszik észre a különbséget arányai és tulajdon arányaik között. Nincs távlatuk, márpedig csak a távlat mutathatja meg a különbséget a zseni és szűk köre tagjai között.

A Szent Péter-bazilika nem tesz nagy hatást azokra, akik a tövéből szemlélik, és mindig Rómában éltek; csak az idegen, aki messziről, a Campagna felől közelíti meg Rómát, s jellegtelen, elmosódó foltnak látja, veszi észre benne a hatalmas katedrális, amint társtalanul, magányosan emelkedik fölé. Zsenik ezrei élnek és halnak meg úgy, hogy senki sem ismeri fel őket - sem önmaguk, sem mások. Ha nincs a polgárháború, Lincoln, Grant, Sherman és Sheridan nem került volna az érdeklődés középpontjába. Ezt a kérdést érintettem egy kis könyvemben, amelyet néhány évtizede írtam, de még nem tettem közzé: *Stormfield kapitány mennyei utazása* a címe. Amikor Stormfield megérkezett a mennybe, nagyon szerette volna látni az olyan páratlanul nagy tehetségű hadvezéret, mint Caesar, Nagy Sándor és Napóleon. Egy mennyei őslakó azonban felvilágosította, hogy ott nem számítanak zseniális hadvezérnek, legföljebb obskurus káplárok az olyan nagy tehetségű hadvezér mellett, amilyen ez a cipész,

aki ismeretlenül élte le életét, és halt meg egy New England-i falucskában; földi élete folyamán még csak puskaport sem szagolt. A földön nem fedezték föl, de a mennyben azonnal felismerték, amint megérkezett, és elhalmozták mindazzal a kitüntetéssel, amelyet a földön is megkapott volna, ha sejtik, hogy hozzá hasonló zseniális hadvezért még nem hordott hátán a föld.

Három hónapot töltöttem Jim Gillis és társa, Dick Stoker gerendakunyhójában Jackass Gulchban, ebben a derűs, megnyugtató, álmos-édes erdei paradicsomban - de erről már írtam. Jimet időnként megszállta az ihlet. Megállt a rönkökből rakott lobogó tűz előtt, kezét összekulcsolta a hátán, és körmönfont, rögtönzött hazugságokkal könnyített magán - tündérmesékkel, nagyotmondó romantikával. Rendszerint Dick Stoker volt a története hőse. Jim nagy komolyan mindig úgy tett, mintha történelmi tényeket, igaz történeteket adna elő, nem pedig romantikus koholmányt. A szürkülő hajú, nyájas Dick Stoker a pipáját szopogatta, barátságosan, derűsen hallgatta ezeket a falrengető képtelenségeket, és soha egy szóval sem tiltakozott.

Egyik könyvemben - talán a *Huckleberry Finn*-ben - felhasználtam Jim valamelyik esti meséjét, amelyet úgy nevezett, hogy „Az arcpirító szégyen tragédiája”. Jócskán meg kellett változtatnom, hogy elbírja a nyomdafestéket, s ez sokat ártott a történetnek. Ahogyan Jim beszéd közben rögtönözte, hallatlanul humoros volt; ilyen jót soha nem is hallottam. Milyen színtelen és sápadt történet lett belőle a könyvben - pedig a nyomdafestéket nem tűrő változat felséges volt. Jim kitalált históriáiból egy másikat a *Csavargás külföldön* című könyvembe építettem bele. Arról szól, hogyan töltik meg a házat makkal a gyanútlan és ártatlan szegény szajkók. Bűbájos, kedves történet, tele a gazdag fantázia játékaival. Jim a tűz előtt álldogált, és végtelen könnyedséggel rázta ki a kisujjából, menet közben találta ki a részleteket, és szokás szerint úgy állította be, mint megtörtént, igaz históriát, amelyhez semmit sem tett hozzá. A harmadik történetet az *Edzett emberek*-ben használtam föl: Jim Baker macskájáról, a nevezetes Tom Quartzról. Mondanom sem kell, hogy Jim Baker Dick Stokerral azonos; Tom Quartz sohasem élt, ilyen macska nem létezett, legalábbis Jim Gillis képzeletén kívül.

Jimet néhányszor bajba sodorta élénk fantáziája. Egyszer egy indián asszony jelent meg nálunk, és valami vadgyümölcsöt akart eladni nekünk, amelyről azt hittük, hogy nagy szemű ringlő. Dick Stoker akkor már tizenhét éve lakott a kunyhójában, és tudta, hogy ez a gyümölcs élvezhetetlen, ehetetlen, de meggondolatlanul és oktalanul kijelentette: még soha nem látott ilyet. Jimnek több sem kellett. Hatalmas dicshimnuszba kezdett az átkozott bogyról, s minél inkább bizonygatta kiválóságát, annál magasabbra csapott a lelkesedése. Közölte, hogy ő már ezerszer is evett belőle; csak meg kell főzni egy kis cukorral, és az egész amerikai földrészen semmi sem vetekszik vele zamatoságban. Kizárólag azért fújta a magáét, mert élvezte a hangját, ezért aztán meghökkent, és egy, de legföljebb két pillanatra megnémult, amikor Dick félbeszakította, és megkérdezte, hogy ha annyira finom ez a gyümölcs, miért nem vesz belőle most rögtön a helyszínen? Jim csapdába esett, de nem vallotta be; kínos helyzetben volt, de a Jim-féle emberek az ilyet nem ismerik be, és nem is visszakoznak. Úgy tett, mintha a legnagyobb örömmel ragadná meg az alkalmat, hogy újra élvezhesse a Jóistennek ezt a csodás ajándékát. Jim aztán állta a szavát! Azt hiszem, akkor is megette volna azt a gyümölcsöt, ha biztosan tudja, hogy belepusztul. Az egészet megvette, és könnyedén, elégedetten kijelentette: neki elegendő öröm, hogy megszerezte ezt az égi ajándékot, s ha Dick meg én nem kívánjuk vele együtt élvezni, akár hozzá se nyúljunk, nem bánja.

Az ezt követő néhány óra legszórakoztatóbb élményeim közé tartozik. Jim fogott egy körülbelül tizenöt literes üres petróleumoskannát, félig megtöltötte vízzel, föltette a tűzre, és beledobott egy csomót abból az átkozott gyümölcsből. Amint a víz forrni kezdett, hozzáadott egy marék barna cukrot, és a forrásban levő undok zagyvalékot időnként megkóstolta. A

szörnyű termény egyre puhult, lottyadt, s most már kanállal vett belőle, úgy ízlelgette. Kivett egy kanállal, megkóstolta, tettetett elégedettséggel nyalogatta a száját, és megjegyezte, hogy egy kicsivel több cukor talán nem ártana bele. Újabb marékkal dobott a lébe, és tovább forralta; majd egyre bővebben szórta bele a cukrot, és további két órán át kóstolgatta. Stoker meg én hahotáztunk rajta, ugrattuk, gúnyoltuk, szidtuk, de Jim megőrizte felhőtlen derűjét.

Végül kijelentette, hogy a kotyvalék elérte a megfelelő halmazállapotot - most már tökéletes. Belemerítette a kanalat, megkóstolta, ajkát nyalogatta, és az üdvözült élvezet hálás lelkesedése tört ki belőle; majd nekünk is adott kóstolót. Amennyire meg tudtuk ítélni, az a több tonna cukor a legkevésbé sem befolyásolta a gyümölcs kellemetlen fanyarságát. Tökéletesen, áthatóan, reménytelenül savanyú volt; a cukor még nyomokban sem járta át, pedig át kellett volna, hogy itassa, hacsak nem a pokolban termett. Nekünk ez az egy kanál elég volt, de az orosz-lánszívű Jim, ez a rettenthetetlen mártír csak szopogatta, nyalogatta, dicsérgette, míg el nem vásott a foga, és sebesre nem marta a nyelvét. Stokerrel együtt majd belepusztultunk a gyönyörűségbe, igazán hálásak voltunk érte. A következő két napon Jim se enni, se inni nem tudott. A fogai annyira fájtak, hogy még az érintést sem tudta elviselni, még a lélegzéstől is szenvedett. Ennek ellenére állhatatosan zengte a kegyetlen kotyvalék dicséretét, és hálálkodott az Úrnak. Meglepően szilárd jellemről tett tanúságot, de a többi Gillis is mind ilyen volt: csupa gerinc és jellem.

Évente átlag egyszer megjelent San Franciscóban. Ledobta bányászöltözetét, tizenöt dollárért vett egy konfekciós vászonöltönyt, és kalapját legényesen a fél szemébe húzva olyan elégedetten korzózott föl-alá a Montgomery Streeten, mint egy kiskirály. Nem zavarták a gúnyos pillantások, amelyek az utcán hömpölygő elegáns tömegből érték; észre sem vette. Egyik ilyen beruccanása alkalmával Joe Goodman, egy-két barátunk meg én elvittük Jimet egy biliárd-terembe, a San Franciscó-i gazdag és divatos aranyifjak szórakozóhelyére. Este tíz óra körül járt az idő, és mind a húsz asztalon játszottak. Körbejártunk a teremben, hogy Jim jól megszemlélhesse és kiélvezhesse a nagyvárosnak ezt a jellegzetes pontját.

Időnként egy-egy ifjanc gunyoros megjegyzést ejtett el Jimről és az öltözékéről. Jól hallottuk, de azt reméltük: Jim annyira el van telve önmagával, talán nem veszi észre, hogy neki szánták a megjegyzéseket. Csalódtunk, mert Jim rövidesen felfigyelt rájuk, és azon igyekezett, hogy tetten érjen valakit. Ez rövidesen sikerült is: éppen egy hatalmas, jól öltözött fiatalember nyilatkozott róla. Jim odalépett hozzá, megállt előtte. Magasra emelte az állát, és fennkölt büszkeség látszott a tartásán és viselkedésén, amikor erélyesen így szólt: - Ezt nekem mondta. Kérjen bocsánatot, vagy megverekszünk.

A közelben biliárdozók közül néhányan meghallották. Odafordultak, a dákó végét a földre támasztották, és elnéző derűvel várták a fejleményeket. Jim áldozata gúnyosan nevetett, és megérdeklődte:

- Igen? Na és mi van, ha én lemondok erről a megtiszteltetésről?

- Akkor majd korbáccsal tanítom tisztességes viselkedésre.

- Nocsak! Erre kíváncsi vagyok.

Jim komoly és higgadt maradt.

- Kihívom. Meg kell verekednie velem.

- Csak nem? Hát akkor talán lenne olyan kedves és megjelölné az időpontot?

- *Most.*

- Hogy milyen hevesek vagyunk! Hol?

- Itt!

- Hát ez elbűvölő! Fegyver?

- Duplacsövű puska öregsörétre töltve, tíz méterről.

Legfőbb ideje volt, hogy közbelépjünk. Goodman félrevonta a kelekótya fiatalembert, és a lelkére beszélt.

- Nem tudja, kivel van dolga, és nagyon veszélyes helyzetbe került. Azt hiszi, a barátom tréfál, pedig nem szokása: komolyan beszél. Ha ön nem vállalja a párbajt, akkor itt a helyszínen meg fogja ölni. El kell fogadnia a feltételeit, mégpedig azonnal, mert nincs vesztegetni való ideje. Vagy párbajozik, vagy bocsánatot kér. Természetesen bocsánatot kell kérnie, mégpedig két oknál fogva: megsértette, pedig ő nem bántotta önt, ez az egyik ok, a másik pedig, hogy nyilván nem akar megölni valakit, aki nem vétett ön ellen, de maga sem akar meghalni. Kérjen bocsánatot, mégpedig azokkal a szavakkal, amelyekkel ő kívánja; alaposabb és alázatosabb bocsánatkérés lesz, mint amelyet ön fogalmazna, még a legtisztesebb szándékkal is.

A fiatalember bocsánatot kért, elismételve a szavakat, ahogyan Jim diktálta - közben egész tömeg gyűlt köréjük, és hallgatták -, s a szöveg valóban olyan jellegű volt, ahogyan Goodman jósolta.

Gyászolom Jimet. Hűséges jó barát volt, férfias, nagylelkű; becsületes és tiszteletre méltó férfi, és ugyanakkor nagyon szeretetre méltó. Sosem kezdeményezett összetűzést; de ha rákényszerítették, megállta helyét, mindenre elszántan.

28

Amikor az aranybányáktól visszatértem San Franciscóba, egy darabig a *Virginia Enterprise* tudósítója voltam, majd a sacramentói *Union* kiküldött a Sandwich szigetekre, hogy tájékoztassam a cukorérdekeltségekről. Honolulu tartózkodásom alatt érkeztek meg a nyílt tengeren elégett „Hornet” óriásvitorlás életben maradt utasai; csupa csont-bőr kísértet, akik tíznapos élelemmel negyvenhárom napig hanyódtak egy nyitott csónakban. Éjjel-nappal dolgoztam; alapos, részletes beszámolót írtam az eseményről, és sikerült földobnom egy indulóban levő szkúnerre. Az én riportom volt a Kaliforniába érkező egyetlen teljes beszámoló, és az *Union* a szokásos ár tízszeresét fizette érte.

Négy-öt hónap múlva visszatértem Kaliforniába, és arra ébredtem, hogy szinte a legismertebb figura vagyok a csendes-óceáni parton. Thomas McGuire, több színház tulajdonosa, biztatott, hogy most kezemben a szerencse - addig üssem a vasat, amíg meleg! -, törjek be az előadók közé. Így is történt. Meghirdettem egy előadást a Sandwich szigetekről, és a hirdetményt ezzel fejeztem be: „Beléptidő egy dollár. A termet fél nyolckor nyitják, a hecc nyolckor kezdődik.” Én próféta lelkem! A hecc valóban megkezdődött nyolckor, amikor életemben először találtam magamat a közönség előtt, mert tetőtől talpig átjárt és megbénított a félelem. Két percig tartott ez az állapot: rosszabb volt, mint a halál, ma sem tudok szabadulni az emlékétől. Viszont megérte, mert örök időkre immúnissá váltam a lámpaláz iránt.

Az ismétlés nagyban fokozza a komikumot. Gyakori ismétléssel szinte akármilyen gondosan fogalmazott, változatlan szöveg nevetésre ingerli a közönséget, ha komolyan, faarccal, ötször-hatszor beiktatjuk a mondókánkba. Második előadókísérletemen San Franciscóban elhatároztam, hogy bebizonyítom ennek a tételnek az igazságát. Az első előadás eredményével meg lehettem elégedve. Ezután fölkészültem a másodikra, de félttem tőle, mert az első negyedóra

nem volt humoros. Úgy éreztem, be kell iktatnom ide valamit, amivel megtöröm a jeget, megnevettem a közönséget, hogy az indulásnál kellemes, barátságos légkör alakuljon ki, nehogy a hallgatók jeges kritikusaikká dermedjenek, mert az borzasztó lenne. Ezzel az elgondolással olyan merész tervet dolgoztam ki, hogy ma sem értem, hogy mertem kivitelezni. San Franciscóban már évek óta szenvedtünk egy ostoba, elpusztíthatatlan adomától, már mindenkinek a könyökén jött ki - rosszul volt, aki csak hallotta. Az életét kockáztatta, aki el merete mondani ezt az ásatag, szakállas történetet. Úgy döntöttem, ezzel kezdem előadásomat, és annyiszor ismétlem meg, hogy maga az ismétlés ténye fogja nevetésre ingerelni a hallgatóságot. A történetet megírtam egyik könyvemben is.

Ezeröttszáz ember gyűlt össze, és mivel sokáig riporterkedtem az egyik lapnál, párszázat ismertem is közülük. Akár akarták, akár nem - szerettek, sőt, csodáltak is. Tudtam, elszomrodnak, csalódnak bennem, és nekikeserednek, ha úgy tálalom fel ezt az ócska adomát, mintha ragyogónak és újnak tartanám. Azzal kezdtem, hogy leírtam első napomat a postakocsiban, majd így folytattam:

- Egy vályogból épült kis állomáson, a síkság közepén, egy ember szállt föl másnap, és egy darabig kellemesen elbeszélgettünk, majd így szólt: „Mesélek magának egy mulatságos történetet, ha érdekli. Egyszer Horace Greeley is errefelé járt. Amikor elhagyta Carson Cityt, azt mondta Hank Monknak, a kocsisnak, hogy előadást tart Placervilleben, és szeretne gyorsan odajutni. Hank Monk nagy ostorpattogatásba kezdett, és hatalmas iramban indultak el. A kocsi ugrált, Horace kabátjáról még a gombok is leszakadtak, olyan szörnyen dobálta, végül a fejével kilyukasztotta a kocsi fedelét. Odaordított Hank Monknak, hogy ne hajtson ennyire vadul - azt mondta, hogy már nem annyira sürgős neki, mint az előbb. De Hank Monk így szólt: - Maradj csak nyugton a helyeden, Horace, időben odaviszlek! -, és oda is vitte, oda ám, már ami megmaradt Horace Greeleyből.”

Monoton hangon adtam elő, színtelenül, unalmasan, minden hangsúlyozás nélkül, és sikerült a végsőkig fokoznom a történet ostoba unalmasságát. Majd megálltam, mintha nagyon el lennék ragadtatva magamtól, és a kitörő nevetést várnám. Persze senki sem nevetett, a vidámságnak nyoma sem volt. Halotti csend ülte meg a termet. Ameddig a szem ellátott az arcok tengerében, puszta gyász volt rájuk nézni. Egyesek sértődött, megbántott arccal ültek ott; barátaim és ismerőseim szégyenkeztek; nagyjából az egész közönség úgy hatott, mintha hánytatót vettek volna be.

Úgy tettem, mintha zavarba jönnék; elég jól sikerült. Egy darabig hallgattam, csak álltam, és a kezemet tördeltem, mintha a közönség részvételére akarnék hatni. Sokan megszántak - láttam rajtuk. De azt is észrevettem, hogy a többiek a véretem szomjazzák. Újra nekikezdttem, és félszegen további részleteket hebegtem postakocsiutazásomról. Majd megint az adoma irányába tereltem beszédemet. Úgy tettem, mintha azt hinném, az első alkalommal nem adtam elő jól, de ha ügyesebben mondom el másodszor, biztosan tetszeni fog a közönségnek. A hallgatóság észrevette, hogy megint az adoma felé közeledem, és nyilvánvaló volt a felháborodásuk. Végre eljutottam odáig:

- Éppen elhagytuk Julesburgot a Platte mentén, így szólt hozzám a kocsis: „Mesélek magának egy mulatságos történetet, ha érdekli. Egyszer Horace Greeley is errefelé járt. Amikor elhagyta Carson Cityt, azt mondta Hank Monknak, a kocsisnak, hogy előadást tart Placerville-ben, és szeretne gyorsan odajutni. Hank Monk nagy ostorpattogatásba kezdett, és hatalmas iramban indultak el. A kocsi ugrált, Horace kabátjáról még a gombok is leszakadtak, olyan szörnyen dobálta, végül a fejével kilyukasztotta a kocsi fedelét. Odaordított Hank Monknak, hogy ne hajtson ennyire vadul - azt mondta, hogy már nem annyira sürgős neki, mint az előbb. De

Hank Monk így szólt: - Maradj csak nyugton a helyeden, Horace, időben odaviszlek! -, és oda is vitte, oda ám, már ami megmaradt Horace Greeleyből.”

Újra szünetet tartottam, elégedetten és várankozón, de egy hang sem hallatszott. A terem néma volt, mint a sír. Megint zavartan kezdtem viselkedni; kapkodtam, igyekeztem úgy tenni, mintha rögtön sírva fakadnék, majd eléggé hosszúra nyúlt csönd után újra felvettem a postakocsi-utazás történetének fonalát. Megint akadoztam és haboztam, majd ismét az adoma irányába tereltem elbeszélésemet. A közönségen látszott a nyílt türelmetlenség, de én csak folytattam rendületlenül, és közben úgy viselkedtem, mint aki meg van győződve róla: valami titokzatos oka lehet, hogy ezek az emberek nem látják be, milyen mulatságos a történetem, de ha egyszer sikerül jól elmondanom, bizonyára megértik; tehát okvetlenül megkísérlem még egyszer. Így kezdtem:

- Egy-két nap múlva felvettünk egy denveri embert az útkereszteződésnél, és egy ideig nagyon kellemesen elszórakoztatott. Végre azt mondta: „Mesélek magának egy mulatságos történetet, ha érdekl. Egyszer Horace Greeley is errefelé járt. Amikor elhagyták Carson Cityt, azt mondta Hank Monknak, a kocsisnak, hogy előadást tart Placerville-ben, és szeretne gyorsan odajutni; Hank Monk nagy ostorpatogatásba kezdett, és hatalmas iramban indultak el. A kocsi ugrált, Horace kabátjáról még a gombok is leszakadtak, olyan szörnyen dobálta, végül a fejével kilyukasztotta a kocsi fedelét. Odaordított Hank Monknak, hogy ne hajtson ennyire vadul - azt mondta, hogy már nem annyira sürgős neki, mint az előbb. De Hank Monk így szólt: - Maradj csak nyugton a helyeden, Horace, időben odaviszlek! -, és oda is vitte, oda ám, már ami megmaradt Horace Greeleyből.”

Az első sorokban ülők egyszer csak észrevették a trükköt, és kitört belőlük a nevetés. Egyre terjedt a hátsó sorok felé, a terem végéig, majd visszafelé hullámszórt, előre-hátra, és egy perc alatt általánossá vált a hahota, viharosan dübörgött a terem.

Rám úgy hatott, mint a mennyei zene, mert már egészen kimerítettek a gyengeség meg a balsejtelmek. Attól tartottam, egész éjjel ott kell állnom, és ismételnem a történetet, hogy megértessem velük ezt a finom kis szatírárt. Meggyőződésem, hogy álltam volna a sarat, és addig traktáltam volna őket a történettel, amíg meg nem törnek, mert halálosan biztosra vettem, hogy az unalmas ismételtetés előbb-utóbb megragadja a közönséget.

Jó néhány év múlva szerzői estet tartottunk New Yorkban a Chickering Hallban, és úgy gondoltam, kipróbálom újra ezt az adomát, vajon akkor is hatásos-e, ha a hallgatóság egyáltalán nem ismeri, és kizárólag az ismétlés miatt találná mulatságosnak - ha egyáltalán annak lehet tartani, hiszen magában a mesében egy mákszemnyi szellemesség sem volt; csak egy féleszű találhatott benne bármi szórakoztatót. James Russell Lowell mellett ültem az emelvényen, és megkérdezte, mit fogok felolvasni. Azt mondtam neki, hogy egy rövid és teljesen ostoba adomát mondok el, unalmas, monoton hangon, ebből áll az egész előadásom.

- Furcsa ötlet. Mit akarsz elérni vele? - kérdezte.

- Megnevettetni őket. Azt szeretném, ha nevetnének.

- Na persze, ez a szakmád. Ezt várják tőled. De gondolod, hogy nevetni fognak egy monoton hangon, szárazon előadott, ostoba, unalmas anekdotán?

- De mennyire nevetni fognak.

Lowell megjegyezte:

- Azt hiszem, veszélyes a közeledben ülni. Át is megyek a színpad túlsó felére, hogy kikerüljek a téglák szórásából.

Amikor rám került a sor, felkeltem, és megismételtem - de milyen komoran és szárazon! - a régi-régi San Franciscó-i előadást. Változatos életem egyik legkeservesebb megpróbáltatása volt. Meg se rezdültek, míg *ötször* el nem mondtam azt a sivár történetet, pontosan ugyanazokkal a szavakkal. Végre fölfogták, és a nyomasztó némaságot elsöpörte a hön várt orkán. Feléledtem tőle, és szükségem is volt rá, mert ha még négyszer el kellett volna mondanom, belepusztulok - ha közben támogatniuk kell, hogy meg tudjak állni a lábamon, akkor is megtettem volna. A közönség perceként át tombolt, és ez üdvözítő balzsamként hatott rám.

Lowell barátságosan kezet fogott velem, és így szólt:

- Mark, ez a művészet diadala! De az elszántságé is. Inkább vállalkoznék bármilyen reménytelen feladatra, vagy a hősi halálra a csatamezőn, mint hogy ezt utánad csináljam.

Elmondta, hogy az első négy ismétlés alatt, a némán tátogó, komor hallgatóság közepette azt hitte, belehal az aggodalomba miattam. Mint mondta, soha életében nem sajnált senkit ennyire, és valósággal jéggé dermedt, mire az ötödik ismétlés felébresztette a hallgatóságot, és meghozta az áldott megkönnyebbülést.

29

Kalifornia és Nevada minden nagyobb városában tartottam előadásokat, egyszer-kétszer még San Franciscóban is, majd visszavonultam e gyümölcsöző mezőkről, és úgy terveztem, hogy San Franciscótól nyugat felé hajózva világkörüli útra megyek. A *Daily Alta California* szerződtetett, hogy írjak nekik útibeszámolót, ötven másfél hasábos levelet, egyenként húsz dollárért.

Azért indultam keletre, St. Louisba, hogy elbúcsúzzam anyámtól, de a „Quaker City” kapitányának, Duncannak a prospektusa bogarat ültetett a fejembe, és végül belevágtam. Az utazás folyamán megírtam és elküldtem az ötven levelet; hat elveszett, helyettük újat írtam, hogy teljesítsem a szerződést. Otthon megírtam egy előadást az útról, és San Franciscóban nagy és kellemes bevétellel adtam elő. Ezek után elvonultam vidékre, de az eredmény mellbe vágott. Tökéletesen elfelejtettek, még annyian sem jöttek el az előadásaimra, hogy egy esküdtbíróság kiteljen belőlük kimúlt dicsőségem halottszemléjére! Megérdeklődtem e furcsa jelenség okát, és rájöttem, hogy a dúsgazdag *Alta* kaparkodó tulajdonosai jogvédelem alá helyezték az én nyomorúságos húszdolláros leveleimet. Perrel fenyegették a többi lapokat, ha csak egy bekezdést is idéznek a leveleimből!

Jó kis kátyúba kerültem. Szerződést kötöttem egy terjedelmes útikönyvre az American Publishing Companyval, és úgy véltem, szükségem lesz a leveleim anyagára, hogy megtöltsen vele a könyvet. Kényelmetlen helyzet volt - mármint ha az alattomban megkaparintott kiadási jog tulajdonosai nem hajlandók hozzájárulni, hogy felhasználjam a leveleket -, márpedig ez volt a szándékuk. Mr. Mc-hogyishívják - a neve többi részét elfelejtettem - azt mondta, a cége könyv formájában adja ki a leveleket, hogy megtérüljön az ezer dollár, amit kifizetett értük. Közöltem vele, hogy ha tisztességesen és korrektül jártak volna el, és a vidéki lapok is közölhették volna a leveleket, legalábbis részleteket, akkor az előadókörutam a nyugati parton tízezer dollárt jövedelmezett volna nekem, így pedig az *Alta* miatt elvesztettem ezt az összeget. Ekkor közvetítő javaslatot jött: kiadják a könyvet, és tíz százalék részesedést kapok a bevételből. Nem találtam valami vonzónak az ajánlatot, és ezt meg is mondtam. Csak San Franciscóban terjesztenék a könyvet, és a százalékos részesedéséből három hónapig sem élhetnék meg. Ugyanakkor Keleten kötött szerződéselem, ha sikerül, sokkal jövedelmezőbb

lehet, mert az atlanti-óceáni parton már valamelyest ismerik a nevemet a *New York Tribune*-ben hat és a *Herald*-ban egy-két megjelent útlevelem révén.

Végül Mr. Mac belement, hogy lemond a könyvről, bizonyos feltételekkel: az előszóban köszönetet kell mondanom az *Altá*-nak, hogy átengedte a jogot, és hozzájárult az anyag felhasználásához. Tiltakoztam az ellen, hogy köszönetet mondjak. Vajmi kevés őszinteség lett volna az *Altá*-nak mondott köszönetemben, hiszen tönkretették felolvasókörutam sikerét. Hosszas vita után elfogadták az álláspontomat, és a köszönet kimaradt.

Akkoriban Noah Brooks szerkesztette az *Altá*-t, szilárd jellemű és tisztességes ember, sőt jó történész is, ha az ember nem finnyás az adataival kapcsolatban. Sok év múlva (1902-ben) rólam szóló életrajzi jegyzeteiben bőbeszédűen dicsérte az *Alta* nagylelkűségét, mondván, hogy ellenszolgáltatás nélkül megajándékoztak egy könyvvel, amely mint később a történelem bizonyította, vagyont ért. A sok hecc után végül mégsem támaszkodtam túlságosan az *Altá*-ban megjelent leveleimre. Úgy éreztem, inkább újságba valók, mint könyvbe. A legváltozatosabb helyeken és időkben írtam őket, amikor lázas európai rohanásunk alatt maradt egy-két szabad percem a munkára, vagy a „Quaker City” fedélzetén, kemenceforróságú kabinomban. Éppen ezért eléggé összefüggéstelenek voltak: az utazás szelét és vizét előbb ki kellett ráznom belőlük. Körülbelül tíz-tizenkettőt használtam fel belőlük. A *Jámbor lelkek külföldön* többi részét hatvan nap alatt írtam meg, és ha két héttel többet szánok rá, a leveleket kihagyhattam volna belőle. Nagyon fiatal voltam, hallatlanul, csodálatosan fiatal, többszáz évvel fiatalabb, mint most vagyok, vagy valaha leszek. Este tizenegy-től, tizenkettőtől dolgoztam kora délelőttig, így sikerült kétszázezer szót írnom két hónap alatt; napi átlagom több mint háromezer szó volt. Sir Walter Scottnak vagy Louis Stevensonnak és még sokaknak ez meg sem kottyant volna, de tölem elég szép teljesítmény volt. 1897-ben, amikor Londonban a Tedworth Square-en laktunk, és az *Utazás az egyenlítő körül*-t írtam, ezernyolcszáz szó volt a napi átlagom; itt Firenzében (1904-ben) körülbelül ezernégyszáz szót írok naponta négy-öt óra alatt.

A fentiekből azt akartam kihozni, hogy iramom jócskán lelassúdott az elmúlt harminchat év alatt, de most veszem észre: téves a statisztikám. 1868 tavaszának háromezer szava nyolckilenc óra alatt egyáltalán nem több, mint a mai teljesítményem, amikor félannyi idő alatt feleannyit írok együltőhelyemben. A számok gyakran megtévesztenek, különösen ha magam dobálózom velük; ebben az esetben érvényes és helytálló a Disraelinek tulajdonított mondás:

„Háromféle hazugság van: hazugság, szégyentelen hazugság és statisztika.”

1868 márciusában és áprilisában írtam a *Jámbor lelkek külföldön*-t San Franciscóban. 1869 augusztusában jelent meg. Három év múlva a Virginia City-beli Mr. Goodman, akinek a lapjánál dolgoztam tíz évvel azelőtt, s akiről bőségesen írtam az *Edzett emberek*-ben - úgy érzem, bonyolult körmondatba kezdtem, ezért elnézést kérek -, Keletre jött, és egyik nap, amikor a Broadwayen sétáltunk, így szólt:

- Hogyan lophatta el Oliver Wendell Holmes dedikációját a saját könyve számára?

Felületes, kitérő választ adtam, mert azt hittem, tréfál, de bizonygatta, hogy komolyan beszél.

- Nem azt kérdezem: ellopta-e vagy sem, mert ezt a kérdést eldönthetjük a legelső könyvkereskedésben. Csak aziránt érdeklődöm: *miért* tette, mert ez keltette föl a kíváncsiságomat.

Nem szolgálhattam felvilágosítással, mert nem állt módomban. Nyugodtan meg mertem volna esküdni, hogy semmit sem plagizáltam, ezért nem is bántotta hiúságomat, és nyugalمامat sem kavarta fel. Magamban meg voltam győződve róla, hogy valami más könyvvel téveszti össze az enyémet, s most majd kínos helyzetbe kerül, és szégyellheti magát, én pedig diadal-maskodom. Bementünk egy könyvkereskedésbe. Goodman kért példányt a *Jámbor lelkek*-

ből és Oliver Wendell Holmes költeményeinek csinos kis kék-arany kötésű kiadásából. Kinyitotta a könyveket, és megmutatta a dedikációkat.

- Olvassa el. Nyilvánvaló, hogy a később megjelent szerző plagizált a korábitól, nem?

Azt sem tudtam, hová legyek szégyenemben és megdöbbenésemben. Tovább sétáltunk, de képtelen voltam előző kérdésére a leghalványabb világosságot is deríteni. Nem emlékeztem, hogy valaha is láttam volna Holmes dedikációját. Ismertem a verseit, de a dedikáció újdonságként hatott rám.

Csak hónapok múlva találtam meg a titok nyitját. Akkor is különös, de mégis természetes úton jutottam hozzá. Az emberi agyberendezésből következő természetes módszer az elfelejtett személy felidézésére az, hogy egy másik elfelejtett esemény merül fel vele kapcsolatban.

Levelet kaptam Dr. Rising nagytiszteletű úrtól, aki az én időmben Virginia City episzkopális egyházközségének a lelkésze volt. A levélben Rising doktor utalt a Sandwich szigeteken hat évvel azelőtt velünk történt eseményekre: a többek között arra, hogy milyen gyengén állt szépirodalom dolgában a Honolulu szálló. Először nem hatolt az agyamig a megjegyzés lényege, de azután egyszerre belém villant. Mr. Kirchhof szállodájában csak egyetlenegy könyv volt, mégpedig Holmes kék-arany kötésű sorozatának első kötete. Két hét állt rendelkezésemre, hogy az unalomig megismerkedjem a tartalmával, mert lovon jártam be a nagy szigetet (Hawaiiit), és a lovaglástól annyi furunkulust szereztem be, hogy ha adót kellett volna fizetnem utánuk, tönkrementem volna bele. Két hétig a szobát kellett őriznem miattuk, hogy ruha ne érjen hozzájuk, állandó kínok közepette; szivarok és a kis kötet volt az egyetlen társaságom. Természetes, hogy majdnem állandóan a verseket olvasgattam, elejétől végig, majd a közepén kezdve oda-vissza. Egyszerűen ronggyá olvastam a kötetet, és végtelen hálával gondoltam a kézre, amely írta.

Íme a példa, mennyit jelent az ismétlés, ha elég hosszú időn keresztül naponta, óránként fordul elő, még ha csak időtöltésként olvas is az ember, és nem törekszik arra, hogy megjegyezze, amit olvasott. Ez a folyamat veszi el a szentírás egy-egy ismerős versének zamatját az évek folyamán, míg csak a kiszáradt váz marad belőle. De annál legalább tudjuk, honnan származik, viszont az én esetemben tökéletesen kiment a fejemből a „váz” eredete, csak a szavak formája ivódott az agyamba. Egy-két évig agyam egyik homályos zugában rejtőzött; csak akkor bújt elő onnan, amikor dedikációra volt szükségem, és abba a tévhitbe ringatott, hogy tulajdon képzeletem szerencsés szüleménye.

Még újdonság volt számomra ez a szakma, tudatlanságomban az emberi agy rejtelsei hétpecsétetes titokként rejtőztek előttem. Ostobaságomban hétpróbás csirkefogónak tekintettem magam. Levelet írtam Oliver Wendell Holmesnak, megmagyaráztam neki az egész szerencsétlen ügyet, és esedezve kértem, higgye el, nem szándékosan követtem el vétkeket, nem is tudtam róla, míg nem szembesítettek a szörnyű bizonyítékkal. A válaszát elhagytam valahol, pedig szívesebben veszítettem volna el egy nagybácsimat. Az utóbbiból ugyanis fölös mennyiség áll rendelkezésemre, egyik-másikuk nem is jelentett számomra jóformán semmit, de a levél rendkívül becses volt nekem, fontosabb, mint a nagybácsik; nélkülözhetetlen. Holmes végtelenül kedvesen és vigasztalón, hosszú, szépen fogalmazott mondatokban nevetett ki aggályaim miatt. Megnyugtató, hogy az akaratlan plágium nem számít bűnnek; én is, ő is, a földön író és beszélő minden ember naponta beleesik, nemcsak egyszer-kétszer, hanem valahányszor kinyitja a száját. Végeredményben minden szólásformánk olvasmányainkból vett fordulatok párlata; egyetlen jó mondásunk sem teljesen a mi találmányunk; semmi más nem a sajátunk belőle, mint a temperamentumunkból, jellemünkől, környezetünkől, tanulmá-

nyainkból és asszociációinkból fakadó jelentéktelen változtatások. Ez a kis különbség választja el egyik ember beszédmodorát a másiktól, ez adja meg egyéni stílusunk bélyegét, és teszi időlegesen sajátunkká; a többi mind ócska, szakállas, elavult, és generációk ezreinek leheletétől szaglik, akik már mind kiejtették a szájukon előttünk!

Az időközben eltelt harminc-egynéhány év alatt beláttam: Holmesnak igaza volt.

30

Kicsit korábbra kell visszaugornom: írói tapasztalataim 1867 elején kezdődtek. Az év első hónapjában érkeztem San Franciscóból New Yorkba, és Charles H. Webb, akit San Franciscóban előbb, mint a *Bulletin* riporterét, majd a *Californian* szerkesztőjét ismertem, azt javasolta, adjak ki egy kötet karcolatot. Ehhez ugyan nem voltam eléggé híres szerző, de elbűvölt a gondolat, és izgatott a javaslat. Nagyon szívesen vállalkoztam volna rá, föltéve, hogy valaki szorgalmasan összeszedgeti helyettem a karcolatokat. Semmi hangulatom nem volt hozzá, hogy magam végezzem el ezt a munkát, annál is kevésbé, mert mióta csak megkezdődött földi vándorlásom, úr tátongett bennem azon a helyen, ahol a szorgalomnak kellett volna raktározódnia.

Webb ugyan azt mondta, ismerik már valamelyest a nevemet a keleti parton, de teljesen tisztában voltam vele: nagyon mérsékelt kis hírnévvel rendelkezem. Az egészzet csakis *A calaverasi csodabéka* című történetnek köszönhettem. 1865-ben vagy 1866-ban, amikor Artemus Ward előadókörútja során Kaliforniát is meglátogatta, San Franciscóban elmeséltem neki *A calaverasi csodabéka*-t. Megkért, írjam meg, és küldjem el a kiadójának, Carletonnak New Yorkba, hogy kiegészítésként belevegyék egy könyvecskébe, amelyet Artemus Ward rendezett sajtó alá, s amelyből még hiányzott egy kis töltelék, hogy meglegyen a kívánt terjedelme, s a tervezett árért árusíthassák.

A történet időben futott be Carletonhoz, de nem túlságosan tetszett neki, és nem akarta a nyomdai költségeket szaporítani azzal, hogy a könyvhöz hozzácsapja. Viszont nem dobta a papírkosárba, hanem odaajándékozta Henry Clappnek, aki haldokló irodalmi folyóiratának, a *Saturday Press*-nek a temetési költségeihez használta fel. *A calaverasi csodabéka* a *Saturday Press* utolsó számában jelent meg, mint a temetés legvidámabb jelensége. Amerika és Anglia újságai azonnal átvették. Valóban széles körben ismerték, még abban az időben is, amelyről beszélek; de tisztában voltam vele, hogy csak a béka volt híres, nem én. Engem a kutya sem ismert.

Webb vállalta a karcolatok összeszedését. El is végezte ezt a munkát; az eredményt a markomba nyomta, én pedig elvonultam vele Carleton cégéhez. Odamenteni egy segédhez, aki előzékenyen hajlongott a pultnál, és óhajom után érdeklődött; de amint rájött, hogy eladni akarok, nem vásárolni, azonnal megfagyott. Én meg úgy megijedtem, hogy egy fillér sem maradt a zsebemben. Elhaló hangon megérdeklődtem, zavarhatnám-e Mr. Carletont néhány pillanatig. Hűvösen közölte, hogy Mr. Carleton a magánirodájában van. Igyekezett elkedvetleníteni és lerázni, de egy idő múlva sikerült áttörnem a falakat, és bejutottam a legbelsőbb szentélybe. Most jut eszembe, hogyan sikerült. Webb szervezte meg, hogy Carleton fogadjon, különben sohasem jutottam volna be hozzá. Carleton fölkel, majd nyersen és ridegen így szólt:

- Na és maga mit akar?

Eszébe juttattam, hogy előzetesen bejelentett megbeszélésre jöttem: kiadásra szeretném felajánlani a könyvemet. Azonnal felfújta magát, míg el nem érte egy másod- vagy harmadfokú istenség méreteit. Aztán felfakadtak nagy mélységeinek forrásai, és ömleni kezdett belőle a szó, olyan sűrűn, hogy elborította az egész szobát. Befejezésül jobb keze széles mozdulattal körbemutatott a falakon:

- Könyvet! Nézzen csak azokra a polcokra. Roskadásig vannak könyvekkel és mind kiadásra vár. Hát kell nekem még könyv? Ne is haragudjon: nem. Jó napot.

Huszonegy év múlva találkoztam újra Carletonnal. Luzernban, a Schweizerhofban időztem családommal. Ő keresett fel, barátságosan kezét nyújtott, és kertelés nélkül kijelentette:

- Lényegében névtelen kis senki vagyok, de azért javamra szól néhány olyan kitüntető megkülönböztető jegy, amely biztosítja számomra a halhatatlanságot, mégpedig: visszautasítottam az ön egyik könyvét, és ezzel versenytárs nélküli díszökör lettem a tizenkilencedik században.

Megnyerő bocsánatkérés volt, ezt közöltem is vele. Megmondtam neki, hogy régóta vártam erre az elégtételre, és jobban esik, mint bármi más elképzelhető forma; hogy az elmúlt huszonegy év alatt képzeletben évente többször kiirtottam őt, mindig új és egyre kegyetlenebb körülmények között, de most lecsillapultam, megbékéltem, és diadalmaskodtam. Ezután őszintén tisztelt barátomnak tekintem, és soha többé nem fogom meggyilkolni.

Annak idején beszámoltam Webbnek a kalandomról, és ő bátran kijelentette: a világ összes Carletonja sem teheti tönkre ezt a könyvet; majd kiadja ő maga tízszázalékos tiszteletdíjjal. Így is történt. Kék-arany kötésben készült el; nagyon csinos kis könyv lett belőle. Azt hiszem, *A calaverasi csodabéka és más karcolatok* címet adta neki, és egy dollár huszonöt centbe került. Ő készítette a kliséket is, és ő nyomatta ki egy bérnyomdában. Az American News Companynek adta át terjesztésre.

Júniusban indultam a „Quaker City”-utazásra. Novemberben tértem vissza, és Washingtonban levél várt Elisha Blissstől. Az American Publishing Company nevében öt százalék tiszteletdíjat ajánlott egy könyvért, amelyben útiélményeimet kell megírnom. A tiszteletdíj helyett választhattam tízezer dollár készpénzt is, amelyet a kézirat leadásakor fizetnek ki. Megbeszéltem az ügyet A. D. Richardsonnal; azt mondta, hogy a százalékos tiszteletdíjat válasszam. Követtem tanácsát, és megegyeztünk Bliss-szel.

Pénzem nem volt, ezért elmentem Washingtonba, hogy megnézzem, hátha tudnék egy kis pénzt szerezni, hogy legyen kitartásom, amíg megírom a könyvet. Belebotlottam William Swintonba, a történész öccsébe, és közösen kieszeltünk egy módszert, amellyel mindketten ellavírozhatnánk. Tulajdonképpen mi voltunk a megalapozói és nemzői a ma már világszerte elterjedt intézménynek, az újságszindikátusnak. Miénk volt az első, eredeti újságszindikátus a világon; kicsiben működött, mint minden újfajta vállalkozás. Listánkra tizenkét hetilapot vettünk fel: egyik obskúrusabb, szegényebb, istenhátamögöttibb volt, mint a másik. S ezek a szegény kis lapocskák még büszkéek is voltak, hogy saját külön washingtoni levelezővel dicsekedhetnek, nekünk meg kapóra jött ez a véleményük. Mind a tizenkét lap hetente két levelet kapott tőlünk, levelenként egy dollárért; mindketten egyetlen tudósítást írtunk hetenként, és hat másolatot készítettünk jótévőink számára. Így heti huszonnégy dollárhoz jutottunk; ennyiből éppen meg lehetett élni abban az olcsó, szerény negyedben, ahol laktunk.

Swintonnál kedvesebb, rokonszenvesebb embert alig ismertem - végtelenül kellemes időket éltünk át együtt, a legnagyobb elégedettségben. Swinton finom lelkű volt és kulturált; született úriember, és arra is nevelték; művelt, tiszta lelkű, udvarias fiú volt. Skót presbiteriánus fajta: a régi iskolához tartozott, becsületesen és őszintén hitt - békét és derűt talált vallásában. Bűn nem férközhetett hozzá, hacsak előszeretettel a skót whisky iránt nem tekintjük véteknek. Én

nem találtam benne semmi rendkívülit, mert skót embernek olyan a whisky, mint a csecsemőnek a tej. Így Swinton esetében még erénynek is tekinthettem volna, de kapcsolatának a kancsóval voltak bizonyos anyagi árnyoldalai - pedig különben fényesen kijöttünk volna a heti huszonnégy dollárból. Így azonban mindig zátonyok között hajóztunk, és ha bevételünk késett, elég kényelmetlen helyzetbe kerültünk.

Emlékszem, egyszer deficitünk mutatkozott; három dollárra volt szükségünk, még hozzá napnyugtáig. Nem tudom, mi történt, hogy ennyi tengersok pénz kellett egyszerre, de az biztos, hogy égető szükségünk volt rá. Swinton biztatott, hogy induljak el, és szerezzem meg; majd ő is megpróbálkozik valamivel. Egyáltalán nem kételkedett, hogy sikerülni fog, de tudtam, presbiteriánus hite fűti - belőlem hiányzott a vak bizalom. Fogalmam sem volt, honnan szerezzük meg ezt a vagyont; kételyeimet nem is hallgattam el. Swinton titokban szégyenkezett, hogy ilyen gyenge a hitem. Biztatott, ne töprengjek, ne rágódjam, és gyermeki bizalommal így szólt:

- Az Úr majd gondoskodik rólunk. Láttam, szentül hisz a sikerben: neki még nincs annyi tapasztalata, mint nekem - de mindegy! Mire a beszélgetés végére értünk, hatott rám erős hite, s úgy indultam el, hogy magam is félig-meddig reménykedtem; az égiek majd gondunkat viselik.

Már egy órája bolyongtam az utcán, és különböző pénzszerzési módszereket igyekeztem kicsi-holni agyamból, de semmi sem jutott az eszembe. Végül letelepedtem az újonnan nyílt szálloda, az Ebbitt House halljában. Rövidesen egy ödöngő kutya jelent meg a színen. Megállt, rám nézett, és szeméből kérdés sugárzott:

„Barátom vagy?”

Szememmel igent intettem. Hálásan megcsóválta farkát, közelebb, jött, állát a térdemre fektette, és gyöngéd szeretettől sugárzó barna szemével fölneézett rám. Kedves bestia volt, vonzó, mint egy szép lány, a szőre bársonyos. Megsimogattam puha, barna fejét, és eljátszadoztam hosszú füleivel - olyan meghittén üldögéltünk, mint egy igazi szerelmespár. Nemsokára katonás léptekkel bevonult Miles dandárparancsnok, a nemzeti hős, kék-arany eleganciájában, és mindenki ámuló szemmel csüggött rajta. Meglátta a kutyát, megállt, és fény gyúlt ki a szemében, amely tisztán mutatta, hogy meleg csücsköt tart fönn szívében az ilyenfajta kecses állatok számára. Hozzánk lépett, megpaskolta az ebet, és így szólt:

- Gyönyörű állat - egyenesen csodás! Eladná?

Nagyon meghatódtam: hát íme, vannak csodák, és Swinton jóslata valóra vált. De csak ennyit mondtam:

- El.

A dandárparancsnok megkérdezte: - Mit kér érte?

- Három dollárt.

Miles láthatóan meglepődött.

- Három dollárt? Ezért a rendkívüli, csodálatos kutyáért csak három dollárt? Hiszen megér vagy ötvenet! Ha az enyém lenne, százért sem adnám el. Nem ismeri az értékét? Nem akarom becsapni, gondolja meg alaposan.

Ha ismerjük egymást, akkor tudhatta volna, hogy én még kevésbé akarom őt becsapni, mint ő engem. Ezért nyugodt határozottsággal megismételtem:

- Három dollár. Ennyi az ára.

- Hát ha mindenképpen ragaszkodik hozzá! - Átadott három dollárt, elvezette a kutyát, és felment a lépcsőn.

Tíz perc múlva egy szelíd arcú, középkorú férfi jelent meg, és keresgélni kezdett az asztal alatt meg körös-körül, míg végre megszólítottam:

- Nem egy kutyát keres véletlenül?

Az arckifejezése addig szomorú volt és aggódó; erre felragyogott, és lelkesen így felelt:

- De igen. Talán látta valahol?

- Láttam. Egy perccel ezelőtt elment egy úrral. Talán meg is tudnám keresni, ha gondolja, hogy érdemes.

Ilyen meghatott emberrel még nem is találkoztam: a hangjából csak úgy csöpögött a hála, amikor esengett, hogy próbáljam meg. Azt válaszoltam: szívesen megteszem, de mivel a kutatás esetleg némi időmbe kerül, nem fizetne-e valamit a fáradságomért? Megnyugtatóan, hogy a legnagyobb örömmel - „A legnagyobb örömmel” - ismételte, és mennyit kérek?

- Három dollárt.

Elcsodálkozott: - Istenkém, hiszen ez semmi! Szívesen fizetek akár tízet is, ha meglesz!

- Nem, három dollárba kerül - szögeztem le, és elindultam a lépcső felé, ezzel lezárva a vitát. Hiszen Swinton megmondta, hogy az Úr három dollárnyi összegről fog gondoskodni, és szentségtörésnek látszott, ha többet fogadnék el, mint amennyit az Úr ígért.

A portástól tudakoltam meg a dandárparancsnok szobájának a számát. Beléptem: Miles éppen a kutyust dédelgette, és rendkívül elégedettnek látszott. Megszólaltam:

- Sajnos el kell vinnem a kutyát.

Nagyon meglepődött: - Elvinni? De hiszen ez az én kutyám! Eladta nekem, és maga szabta meg az árát!

- Ez igaz - vallottam be -, de szükségem van rá, mert az ember érte jött.

- Miféle ember?

- Hát a gazdája, a kutya nem az enyém.

Miles - ha lehet - még jobban meglepődött, mint az előbb. Egy pillanatra mintha elállt volna a lélegzete, azután így tört ki:

- Azt akarja mondani, hogy tudatosan másnak a kutyáját adta el nekem?

- Hát nem az én kutyám, ezt tudtam.

- Akkor miért adta el?

- Furcsa, hogy ezt éppen ön kérdezi. Eladtam, mert önnek szüksége volt a kutyára. Felajánlotta, hogy megveszi: ezt nem tagadhatja. Én nem akartam túladni rajta - nem is gondoltam rá, hogy eladjam -, de azt hittem, ha ezzel önnek örömet szerezhetek...

Félbeszakított: - Hogy nekem örömet szerezhet? Hát ennél különösebb figyelmességről még nem is hallottam: eladni egy kutyát, pedig nem is a magáé...

Ekkor én szóltam közbe:

- Ennek a vitának semmi értelme. Ön megmondta, hogy a kutya talán száz dollárt is megér. Én csak hármát kértem érte: mi ebben a becstelenség? Többet ajánlott érte, hiszen emlékszik. Én csak hármát kértem, nem is tagadhatja.

- Mi köze ennek az ügyhöz? Az a tény, hogy a kutya nem volt a maga tulajdona - hát nem érti? Azt hiszi, tisztességes üzlet, ha más tulajdonát adja el, csak azért, mert keveset kér érte?

Újra megszólaltam:

- Kérem, ne vitatkozzunk tovább. Nem változtat a tényen, hogy tisztességes árat kértem érte, ésszerű árat - tekintettel arra, hogy a kutya nem volt az enyém -, így ezen veszekedni csak fölösleges szócséplés. Vissza kell vinnem, mert a gazdájának szüksége van rá: nem látja be, hogy nincs más választásom? Képzeld magad a helyembe. Képzeld el, hogy eladott egy kutyát, amelyik nem az öné, képzeld el...

- Ó - nyögött fel -, ne zavarjon bele még jobban az eszelős érvelésébe! Vigye innen, és hagyjon békében!

Így aztán visszafizettem neki a három dollárt, levezettem a kutyát a lépcsőn, visszaadtam a tulajdonosának, és átvettem fáradtságomért a három dollárt.

Tiszta lelkiismerettel távoztam, mert becsületesen jártam el; sosem tudtam volna hasznát venni annak a három dollárnak, melyet a kutya eladásáért kaptam, mert nem illetett meg. De az a három, amelynek fejében a kutyát visszaszolgáltattam törvényes gazdájának, jogosan és tisztán járt nekem: kiérdemeltem. Az a jóember talán sohasem látta volna viszont a kutyáját nélkülem. Elveim ma is a régié. Mindig becsületes voltam: egyszerűen képtelen lennék az ellenkezőjére. Mint már az elején mondtam: sosem tudtam elszánni magam, hogy kétes úton jussak pénzhez.

Hát eddig tart a történet. És részben még igaz is.

31

Szerződéselem értelmében 1868 júliusában kellett leadnom a *Jámbor lelkek külföldön* kéziratát. San Franciscóban írtam meg, mint már említettem, és határidőn belül szállítottam. Bliss szépszájú illusztrációról gondoskodott, de azután leállt a munkával. A szerződés szerinti kiadási határidő elmúlt, és nem közölték velem, hogy miért nem történik semmi. Múlt az idő, és még mindig nem hallottam róla semmit. Nagy előadókörúton voltam, és naponta átlag harmincszor kellett felelnem a találós kérdésre: - Mikor jelenik meg a könyve?

Belefáradtam abba, hogy mindig újabb válaszokat eszeljek ki, és idővel már magát a kérdést is meguntam. Ellenségnek tekintettem, aki megkérdezte, s ezt nem is titkoltam.

Amint túljutottam az utolsó előadáson, Hartfordba siettem, és érdeklődtem. Bliss közölte, hogy nem az ő hibája: ki akarja adni, de a cég igazgatói megkövesedett öslények, és fáznak a könyvtől. Áttanulmányozták, és többen arra a megállapításra jutottak, hogy humoros részek vannak benne. Bliss szerint ez a cég még sohasem adott ki olyan könyvet, amelyhez a humor gyanúja tapadhatott, és az igazgatók attól félnek, hogy egy ilyenfajta elrugaszkodás a gyakorlatuktól árthatna a kiadó hírnevének. Emiatt Bliss tehetetlen, és nem teljesítheti a szerződésben vállalt kötelezettségeket.

Az egyik igazgató, Mr. Drake - vagyis ami ebben az emberi roncsban még megmaradt Mr. Drake-ből -, meghívott sétakocsizásra; el is indultunk. Szánalmas figura volt az öreg; az egész

fellépése és beszéde szánnivaló. Rá akart térni a kényes kérdésre, de beletelt némi idő, míg végre sikerült elszánnia magát. Elmagyarázta a kiadó nehézségeit; szorult helyzetét; mindezt már Blisstől is hallottam. Majd teljes nyíltsággal a könyörületemre bízta magát és a kiadót, s megkért, vonjam vissza a *Jámbor lelkek*-et; szabadítsam fel őket szerződésbeli kötelezettségeik alól. Azt válaszoltam, hogy nem - ezzel végződött a megbeszélés és a kirándulás.

Ezután figyelmeztettem Blisst, hogy lásson munkához, különben baj lesz. Meg is fogadta a figyelmeztetést, kiszedték a könyvet, és megkaptam a korrektúrát. Majd újabb hosszú várakozás következett, az előbbi néma csönd kíséretében. Július vége felé (azt hiszem, 1869-ben) végre elfogyott a türelmem, és táviratoztam Blissnek, hogy ha a könyv huszonnégy órán belül nem kerül forgalomba, beperelem őket.

Ettől mindjárt megszűntek a bajok. A megadott határidőn belül bekötöttek és piacra dobtak néhány tucat példányt. Megindult a reklámhadjárat is. A könyvből kilenc hónap alatt kifizették a cég adósságait, részvényeik huszonötörről kétszázra emelkedtek, és hetvenezer dollár tiszta hasznot zsebeltek be. Az adatokat Blisstől hallottam - ha igazak, akkor ez volt az első alkalom hatvanöt év óta, hogy igazat szólt, 1804-ben született.

Webbhez visszatérve: amikor megérkeztem a „Quaker City”-vel tett utamról, 1867 novemberében, Webb közölte, hogy *A calaverasi csodabéka*-könyvet a kritika kedvezően fogadta. Jócskán fogy is, de képtelen arra, hogy elszámolást facsarjon ki az American News Companyból. Ez végzetes számára, mivel a saját költségén nyomatta ki, és most nem tudja visszacserezni a pénzét a News Company tisztességtelen, csalárd viselkedése miatt.

Őszintén sajnáltam, hogy Webb irántam való barátságból elveszíti a pénzét, sőt bizonyos fokig az is bántott, hogy ilyesformán az én tiszteletdíjamat sem tudta kifizetni.

A *Jámbor lelkek külföldön*-re az American Publishing Companyvel szerződtem. Két-három hónap telt el, amikor eszembe jutott, hogy talán megszegtem a szerződést; ugyanis egy záradéka értelmében nem adhattam ki egy vagy két évig könyvet más cégnél. A záradék természetesen nem vonatkozhatott a szerződés megkötése előtt kiadott könyvre, ezt bárki más tudta volna, de én nem. Ugyanis én semmi hasznosat nem szoktam tudni, és általában nem is tájékozódtam ilyen irányban.

Tudatlanságomban azt hittem: megszegtem a Blisséssel kötött szerződést, és a becsület arra kötelez, hogy vonjam ki a forgalomból *A calaverasi csodabéka*-t, szüntessem be a terjesztését. Webbhez fordultam ezzel a problémával. Vállalkozott rá, hogy intézkedik helyettem, azzal a feltétellel, ha átengedem neki az engem megillető tiszteletdíjat, valamint jogdíj igénye nélkül átadom neki az összes kötött és bekötetlen példányt, amely még a News Company birtokában van; és adok neki nyolcszáz dollár készpénzt. Ő majd ellenőrzi a könyv nyomólemezeinek összetörését; ezért a munkáért megkapja azt az összeget, amelyet a betűöntők a törött nyomólemezek anyagáért mint fémhulladékért fizetnek. Az öntőfém különként tizenhét centet ért, és az egész összesen húsz kiló lehetett. Ezekből a részletekből is látható, hogy Webbnek volt némi üzleti érzéke.

Webb ezek után hosszabb időre eltűnt a szemem elől. Közben azonban összetalálok az American News Company ügyvezető igazgatójával, és megemlítettem neki Webb nehézségeit a cégükkel és a nehézségek eredetét. Közölte, hogy ő semmi ilyesmiről nem tud. Elmagyaráztam neki, hogy Webbnek sohasem sikerült behajtania cégüktől a járandóságát. Viszonzásul ő világosított fel: téves az értesülésem. Mint mondta, cégük rendszeresen bemutatta elszámolását Webbnek, és mellékelte hozzá a csekket. Meghívott az irodájukba; üzleti könyvekkel és nyugtákkal bizonyította be, hogy igazat mondott. Webb kezdettől fogva rendszeresen megkapta és zsebre vágta kettőnk járandóságát. Amikor elrendeztem Webb-bel az ügyeim,

hatszáz dollár tiszteletdíjjal tartozott nekem. *A calaverasi csodabéka*-könyv és tőlem örökölt bekötött és bekötetlen példányait azóta szintén eladták, és a nyereség Webb zsebébe vándorolt - az én járandóságom ebből további hatszáz dollár lett volna.

Hogy összegezzem: író lett belőlem, már némileg ismertek is. Kiadtam egy könyvet, de nem gazdagodtam meg belőle; az első könyvem ezerkétszáz dollár elsikkadt tiszteletdíjba került nekem, azonkívül véres verejtékkel kiizzadt nyolcszáz dollár készpénzbe, valamint a fémhulladékért kapott három dollár hatvan centbe. Abban a pillanatban elhatároztam, hogy soha többé nem adok ki könyvet Webb-bel együtt - legfeljebb, ha elegendő kölcsönt tudok felhajtani a luxusvállalkozáshoz.

Idővel, amikor már a *Jámbor lelkek* segítségével híres lettem, Webb eleinte azt közölte az olvasókkal, hogy ő fedezett föl, később viszont egyenesen azt mondta, hogy az ő teremtménye vagyok. Eléggé általánosan elfogadott nézetté vált, hogy az amerikai nép nyert velem, sőt, az irodalom élvonalához tartozom, s hogy ezért a nyereségért az amerikai nép és az irodalom mélyszégyen hálája illeti - Webbet.

Idővel Webbet és nagy érdemeit elfelejtették. Ekkor Bliss és az American Publishing Company lépett előtérbe; leszögezték, hogy ők fedeztek fel, majd később, hogy az ő teremtményük vagyok, s ezért hála illeti őket. Később újabb igénylők jelentkeztek, hogy learassák a babérokat, Kaliforniában, Nevadában, mindenfelé. Végül el kellett hinnem, hogy tömegebben fedeztek fel és teremtettek engem, mint a Jóisten bármely más állatát.

Webb abban a meggyőződésben élt, hogy van irodalmi érzéke. El is fogadtathatta volna ezt a tévhitet a világgal, ha nem követi el azt a baklövést, hogy kiadja saját műveit. Azok leleplezték. Prózája elbűvölően infantilis volt, de a versei sem jobbak, és mégis, következetesen izzadta ki ezt a szemetet, egészen addig, míg két évvel ezelőtt bele nem halt az erőltetett szellemi munkába. Szánalmas alak volt, adottságai és egész gyakorlata folytán szélhámos. Elég sikeresen hazudott, de nem tartozott az igazán kiválóak közé, hiszen Elisha Bliss kortársa volt, s ha hazugságról volt szó, Bliss úgy elhomályosította az egész földrész összes Webbjét, mintha teljes napfogyatkozásba borultak volna.

32

1866-ban Kaliforniában és Nevadában tartottam előadásokat, 1867-ben egyszer New Yorkban, majd néhányszor a Mississippi völgyében; 1868-ban az egész Nyugatot bejártam; a következő két-három évben pedig a keleti részt is belevettem előadókörutamba.

Az „előadóklub”-rendszer akkoriban az északi államokban meg Kanadában virágzott, a bostoni Redpath-iroda szervezte. Hatosával, nyolcasával osztotta ki az előadásokat a környék előadótermeibe esténként és előadásoként átlagosan száz dollárért. Tíz százalék volt a közvetítői díja; a szezonban minden előadás körülbelül száztíz alkalommal került műsorra. Listáján elég sok közönségvonzó név szerepelt: Henry Ward Beecher; Anna Dickinson; John B. Gough; Horace Greeley; Wendell Phillips; Petroleum V. Nasby; Josh Billings; a sarkkutató Hayes; Vincent, az angol csillagász; Parsons, az ír szónok; Agassiz és mások. A listán húsz-harminc jelentéktelenebb és kevésbé ismert előadó és előadónő is szerepelt; ezek huszonötven dollár tiszteletdíjért gürcöltek. Nevük régen feledésbe merült; csak csellel lehetett esélyük a pódiumon. Redpath ezt is megszervezte számukra. Az összes előadóklubok a nagyágyúkat szerették volna megszerezni, mégpedig lelkesen és minden áron. Redpath meghallgatta óhajukat, azzal a feltétellel, hogy minden közönségcsalogató nagy névért vállalniuk kell

néhány közönségriasztót is. Ez az elrendezés néhány évig éltette az előadóklubokat, de azután éppen ez ölte meg őket, és tette tönkre az egész előadásüzletet.

Bostonból mindig kellemes társaságban utaztam előadásom színhelyére, s utána nagyokat beszélgettünk pipaszó mellett, amikor a fogadóbizottság elkísért a szállásomig, hogy jóéjt kívánjon. Mindig selyemkokárdás fogadóbizottság várt már az állomáson, és kocsival vittek az előadóteremhez. A színpadon mögöttem ültek, egy sorban, mint a néger zenés szintársulat tagjai. Eleinte a vezetőjük mutatott be a közönségnek, de olyan túlzottan hízelgő szavakkal, hogy mindig zavarba jöttem, és ezzel a súlyos hátránnyal kezdtem bele az előadásomba. Ostoba szokás volt. Semmi szükségét nem éreztem a bemutatásnak; aki elkövette, az rendszerint ostoba alak volt, előre betanult szövege egy rakás faragatlan bók, miközben kínosan igyekezett szellemeskedni. Éppen ezért az első szezon után magam mutatkoztam be: mondanom sem kell, hogy az elnyűtt bemutatószövegek paródiájával. A fogadóbizottságok vezetői nem túlzottan rajongtak ezért a változtatásért. Életük legfőbb öröme volt, hogy nagyképűen kiállhatnak városuk egybegyűlt lakói elé, és megtarthatják förtelmes kis beszédüket; alig-alig tudták elviselni, hogy megfosztottam őket ettől a gyönyörűségtől.

Bemutatkozásom egy darabig nagyon jó bevezető szövegnek bizonyult, de azután cserbenhagyott. Rendkívül gondosan és pontosan kellett megfogalmaznom, és nagyon komolyan előadnom, hogy a jelenlevő idegenekkel elhitesse: valóban csak fogadóbizottsági tag vagyok, és nem maga az előadó. Ügyelnem kellett rá, hogy kellőképpen megundorodjanak az idegenek a valószínűtlenül hízelgő dicséretek halmazától. Amikor befejeztem ezt a szöveget, mellékesen elejtettem, hogy az előadó én vagyok, és magamról beszéltem: a hatás pontosan olyan volt, amilyet csak kívánhattam, de ez a fogás csak egy darabig vált be, mint említettem, mert az újságok leközülték, és azután már nem lehetett elsütni, mert mindenki tudta, mi következik, és nem engedték át magukat a hatásának.

Ezután kaliforniai élményeim alapján próbáltam megszervezni a bemutatást. Egy kedvetlen, lomha bányásztól láttam Red Dog falucskában. A közönség, tiltakozása ellenére arra kényszerítette a hatalmas fickót, hogy menjen föl a pódiumra, és mutasson be engem. Egy pillanatig gondolkozott, majd így szólt:

- Semmit se tudok erről az emberről. Vagyis két dolgot tudok: az egyik, hogy még nem ült börtönben, és a másik (kis szünet után, majdnem bánatosan), hogy nem tudom, *miért nem*.

Egy darabig ez is bevált, azután ezt is közölték a lapok, s ezzel elvették a savát-borsát. Erre végleg beszüntettem a bemutatás minden formáját.

Időnként akadt valami enyhe kis kalandom, de semmi olyan, amit nagyobb erőfeszítés nélkül el ne felejthetne az ember. Egyszer későn érkeztem, nem várt fogadóbizottság, és nem találtam szánt a bérkocsi-állomáson. Elindultam a vidám holdfényben az utcán. Láttam, hogy egy csomó ember hömpölyög valamerre. Feltételeztem: az előadásomra mennek - nem is tévedtem -, és a nyomukba szegődtem. Megpróbáltam besurranni az előadóterembe, de a jegyszedő megállított.

- Kérem a jegyet.

Odahajoltam hozzá, és a fülébe súgtam:

- Rendben van. Én vagyok az előadó.

Jelentősegteljesen kacsintott, és hangosan megjegyezte, az egész tömeg füle hallatára:

- Azt már nem! Eddig hárman mentek be ezzel a trükkel, de a legközelebbi előadó, aki ide beteszi a lábát, *fizet*.

Természetesen fizettem. Még mindig ez volt a legolcsóbb módja, hogy kikeveredjem a kényelmetlen helyzetből.

A „felolvasást”, mint nyilvános szórakozást, azt hiszem, Charles Dickens vezette be. Angliából hozta magával 1867-ben. Otthon is rendkívül népszerűvé tette, és Amerikában is annyira elfogadott és sikeres gondolatnak bizonyult, hogy mindig telt ház előtt adott elő, és egyetlen szezon alatt kétszázezer dollárt keresett vele. Egyszer én is meghallgattam annak az évnek a decemberében, a Steinway Hallban. Életem szerencséjét köszönhetem neki - nem dollárban kifejezhető szerencséjét, nem pénzre gondolok: annyiban volt életem nagy szerencséje, hogy a boldogságomat alapozta meg. Azon a napon ugyanis elmentem a St. Nicholas szállóba, hogy meglátogassam a „Quaker City”-n tett utazásom társát, Charley Langdont, és bemutatott a húgának, egy kedves, bájos, félénk lánynak. A család Dickens felolvasóestjére ment, és én elkísértem őket. Negyven éve már - azóta mind a mai napig Charley kishúga örökös helyet foglal el gondolataimban és szívemben.

Dickens nyomtatásban megjelent műveiből olvasott fel részleteket. Onnan, ahol én ültem, apró, vékony, kissé túl elegánsan öltözött figurának hatott; hatásos és látványos jelenség volt. Fekete bársonykabátot viselt, gomblyukában hatalmas, tüzes-vörös virággal. Vörössel borított tető alatt állt; emögül ferdén egy sor erős fény világított; ilyen fénybeállítással dolgoznak a művészek, ha nagyszerű képet akarnak erősen megvilágítani. Dickens hallgatói kellemes félhomályban ültek, miközben ő a rejtett lámpák erős fényében produkálta magát. Élénken, lendületesen olvasta a mozgalmasabb részeket, igen hatásosan. A teljességhez hozzátartozik, hogy nemcsak olvasott, hanem el is játszotta. A viharjelenet, amelyben Steerforth életét vesztette, Dickens előadásában annyira megrázó és kitűnően megjátszott volt, hogy a közönséget teljesen magával ragadta.

Dickens indította el a divatot, és mások igyekeztek utánozni, de nem emlékszem, hogy bárki-nek is több jutott volna belőle, mint átmeneti siker. Egy idő múlva fel is hagytak vele, s csak több mint húsz évvel Dickens látogatása után újjátették fel. Akkor megint ment egy darabig valahogyan a „szerzői est” különös és művészietlen iparának leple alatt. Amikor a gondviselés megelégedte a szerzői estek címén elkövetett merényleteket, abbamaradtak, s többé nem zaklatták a világot.

Az előadás és a felolvasás két teljesen különböző műfaj. Az előadó nem használt jegyzeteket, kéziratot vagy könyvet, hanem bemagolta az előadását, és estéről estére ugyanazokkal a szavakkal mondta el négy hónapon át, az egész téli elődásszezonban. Ez a fajta szórakozás már évek óta népszerű volt országszerte, amikor 1868-ban a porondra léptem; akkoriban volt a legnépszerűbb. Minden városban volt egy bizottság: tagjai az év nyolc hónapjában azzal foglalkoztak, hogy előkészítették a következő tél előadásprogramját. A szereplőket a bostoni előadóügynökség listájáról szemelték ki, a város lakosainak száma és fizetőképessége alapján. A sorozat rendszerint nyolc-tíz előadásból állt. Kizárólag arra törekedtek, hogy a költségek megtérüljenek; azzal nem is törődtek, hogy a szezon végén még nyereségük is maradjon. A kisvárosoknak be kellett érniük ötvendolláros előadókkal; legföljebb egy-két másodrendű csillagot vettek hozzá a százdollárosokból csaléteknek. Nagyobb városok csupa százdolláros előadót hívtak meg, és John B. Gough, Henry Ward Beecher, Anna Dickinson vagy Wendell Phillips volt a közönségcsalogatójuk. A nagyvárosok a sztárok egész sorát bérelték egy-egy estére. Anna Dickinson ára négyszáz dollár volt egy estére; ugyanennyibe került Ward Beecher, sőt Gough is, ha éppen nem öt- vagy hatszázat kért. Wendell Phillips árara nem emlékszem, csak azt tudom, hogy drága volt.

Három évig vettem részt előadóesteken; éppen elég hosszú idő volt arra, hogy belejőjjek. Otthon ülő házasember lettem a kóborlás fárasztó korszaka után, s tizennégy-tizenöt évig megbújtam az otthon menedékében. Eközben ravasz, pénzéhes emberek vették kezükbe az előadók közvetítését, abban a reményben, hogy meggazdagodnak belőlük. Öt éven belül sikerült kiirtaniuk az érdeklődést. Amikor 1885-ben visszatértem a pódiumra, már tíz éve boldog, hálás csend volt. Új nemzedék nőtt fel, amely semmit sem hallott előadásokról és felolvasásokról, és arról: hogy mit kezdjen velük. Nehéz közönség volt, gyakorlatlan kivégzőosztag, George Washington Cable meg én sokszor megszenvedtünk velük.

Cable három évig egyedül derítette föl a terepet. Regényeiből olvasott fel, és valaha jól adott elő, mert vele született tehetsége volt hozzá, de sajnálatos módon azzal kezdte pályafutását, hogy leckéket vett szónoklattanból. Mire elérkezett az első fellépése, már úgy kiművelték, hogy csak affektált és mesterkéltsé volt, félannyira sem kellemes és szórakoztató, mint tudatlansága dicső napjaiban. Én sosem úztem foglalkozásszerűen a felolvasást, és ki akartam próbálni. Felbéreltem Pond őrnagyot, hogy kalauzoljon végig az országon; felkértem Cable-t kiegészítőnek heti hatszáz dollárért, költségtérítéssel, és nekivágtunk.

Borzalmas volt! Legalábbis kezdetben. Elég jól választottam ki a szövegeimet, de nem fordítottam időt a tanulmányozásukra. Gondoltam, majd úgy teszek, mint Dickens: kilépek a színre, és olvasok a könyvből. Így is tettem, de teljesen elfuseráltam. Nem minden írott szöveg felolvasásra való; a formájuk néha irodalmi, merev, nem eléggé hajlékony, és nem alkalmasak arra, hogy kimondva is kellemesen és hatásosan gördüljenek. Az elmondott szövegnek csak szórakoztatnia kell, nem nevelni; előbb tagolni kell, élő beszéddé alakítani, mintha ott találná ki az ember, különben a közönség unatkozik, nem szórakozik. Egyheti tapasztalat után félretettem a könyvet, és soha többé nem vittem magammal a színpadra; viszont közben megragadtak az agyamban azok a szövegek, és ott a pódiumon, előadás közben, hamarosan gördülékennyé váltak, örökre kihullott belőlük a nyomasztó pedantéria és merevség.

Az egyik felolvasott szöveget az *Edzett emberek* tájszólásban írt, eléggé merész fejezetéből vettem. *Nagyapó vén birkája* címet adtam neki. Először megtanultam, de azután a színpadon estéről estére fokozatosan módosult, alakult, javult, míg végül ahelyett, hogy undorral kezdtem volna bele a közönség előtt, mint eleinte, már kezdtem élvezni. Nem ellenőriztem, mennyit változott a szöveg a szezon végére, csak tíz-tizenegy év múlva, amikor New Yorkban, magánlakásban, mindkét nemű barátaim társaságában kezembe vettem a könyvet. Arra kértek, olvassak fel belőle egy fejezetet. Egyszerűen olvashatatlan volt - vagyis felolvasva nem lehetett elviselni. Percekig kínlódtam vele, aztán feladtam a küzdelmet, és azt mondtam: inkább elmondom nekik a történetet, úgy, ahogyan emlékszem rá. Kiderült, hogy szükség esetén jó a memóriám, a színpadi változatra még annyi év után is elég pontosan emlékeztem.

Emlékezetből, szabadon kell előadni; egyik változat sem hatott volna jól fölolvasásban. Ennek számos oka lehet, de talán egy is elég: ha az ember olvas, mindenképpen idegen szöveget közvetít, csak interpretál, nem önmagát adja; mesterkéltsé, nem valódi. Ezzel szemben egy történet szabad előadásával magunkévá tesszük a szereplőt, azonosulunk vele, éppúgy, mint a színészek.

A világ legnagyobb művésze sem tudja magával ragadni a közönséget, ha könyv van a kezében; a felolvasás az előadóművészet finomabb árnyalatait lehetetlenné teszi. Például azok a hatásos, kiszámított mozzanatok, amelyek - úgy hisszük - a pillanat kényszerítő hatására keletkeztek; a látszólagos habozások, a megfelelő szó keresése; álöntudatlan szünetek; látszólag spontán - „félre” - megjegyzések; a művészien megjátszott zavar; látszólag öntudatlanul

hibás hangsúlyozása egy jelentéktelen szónak, holott az valójában határozott szándékot takar - mindezek és még egyéb tudatos művészi eszközök adják az előadott történet megkapó természetességét, mintha rögtönzés lenne. Megkísérelheti a felolvasó is, meg is szokta próbálni, de könnyen lelepleződik a mesterkéltsége, s bár a közönség ezt a fajta ügyességet és találékonyságot is méltányolhatja, de csak az értelmére hat, a szívére nem; a siker távolról sem tökéletes.

Aki könyvből olvas a színpadon, hamarosan ráébred, hogy kelléktára egy hatásos fegyverét semmiképpen sem tudja teljesen kihasználni: a *szünetet*, a hatásos csendet, a beszédes némaságot, amely mértani haladvány szerint fokozza a kívánt hatást, s ezt a legügyesebben felsorakoztatott szavak sem közelítik meg. A szünetet nem használhatja ki a felolvasó, mert szükséges időtartamát nem ő dönti el, hanem a közönsége. Észre kellene vennie a hallgatók arcán, mikor érte el a szünet a kellő időtartamot, de nem látja az arccokat, hiszen a könyvet nézi. Csak körülbelül sejtethi, meddig mehet el; de itt a sejtésnek nincs helye, pontosan, tökéletes pontossággal kell ismernie a hatást.

Minden a kötetlen előadás mellett szól; amikor az előadó eljut a történet régóta ismert pontjához - már száz estén is elmondta -, amely előtt vagy után szünetet akar tartani, a hallgatók arcáról leolvashatja, mikor végződjék a szünet. Egyik közönségnél rövid ideig tart a szünet, a másikonál tovább, a harmadikonál egy árnyalattal még tovább; az előadónak a közönséghez alkalmazkodva kell változtatnia a szünet hosszát. A különbségek oly elenyészők, finomak, hogy szinte Pratt és Whitney ügyes módszere kellene kimutatásukhoz, amellyel egy hüvelyk tízmilliomod része is mérhető. A közönség ennek a műszernek az ikertestvére; a szünetek másodperc-töredékeit is érzékeli.

33

1870. február elején feleségül vettem Olivia L. Langdont, és a New York állambeli Buffalóba költöztünk. Holnap lesz a harminchatodik házassági évfordulónk. Feleségem egy éve és nyolc hónapja távozott el a földi életből Firenzében. Előzőleg huszonkét hónapig betegeskedett.

Első ízben elefántcsont miniatűr formájában pillantottam meg Charley bátyja kabinjában a „Quaker City”-n, a Szmirnai-öbölben, 1867 nyarán. Huszonkét éves volt akkor. Életemben először New Yorkban találkoztam vele a következő év decemberében. Karcsú volt és szép - kislányos is, asszonyos is egyszerre. Élete utolsó napjáig ilyen maradt. Komoly, fennkölt külseje mögött a részvét, erő, odaadás, lelkesedés és a határtalan gyöngédség olthatatlan lángjai lobogtak. Mindig törekeny volt a teste, s csak a lelkierejére támaszkodott: örökké reménykedő bátorsága elpusztíthatatlan volt.

Tizenhat éves korában elesett a jégen, és részben megbénult; sohasem jött teljesen rendbe egész életében. A baleset után két évig beteg volt, és csak a hátán tudott feküdni. A kitűnő orvosok egész sorát vonultatták fel Elmirába ezalatt, de egyikük sem tudott segíteni. Akkoriban az egész művelt világ ismerte Newton doktor nevét, és mindenütt sarlatánnak tartották. Méltóságteljes pompában vonult végig az országon, mint egy fejedelem, mint egy vándorcirkusz. Jöveteléről hetekkel előbb a tűzfalakon elhelyezett hirdetések tudósítottak; hatalmas, színes falragaszok az arcképével.

Egyszer Andrew Langdon, a család rokona, elment hozzájuk, és felszólította őket:

- Már mindenkit kipróbáltatok; most próbáljátok ki a kuruzsló Newton doktort. Itt lakik a Rathburn House-ban; háborús árakat számít a jómódú pácienseknek, és ingyen gyógyítja a

szegényeket. Saját szememmel láttam, hogy Jake Brown fejére tette a kezét, elvette tőle a mankóját, és hazaküldte dolgozni: Jake jobb formában van, mint új korában. Saját szememmel láttam, amint ugyanezt megtette más nyomorékokkal. Lehet, hogy azok fölbérelt társai voltak reklámcélokra, nem valódiak. De Jake valódi. Hívjátok el Newtont.

Newton megérkezett. A fiatal leányt fekve találta. Feje fölött a mennyezetéről egy csigasor lógott már hosszú ideje. Abban a reményben tették oda, hogy lassú mozgásával időnként talán sikerül ülő helyzetbe emelni Olivíát, hogy pihenessen, de nem tudták használni. Minden kísérlet, hogy felemeljék, olyan rosszul és kimerüléssel járt, hogy le kellett mondaniuk róla. Newton kinyitotta a régóta elfüggönyözött ablakokat, és rövid, áhítatos imát mondott. Majd a lány válla mögé tette karját, és így szólt:

- Most felülünk gyermekem.

A család megrémült, igyekeztek megakadályozni, de Newton nem zavartatta magát, és felültette Olivíát. Ekkor Newton így folytatta:

- Most pedig sétálunk néhány lépést, gyermekem.

Kiemelte az ágyból, és támogatta, míg néhány lépést tett, azután kijelentette:

- Elértem képességeim határát. Nem gyógyult meg; nem valószínű, hogy valaha is teljesen meggyógyul. Nem fog tudni sokat járni, de ha naponta gyakorolja, egy idő múlva párszáz métert meg tud tenni, és biztos lehet benne, hogy erre haláláig képes lesz.

Ezeröttszáz dollárt számított, de megért százezret. Mert Olivia attól a naptól - tizennyolc éves korától - ötvenöt éves koráig mindig meg tudott tenni kétszáz métert pihenés nélkül; sőt, gyakran láttam, hogy körülbelül négyszáz métert is megtett, és nem fáradt el nagyon.

Az udvarlásom ideje nagy megpróbáltatásokkal járt. Háromszor-négyszer kértem meg Olivia kezét, és mindannyiszor visszautasítottak. Előadókörutam távoli területekre vitt, de mindig úgy szerveztem, hogy időnként megjelenhessek Elmírában, és újra kezdjem az ostromot. Egyszer Charley Langdonból kifacsartam egy hétre szóló meghívást. Nagyon kellemes hét volt, de véget ért. Nem tudtam semmiféle megoldást kieszelni, amivel a meghívást meghosszabbítsam. Semmi elképzelhető trükk nem látszott megfelelőnek. Még magamat sem tudtam becsapni velük, s ha valaki még saját magát sem tudja átejtetni, akkor nem sok esélye van, hogy másokat megtévesszen. Végül a segítség és a jó szerencse egész váratlan helyről jelentkezett. Valaha a régmúlt századokban gyakrabban fordult elő, de a mi időnkben rendkívül ritka, hogy a gondviselés lépjen közbe.

Már éppen indulni készültem New Yorkba. A soküléses bérkocsi ott állt a kapunál, rajta a csomagom. Barney, a kocsis, már a bakon ült és a gyeplőt fogta. Sötét volt: este nyolc vagy kilenc óra. Búcsút vettem a tornácon összegyűlt családtól; Charleyval együtt kimentünk, és beszálltunk a kocsiba. Elhelyezkedtünk a kocsis háta mögött az üres üléseken, a kocsis hátulján; ezeket az üléseket csak ideiglenesen tették számunkra a kocsiba, s nem voltak odaerősítve, de akkor ezt még - szerencsémre - nem sejtettük. Charley szivarozott. Barney a lovak közé csapott, és a kocsit hirtelen nekilódult. Charley és én azonnal átbukfenceztünk a kocsis peremén. Még ma is látom azt az ívet, amelyet az égő szivar rajzolt a sötétségbe. Az egész gyászos jelenetből csak ennyi látszott. Pontosan a fejem tetejére estem, egy pillanatig fejen álltam, majd eszméletlenül összecsuksultam. Elég jól sikerült az ájulás, ahhoz képest, hogy nem is gyakoroltam. Kockakövekből épült kanálisba estem, amelyet éppen javítottak, és a fejem négy kockakő találkozásánál egy mélyedésbe szorult. A mélyedést friss homok töltötte

ki félig, mint egy kellemes párna. A fejem nem is érintette a köveket; karcolás nélkül úsztam meg; még agyrázkódást sem kaptam. Kutya bajom sem volt.

Charley sokkal viharvertebb állapotban volt, de annyira aggódott értem, hogy jóformán észre sem vette. A család kisereglett, élükön Theodore Crane egy konyakospalackkal. Annyi konyakot döntött belém, hogy majd megfojtott, és jócskán megköhögtetett, de mégsem tértem eszméltre. Erre gondosan ügyeltem. Kellemes érzés volt, amint körülöleltek a szánakozó megjegyzések. Életem legboldogabb pillanatai közé tartozott. Semmi sem háborította jó hangulatomat, kivéve, hogy nem sérültem meg. Attól féltem, előbb-utóbb észreveszik, és ezzel megrövidül a látogatásom. Olyan nehéz voltam, hogy Barney, Mr. Langdon, Theodore és Charley csak egyesült erővel tudtak becipelni a házba, de sikerült: bejutottam. Azonnal felismertem a győzelmet: bent vagyok a házban. Meghatározatlan időre el kellett vállalniuk, legalábbis valamennyi időre, s ebben a gondviselés keze működött közre.

Karosszékbe ültettek a szalonban, és hívták a háziorvost. Szegény kisöreg, lelketlenség volt odacibálni, de hát kellett, és túlságosan öntudatlan voltam, hogy tiltakozzam. Mrs. Crane - a drága lélek, éppen három napja járt nálunk, szép, ősz, kedves és részvevő volt, mint mindig -, Mrs. Crane előhozott egy fiaszó folyékony tüzet, azzal a célzattal, hogy a zúzódásaimat kezelje vele. Persze előre tudtam: az én sebeim ellenállnak a kezelésnek, füttyülnek rá. A fejemre öntötte, kenegetett, simogatott, masszírozott, miközben a kegyetlen lé végigcsurgott a gerincemen. Pontosan követhettem az útját, mert körülbelül olyan érzés volt a hátamon, mint egy erdőtűz. Én azonban ennek is csak örültem. Amikor Mrs. Crane teljesen kimerült, Theodore, a férje, azt javasolta, hogy pihenjen egy kicsit, s addig Livy vegyen kezelésbe. Ez igen! Rögtön magamhoz illett volna ténem, ha egyéb meggondolások vissza nem tartanak. Mindenesetre Livy kezelése kedvéért - ha tovább folytatja - valószínűleg a mai napig eszméletlen lennék. Olyan kellemes, gyöngéd, elbűvölő volt a Livy módszere, hogy még a Perry Davis-féle gyilkos fájdalomcsillapító könyörtelen utódjának a tüzeit is enyhítette.

Ekkor megérkezett az öreg háziorvos, és szakszerűen nekilátott a vizsgálatnak: elkezdett zúzódásokat, daganatokat keresni, majd bejelentette, hogy ilyesmit nem talál. Azt mondta, ha lefekszem, reggelre rendben leszek. De nem így történt: reggelre sem jöttem rendbe. Nem is akartam meggyógyulni; eszemben sem volt. Mindenesetre azt mondtam, csak pihenésre van szükségem, és nem kell, hogy a doktor úr idefáradjon.

Sikerült három napot nyernem ezzel a kalanddal, és ez sokat segített. Udvarlásomat több lépéssel előrevitte. Egy újabb látogatással célhoz is jutottam: eljegyeztük egymást azzal a feltétellel, ha Livy szülei beleegyeznek.

Mr. Langdon egy magánkihallgatás alkalmával felhívta a figyelmemet valamire, amit én már korábban észrevettem: hogy majdnem teljesen ismeretlen vagyok. Azon a vidéken csak Charley ismer, és ő túlságosan fiatal ahhoz, hogy emberismeretére támaszkodhassanak. A kontinens túlsó feléről jöttem, csak az odaválósiaik tudnák hitelesen megrajzolni a jellememet, ha rendelkezem ilyennel. Egyszóval ajánlókat kellett szereznem. Megadtam a neveket, mire azt mondta, hogy most függesszük fel a tárgyalást, elmehetek, és várjak, amíg ír nekik, és azok válaszolnak.

A válaszok rövidesen befutottak. Újra hívatott, és megint összeültünk. Én hat kitűnő férfiú nevét adtam meg neki, köztük két lelkészét (mind San Franciscóban laktak), és ő magától írt egy bankpénztárosnak, aki valaha Elmirában vasárnapiiskola-felügyelőként működött; Mr. Langdon jól ismerte. Az eredmény nem volt valami biztató. Mindnyájan szinte vétkesen őszinték voltak. Nemcsak hogy elítélően nyilatkoztak rólam, de egész fölösleges és túlzott lelkesedéssel öntötték ki a szívüket. Az egyik lelkész (Stebbins) és a volt vasárnapiiskola-

felügyelő (bárcsak emlékeznek a nevére) hozzátette sötét bizonyítványához, hogy meggyőződése szerint delírium tremensben fogok kimúlni. Ismerjük ezeket a távjóslatokat. Minthogy határidőt nem szabnak, bizonytalan, meddig kell a jóslat beteljesedésére várni. Én mostanáig vártam, de a megvalósulásuk távolibbnak tűnik, mint valaha.

Mr. Langdon felolvasta a leveleket. Hosszú csönd telepedett közénk, komoly, szomorú csönd. Nem tudtam, mit mondjak. Mr. Langdon szemmel láthatóan ugyanígy volt vele. Végül felemelte nemes formájú fejét, rám szegezte nyílt, őszinte tekintetét, és megkérdezte:

- Miféle emberek ezek? Hát önnek nincs egy barátja sem?

- Úgy látszik, nincs - válaszoltam.

- Hát majd én leszek a barátja - jelentette ki. - Vegye el a lányomat. Jobban ismerem önt, mint ezek.

Ilyen drámaian és szerencsésen dőlt el a sorsom. Később Mr. Langdon hallotta, hogy szeretettel, csodálattal és lelkesedéssel emlegettem Joe Goodmant. Megkérdezte, hol lakik. Megmondtam neki, hogy a csendes-óceáni parton.

- De hiszen úgy beszél róla, mintha barátok lennének. Így van?

- Valóban: sosem volt nála jobb barátom.

- Hát akkor mi jutott eszébe? Miért nem tőle kért ajánlást?

- Mert éppen olyan lelkesen hazudott volna ellenkező előjellel. A többiek minden bűnnel felruháztak; Goodman a megtestesült erényként festett volna le. Ön természetesen elfogulatlan véleményt akart rólam hallani. Tudtam, hogy Goodmantól nem kapná meg. Azt hittem, a többiek elfogulatlanok lesznek: talán azok is voltak. Mindenesetre kevésbé hízelgő formában, mint vártam.

1869. február 4-én volt az eljegyzésünk. Sima aranykarika volt az eljegyzési gyűrű; a dátumot vésettem bele. Egy év múlva lehúztam Livy ujjáról, hogy esküvői gyűrűként szerepeljen. A korábbi dátum mellé vésettem az esküvőnkét: 1870. február 2-át. Soha többé, egyetlen pillanatra sem húzta le az ujjáról.

Olaszországban, amikor a halál újra visszavarázsolta édes arcára az eltűnt ifjúságot, olyan szépséges volt, mint kislányként és fiatalasszony korában. Le akarták húzni az ujjáról a gyűrűt, hogy eltegyék a gyerekeknek. Megakadályoztam ezt a szentségtörést. Azzal együtt temettük el.

Jegyességünk kezdetén érkezett meg a *Jámbor lelkek külföldön* korrektúrájának első részlete. Együtt korrigáltuk, és ő szerkesztette. Hűséges, bölcs és lelkiismeretes szerkesztőnek bizonyult attól a naptól kezdve egészen a halála előtti néhány hónapig; harminc-egynéhány éven át.

34

Első gyermekünk, Langdon Clemens, 1870. november 7-én született, és huszonkét hónapig élt. Én okoztam a gyermek halálát. Az anyja rám bízta, és nyitott kocsiban vittem hosszabb levegőzésre. Harapós, hűvös idő volt, bár jól beburkolták prémekbe, és ha óvatosabb ember kezébe van, semmi baj nem történt volna. Én azonban rövidesen elábrándoztam, és elfeledkeztem a gondomra bízott gyerekről. Lecsúszott róla a prém, és a lábacskái csupaszon

maradtak. Idővel a kocsis észrevette, és újra betakartuk, de már későn. A kicsi majdnem megfagyott. Hazasiettem vele; rettegtem hanyagságom következményeitől. Mindig szégyelltem azt a gyalázatos délelőttöt, és ha csak tehettem, megpróbáltam kiverni a fejemből. Kétlem, hogy akkoriban lett volna bátorságom a vallomáshoz. Nagyon valószínű, ez az első alkalom, hogy bevallom.

Susy 1872. március 12-én született. Gyermekkora nyarait Quarry Farmon töltötte, az Elmirától keletre fekvő dombokon; az év többi részét hartfordi otthonában. (1871 októberében költözünk Hartfordba, és hamarosan házat építettünk.) Olyan volt, mint a többi gyerek: vidám, derűs, játékos és mégis más: néha bezárkózott önmagába. A dolgok rejtett értelmét igyekezett megkeresni, amelyek az emberi létet titokzatossá és megindítóvá teszik, s amelyek eddig még mindig tanácstalanul, megcsúfolva verték vissza a kíváncsi kutatót. Hétéves volt csupán, s mégis nyomasztóan, zavaróan hatott rá az emberiség röpke földi vándorútjának minden szabályosan ismétlődő eseménye. Ugyanezek a kérdések érettebb elméket is megoldhatatlan, nyomasztó rejtélyek elé állítanak az idők kezdete óta. Embermilliók születnek; verejtékes munkával keresik meg kenyereiket; csatáznak, veszekednek, marakodnak; csekély előnyökért áskálódnak egymás ellen. Az öregség eléri őket: gyengülnek; szégyen és megaláztatás töri össze büszkeségüket és hiúságukat. Elvesztik szeretteiket; az életöröm helyébe fájó bánat lép. A kín, a gond, a nyomorúság évről évre fokozódik. Végül kihál belőlük az ambíció, a büszkeség, a hiúság, s csak arra vágnak, hogy megpihenhessenek. Ennek is eljön az ideje - ez a földi élet egyetlen zavartalan ajándéka -, s elmúlnak erről a világról, ahol nem értek el semmit, csak hibát halmoztak ostoba kudarcra, ahol nem hagyták maguk mögött létezésük nyomát. A világ siratja őket egy napig, és aztán örök feledésbe merülnek. Új milliók foglalják el a helyüket, lemásolják minden tettüket, ugyanazon a haszontalan úton botladoznak végig, és éppennyúgy tűnnek el - csak azért, hogy újabb és újabb ezermillióknak adjanak helyet a kietlen ösvényen, ugyanabban a sivatagban, s csak annyit érjenek el, mint az első millió és az őket követő ezermilliók - semmit!

- Mama, mire való ez az egész? - kérdezte Susy. Előzőleg akadozva felsorolta a fenti részleteket, miután hosszan töprengett rajtuk a gyerekszoba magányában.

Egy év múlva másik borongós ingoványon át tapogatózott egyedül, de ezúttal megtalálta a pontot, ahol a lábát megvetheti. Az anyja egy héten át nem tudott bemenni a gyerekszobába az esti imádság idején. Meg is említette - nagyon fájlalta -, és azt mondta, hogy aznap este bemegy; reméli, minden este meg tudja hallgatni Susy imádságát, éppúgy, mint azelőtt. Észrevette, hogy Susy válaszolni szeretne, csak nem nagyon tudja megfogalmazni a mondani-valóját. Livy megkérdezte, mi a baj. Susy elmondta, hogy Miss Foote (a nevelőnő) az indiánokról mesélt neki, az indiánok vallásáról, és ebből kiderült, hogy több istenük van, nemcsak egy. Susy ettől gondolkodóba esett. A gondolkodás eredményeképpen abbahagyta az imádkozást. Ezt a kijelentést meg is magyarázta, illetve módosította azzal, hogy most „nem úgy” imádkozik, mint azelőtt.

- Mondd el nekem, kicsikém - kérte az anyja.

- Tudod, mama, az indiánok azt hitték, nekik van igazuk, mi pedig tudjuk, hogy nem. De az is kiderülhet idővel, hogy mi tévedünk. Most azért imádkozom, hogy legyen egy Isten és mennyország - vagy valami, ami még jobb.

Ezt a megható imát szó szerint leírtam akkoriban egy jegyzetfüzetbe, amelyben a gyermekek mondásait gyűjtöttük. A fejem fölött elszállt évek folyamán egyre növekvő tisztelettel gondoltam rá. Ösztönös bája és egyszerűsége gyermeki, de bölcsessége és pátosza kortalan; megvan, mióta századok jönnek-mennek, és az emberi faj sóvárog, reménykedik, fél és kételkedik.

Susy tizenhárom éves korában vékony kislány volt, hosszú, bronzos árnyalatú hajfonatokkal, a házi méhkasnak talán legszorgosabb kis méhecskéje. Sokféle leckével, testgyakorlással, szórással töltötte az idejét, de mindezek tetejébe titokban, saját elhatározásából és szeretetből még azzal is szaporította foglalatosságait, hogy naplót írt rólam. Éjszakánként a hálószobájában írogatta, és a feljegyzéseit elrejtette. Édesanyja rövidesen észrevette, elemelte, és megmutatta nekem, azután bevallotta Susynak, és megmondta neki, mennyire tetszett nekem, és milyen büszke voltam rá. Örömmel gondolok vissza erre az időre. Kaptam már bókokat életem folyamán, de egyik sem hatott meg úgy, mint a Susyé; szememben egyik sem közelítette meg, s ezt a helyét azóta is megtartotta. Semmiféle bók, dicséret vagy tiszteletadás nem volt olyan becses nekem, mint ez, s ma is ugyanezt érzem. Amint most elolvastam, ennyi év után, még mindig királyi dicséretnek tartom, s éppolyan jólesőn lep meg, mint akkor; ehhez járul még az a megindító tudat, hogy a lelkes és sietős kéz, amely körmölte, soha többé nem érinti az én kezemet. Az alázatosak és reménytelenek érezhetnek így, amikor meglátnak az okmányt, amellyel nemesi rangra emelik őket.

Teljesen nyilvánvaló, hogy reggelinél és ebédnél gyakran ülhettem modellt azokban a régi napokban. Sőt, tisztán emlékszem ilyesmire, és most jut eszembe, Susy ezt észre is vette. Egyszer például reggeli közben könnyedén valami nagyon szellemeset mondtam, és Susy később megjegyezte az anyjának: a papa ezt az életrajza számára mondta.

Képtelenség lenne egy sort vagy akár csak egy szót is változtatni Susy szövegén; majd időnként beiktatok egy-egy bekezdést - abban az őszinte, szívből jövő, egyszerű formában, ahogy a gyermek kedves szíve diktálta. Ebből a forrásból sajátos bájú-bűvösségű szavak eredtek, amelyek itt-ott áthághatják az irodalom elfogadott törvényeit, ha úgy tetszik, de mégis irodalomnak hatnak, és megérdemlik, hogy helyet adjak nekik.

A helyesírás gyakran kétségbeejtő, de ez a Susy helyesírása, tehát így marad. Szeretem, és nem tudom megszejteleníteni: számomra így színarany. Ötvözhetném javítással, de nem tenném finomabbá, csak rontanék rajta. Megfosztaná a szabadságától és hajlékonyságától, merevvé és formálissá tenné. Még akkor sem botránkoztat meg, amikor egészen hajmeresztő. Ez a Susy helyesírása, és igazán nagyon igyekezett - szerintem jobb nem is lehetne.

Könnyen tanult nyelveket, történelmet, zenét; mindent könnyen tanult, gyorsan és tökéletesen, kivéve a helyesírást. Később azt is megtanulta. De nem túlságosan zavart volna, ha kudarcot vall vele. Nekem mindig kifogástalan volt a helyesírásom, de nem tiszteltem különösebben ezt a teljesítményemet. Hatvan évvel ezelőtt, diákkoromban két díjat nyerhettünk az iskolában: az egyiket kitűnő helyesírásra adták, a másikat jó magaviseletre. Vékony, sima ezüstérmék voltak a díjak, körülbelül dollárnagyságúak. Az egyikre dőlt betűvel azt vészték: „Helyesírás”, a másikra „Jó magaviselet”. A nyertesek egy madzagon a nyakukban hordták a díjat, és az egész iskola irigyelte őket. Akármelyik tanuló odaadta volna a fél lábát, hogy egy hétig a nyakában hordhassa a medáliát, de soha egyiknek sem sikerült, John RoBardson és rajtam kívül. John RoBards rendíthetetlenül, elpusztíthatatlanul jó volt. Mondhatnánk, ördögien, pokolian, nyomasztóan jó. Legalábbis mind így éreztük. Ezért mindig az ő nyakában lógott a magaviseleti érem; a másikat pedig mindig én viseltem. Na az, hogy mindig, talán kissé túlzás. Többször elvesztettük a díjakat, mert már olyan egyhangúvá váltak. Változatosságra vágytunk, és ezért néha cseréltünk. John RoBards nagyon élvezte, hogy azt hihetik, kitűnő a helyesírása - pedig pocsék volt. Számomra is nagy elégtétel volt, hogy a változatosság kedvéért jó magaviseletűnek hihetnek. Ezek a cserék nem tarthattak soká. Valamelyik iskolatársunk előbb-utóbb észrevette, mi történt, és nem is lett volna emberi, ha nem jelenti késedelem nélkül az áruslást. A tanító természetesen azonnal elkobozta az érmeket, de péntek estig mindig visszaszereztük. Ha hétfőn veszítettük el az érmeket, John angyali jósága péntek délután tetőzött, amikor a

tanító összegezte a heti adatokat. A péntek délután mindig helyesírási versennyel zárult. Kegyvesztett lévén, természetesen a csoportom végén kezdtem, de mindkét csoportot lehangosítottam, és mire a csata véget ért, én álltam ott egyedül, a medáliával a nyakamban. Egyetlenegyszer tévesztettem el egy szót, éppen a verseny végén, és így másnak jutott a medália. A „február” szóból kihagytam az első r-et, de ezt is csak azért, hogy kedvébe járjak a szívem hölgyének. Szenvedélyem akkoriban olyan heves volt, hogy akár az egész ábécét kihagytam volna, ha benne van abban a szóban.

Mint mondtam, sosem becsültem sokra a helyesírási tehetséget; ma is ez a véleményem. Mielőtt a mesterkéltségi szótárak divatba jöttek volna, az emberek öntudatlanul leleplezték jellemük árnyalatait, és helyesírási hibáikkal árnyaltabbá, kifejezőbbé tették, amit írtak. Lehet, hogy a helyesírási szótárak nem is olyan áldásosak?

Susy 1885-ben kezdte el az életrajzomat, ötvenéves koromban; ő még tizennégy éves sem volt. Így szólt:

„A mi családunk boldog család. Papa, mama, Jean, Clara és én vagyunk a tagjai. Én papáról írok, és nem lesz gondom, hogy mit írjak róla, mert nagyon *érdekes* jellem.

Papa külsejét sokszor leírták, de mindig pontatlanul. Szép ősz haja van, nem túl sűrű vagy hosszú: éppen rendes. Római orra van, és ez sokat javít az arcvonásain, kedves kék szeme és kis bajusza. Nagyon szép formájú feje van, különösen profilból. És jó a formája is - egyszóval rendkívül jó megjelenésű ember. Minden vonása tökéletes, kivéve, hogy a fogai nem valami szépek. Szép az arcszíne, és nincs szakáll. Nagyon jó ember, és nagyon vicces. *Tud* ingerült lenni, de ez nálunk a családban van. Ő a legkedvesebb ember, akivel valaha találkoztam, nem is hiszem, hogy találnék még egy ilyet, és milyen szórakozott! Csodálatos történeteket szokott mesélni. Clara meg én a széke két karfáján ülünk, és úgy hallgattuk, amikor mesélt nekünk a falakon levő képekről.”

Pontosan emlékszem azokra a mesélős napokra. Nehezen kielégíthető, szórszálhasogató hallgatóság volt az a két kicsi lány.

„Papa legkedvesebb szórakozása a biliárd, és amikor fáradt, és ki akar kapcsolódni, egész éjjel fönnmarad, és biliárdozik, majdnem megállás nélkül, ezzel pihenteti a fejét. Sokat dohányzik, szinte állandóan. Teljesen írói agya van, néha a legegyszerűbb dolgokat sem érti meg. A betörőjelző vészcsengőnk gyakran elromlik, és papának teljesen ki kellett kapcsolni a mahagóni szobát a rendszerből, mert a csengő még akkor is mindig megszólalt, ha a szoba ablakát becsukták. Végre úgy gondolta, hogy most már talán rendben van a riasztócsengő, és elhátározta, hogy kipróbálja. Így aztán bekapcsolta a csengőt, lement, és kinyitotta az ablakot. Persze hogy megszólalt a csengő, annak ilyenkor kell szólni, ha jó. Papa kétségbeesetten ment föl mamához, és azt mondta: - Livy, semmit sem lehet kezdeni a mahagóni szobával. Éppen most nyitottam ki az ablakot, hogy kipróbáljam.

- De édes fiam - válaszolta a mama -, ha kinyitod az ablakot, természetes, hogy megszólal a vészcsengő.

- De hiszen éppen azért nyitottam ki, lementem, hogy halljam, csöng-e!

Mama igyekezett megmagyarázni, hogy ha azt akarja megtudni, szól-e a csengő akkor is, ha be van csukva az ablak, akkor *nem* szabad kinyitnia az ablakot. De hiába, papa nem volt képes megérteni, és egész ingerült lett, hogy mama ilyen hihetetlen dolgot akar bebeszélni neki.”

Ilyen az őszinte, becsületes életrajzíró: nem kendőzi el az igazságot. Ma is minden bonyolult dologtól zavarba jövök; tompa az agyam hozzá. Susy már akkor jól megfigyelte. A bonyolultságuk zavar, ingerel, és ez méreggő fokozódik bennem. A leghétköznapibb és legegyszerű-

rúbb szerződések olvasásában sem jutok messzire - „az első számú fél” és „a második részben szereplő felek” és „a harmadik részben említett felek” -, s máris robbanok a méregtől.

A Susy által említett betörő jelző csengő vidám, gondtalan, önálló életet élt; elvek nem zavarták. Valahol a házban mindig elromlott, és erre tág tere nyílt, mert a ház összes ablakai és ajtói a pincétől a padlásig mind be voltak kapcsolva a riasztórendszerbe. Viszont nem túlságosan zavartattuk magunkat, amikor éppen elromlott. Rövidesen kitaláltuk, hogy csak bolondozik, és csupán szórakoztatásunkra hallatja vérfagyasztó riasztó-csöngését. Akkor kikapcsoltuk, és hívtuk a New York-i szerelőt, mert Hartfordban akkoriban még nem ismerték az ilyen szerkezeteket. Amikor elkészült a javítással, újra bekapcsoltuk a berendezést, és beléje vetettük bizalmunkat. Egyetlen alkalommal működött hivatásának megfelelően, egyébként költséges pályafutása teljesen fölösleges és haszontalan volt. De akkor teljesítette a kötelességét, elszántan, csodálatra méltón. Egy sötét, komor márciusi éjjel két órakor megszólalt; azonnal fölkeltem, mert tudtam, hogy ezúttal nem bolondozik. A fürdőszobaajtó az ágyam mellett volt. Beléptem, meggyújtottam a gázvilágítást, a jelzőtáblára néztem, és elzártam a csengőt - mármint a jelzett ajtó csengőberendezését -, és ezzel megszűnt a fültépő zaj. Ezután visszavonultam az ágyamba. Mrs. Clemens elkezdte a csatát:

- Mi volt az?

- A pinceajtó.

- Gondolod, hogy betörő?

- Hát persze. Miért, azt hitted, a vasárnapi iskola felügyelője? - kérdeztem.

- Nem. Mit gondolsz, mit akar?

- Gondolom, az ékszereket, de nem ismeri a házat, és azt hiszi, a pincében tartjuk. Nem szeretnék csalódást okozni egy ismeretlen betörőnek, aki semmit sem vétett ellenem, de ha lett volna annyi józan ész benne, hogy érdeklődik, megmondhattam volna neki, hogy csak szenet és zöldséget tartunk ott. Persze lehet, hogy *ismeri* a házat, és tulajdonképpen szenet és zöldséget akar. Azt hiszem, valóban zöldségre van szüksége.

- Mi lenne, ha lemennél és megnéznéd?

- Inkább nem. Nem hiszem, hogy segíthetnék. Válogassa ki egyedül: én nem tudom, mi hol van.

Mire Livy: - De hátha feljön a földszintre!

- Nem számít. Abban a pillanatban megtudjuk, mikor kinyit egy ajtót a földszinten, mert bekapcsolja a csengőt.

Ekkor újra felhangzott a vészcsengő.

- Na látod - mondtam. - Megérkezett. Mondtam, hogy így lesz. Ismerem a betörőket: szisztematikusan dolgoznak.

Bementem a fürdőszobába és megnéztem, igazam van-e. Nem tévedtem. Kikapcsoltam az ebédlőt, és visszafeküdtem.

A feleségem megszólalt.

- Mit gondolsz, most mit akar?

- Talán már minden zöldségfélét összeszedett, amire szüksége van, és most a szalvétagyűrűket meg egyéb apróságokat szedi össze a feleségének és a gyerekeknek. Mind családos emberek ezek a betörők, és mindig gondoskodnak az övéikről. Maguknak elviszik a megélhetésre

valót, a családnak pedig apróságokat, emléktárgyakat. Amikor a kis ajándékokat kiválasztják, rólunk sem feledkeznek meg: azt akarják, hogy mindig emlékezzenek ránk, mi pedig örájuk. Sosem kapjuk vissza tőlük: a figyelmesség emléke csak szívünk mélyén marad meg tartósan.

- Nem mégy le, hogy megnézd, mit akar?

- Nem - válaszoltam. - Most sem érdekel jobban, mint az előbb. Tapasztalt emberek ezek a betörők: tudják, mit akarnak. Semmi segítséget nem jelentenek számára. Valószínűleg kerámia, dísz tárgyak meg efféle apróságok kellene neki. Ha ismeri a házat, tudja, hogy a földszinten legfeljebb ilyesmit találhat.

Amikor Livy megszólalt, a hangjában bizonyos érdeklődés volt észlelhető.

- Mi lesz, ha feljön?

- Nem lesz baj. A berendezés jelezni fogja.

- És akkor mit csinálunk?

- Kimászunk az ablakon.

Kissé békétlenül érdeklődött:

- Akkor mire való a riasztócsengő?

- De édesem, láthattad, máris milyen hasznos volt, és elmagyaráztam neked, hogy továbbra is hasznos lesz, ha feljön az emeletre.

Ezzel az ügy befejeződött. A csengő többé nem szólalt meg.

- Azt hiszem, csalódott a jóember - jegyeztem meg röviden. - Elment a zöldséggel és a csecsebecsékkal, de érzésem szerint nagyon elégedetlen.

Elaludtunk, és reggel háromnegyed nyolckor lerohantam, hogy elérjem a 8.29-es vonatot New Yorkba. Az egész földszinten égett a gázvilágítás. Az új kabátom és az ócska esernyőm eltűnt, valamint a vadonatúj finom cipőm is. A tornácra nyíló nagy hátsó ablak tárva-nyitva állt. Kiléptem rajta, és nyomon követtem a betörőt, le a dombon, a fák között. Nem volt nehéz, mert az útját ezüsttutánzatú szalvétagyűrűk jelezték meg az esernyőm, valamint egyéb tárgyak, amelyek nem nyerték meg a tetszését. Diadalmasan visszafordultam, és bebizonyítottam a feleségemnek, hogy a betörő valóban csalódottan távozott. Kezdetől fogva gyanítottam, hogy ez lesz a vége, abból is, hogy nem jött fel az emeletre, nem akart emberek közelébe kerülni.

„Papának sajtóságos járása van, nekünk tetszik, éppen illik hozzá, de az embereknek általában nem tetszik. Mindig föl-alá járkal a szobában, amikor gondolkodik, és étkezéskor minden fogás között is!”

Egyszer egy távoli rokonhölgy jött hozzánk látogatóba. Egy hétig akart maradni, de minden erőfeszítésünk, hogy jól érezze magát, csődöt mondott. Másnap reggel fölszedte a horgonyt, és elvitorlázott. Sokat találgattuk, miért tette, de nem tudtuk megoldani a rejtélyt. Később megtudtuk, mi volt a baj: az, hogy én föl-alá trappoltam étkezés közben. Ebből arra a következtetésre jutott, hogy nem tudom elviselni a társaságát.

A „fiam” kifejezés, mint az olvasó nyilván rájött, a feleségem beceneve volt számomra. Kissé gúnyosan, de sok szeretettel használta. Bizonyos szellemi és egyéb tulajdonságaim ugyanis nálam sokkal fiatalabb emberekhez sokkal jobban illettek volna.

„Papa nagyon szereti az állatokat, különösen a macskákat, volt nekünk egyszer egy édes kis szürke-cirmos cicánk és »Lustá«-nak nevezte el (papa szereti a szürke holmikát, mert az illik a hajához és a szeméhez), és mindig a vállán hordozta, igazán szép látvány volt! A szürke macska, amint édesen szunyókált a papa szürke kabátja és ősz haja mellett. Igazán nagyon vicces neveket adott a különböző macskáknak, tudniillik, Kóbor Cica, Abner, Bohóc, Fräulein, Lusta, Bufalo Bill, Hízogó Sally, Cleveland, Savanyú Saláta, Dögvész és Éhhalál volt a nevük.”

Amikor a gyerekek még kicsik voltak, egy fekete, Sátán nevű anyamacskánk megkölykezett, és a kis fekete cicát Bűnnek neveztük el. A gyerekek nem tudták megkülönböztetni a nemeket. A kis Clara fekete szeme felháborodástól szikrázott, amikor egyik nap bejött a házba, és így szólt:

- Papa, büntesd meg Sátánt. Ott van a pajtánál, nem akar bejönni az a csúnya fiú, és a kiscicája meg csak nyivákol a lépcső tövében.

„Papa nagyon erős kifejezéseket használ, de nekem az az érzésem, hogy már nem annyira erőseket, mint mielőtt mamát feleségül vette. Papa egyik hölgyismerőse gyakran félbeszakítja, amit az ember mond, és papa azt mondta mamának, hogy legszívesebben azt mondaná a hölgy férjének: »Örülök, hogy a felesége nem volt ott, amikor a Jóisten azt mondta: Legyen világosság.«”

Mint már említettem, Susy őszinte életrajzíró. Nem titkolja az ember hibáit, hanem éppúgy bemutatja, mint az erényeit. Természetesen valóban elhangzott a fenti megjegyzésem. Még ma is meggyőződésem, hogy ha az említett hölgy jelen lett volna, amikor a Teremtő így szólt: „Legyen világosság”, félbeszakította volna, és sosem világosodott volna ki a világmindenség.

„Papa a minap így szólt: »Pártoktól független ember vagyok, és a független ember tiszta a csontja velejéig.« (Papa tudja, hogy írom az életrajzát, és ezt azért mondta.) Egyáltalán nem szeret templomba járni, és sosem tudtam, miért, de éppen a napokban mondta, hogy nem tudja elviselni, ha más beszél, és nem ő, de ha ő beszél, azt órákig is érdeklődve tudja hallgatni, és nem fárad bele, persze csak tréfából mondta, de nem kétlem, hogy igazságon alapszik.”

A gyerekek mindig segítettek az anyjuknak a kézirataim szerkesztésében. Livy kint ült a tornácon a farmon, és felolvasott, kezében ceruzával, és közben a gyerekek éber, gyanakvó szemmel figyelték, mert alapos gyanújuk szerint valahányszor egy különösen kedvükre való részhez ért, azonnal kihúzta. Gyanújuk megalapozott volt. A nekik tetsző részek mindig tartalmaztak kissé fűszeresebb elemeket, amelyek némi módosításra, gyomlálásra szorultak, és ezt az édesanyjuk okvetlenül elvégezte. Saját szórakozásomra és a gyerekek tiltakozását élvezve gyakran visszaéltem szerkesztőm ártatlan bizalmával. Kiszámítottan és ügyesen megtűzdeltem az írásaimat kihívó jellegű megjegyzésekkel, csak azért, hogy a gyerekek egy pillanattal élvezzék, mielőtt a könyörtelen ceruza elvégzi elkerülhetetlen munkáját. Sokszor magam is könyörületért esedeztem a gyerekekkel együtt, vitatkoztam, mintha komolyan tenném. Sikerült becsapnom őket is és az édesanyjukat is. Nem volt valami tisztességes küzdelem: hárman egy ellen, de nagyon élveztük, és nem tudtam ellenállni a kísértésnek. Időnként mi győztünk, és nagy volt az örömezés. Ilyenkor titokban magam húztam ki azt a részt: a célját elérte. Hármunkat jól elszóraztatott, és azzal, hogy a könyvből kihagytam, csak az a sors érte el, amelyet eredetileg is szántam neki.

A világ sokat veszít az illem követelményei miatt - nyer is vele, de azért sokat veszít. Ezt bizonyítja a következő történet. Egyszer Bostonba indultam a lelkészünkkel s egyben régi barátommal. Este kilenckor már tizenkét órája úton voltunk, majdnem harminc mérföldet tettünk meg; félholt voltam a fáradtságtól és a hidegtől. Keservesen sántikáltam, a bőr lejött a sarkamról, és az izmaid minden lépésnél görcsbe húzódtak. A tiszteletes úr üdébb volt, mint valaha; olyan könnyed és vidám, hogy azt már alig lehetett elviselni. Időnként kis tanyák kerültek utunkba, de a lakóik azonnal lemenekültek a pincébe, amikor bekopogtattunk, mert akkoriban az utakon gyilkos kedvű csavargók kóboroltak.

Este tízig újabb fél mérföldön sikerült átvonszolnom magamat, és ezzel, kimondhatatlan megkönnyebbülésre, egy falucskához értünk el; mondjuk, hogy Duffieldnek hívták - egyre megy. Hamarosan beléptünk a fogadó ivójába, s én azonnal lerogytam egy székbe a nagy, tüzes kályha mögött, mélységes elégedettséggel. Minden porcikám élvezte; csak arra vágytam, hogy békében hagyjanak. A tiszteletes azonban nem kívánt leülni; szinte túlsordult a fölös energiától, és az állkapcsa sem fáradt el, pedig tizenkét órán át jártatta, még mocorgott és kérdezősködött.

A szoba körülbelül négyszer öt méteres, meghitt kis helyiség volt, egyik végén nyers deszkapulttal, amögött festetlen fenyődeszkából készült polcok helyezkedtek el; vagy egy tucat itallal és legyekkel teli palack állt rajtuk elszórtan. Szőnyegnek, dísznek nyoma sem volt, kivéve egy könyomatot a falon. „Lóverseny jégesőben” lehetett volna a címe, de a jégesőről később kiderült, hogy csak légypiszok. Összesen két vendég tartózkodott benn: 1. a falu öreg csavargója a kályha túlsó feléhez tapadva; időnként ráköpködött a tüzesen izzó részeire, és 2. egy életerős fiatalember, aki a fenyőfa válaszfalnak támaszkodott a székével. Leszegett állal ült, fején mosómedveprém sapkával: az állat farka a férfi bal füle mögött lógott. A lábát egy székre rakta, nadrágja fel volt túrva a csizma száráig. Időnként ő is megcélozta a két méterre levő kályhát: el is találta, anélkül, hogy a testtartásán változtatott volna.

Egyikük sem mozdult, mióta beléptünk, és egy hangot se hallattak, azon kívül, hogy fogadták a köszönésünket, azt is csak egy jóindulatú felmordulással. A tiszteletes ide-oda ténfergett, és időnként megjegyzéseket intézett hozzám, de boldog félálomban nem is válaszoltam; végül kénytelen volt más társaság után nézni. Kitűnő megfigyelő volt. Észrevett bizonyos jeleket és szagokat; ezek alapján úgy vélte, hogy bár mindkét vendég süketnémának látszik, a fal menti férfiban talán lehetne valami érdeklődést kelteni, ha a lovak irányából közelíti meg. A tiszteletes lovásznak nézte, s mint később kiderült, nem is tévedett. Megszólította:

- Ugye, lovász, szép lovakat nevelnek erre felé?

A fiatalember azonnal felegyenesedett; megnyerő arca élénk öröme derült. Székét egyenesre állította, lábát letette a földre, a mosómedvefarkot hátravetette a füle mögé. Széles tenyerét combjára fektette, felmosolygott a magas tiszteletesre, és kiöntötte a lelkét:

- De még *mennyire!* - Az nem is *kifejezés!* - És még éppencsak *elkezdttük!*

Nyilvánvalóan derék fickó volt, ártatlan és jó szándékú; de ebbe a fenti három rövid megjegyzésbe sikerült legalább három rőfnyi válogatott, elképesztő trágárságot belesűrítene. S még nem is fejezte be a mondókáját, ezt csak bevezetőnek szánta. Ezután rögtön egy ötperces szónoklatot tartott, tele lelkes adatokkal a lovakról; folyékonyán, könnyedén ömlött belőle, mint egy feneketlen kráterből. S a legártatlanabb gyanútlanossággal elejétől végig meghintette tüzes, elképesztő trágárságokkal! Ez volt az anyanyelve; nem is sejtette, hogy illetlenséget követ el.

A szónoklatot beszédes csend fogadta. A tiszteletes egészen elkábult, most az egyszer a szava is elakadt. Micsoda váratlan, remek fejlemény! Előbbi jó közérzetem elhalványult ahhoz az örömhöz képest, amely most eltöltött. Nem is éreztem a sarkamon a nyers húst; akár tetőtől talpig megnyúzhattak volna. Nem mertem nyíltan nevetni; nem illett volna. Meg se moccan-
tam, csak ültem némán, és halódtam a gyönyörűségtől. A tiszteletes kérésként nézett rám, mintha azt mondta volna:

„Ne hagyd el barátodat a végső bajban, húzz ki ebből a slamasztikából.”

De erre sem tettem semmit, egész elgyengültem, nem is tudtam volna segíteni rajta. Ekkor a lovasz újra nekibuzdult. Kifejező trágárságok és hihetetlenül mocskos kifejezések ömlöttek minden pórusából; s mindezt oly természetesen, kedvesen és ártatlanul tette, hogy hízelgés-
szamba ment volna, ha bűnösnek nevezzük.

Kétségbeesésében a tiszteletes másról kezdett kérdezősködni, valami ártalmatlan, köznapi dologról, amely nem olyan izgalmas, mint a lótenyésztés: a Bostonba vezető utakról és a távolságról. Reménykedett, hogy ez az érdektelen tárgy nem adhat alkalmat ocsmány szavakra. Tévedett: a lovasz belemerült a témába, és jégesőként, ágyúgolyóként záporoztak-
dörögtek a kifejezései, csak úgy csapkodott velük, ugyanazzal a gazdag szókészlettel, amellyel a lovagról is beszélt.

A tiszteletes újra harcba szállt; lerángatta a lovászt az utakról, és a termésre irányította. Újabb kudarc. A fiú eddigi friss lelkesedésével vetette bele magát, és tájnyelve éppoly üde zamattal hasított bele az éjszakába, mint a kezdet kezdetén.

A tiszteletes szánni való elkeseredésében megfutamodott, és az öreg csavargóhoz menekült a kályha mellé. Egy számomra nem sokat ígérő, ártalmatlan, szelíd megjegyzést tett gyászos, lesántult állapotomra, de ezzel aztán újabb pokolgépet indított el. A csavargó - jószívű, kedves lélek - jó szándékú trágárságok és szitkok vulkánkitörését rendezte, miközben a „petlórium”-
bedörzsölés jótékony hatását bizonygatta. Tanúnak hívta a lovászt, hogy milyen csodatevő gyógyszere a petlórium a zúzódásoknak és sérüléseknek. A lovasz lelkes válasza fejünkre zúdult, s a tiszteletes öt percre megnémult, míg elborította a két kloáka ijesztően szennyes leve.

Végre mentőötlete támadt. A pulthoz ment, elővett a zsebéből egy levelet, átfutotta, visszatette a borítékba, és a pulton hagyta. Egy darabig céltalanul firkálgatott rá a ceruzájával, majd odébb sétált, azzal az alattomos látszattal, mintha otffelejtette volna. Halvány öröm virult ki megkövesedett tekintetében, amikor látta, hogy az áldozat ráharap. A lovasz a pulthoz lépett, fölvette a borítékot, és megnézte. Kis szünet, majd a fiú örvendezve adott hangot meglepe-
tésének.

- Micsoda! Maga pap? (Gazdag, folyamatos trágárságok és ocsmányságok zuhataga.) Hát miért nem mondta? Nem is tudtam, hogy maga *valaki!*

Gyöngéd figyelmességgel elrohant, kirángatta az ágyból a szakácsot, szobalányt. Két percen belül lázas tevékenység folyt az érdekünkben. Majd a ragyogó, boldog szónok díszhelyre ültette a tiszteletest, és mindent elmondott neki a duffieldi egyházközség helyzetéről. A mesteri, folyékony, kedves, jó szándékú elbeszélés legalább tizenöt percig tartott, és elejétől végig disznóságok lángja világította meg, amelyek az obszcenitások ködös-vörös poklából villogtak elé, csak azért, hogy pillanatonként mázsás mennybolthasogató szitkok robbanjanak közénk! Mekkora művész volt! Korábbi erőfeszítése jánosbogár-csillogásként hatott ehhez a végső hatalmas tűzijátékhoz képest!

Amikor lefeküdtünk kétágyas szobánkban, a tiszteletes méla elégtétellel jegyezte meg:

- Ami ezt az ügyet illeti, Mark, csak egy vigaszom van - már amennyire ez vigasz: legalább nem írhatod meg!

36

Anyámnak Keokukban vettem házat. Havonta rendszeres támogatást küldtem neki és Orionnak szintén. Mind együtt laktak abban a házban. Orion jól fizetett munkát vállalhatott volna a *Gate City* napilap szedőtermében, de a felesége, a jobb napokat látott kormányzóné, nem engedhette, hogy így lealacsonyodjon. Az jobban megfelelt neki, hogy kegyelemkenyéren éljenek.

Végül Keletre jöttek, és Orion korrektor lett a New York-i *Evening Post*-nál heti tíz dollárért. Egyetlen kis szobát béreltek, abban főztek, és Orion fizetéséből éltek. Idővel Orion Hartfordba jött, és azt akarta, hogy szerezzen neki riporter állást egy helyi lapnál. Most újra alkalmam kínálkozott, hogy kipróbáljam a találmányomat: nem is hagytam ki. Rávettem Oriont, menjen el a hartfordi *Evening Post*-hoz, minden ajánlás nélkül, és vállalja a súrolást-söprögetést meg a többi hasonló munkát ingyen, azzal a szesszel, hogy neki nem kell pénz, csak munkára vágyik, majd eleped a munkáért. Hat hét múlva a szerkesztőségi gárdához tartozott, heti húsz dollárral, és kiérdemelte a fizetését. Rövidesen más laptól is kapott ajánlatot jobb fizetéssel, de rábeszéltem, hogy menjen el a főnökeihez az *Evening Post*-nál, és mondja meg nekik. Felemelték a fizetését, és megtartották. Soha ilyen kellemes, pelyhes ágyban nem nyugodott. Nagyon kényelmes hely volt: tiszta szinekúra. De sajnos bekövetkezett a balszerencse; nem is lehetett másképp.

A vermonti Rutlandban jómódú politikusok részvénytársasága új republikánus lapot akart alapítani, és meghívták Oriont főszerkesztőnek évi háromezer dollár fizetéssel. Mohón kapott utána, a felesége éppúgy, ha nem még mohóbban. Hiába könyörögtem és érveltem, nem hallgattak rám. Így próbálkoztam:

- Harmatgyenge vagy, Orion, és a rutlandiak hamarosan észre fogják venni. Könnyen rájönnek, hogy nincs gerinced, és úgy kezelhetnek, mint egy rabszolgát. Legföljebb fél évig tarthatod magad, tovább nem. S akkor majd nem úgy adnak túl rajtad, ahogyan úriembereken szokás - úgy vágnak majd ki, mint egy betolakodott csavargót.

Pontosan ez következett be. Ekkor Orion és felesége újra a sokat szenvedett, ártatlan Keokukot szerencsétlenné jelenlétével. Orion leveléből megtudtam, hogy nem kíván jogi gyakorlatot folytatni; szerinte az egészsége érdekében szabad levegőre, mezei elfoglaltságra van szüksége. Apósának van egy kis földje a folyó mentén, Keokuk közelében, egy kis lakóházzal. Úgy gondolja, megveszi tőle ezt az ingatlant, csirkenevelésre rendezkedik be, és ellátja Keokukot csirkével, tojással, esetleg vajjal - bár előttem nem volt egészen világos, hogy egy csirkefarmon hogyan lehet vajot termelni.

Orion közölte, hogy a farmot háromezer dollár készpénzért megkaphatná; elküldtem neki a pénzt. Elkezdte a csirkenevelést, és havonta részletes beszámolót küldött. Ezekből kiderült, hogy Keokukban egy dollár huszonöt centet lehet kapni a csirke párjáért, de az is, hogy egy pár csirke felnevelése egy dollár hatvan centjébe került. Ez szemmel láthatólag nem zavarta Oriont, így hát én is napirendre tértem fölötte. Közben rendszeresen száz dollárt kért tőlem kölcsön, minden hónapban újra és újra. Orion szigorú, következetes üzleti elveket vallott; valóban, mindig büszkén vallotta magát kitűnő üzletembernek. Minden hónap elején, alighogy megkapta a száz dollár kölcsönt, nyugtát küldött nekem az összegről, és mindig mellékelte

hozzá - a kapott pénzből - *három havi kamatot*, a száz dollárok évi hat százalékos kamatját; a nyugtái mindig három hónapról szóltak. Természetesen kidobtam valamennyit; anyagi értékük úgysem volt.

Mint említettem, rendszeresen beszámolt a csirkékből szerzett havi nyereségről és veszteségről - vagyis inkább a veszteségről, s ezek a részletes beszámolók különböző tételeket tartalmaztak: kukorica a csirkéknek, kalap a feleségének, cipő Orionnak. Még az útiköltség is szerepelt benne és heti tízcentes adomány a misszionáriusoknak, akik a kínaiaknak nem tetsző módon akarták kárhozatba vinni a kínai népet. Végre amikor a tételek között talákoztam huszonöt dollár templomi padbérlettel, lecsaptam rá. Megmondtam Orionnak, hogy változtasson vallást, és mondjon le a templomban elfoglalt családi padjáról.

Úgy emlékszem, a baromfikísérlet egy vagy két évig tartott. Hatezer dolláromba került. Az az érzésem, Orion nem tudott megszabadulni a farmtól, és az apósa jótékony önfeláldozással hajlandó volt visszavenni tőle.

Ekkor Orion mégis a jogi pályához tért vissza, és azt hiszem, ebben az igában töltötte a következő negyedszázadot, de amennyire ismerem a helyzetet, csak névleg volt jogász, mert ügyfele nem akadt.

Anyám 1890 nyarán halt meg. Megtakarított némi pénzt, és rám hagyta, mivel tőlem kapta. Orionnak adtam az összeget; megköszönte, és kifejtette: épp elég sokáig tartottam el, most megszabadít ettől a tehertől, sőt reméli, vissza is tud valamit fizetni belőle, talán az egész kölcsönt is. Ezért aztán a pénzből alaposan kibővítette a házat, azzal az elképzeléssel, hogy penziót nyit, és meggazdagszik. Jobb, ha mellőzzük ezt a kísérletet: ez is csak kudarcnak bizonyult. A felesége ugyan nagyon igyekezett, hogy sikerüljön a terv, és ő igazán jövedelmezővé is tehetné volna. Jószívű asszonynak ismerték, és mindenki szerette. Hiúsága ugyan nagy és kényelmetlen tehertétel volt, de gyakorlati érzéke kisegíthette volna, ha a körülmények nem fordulnak ellene.

Orion egyéb terveket is kieszelt, hogy anyagi ügyeit rendezze velem, de mindhez induló tőkére lett volna szükség, én pedig nem szálltam be, és így nem valósultak meg. Egyszer lapot akart alapítani. Képtelen ötlet volt, és csírájában fojtottam el, szinte kíméletlen gyorsasággal. Később fűrészgépet talált fel, össze is eszkábálta, sőt valóban lehetett is fát fűrészelni vele. Szellemes, hasznos találmány volt, de a gondviselés megint rosszkor lépett közbe. Orion be akarta jegyeztetni a találmányát, de kiderült, hogy már szabadalmazták ugyanezt a gépet, és kitűnően bevált, jól jövedelmez.

Ekkor New York állam ötvenezerdolláros díjat ajánlott fel az Erie-csatorna gőzhajózásra alkalmassá tételére. Orion két-három évig dolgozott rajta, fölhalált és kidolgozott egy módszert, és már ott tartott, hogy bezsebeli a díjat, amikor valaki rámutatott egy hibára. A gőzhajóját télen nem lehet használni, nyáron pedig a hajókerekek forgása olyan vízmozgást idézne elő, hogy elmosná New York államot.

Orion pénzszerzési és adósságtörlesztési terveinek nem volt, se szeri, se száma. Betöltötték a következő harminc évet, de minden esetben csődöt mondtak. Ezalatt Oriont közismert tisztessége miatt minden hivatallal megbízták, ahol más emberek pénzét kellett őrizni, de ezek mindig tiszteletbeli megbízások voltak, nem jövedelmeztek. Ő volt az összes jótékonyági intézmények pénztárosa; özvegyek és árvák vagyonának viselte gondját; mindenkinek a pénzét megőrizte utolsó centig, de ő egyet sem keresett vele. Valahányszor vallást változtatott, új hitének egyháza boldogan fogadta; azonnal megbízta pénztárossággal, és ő rögtön megszüntette a visszaéléseket és a hűtlen pénzkezelést abban az egyházban. Politikai arculatát

olyan könnyedséggel változtatta, hogy mindenki bámulta érte. Egyszer furcsa eset történt; ő maga írta meg nekem.

Reggel még republikánus volt, és mivel felszólították, beleegyezett, hogy aznap este kortesbeszédet tart a republikánus gyűlésen. Megírta a beszédet. Délben, ebéd után, demokrata lett, és belement, hogy egy csomó vonzó jelszót írjon, amelyeket transzparensen visznek körbe a demokraták esti fáklyás felvonulásán. Délután meg is írta ezeket a hatásos demokrata jelszavakat, s ez annyi idejét rabolta el, hogy eljött az este, mire időt tudott szakítani, hogy újra megváltoztassa politikai nézeteit. Így aztán lelkes republikánus kortesbeszédet tartott a szabadban, miközben előtte vonultak fel a demokrata transzparensok, a tulajdon szövegével, minden jelenlevő lelki gyönyörűségére.

Különös ember volt - de furcsaságai ellenére egész életében mindenki szerette. Nagyra becsülték, mert alapjában véve a megtettesült becsületesség volt.

Ha mód nyílt rá, hogy nevetségessé tegye magát, sohasem hagyta ki az alkalmat. Amikor feleségével együtt Hartfordban tartózkodtak - akkor dolgozott Orion az *Evening Post*-nál -, eléggé szerény környezetben laktak egy penzióban. Az egész házban csak egy közös fürdőszoba volt. Egyik vasárnap délután, amikor a többiek békésen szenderegtek, Orion fürödni készült, de elfelejtette bezárni az ajtót. Nyáron Orionnak az volt a szokása, hogy a fürdőkádat majdnem szíinig töltötte hideg vízzel, beletérdelt, a fejét behajtotta a vízbe, és ebben a kényelmes helyzetben töltött néhány percet. Egy szobalány benyitott, kirohant, és sikoltozásával felverte a házat:

- Mr. Clemens vízbe fúlt!

Mindenki kifutott a szobájából, és Mrs. Clemens rohanás közben kétségbeesetten nyögte:

- Honnan tudja, hogy ő az?

- Nem is tudom - válaszolta a szobalány.

Erről jut eszembe Billy Nye, a vérbeli humorista, jámbor, kedves lélek. Meghalt már, szegény, Isten nyugtassa. Hoz fogható kopasz emberrel még nem találkoztam. Tükörsimán fénylett a koponyája, mint egy napsütötte kupola. Alig pár szál hajból állt a tonzúrája. Egyszer valaki csodálkozását fejezte ki ezen a rendkívüli kopaszszágon.

- Ez semmi - mondta Nye. - Látná csak a bátyámat!

Egyszer a kompról beleesett a vízbe, és amikor kibukkant, az aggódó, riadt kiáltások közül kiemelkedett egy női sikoly:

- A szégyentelen! És hölgyek jelenlétében! Azonnal menjen vissza, és a másik végével jöjjön elő!

Körülbelül huszonöt évvel ezelőtt azt a javaslatot tettem Orionnak, hogy írja meg az életrajzát. Megkértem: szorítkozzék a puszta igazságra, ne akarjon kizárólag kedvező fényben feltűnni, hanem írja le becsületesen élete érdekesebbnek tartott eseményeit, többek között azokat is, amelyek azért vésődtek az agyába, mert szégyenkeznek miattuk. Felhívtam a figyelmét, hogy ez még senkinek sem sikerült, s ha ő megtenné, szokatlanul értékes irodalmi termék lenne az önéletrajza. Bevallottam: olyasmire biztatok, amit én magam nem lennék képes megtenni, de őszintén reménykedem, hogy neki sikerülhet. Ma már tudom: képtelenség volt ilyesmivel nyaggatni. Már három hónapja naponta diktálom ezt az életrajzot. Közben ezrével jutott eszembe olyan kalandom, amelyet szégyellek, de még egyik sem volt hajlandó eltűnni, hogy papírra vessem. Meggyőződésem, hogy az egész készlet érintetlenül és hiánytalanul rendelkezésemre áll majd akkor is, amikor már befejeztem az önéletrajzomat, ha egyáltalán befejezem

valaha. Különben is: ha belevenném azokat a történeteket, a korrektúrából biztosan úgyis kihúznám őket.

Orion megírta az életrajzát, és elküldte nekem. Mekkora volt a csalódásom és egyben a bosszúságom! Hősként állította be magát, mintha csak én írtam volna (éppúgy, ahogy most teszem), és következetesen elfeledkezett azokról az esetekről, ahol kevésbé hősi pózban kellett volna bemutatnia magát. Pontosan emlékszem nem egy kifejezetten dicstelen esetére, de amikor az életrajzában ezek előkerültek, egésze más megvilágításban szerepeltek; éppen ellenkező előjellel: mintha csupa derekas cselekedet lett volna.

1898-ban Bécsben voltunk, amikor távirat érkezett Keokukból; benne a hír, hogy Orion meghalt. Hetvenkét éves volt. Jeges decemberi hajnalban lement a konyhába, tüzet rakott, és leült az asztalhoz, hogy írjon valamit. Ott érte a halál, ceruzával a kezében, a papírra dőlve, egy szó közepén. Szabadulása a hosszú, keserves, szánalmas és haszontalan élet rabságából gyors volt és könnyű.

1872 körül írtam az *Edzett emberek*-et. A *Jámbor lelkek külföldön* öt százalék szerzői tiszteletdíjat hozott, ami körülbelül huszonnégy centet jelentett példányonként. Az *Edzett emberek*-re több neves kiadó tartott igényt. Az egyik tizenöt százalék tiszteletdíjat ajánlott, a másik nekem akarta adni az egész hasznot, s beérte volna azzal a reklámmal, amit a könyv kiadása jelentene nekik. Hívtam Bliss-t, aki meg is jelent Elmirában. Ha annyit tudtam volna a könyvkiadásról, mint ma, akkor az előállítási költségek levonása után fennmaradó tiszta haszon hetvenöt vagy nyolcvan százalékát kértem volna: ez becsületos és jogos arány lett volna. De semmit sem értettem a szakmához, és túlságosan lusta voltam, semhogy beletanuljak. Megmondtam Bliss-nek: nem akarom elhagyni a cégüket, és nem támasztok képtelen követelményeket. Közöltem, hogy az előállítási költség után maradó tiszta haszon felét kívánom, mire ő lelkesen helyeselt, hogy ez teljesen jogos, így van rendjén.

Elment a szállodájába, megírta a szerződést, és délután elhozta. Valami nem tetszett nekem benne. Nem szerepelt sehol „a tiszta haszon fele”, hanem ehelyett hét és fél százalék tiszteletdíj. Kértem, magyarázza ezt meg, hiszen nem így egyeztünk meg. Elismerte, de kifejtette, hogy a hét és fél százalékot az egyszerűség kedvéért írta; ez éppen megfelel a tiszta haszon felének, sőt valamivel többnek, egészen százezer példányig; százezer példány fölött a cég fele haszna valamivel több lesz, mint az enyém.

Egy egész kicsit gyanakodtam, csak egy kicsit, s ezért megkérdeztem, megesküdne-e erre? Azonnal égnek emelte a kezét, és eskü alatt pontosan megismételte, amit korábban mondott.

Beletelt vagy tíz évbe, amíg rájöttem, hogy hamisan esküdött, és a hét és fél százalék még a negyedét sem tette ki a tiszta haszonnak. Közben több könyvem jelent meg Blisséknél, mind hét és fél százalék tiszteletdíjjal, és természetesen mindannyiszor kifosztottak.

1879-ben Európából jöttem haza; a *Csatangolás külföldön* című könyvem nyomdakész állapotban volt. Hívtam Bliss-t, hogy megbeszéljük a könyv kiadását. Közöltem vele: nem tetszik nekem a tiszteletdíjam, nem hiszek abban, hogy megfelel a tiszta haszon felének, mint ő állítja; vegye csak bele a szerződésbe azt, hogy „a tiszta haszon fele”, különben máshova viszem a könyvet. Készségesen megígérte, hogy beleveszi, hiszen jogos és igazságos, s ha az igazgatók elleneznék és belekötnének, inkább kilép a cégtől, és ő maga adja ki. Megnyerő szöveg volt, de tudtam, hogy milyen fontos szerepet tölt be a cégnél, és bármilyen szerződést elfogadnak, amit Bliss írt alá. Ez a szerződés itt feküdt a biliárdasztalon, az ő aláírásával. Már a *Jámbor lelkek külföldön* óta levette a lábukról a főrésztvényeseket, és nemegyszer említette nekem, hogy kénytelenek azt tenni, amit ő akar, mert megfenyegette őket: ha nem alkalmazkodnak hozzá, kilép a cégtől, és engem is magával visz.

Nem is értem, hogy lehet egy felnőtt ember olyan naiv és együgyű, mint én voltam akkoriban. Észre kellett volna vennem, ha valaki ilyen ellentmondásokba keveredik, akkor vagy ő bolond, vagy engem néz annak. A bolond én voltam. Még a legegyszerűbb és legelemibb felismerés sem hatolt el az agyamig.

Felhívtam a figyelmét arra, hogy a cég nemigen támaszthat nehézséget egy általa aláírt szerződésnél. Erre fogatlan mosolyával rámutatott egy részletre, ami eddig elkerülte a figyelmemet: a szerződést Elisha Bliss kötötte velem, az American Publishing Company neve elő sem fordult benne.

Utóbb elmesélte a következőket. Bemutatta a szerződést az igazgatótanácsnak, és közölte: hajlandó a könyv tiszta hasznának a negyedéért átengedni a cégnek, ha felemelik az ő és Frank fia fizetését; ha ezek a feltételek nem felelnek meg nekik, akkor elhagyja a céget, és a könyvet ő maga adja ki. Az igazgatótanács teljesítette a követeléseit, és vállalta a szerződést. Az a tény, hogy ezeket a részleteket Bliss saját szájából hallottam, kétségtelenné teszi valótlan-ságukat. Hat héttel azelőtt, hogy a könyv elhagyta a nyomdát, Bliss egyszer igazat szőtt, csak azért, hogy lássa, milyen érzés, de ebbe az erőfeszítésbe bele is halt.

Amikor a könyv már három hónapja forgalomba került, a cég megtartotta részvényeseinek évi közgyűlését. Én is jelen voltam mint résztárs a könyv révén. Egyik szomszédom, Newton Case házában tartották a közgyűlést; Case kezdettől fogva az igazgatótanács tagja volt. Felolvasták az évi költségvetést: a hályog lehullt a szememről. A könyvemből hatvannégyezer példányt adtak el, s az én ötvenszázalékos részesedésem a tiszta haszonból harminckétezer dollárt tett ki. 1872-ben Bliss azt állította, hogy a hét és fél százalékos tiszteletdíjam - példányonként valami húsz cent - ugyanannyi, mint a tiszta haszon fele, pedig akkoriban még a hatodát sem tette ki. A körülmények később nem voltak olyan jók, de még ekkor is ötven centet jelentett példányonként a tiszta haszon fele.

Bliss meghalt, és én nem számolhattam le vele a tíz évig tartó csalásért. Most már negyedszázada halott. Ellene érzett keserűségem elhalványult, szertefoszlott. Csak szánni tudom, és ha küldhetnék neki egy legyezőt, megtenném.

Amikor a mérlegből kiderült, milyen gyalázatosan bánt el velem az American Publishing Company, felálltam, és kioktattam Newton Case-t és a többi összeesküvőt - akarom mondani, a többi igazgatót.

Elérkezett az alkalom, hogy rendezzem ügyeimet a kiadóval, de ezt természetesen nem vettem észre. Ritkán ismerem fel az alkalmat; akkor is csak utólag. Ezt a céget már ismertem, meg kellett volna maradnom mellette. Adót kellett volna követelnem a nyereségükre a saját javamra, mindaddig, amíg a tiszteletdíjak és a fele haszon között mutatkozó különbség idővel visszavándorolt volna a cég zsebéből az enyémbé; ezzel kiegyenlíthettem volna a cég rabló módszereit. De ilyen épkezláb ötletem persze nem támadt. Csak arra tudtam gondolni, hogyan mentsem ki becsületemet ebből a fertőzött légkörből. Ki akartam venni a könyveimet a cég kezéből, és máshova vinni. Rövidesen meglátogattam Newton Case-t, és azt javasoltam: érvénytelenítsék a szerződéseket, adja át a cég a könyveimet szabad rendelkezésemre. A kiadónak megmaradt vigaszul az a pénz, amit az *Edzett emberek*, *Az aranykor*, a *Régi és új karcolatok* és a *Tom Sawyer* révén csaltak ki belőlem.

Mr. Case helytelenítette kifejezéseim hevességét, de én közöltem vele, hogy ezen nem segíthetek: biztos vagyok benne, hogy ő és a Bibliakör többi tagja teljesen tisztában volt a csalással, amelyet Bliss 1872-ben elkövetett velem szemben - tudtak róla, és hallgatólagosan maguk is cinkosáivá váltak. Tiltakozott az igazgatótanács Bibliakör elnevezése ellen. Mondtam, hogy talán ne kezdjék imával a közgyűlésüket, főleg ha éppen egy író készülnék kifosztani. Azt

vártam, Mr. Case tagadja a bűnrészességet, és megsértődik miatta, de erről szó sem volt. Ebből rájöttem, hogy gyanúm megalapozott, ismételten kifejeztem hát, és további fanyar megjegyzéseket tettem teológiai szemináriumukra. Majd ezt mondtam:

- Hetvenötezer dollárt fektetett ebbe a vállalkozásba, és learatja érte a babérokat, miközben az én jótéteményemről meg sem emlékeznek. Pedig nekem is részem van benne, mert az ön minden befektetett dollárjának egy részét az én zsebemből lopták ki.

Nem köszönte meg a bókot. Ostoba ember volt, gyenge felfogású: nem méltányolta.

Végül megpróbáltam visszavásárolni a szerződéseimet, de azt mondta, az igazgatótanács nem egyezhet bele az eladásba, hiszen a cég jövedelmének kilenczted része az én könyveimből származik. Az egész cég értékét veszítené, ha visszavonnám a szerződéseimet. Később az egyik igazgató, valami bíró - a nevére nem emlékszem -, bevallotta, hogy igazam volt: az igazgatótanács kezdettől fogva tudott Bliss csalásáról.

37

Időközben más üzlettel is megpróbálkoztam. Egy régi, kedves barátom rám szózott egy szabadalmat tizenötezer dollárért. Semmit sem ért, és már egy-két éve csak veszített rajta, de erről nem tudtam, mert ezt a részletet elfelejtette megemlíteni. Azt mondta, ha megveszem a szabadalmat, a gyártást és eladást majd ő intézi. Beleegyeztem. Havi ötszáz dollár kiadást vettem a nyakamba vele. A holló minden hónapban rendszeresen kirepült a bárkából, de mindig üres csőrrel jött vissza, és a galamb nem jelentkezett szolgáltatással. Bizonyos idő eltelte után elbocsátottam barátomat, és Charles L. Websterre bízta a szabadalmat. Egyik unokahúgomat vette feleségül: tehetséges, mozgékony fiatalembernek látszott. Évi ezeröttszáz dollár fizetésért ő is havonta felröppentette a hollót; anyagilag ugyanazzal az eredménnyel.

Amikor már negyvenkétezer dollárt vesztettem ezzel a szabadalommal, átadtam egy embernek, akit régóta utáltam, s a családjának rosszat kívántam. Magam más vállalkozás után néztem. Régi barátom újabb szabadalommal készült el. Nyolc hónap alatt tízezer dollárt költöttem rá. Ezután megpróbáltam átadni annak az embernek, akinek a családját üldöztem. Hálálkodott, de akkorra már ő is tapasztalt valamit, és gyanakodott a jötevekre. Nem vállalta, így aztán a szabadalom dugába dőlt.

Közben egy másik régi jó barátom jelentkezett egy csodálatos találmánnyal. Valami gép vagy kemence vagy ehhez hasonló volt, ami a szénből nyerhető gőz kilencvenkilenc százalékát hasznosítja. Elmentem Mr. Richardshoz a Colt Fegyvergyárba, és elmeséltem neki. A kérdés szakértője volt; mindent tudott a szénről és a gőzről. Mintha kételyei lettek volna a géppel kapcsolatban; megkérdeztem, hogy miért. Közölte, hogy pontosan ismerik, mennyi gőzt lehet előállítani egy kiló szén segítségével, és a feltalálóm téved a kilencvenkilenc százalékával. Mutatott egy kézikönyvet, oldalakon át csupa számmal: egész kótyagos lettem tőle. Kimutatta, hogy az emberem gépe még kilencven százalékban sem tudja megközelíteni a célját. Kissé elbátortalanodva mentem el. De arra gondoltam, talán téved a könyv, így aztán megbízta a feltalálót, hogy állítsa össze a gépet: heti harmincöt dollárt fizetek neki és az összes költséget. Jó sok hétbe telt, amíg összeállította a masinát. Sűrűn felkeresett, beszámolt a fejleményekről, és hamarosan észrevettem a lélegzetén meg a járásán, hogy heti harminchat dollárt költ whiskyre, de el sem tudtam képzelni, honnan veszi a pluszdollárt.

Végül, amikor már ötezer dollárt költöttem erre a vállalkozásra, elkészült a gép, de nem vált be. Megtakarított ugyan egy százalék gőzt, de azt még egy teáskannával is meg lehet csinálni.

Oda akartam ajándékozni annak az embernek, akinek a családját üldöztem, de nem sikerült. Így aztán kidobtam a gépet, és új lehetőség után néztem. Akkorra már gőzrajongó lettem. Részvényeket vásároltam az egyik hartfordi vállalkozásnál, amely újfajta gőzcsigasort akart készíteni és az egész ipart forradalmasítani. Tizenhat hónapon belül harminckétezer dollár erejéig csigázott el az a csigasor, míg végül összerogyott, és én újra magamra maradtam a világban, minden elfoglaltság nélkül.

Végre találtam valamit. Feltaláltam egy albumot. Ha én mondom is, elhihetik: ez volt az egyetlen használható kivágatgyűjtő album, amelyet valaha gyártottak. Szabadalmaztattam, és annak a régi kedves barátomnak adtam át gyártásra, aki annak idején felkeltette érdeklődésemet a szabadalmak iránt. Jó sok pénzt keresett vele. Amikor már ott tartottunk, hogy én is megkaphattam volna a részesedésemet, tönkrement a vállalata. Előzőleg nem tudtam, hogy a csőd szélén áll - egy szót sem szólt róla. Egyszer arra kért, adjak kölcsön a cégének ötezer dollárt, hajlandó hét százalék kamatot fizetni. Biztosítékként a cég tulajdonjogát ajánlotta föl. Jótállót kértem. Nagyon meglepődött, és azt mondta, hogy ha nyüzsögnének körülötte a jótállók, akkor nem hozzám jönne pénzért, mástól is megkaphatná. Érvelése ésszerűnek látszott, így odaadtam neki az ötezer dollárt. Három napon belül bejelentette a csődöt, és további két-három év múlva kétezer dollárt kaptam vissza a pénzemből.

Különben ennek az ötezer dollárnak története van. 1872 elején Joe Goodman írt Kaliforniából, hogy közös barátunk, John P. Jones szenátor Hartfordban rivális utazási balesetbiztosítási társaságot akar alapítani, és szeretné, ha Joe venne tőle tizenkétezer dollár értékű részvényt. Majd gondja lesz rá, nehogy Joe ráfizessen az üzletre. Joe nekem akarta felajánlani ezt a lehetőséget, és biztosított róla, hogy ha belevágok, Jones vigyáz, nehogy ráfizessek. Megvettem a részvényeket, és igazgató lett belőlem. Jones sógora, Lester, biztosítási statisztikus volt a régebbi balesetbiztosítónál. A cégünk átvette, és az üzlet megindult. Őt igazgató volt, ebből hárman minden közgyűlésre elmentünk másfél éven át.

Ekkor a cég összeomlott, és én huszonháromezer dollárral lettem szegényebb. Jones New Yorkban időzött a tulajdonát képező St. James szállodában. Elküldtem hozzá Lestert, hogy szerezze meg a huszonháromezer dolláromat. Azzal a hírrel érkezett vissza, hogy Jonesnak nagyon sok befektetése volt az utóbbi időben, kissé szűkében van a pénznek; rendkívül örülne, ha tudnék egy kicsit várni. Nem gondoltam, hogy Lester maga agyalta ki ezt a mesét, pedig így történt. Egy szót sem szólt Jonesnak. A történet hihetőnek hangzott; tudtam, hogy Jones műjéggyárak egész láncolatát építette fel a déli államokban - olyan méretekben, mint a Nagy Kínai Fal. Arról is tudtam, hogy a gyárak belekerültek vagy egymillió dollárjába, de a déliek nem ismerik a jeget, nem méltányolják, és nem is akarják venni - s éppen ezért a Nagy Kínai Fal kidobott pénznek bizonyult.

Arról is hallottam, hogy Jones szállodája, a St. James, már nemigen jövedelmez. Jones ugyanis túlságosan jószívú, csupa nagylelkűség - mind a mai napig -, és a pincétől a padlásig a világ minden tájáról összecsiszított szegény rokonokkal töltötte meg a szállodát: szerelők, kőművesek, félbemaradt teológusok és ehhez hasonlók gyűltek össze, csupa olyan népség, akinek sejtelve sincs a szállodaiparról. Sőt, tisztában voltam vele, hogy nincs is üres szoba a fizető vendégek számára, mert mindenhol további szegény rokonok tanyáznak a világ minden részéről, akik Jones meghívására érkeztek, abban a reményben, hogy jövedelmező elfoglaltságot talál nekik. Az sem volt titok számomra, hogy Jones vett egy darab földet Kalifornia államban: van azon sok városi telek, hely vasutak számára, kikötőhely a város előtt, és Jones erősen eladósodott ennél a vételnél. Ezért hajlandó voltam arra, hogy várjak egy ideig.

Múltak a hónapok, és Lester időnként a maga kezdeményezéséből meglátogatta Jonest. Látogatásai semmi kézzel fogható eredményt nem hoztak. Tulajdonképpen Lester félt Jonestól, és

túlságosan szemérmes volt ahhoz, hogy az én ügyemmel terhelje, amikor annyi gond nyomja a vállát. Inkább engem áztatott azzal, hogy találkozott Jonesszal, és megemlégtette neki az ügyet, pedig valójában soha egy szót sem szólt róla. Két-három év múlva Mr. Slee az elmirai szenescégünkötől felajánlotta, hogy beszél Jonesszal, és én beleegyeztem. Slee meglátogatta Jonest, tapintatosan és diplomatikusan a téma felé terelte a beszélgetést, de alig kezdett bele, amikor Jones ránézett, és megkérdezte:

- Csak nem azt akarja mondani, hogy Clemens egyáltalán nem kapta meg a pénzét?

Azonnal kitöltött egy csekket huszónháromezer dollárról. Kijelentette: régen vissza kellett volna fizetni a pénzt, és ki is fizette volna abban a pillanatban, amikor esedékessé vált, ha ismeri a körülményeket.

Ez 1877 tavaszán történt. A csekkel a zsebemben készen álltam, hogy ismét a gyors meggazdagodás útját keressem. Az olvasó téves eszméket táplál, ha korábban ismertetett kalandjaim alapján arra a következtetésre jut, hogy bizonyára azonnal nekiláttam a befektetésnek. Szó sincs róla. Már megégettem magam; hallani sem akartam spekulációkról. Hawley tábornok meghívott a *Courant* kiadóhivatalába. A csekkel a zsebemben elmentem. Volt ott egy fiatal fickó, aki azt mondta, hogy Providence-ben újságíróskodott, de most másfajta üzlettel foglalkozik. Graham Bell mellett dolgozik, és egy új találmányt terjeszt, amelyet telefonnak hívnak. Azt hiszi, nagy vagyont lehet keresni rajta, és ajánlotta, hogy vegyek részvényeket. Nekem semmi áron nem kellettek. Tűzbe jött. Arra kért, hogy csak ötszáz dollárért vegyek belőle: annyi részvényt ad ötszáz dollárért, amennyit akarok. Felajánlotta, hogy markoljak fel egy csomót, és töltsünk meg vele egy kalapot: odaadja az egész kalapra való öt százért. De én már megégettem magam, és könnyű szívvel ellenálltam a kísértésnek. Elvonultam érintetlen csek-kemmel, és másnap odaadtam belőle ötezer dollárt egy kezes nélküli váltóra a barátomnak, aki három nap múlva tönkrement.

Az év vége felé (vagy talán 1878 elején) felszereltettem a telefont a házam és a *Courant* szerkesztősége között. Ez volt az egyetlen telefon a városban és az *első* magántelefon az egész világon.

A fiatal ügynök *nekem* nem tudott eladni részvényt, de néhány kalapra való eladott belőle egy kis áruházi írnokocskának Hartfordban ötezer dollárért. Ez volt az írnok egész vagyona, fél életén át kuporgatta össze. Furcsa, hogy mire nem képesek az emberek, mekkora kockázatot vállalnak, ha gyorsan akarnak meggazdagodni. Őszintén sajnáltam azt az embert, amikor meghallottam az esetet. Arra gondoltam, megmenthettem volna, ha alkalmam nyílik, hogy elmondjam neki a tapasztalataimat.

1878. április tizedikén áthajóztunk Európába. Tizennégy hónapig voltunk távol, s amikor hazaérkeztünk, elsőnek az írnok ötlött a szemembe. Pazar hintón hajtattott a városban, körülötte libériás inasok hada. Telefonrészvényei olyan iramban ontották a zöld hasú bankókat, hogy lapátolnia kellett őket. Különös, hogy a tudatlanok és tapasztalatlanok milyen gyakran aratnak sikert érdemtelenül ott, ahol a tájékozottak és tapasztaltak kudarcot vallanak!

38

Már említettem, hogy unokahúgom férjét, Webstert meghívtam a New York állambeli Dunkirkból, hogy az első szabadalmi üzletemet vezesse ezeröttszáz dollár fizetésért. Ez a vállalkozás negyvenkétezer dollárt húzott ki a zsebemből, ezért időszerűnek éreztem, hogy felhagyjak vele. Elhatároztam, ezután magam adom ki műveimet, és Websterrel végeztetem a

munkát. Webster úgy vélte, évi kétezeröttszáz dollárt kaphatna arra az időre, amíg beletanul a szakmába. Néhány napig gondosan tanulmányoztam a kérdést. Ahogy én láttam, az eszme teljesen új volt. Emlékezetem szerint a nyomdászinasok például *nem* kaptak fizetést. Utána néztem, és kiderült, hogy ugyanez a helyzet a kőfaragóknál, bádigosoknál és így tovább. Sőt, arra is rájöttem, hogy jogászok és gyakorló orvosok sem kapnak fizetést, amíg a szakmát tanulják. Az is eszembe jutott, hogy a kormányosinas nemcsak hogy nem kap fizetést, de még készpénzben előre fizetnie is kell a kormányosnak, pedig nincs is pénze - méghozzá jókora összeget. Én is így kezdtem. Száz dollárt fizettem Bixbynek, és kölcsön kellett kérnem a pénzt. Sőt, egy lelkészjelölt még azt is elmondta nekem, hogy Noé sem kapott fizetést az első fél évre; részben az időjárás miatt, részben pedig azért, mert akkor tanulta a hajósmesterséget.

A sok töprengés és kutatás eredményeképpen rájöttem, hogy Webster személyében a világtörténelemben valami egészen új jelenségre bukkantam. És az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy ha ez az erdőből szalajtott fiatalember, aki minden felkészültség nélkül akarja az életet elkezdni New Yorkban, anélkül, hogy bármiféle tehetségről tett volna bizonyosságot vagy ígéretet, képes szemrebbenés nélkül azt javasolni, hogy egy másik ember költségén tanuljon meg egy szakmát; méghozzá ezért a jótéteményért nagyobb összeget kíván, mint amennyit az Egyesült Államok bármelyik elnöke is képes lett volna megtakarítani az évi fizetéséből, amelyet azért kap, hogy Írország után a földgolyó legnehezebben kormányozható államát vezesse - akkor ez a fiatalember megéri a befektetést, mégpedig azonnal, nehogy meglépjén előlem. Úgy gondoltam, ha az önnön javát szolgáló óriási élelmességének egy kis töredékét magam felé tudom terelni, ennek eredményeképpen biztosan meggazdagszom.

Webstert bejegyeztettem Webster és Társa Könyvkiadó néven. Olcsó bérű irodahelyiségeket vettem ki neki valahol az Union Square táján egy ház második emeletén; nem emlékszem pontosan, hogy hol. Segítséget is fogadtam mellé egy lány és, azt hiszem, egy férfitisztviselő személyében, valami nyolcszáz dollárért. Egy darabig még valaki segített Websternek: ez az ember hosszan dolgozott az előfizetéses rendszerű könyvterjesztésben, ismerte minden csínját-bínját, így Webstert is bevezethette ebbe a tudományba. Meg is tette: az oktatásért én fizettem. Mindez 1884 elején történt. Websternek megfelelő indulótőkét adtam, és mellékeltem hozzá a *Huckleberry Finn* kéziratát. Websternek általános terjesztőként kellett működnie, segédügynököket szerezni az egész ország területére. Akkoriban tizenhat ilyen ügynökség volt Amerikában. Reklámügynökeik végezték a terjesztés munkáját. Az általános terjesztő hivatala mellett Webster még New Yorkot vállalta saját ügynöki körzeteként.

Mielőtt ezek a fent leírt apróbb részletek kialakultak volna, a gondos Webster azt javasolta: fogalmazzunk egy szerződést, írjuk alá, pecsételjük le, és csak azután tegyünk lényeges lépéseket. Egészséges ötletnek látszott, bár magamtól nem jutott volna eszembe. Helyesebben: azért volt egészséges ötlet, mert nem nekem jutott eszembe. Tehát Webster elhívatta az ügyvédjét, hogy megírjuk a szerződést. A fejleményeknek ezen a pontján kezdtem csodálni Webstert, és kitört rajtam a nagylelkűségi roham. Gondolkozás nélkül felajánlottam Websternek a jövedelem tíz százalékát a fizetésén felül, feltétel nélkül. Webster azonnal elutasította - természetesen a szokásos hálálkodás kíséretében. Ezzel újabb lépcsőfokot emelkedett szememben. Tisztában voltam vele, hogy ajánlatom társtulajdonosi szintű; a fizetése kétszeresét-háromszorosát kereshetné meg a következő kilenc hónap alatt, de ő ezt nem sejtette. Hűvösen és józanul kihagyta a számításból a *Huckleberry Finn* hatalmas üzleti lehetőségeire vonatkozó jóslataimat. Újabb bizonyíték, hogy Websterben gyöngyszemre akadtam: íme egy ember, aki nem jön lázba, nem veszíti el a fejét; óvatos, nem vállal kockázatot számára, ismeretlen területen. Kivéve másnak a rovására, természetesen.

A szerződést egy fiatal jogász fogalmazta meg; éppúgy, mint Webster, a New York állambeli Dunkirk szülőtte volt, amely még nem heverte ki ezt az erőfeszítést. Whitford abban a kitüntető helyzetben volt, hogy az Alexander és Green cég alkalmazottjának vallhatta magát. Alexander és Green hatalmas, jól menő irodája nem volt elég lelkiismeretes ahhoz, hogy tönkremenjen; ez éppen a múlt hónapban derült ki, amikor három nagy biztosító társaság omlott össze a válságban. A viszontbiztosító épületében voltak az irodáik. Huszonöt jogászt foglalkoztattak állandó alkalmazottként, ezek közé tartozott Whitford is. Rendes, kedves, végtelenül tudatlan fiú volt; olyan mérhetetlen ostobaság áradt belőle, amely csekély erőfeszítéssel négyszeresen körülérte volna a földet, és még csomóra is telik belőle.

Az első szerződés tökéletesen jól sikerült, semmi hibája sem volt. Minden kötelezettséget, költséget, kötelmet és felelősséget *rám* hárított, ahogyan kellett.

Webster sikeresen intézte a *Huckleberry Finn*-t, és egy év múlva átnyújtotta nekem a cég ötvennégyezeröttszáz dollárról szóló csekkjét, ami magában foglalta az eredetileg átadott tizenötezer dollár indulótőkét is.

Úgy éreztem, újjászülettem. Meggyőződésem, hogy Krishna óta senki sem született annyiszor újjá, mint én.

Websterben az az elképzelés alakult ki, hogy az ő révén fedezett föl engem a világ, de ezt megfelelő szerénységgel viselte. Sokkal kevesebbet kotkodácsolt a friss tojás fölött, mint Webb és Bliss.

39

Sohasem kívántam mások könyvét kiadni, csak a saját műveimet. Egy véletlen azonban eltérített ettől a bölcs elhatározástól, mégpedig Grant tábornok emlékezetes könyve. 1884 novemberének elején a Chickering Hallban tartottam előadást, és utána hazafelé tartottam. Esős éjszaka volt; kevesen jártak az utcán. Az utcai lámpák között, egy koromsötét útszakaszon, két homályos figura lépett ki a kapualjból, és előttem mentek tovább. Meghallottam, amint egyikük így szól:

- Tudja, hogy Grant tábornok elhatározta, megírja az életrajzát, és ki is akarja adni? Éppen ma mondta.

Összesen ennyit hallottam - néhány szót csupán -, és úgy éreztem, tiszta szerencse, hogy előttem mondták.

Reggel meglátogattam Grant tábornokot. Könyvtárában tartózkodott a fiával, Fred Grant ezredessel. A tábornok körülbelül ezeket a szavakat intézte hozzám:

- Kérem, üljön le, és várjon egy kicsit, amíg aláírok egy szerződést - és hozzátette, hogy a szerződés megírandó könyvére vonatkozik.

Fred Grant láthatólag a szerződés végső átnézésével és tanulmányozásával volt elfoglalva. Kielégítőnek találta, ezt közölte is apjával, aki az asztalhoz lépett, és kezébe vette a tollat. Talán jobban jártam volna, ha nem avatkozom bele, de mindegy. Megpróbáltam:

Fred felolvasta. Megjegyeztem, mekkora szerencse, hogy még idejében érkeztem, s így változtatni lehet rajta. A másik szerződő fél a Century Company volt; tíz százalék tiszteletdíjat ajánlottak a tábornoknak. Hajmeresztő ötlet, természetesen, de inkább tudatlanságból fakadt, mint rosszakaratból. A nagy Century Company jól ismerte a lapkiadás kérdéseit; erről senki

sem tudott volna újat mondani nekik, de akkoriban még nem foglalkoztak előfizetéses könyvkiadással, és talán nem is gondoltak másra, mint hogy kinyomatják a könyvet. Sőt, általában sem lehetett sok tapasztalatuk a könyvkiadással kapcsolatban, különben nem jutott volna eszükbe, hogy olyan tiszteletdíj fejében kívánjanak könyvet Grant tábornoktól, amelyet csak kezdő, ismeretlen íróknak szoktak felajánlani.

Megmagyaráztam nekik, hogy ezek a feltételek nevetségesek, képtelenek, jogtalanok.

- Húzza át a tíz százalékot, és írjon be helyette húszat. Sőt, jobb lesz, ha a tiszta haszon hetvenöt százalékát írja be a helyébe - ajánlottam.

A tábornok vonakodott. Szerinte nem lesznek hajlandók ennyit fizetni a könyvéért.

Közöltem vele, hogy az teljesen lényegtelen, mert nincs olyan jó nevű kiadó Amerikában, amely ne szerződne vele boldogan ilyen feltételekkel.

A tábornok egyre a fejét rázta, és alá akarta írni a szerződést változtatás nélkül.

Rámutattam, hogy ez a szerződés sértésszámba menő részleteket tartalmaz. Sosem hallottam tízszázalékos szerződés esetén - még a legobskúrusabb kis íróknál sem, nemhogy olyan nagyságnál, mint Grant tábornok -, hogy abból a tíz százalékból még le is akarjanak vonni valamit az alkalmazottak bérére, bérleti díjra, az irodahelyiségek takarítására, vagy valami hasonló képtelenségre. Megmondtam, hogy a tiszta haszon háromnegyed részére tarthat igényt, és a kiadónak kell vállalnia az egyéb költségeket a fennmaradó negyedrészből.

Grant tábornokot elkésérettette ez a gondolat. Úgy érezte, rabló módjára viselkedik, kifosztja a kiadót. Felvilágosítottam, hogy hiányos a nevelése, kizárólag azért tekinti ezt bűnnek. Megnyugtattam: távolról sem lenne bűn, sőt az égben kettős glóriával jutalmaznák, ha egyszer valakinek sikerülne egy kiadót kifosztani.

A tábornok hajthatatlan maradt, és felszólított: nevezek meg egy kiadót, amelyik hajlandó lenne ezt a nemes cselekedetet vállalni. A hartfordi American Publishing Companyt említettem meg. Megkérdezte: tudom-e bizonyítani állításomat. Közöltem vele, hogy hat órán belül táviratilag szállíthatom a bizonyítékot. Három óra alatt ér el az üzenetem Hartfordba, és Bliss lelkes beleegyezése ugyancsak három óra alatt teszi meg ugyanezt az elektromos utat. Ha hamarabb kívánja a választ, akkor elsétálok Hartfordba, és máris hozom.

A tábornok még vonakodott, de Fred Grant már hajlott a szóra. Azt javasolta, tegyük félre a Century cég szerződését huszonnégy órára, közben pedig vizsgáljuk meg a helyzetet, tanácskozzunk. Elvégre ez nem érzelmi kérdés, hanem pusztán üzleti ügy, és csakis ebből a szempontból kell mérlegelni. Az érzelmekre vonatkozó utalás célzás volt. Ugyanis az történt, hogy a Grant és Ward-ügynökség (amely Grant tábornokból, az egy ideig „a pénzügyi világ kis Napóleonja”-nak becézett Mr. Wardból, valamint Wardnak Fish nevű társából állt) az utolsó centig kifosztotta Grant tábornokot. Ebben az időben, amikor betevő falatra való pénze sem volt, a Century Company feje, Roswell Smith, felajánlotta neki, hogy írjon számukra négy cikket a polgárháború egyes nagy csatáiról egyenként ötszáz dollárért. A kétségbeesett veterán hősnek olyan volt ez az ajánlat, mint a vízbefülónak a közmondásos szalmaszál. Hálásan fogadta, és megírta nekik a cikkeket. Egyenként legalább tízezer dollárt értek, de Grantnak erről sejtelve sem volt. A cikkenkénti ötszáz dollárt mesés fizetségnek érezte a kellemes és könnyű írogatásért.

Ezért irtózott a gondolattól, hogy cserbenhagyja a jötevőit. Katonás gondolkodása és nevelése révén árulásnak érezte volna. Ha jól emlékszem, Grant első cikke után a Century előfizetőinek száma százezerről kétszázhuszezerre emelkedett. Emiatt a Century a hirdetéseiből abban a hónapban több mint kétszeresét kereste, mint korábban bármikor. Azt hiszem, a

hirdetések értékének növekedése abban a hónapban elérhette a nyolcezer dollárt, és ezzel még egyáltalán nem túloztam, inkább lefelé tévedtem.

Az akkoriban jelentkező előfizetők valószínűleg évekig megmaradtak; ebből következik, hogy a lap hirdetéseiből befolyó nyolc-tízezer dolláros havi jövedelemtöbblet is megmaradt vagy hat évig. Az előbb úgy számoltam, hogy Grant minden cikke megért legalább tízezer dollárt, nem ötszázat. Úgy is mondhatnám, hogy megérték egyenként huszonötezer, s még akkor sem mondtam volna sokat.

Elkezdtem reklámozni az American Publishing Companyt. Azzal érveltem, hogy ez a cég elsőnek jelentette be igényét Grant emlékirataira, és talán illő lenne, ha legalább ajánlatot tehetne, mégpedig a Century Company előtt. Grant tábornokra ez az újdonság erejével hatott. De emlékeztettem rá, hogy a Grant és Ward cégnek még látszólagos virágzása idején egyszer meglátogattam őt az irodájában, segítettem neki az ebédjét elfogyasztani, és arra kértem, írja meg emlékezéseit, s adja át az American Publishing Companynek a kiadás jogát. Akkor visszautasította az ajánlatot, mégpedig igen határozottan. Mint mondta, nincs szüksége pénzre, különben sem író, meg sem tudná írni az emlékezéseit.

Úgy emlékszem, másnap reggelig hagytuk levében főni a szerződés ügyét. Közben jó sokat gondolkoztam rajta. Tisztában voltam vele, hogy az American Publishing Company boldog lesz, ha megkaphatja Grant tábornok emlékiratait az említett feltételekkel: a tiszta haszon háromnegyede Granté, egynegyede pedig a cégé. Sőt, azt is jól tudtam, hogy nincs olyan kiadó az országban - olyan kiadó, aki már foglalkozott előfizetőgyűjtő rendszerrel -, aki ne vállalná boldogan a könyvet ilyen feltételekkel. Hajlandó voltam tálcán átnyújtani a könyvet Frank Blissnek és az American Publishing Companynek, s ezzel gazdaggá tenni azt a viperafészket, de időközben támadt egy józan gondolatom. Végiggondoltam, hogyan fosztott ki engem ez a társaság éveken keresztül, és hogyan folytatott egyházépítő tevékenységet a nyereségből - itt az alkalom, hogy dédelgetett régi sérelmemért alaposan megfizessenek nekik.

Második megbeszélésünk alkalmával Grant tábornok a természetére jellemző szerénységgel viselkedett, Sherman két nagy kötetben adta ki visszaemlékezéseit a Scribner cégnél; nevezetes eseménynek számított. Grant tábornok megkérdezte:

- Sherman azt mondja, huszonötezer dollárt keresett a könyvével. Gondolja, hogy az én könyvemmel is lehetne ennyit keresni?

Megmondtam neki: nemcsak gondolom, hanem *tudom*, hogy sokkal több lenne a tiszta haszna. Sherman könyvét csak kinyomtatták, és nem kapott megfelelő reklámot, előfizetési terjesztést, pedig úgy kellett volna kiadni. Nem minden könyv alkalmas erre a terjesztési módra, de az olyan nevezetes emberek emlékiratait, mint Sherman és Grant, különösen alkalmasak rá. A megfelelő érdeklődést keltő könyvek nyolcszor, tízszer akkora nyereséget hoznak előjegyzéssel, mint ha csak egyszerűen a kiadó listáján szerepelnek.

Grant kételkedett benne, hogy az ő emlékiratait huszonötezer dollárt jövedelmeznének. Megkérdeztem, miért nem hisz benne. Közölte, hogy kipróbálta, és a kérdés ezzel eldőlt. Kíváncsian tudakoltam: ugyan miféle bizonyíték alapján jutott erre a döntésre. Elmondta, hogy felajánlotta az emlékiratait Roswell Smithnek huszonötezer dollárért. Smith elrémült az ajánlattól: alig maradt benne elég szusz a visszautasításhoz.

Ekkor eszembe jutott valami. Hiszen nekem is van könyvkiadó cégem! Eddig nem is gondoltam rá.

- Adja el *nekem* az emlékiratait, tábornok úr. Én is kiadó vagyok. A kétszeresét fizetem. Itt van nálam a csekkfüzetem; fogadja el az ötvenezer dolláros csekket most rögtön, és írjuk meg a szerződést.

Grant tábornok éppolyan hirtelen utasította vissza ezt az ajánlatot, mint Roswell Smith az övét. Hallani sem akart róla. Barátok vagyunk, és ha nem térülne meg a könyvére fordított kiadásom... Itt megállt, és azt mondta, fölösleges a részletekbe belemenni, egyszerűen nem egyezhet bele, hogy egy barátja ilyen kockázatot vállaljon.

Akkor azt kértem:

- Adja át nekem a könyvet azokkal a feltételekkel, amelyeket a Centuryvel kapcsolatban javasoltam. Húsz százalék tiszteletdíj, vagy ehelyett a tiszta haszon hetvenöt százaléka az öné, én pedig fizetem az egyéb költségeket, a rezsit stb. az én egynegyedemből.

Kinevetett. Megkérdezte, mennyi lenne az én huszonöt százalékom. Közöltem: fél év alatt százezer dollár.

Grant íróemberrel tárgyalt. A szentesített hagyomány értelmében tisztában volt vele, hogy minden író hebehurgia, romantikus, élhetetlen; anyagi ügyekhez éppúgy nincs eszük, mint ahhoz, hogy az eresz alá álljanak, ha esik az eső. Ahhoz túlságosan kedves volt, hogy sértő módon hozza tudomásomra, mit tart elszabadult fantáziám termékének tényleges értékéről, de szinte jobb lett volna, ha megmondja, mert kifejező tekintetében tízszeresen is benne volt a véleménye az egészről. Azt hiszem, csak azért, hogy mondjon valamit, megkérdezte, mire alapozom ezt a szép álmot - ha egyáltalán alapozom valamire.

- A kettőnk irodalmi értékének hasznosíthatósága közötti különbségre - válaszoltam. - Az én első két könyvem egyenként százötvenezer példányban kelt el. Vászonkötésben három dollár ötven centbe, értékesebb kötésben még többre kerültek; átlagban a százötvenezer könyv darabonként négy dollárba. Tisztában vagyok vele, hogy az ön kereskedelmi értéke legalább négyszerese az enyémnek; éppen ezért könnyedén megkockáztathatom, hogy a könyve hatszázezer példányban fog elkelní, és a tiszta haszon félmillió dollár lesz; az én részem ebből tisztán százezer dollár.

Hosszan vitakoztunk. Végül Grant tábornok táviratozott jó barátjának, George W. Childsnek, aki a philadelphiai *Ledger*-nél dolgozott, hogy jöjjön New Yorkba, és adjon tanácsot. Childs megérkezett. Bebizonyítottam neki, hogy Webster könyvkiadói gépezete hiánytalanul és kifogástalanul működik. Végre Childs meghozta a döntést:

- Add Clemensnek a könyvet.

Fred Grant ezredes támogatta:

- Add Clemensnek a könyvet.

A szerződés elkészült, aláírtuk, és Webster azonnal nekilátott új munkájának.

1866 őszén vagy telén ismerkedtem meg Grant tábornokkal egy fogadáson Washingtonban, még hadseregparancsnok korában. Éppen csak láttam, kezét fogtam vele, mint a tömeg többi tagja, de nem beszélgettünk. Sheridan tábornokot is ott láttam először.

Legközelebb első elnöksége idején találkoztunk. Bill Stewart, Nevada szenátora felajánlotta, hogy bevisz az elnökhöz. Munkaruhában találtuk, ócska, jócskán tintafoltos vászonköpenyt viselt. Már valamelyest ismerték a nevemet a „Quaker City”-n tett világszerte utamról a *New*

York Tribune-nek küldött leveleimből. Kezet fogtunk, és aztán hallgattunk. Semmi sem jutott eszembe. Belenéztem a tábornok rendíthetetlenül komoly arcába, és így szóltam:

- Elnök úr, zavarban vagyok. És ön?

Mosolya egy ércbálványnak sem vált volna szégyenére. Majd elsüllyedtem.

Vagy tíz évig nem láttam. Közben eléggé megismerték a nevemet.

1879-ben a tábornok európai és ázsiai körútjáról tért haza; San Franciscóból kelet felé tartott, és diadalútján végig lelkesen ünnepelték. Most éppen Chicagóban készültek ünneplésére a tennesseei hadsereg veteránjai; az első csapaté, amelynek parancsnoka volt. Az előkészületek méretei összhangban voltak az esemény jelentőségével. A fogadóbizottság táviratilag megkérdezett, hogy elmennék-e, és az ünnepi banketten felköszöntém-e a hölgyeket. Visszatáviratoztam, hogy a felköszöntő már idejét múlta. Ezen a földrészén már mindent elmondtak a hölgyeknek, amit egy banketten el lehet mondani, de a társadalomnak van egy elhanyagolt csoportja, akiket mindig mellőznek ilyen alkalmakkor, s ha megengednék, én mellettük állnék ki: a kisbabák mellett. Belementek; megírtam a felköszöntőmet, és elutaztam Chicagóba.

Fényes felvonulásra készültek. Úgy tervezték, hogy Grant tábornok majd egy külön e célra épített emelvényről nézi a Palmer House második emeleti ablakából. A kiugró emelvényt szőnyegekkel, zászlókkal és ehhez hasonlókkal díszítették fel.

A felvonulást természetesen erről az emelvényről lehetett legjobban látni, ezért oda tartottam, amikor még üres volt. Abban reménykedtem, talán megengedik, hogy ott ülhessek. Elég feltűnő hely volt, mert az egész hatalmas tömeg állandóan azt bámulta. Rövidesen két úriember jött ki az emelvényre a szálloda ablakából, és előreléptek. Hatalmas üdvörlégzés tört ki a lenti óriási tömegeből. Megismertem őket: az egyik Grant tábornok volt, a másik Carter Harrison, Chicago polgármestere, akivel ismertük egymást. Harrison meglátott, és hozzám lépett. Megkérdezte, nem akarom-e, hogy bemutasson a tábornoknak. Bevallottam, hogy szeretném. Odavitt hozzá, és azt mondta:

- Tábornok úr, engedje meg, hogy bemutassam önnek Mr. Clemenst.

Kezet fogtunk. A szokásos kis szünet, majd a tábornok így szólt:

- Én nem vagyok zavarban. És ön?

Ez az eset azt mutatja, hogy a tábornok apróságokat éppúgy észben tudott tartani, mint komoly dolgokat.

Érvényben levő szerződésünk értelmében Websternek csak évi kétezeröttszáz dollár fizetése volt. Nem vállalta, még ingyen sem, hogy részesedést fogadjon el az üzletből, mert óvatos ember volt, nem szerette a kockázatot. Most újra felajánlottam neki, barátságból, a tízszázalékos részesedést - a szerződés többi részletének változatlanul hagyásával. Ekkor a következő szerény ellenjavaslattal jött: emeljem a fizetését évi háromezeröttszáz dollárra; kapja meg a Grant-könyvből befolyó nyereség tíz százalékát, és a szükséges tőkét adjam én hétszázalékos kamatra.

Közöltem, hogy a javaslata nekem megfelel.

Ekkor hívatta Whitfordot, a cimboráját, és az megírta a szerződést. Én nem értettem a szöveget - sohasem voltam képes megérteni egy szerződést sem -, és arra kértem képzett üzletember sógoromat, Langdon tábornokot, hogy próbálja megérteni helyettem. Elolvasta, és azt mondta: rendben van. Erre aláírtuk, és lepecsételtük. Később jöttem rá, hogy a szerződés értelmében

Webster tíz százalékot kap a Grant-könyvből és az egész cég nyereségéből, de az esetleges veszteségek őt nem érintik.

Elterjedt a hír, hogy Grant tábornok az emlékezéseit írja, és a Charles L. Webster és Társa cég adja ki. A bejelentés nagy port vert föl az egész országban. Az emberek örültek, és minden újság bőven hangot is adott ennek az érzésnek. Egyik nap Webster még ismeretlen volt, mint egy ma született csecsemő, másnapra pedig híresség lett. Neve az Egyesült Államok minden újságjában szerepelt. Fiatal volt, ő is csak ember, és természetesen dicsőségnek érezte ezt a futó hírességet; hízott a mája, alig fért a bőrébe. Újonnan szerzett dicsőségén érzett gyerekes örvendezését kellemes érzésekkel szemléltem. Először is rögtön kiköltözött szerény hivatalából, és olyat keresett, amely jobban illett az ország leghíresebb kiadójának jelentős szerepéhez.

Az új iroda egy magas épületnek az Union Square-re néző második vagy harmadik emeletén volt; előkelő üzleti negyedben. A régi iroda két rendes szobából állt; az új egy egész emeletet foglalt el. Tulajdonképpen Websternek egy apró kis odúra lett volna szüksége valamelyik mellékutcában, s csak annyi helyre, hogy éppen meg lehessen fordulni benne: ennyi hely kellett az irodai munkához. Raktárra, pincére semmi szükség nem volt. A nagy Grant-émlékirat nyomdászai és könyvkötői maguk kezelték a kiszedett lapokat és a bekötött példányokat; nekünk felszámították a raktározást és a biztosítást. Ennek a nagyszerű könyvnek nem volt szüksége fényes kiadóhivatalra. Grant tábornok kiadóját nem is lehetett volna úgy eldugni, hogy az ügynökök és terjesztők rá ne találjanak. Egy kis odú teljesen megfelelt volna a célnak. Az egész üzletet ügyis levelezés útján bonyolították, azt is csak a tizenhat ügynökséggel, nem a tízezer terjesztőjünkkel.

Mindenesetre szépen fejlődöttünk, már ami a tágasságot és a kilátást illeti. Hatásos volt - amennyire a hosszan elterülő üresség hatásos lehet. Már attól féltem, ha a vidékiek meglátják a termeket, elriadnak, és azt javasoltam, akasszunk ki egy figyelmeztető táblát az ajtóra belül: - Tessék belépni. Nem kötélverő üzem.

Websterrel kár volt szellemeskedni. Mélyen sértette a hiúságát. Fegyverzetéből hiányoztak a szellemi fegyverek, és így nem tudott visszavágni. Nem is volt lovagias tölem szellemi fegyverrel támadni egy szellemileg fegyvertelen emberre. Próbáltam uralkodni magamon, de nem sikerült. Nagyvonalúbbnak kellett volna lennem, és elviselni a hiúságát, de nem tudtam. Néha még a sajátom elviselésére sem vagyok elég nagyvonalú. Főleg az egyik hibája hozott ki a sodromból, talán azért, mert belőlem hiányzott. Ha olyan téma került szóba, amiről semmit sem tudott, nem próbálta azzal kivédeni, hogy bevallja tudatlanságát, hanem még annyi esze sem volt, hogy ne jártassá a száját. Olyan kijelentéseket tett, amelyekkel azt a látszatot akarta kelteni, hogy ő is ért hozzá - pedig teljesen valószínűtlennek hatott, mert tudatlansága az egész földre kiterjedt, mint egy takaró, alig volt rajta itt-ott egy kis lyukacska. Egyszer társaságban szóba került George Eliot, és beszélgettek a hölgy műveiről. Láttam, Webster is hozzászólásra készül. Nem tudtam téglával vagy bibliával fejbe vágni, hogy elveszítse az eszméletét, és így megmentsem, mert ez feltűnt volna - kénytelen voltam várni, hogy a Webster-hegy megszüljön a maga kis egerét. Meg is ragadta az alkalmat, amint egy kis szünet állt be a csevegésben. Nyugodt önteltséggel a következő megjegyzést szúrta közbe:

- Erkölcsi megfontolások alapján annak az embernek egyetlen könyvét sem olvastam.

Alig melegedtünk meg az új irodahelyiségekben, amikor Webster azzal állt elő, hogy semmisítsük meg szerződésünket, és csináljunk újat. Rendben van, megcsináltuk. Valószínű, hogy el sem olvastam, és mással sem néztem meg. Azt hiszem, egyszerűen aláírtam, hogy ne kelljen tovább vesződnöm vele. Az előző szerződések értelmében Webster fizetett alkalmazottam

volt; az új szerint én voltam a szolgálja, tökéletesen a rabszolgálja, fizetés nélkül. Enyém volt az üzlet kilenczede, én adtam az egész tőkét. Én vállaltam a veszteségeket, mindenért én voltam felelős, mégis Webster volt az egyeduralkodó. Ez az új helyzet és az én gúnnyilaim megváltoztatták a légkört. Már nem adhattam ki utasítást, mint azelőtt. Még javaslatot sem tehettem azzal a reménnyel, hogy esetleg elfogadja.

Grant tábornok beteg ember volt, de úgy dolgozott az emlékiratain, mint az egészséges; szép rendszeren, folyamatosan haladt vele.

Webster beült a kötélverőszín trónjába, és berendelte a tizenhat ügynökség vezetőjét az Egyesült Államok tizenhat részéből, hogy írják alá a szerződéseket. El is jöttek. Összeültek. Webster Sínai-hegye magaslatáról osztotta ki a parancsolatokat. Meglepően, nagyszerűen uralkodtak magukon. Átadták a szükséges óvadékokat; aláírták a szerződést, és elvonultak. Rendes körülmények között zokon vették volna a fiatalember pimaszságát, de ez rendkívüli eset volt. A szerződés sokezer dollárt jelentett az ügynökségek tulajdonosainak, és ez a tudat segítette őket, hogy féken tartásák az ellenszenvüket.

Whitford kéznél volt. Mindig Webster körül nyüzsgött, mert Webster semmibe sem akart belefogni jogi tanácsadó nélkül. Most aztán annyi jogi tanácsot kaphatott, amennyi csak belefért, mert évi fizetéssel állandóra alkalmazta Whitfordot. Tízezer dollárt fizetett neki az én zsebemből. Whitford meg is érdemelte egy részét - mondjuk kétszáz dollárt. Életében először dolgozott meg valamire való fizetésért, és ragyogott az elégedettségétől. A „megdolgozott” tulajdonképpen udvarias túlzás. Sosem dolgozott semmit, nem is arra termett. A tízezernek egy töredékét sem érdemelte meg. Szolgálati két esetben súlyos anyagi kárt okoztak a cégnek. Egyéb tevékenysége lényegtelen és fölösleges volt; a könyvelő is elláthatta volna.

Ez ugyan nem arra való hely és alkalom, hogy Webstert gyalázzam, de meg kell tennem. Kötelességem. Lássuk a folytatást. Nem az a célom ezzel az életrajzzal, hogy rosszindulatúbb legyek bárkivel is, mint szokásom. Már nem élek: halott vagyok. Szeretném, ha ezt az olvasó állandóan figyelembe venné. Ha élnék, a szokásos formák között írnám az életrajzomat. Éppolyan indulatos lennék Websterrel, mint most - a halálomban -, de ahelyett, hogy ezt szabadon és becsületesen bevallanám, leplezni igyekeznék. Be akarnám csapni az olvasót, de úgysem sikerülne. Haragomat a sorok között is észrevenné, és nem becsülne érte. Ennél rosszabb akkor sem történhet velem, ha őszintén és nyíltan bevallom rosszindulatomat. Pontosan ezért szólok a sírből, mert néha szükségem van arra a jó érzésre, hogy mindent elmondhatok, ami bennem van, ahelyett, hogy az élvezhető részét nyújtanám ízléses csomagolásban honi fogyasztásra. Őszintébben szólhatok a sírből, mint a legtöbb történetíró, mert ők akár mennyire igyekeznek is, nem *érezik* halottnak magukat, én pedig képes vagyok rá. Hitegethetik magukat velem, de nálam ez a valóság. Egész idő alatt azt éreznék, szinte biztosan, hogy az a sírban fekvő valami tudatos lény, és tudatosan beszél az élőkéről; szégyenkezésre is képes; vissza tud riadni az őszinte megnyilatkozástól, mert ők hisznek az örökkévalóságban. Azt gondolják, a halál csak álom, amelyet rögtön követ az ébredés; hogy a szellemük értesül arról, mi folyik itt lenn a földön, és mélységes, állandó érdeklődéssel kísérik a szeretett-gyűlölt életben maradtak örömét-bánatát.

Én azonban rég elvesztettem hitemet a halhatatlanságban - és egyben érdeklődésemet is. Most elmondhatom, amiről életemben hallgatnom kellene, mindazt, ami az embereket megbotránkoztatná. Élve nem beszélhetnék róluk, mert tapasztalnám megbotránkozásukat, és el akarnám kerülni azt a rossz érzést, hogy én vagyok ennek az okozója. Csak akkor hiszünk a halhatatlanságban, ha okunk van rá; nem tapasztalaton, sőt nem is valószínűségen alapuló okunk, mert ilyen nincs. Azért döntünk úgy, hogy hiszünk ebben az ábrándban, mert valami, számomra ismeretlen oknál fogva, kívánjuk a halhatatlanságot. Belőlem azonban hiányzik ez a vágy.

Kipróbáltam ezt az életet, s nekem ez elég. Újabb élet csak újabb kísérlet lenne; ugyanabból a forrásból fakadna, mint a mostani. Nem valami nagy várakozással néznék elébe, s ha felmentenek egy ilyen kísérletben való részvétel alól, csak hálás lehetek érte. A megsemmisülés nem kelt bennem rettegést, hiszen kipróbáltam már, mielőtt megszülettem - százmillió éven át -, és ebben az életben többet szenvedtem egy óra alatt, mint amennyit emlékezetem össze tud szedni az egész korábbi százmillió évről. Csak békéről tudok, derűről, a felelősségtudat teljes hiányáról; nem volt gond, aggodalom, bánat, tanácstalanság. Abban a százmillió éves szünetidőben mélységes elégedettség és jó érzés honolt, amelyre csak a folytatás gyöngéd vágyával és hálás kívánásával gondolhatok, ha eljön az alkalom.

Tehát érthető, hogy amikor a sírból szólok, nem egy szellem beszél: csak a semmi, az üresség, a nemlétező; nincsenek sem érzelmei, sem tudata. Nem tudja, mit mond. Nem is érzékeli, hogy mond valamit, tehát őszintén és nyíltan beszélhet, hiszen azt sem sejtheti, hogy fájdalmat, kellemetlen érzést okoz vagy megsért valakit.

Szabadon szólok Websterről, mert számítok rá, hogy jövőd kiadóimban lesz annyi józanság és jóézés, hogy minden ilyesféle fejezetet kihagyjanak ennek a könyvnek a korai kiadásaiból és minden további kiadásból, egészen addig, amíg a sírban nyugszanak mindazok, akiket megbánhatnának vele. De azután hadd jelenjenek meg. Ez az óhajom, hiszen abban a távoli jövőben már úgysem árthatnak senkinek.

Az Egyesült Államok történetében egyetlenegy katonatiszt viselte az „Amerika marsallja” elnevezésű legfőbb méltóság címét. Lehet, hogy kettő is akadt, de erre nem emlékszem. Az amerikai forradalom és a polgárháború közötti időszakban ez a cím nem létezett. Speciális hivatal, nem tartozik a katonai rangok közé. Csak kongresszusi határozat ruházhatja rá egy személyre név szerint; nem örökölhető; előléptetés révén sem tölthető be.

Grant tábornok megkapta, de amikor elnök lett, lemondott róla. Most, a halál markában, az egész nemzet együttérző és sajnálkozó szemmel figyelte, készen arra, hogy kifejezze mély háláját, és teljesítse, ha bármi óhajt nyilvánítana. A barátai tudták: szíve leghőbb vágya, hogy az Egyesült Államok marsalljaként halhasson meg. Chester A. Arthur elnökségének és a Kongresszus ülészakának utolsó napján, az utolsó pillanatban került napirendre a cím adományozása. Nem volt vesztegetni való idő; követeket szalajtottak a Fehér Házba. Arthur elnök sietve megjelent a Capitoliumban. Nagy volt a sürgés-forgás és az izgalom, s a fáradságos előkészületeket későn kezdték el! Miközben összeszedték a szavazatokat, lejárt a Kongresszus időtartama. Illetve: lejárt volna, de gondos kezek egy félórával visszaigazították az órát, és a határozatot sikerült keresztülhajtani! Mr. Arthur azonnal aláírta, és így megmentették a helyzetet.

Az eredményt megtáviratozták Grant tábornoknak. Ott voltunk mellette néhányan, amikor a táviratot a kezébe adták. Minden arc nagy izgalmat, erős felindulást árult el - kivéve egyet: Grant tábornokét. Elolvasta, de egy szikrát sem változtak kemény arcvonásai. Sokkal hevesebb érzelmek viharoztak benne, mint az összes jelenlevőkben együttvéve, de el tudta nyomni magában, és semmi jelét nem mutatta.

Már egy korábbi, kevésbé emlékezetes alkalommal is tanúja voltam, milyen erős akarattal győzi le érzéseit Grant tábornok. 1879-ben, Chicagóban történt, amikor megérkezett diadalmas földkörüli útjáról, és három napon át ünnepelte a tennessee-i hadsereg, amelynek életében először volt parancsnoka. Közelében ültem a színpadon, amely megtelt a hadsereg életben maradt hőseivel és feleségükkel. Amikor Grant tábornok más neves polgárháborús tábornokok kíséretében a színpad elejére ment és leült, az egész közönség fölkel, és fülsiketítő üdvrival-

gásba tört ki, amely két-három percig tartott. Egy katona sem volt a színpadon, akin ne látszott volna a meghatottság, kivéve a tapsvihar célpontját, Grantot. Egy arcizma sem rezdült.

Akkor aztán elkezdődött a dicshimnuszok sora. Ott volt Sherman, Sheridan, Schofield, Logan és még vagy fél tucat neves katona. A szónokok azzal kezdték, hogy Niagara-zuhatagként ontották Grantra a dicséretet. Mindig a közelében álltak meg, és onnan zúdították a nyakába, de nem tett rá nagyobb hatást, mint egy bronzszoborra. Azután a szónokok Grantról Shermanre tértek át, majd Sheridanre és a többire, és mindegyikre vödörrel zúdították a dicséretet. Minden esetben úgy hatott, mintha a szónok tüzet zúdított volna az áldozatok nyakába; vonaglottak, rángatóztak, mocorogtak és szenvedtek. Távcsővel három mérföldről meg lehetett volna állapítani, hogy ki a soron levő áldozat. Egyikük sem tudott nyugton ülni a tüzes dicséretnek közepette, kivéve Grantot. Két és fél hosszú órán keresztül negyedóránként nyakába zúdult a Niagara, és mire a megpróbáltatás végére érkezett, pontosan ugyanabban a pózban ült, mint amikor letelepedett a székre. Meg sem mozdult egész idő alatt. Már az is nagy teljesítmény lett volna, ha valaki úgy ül helyzetváltoztatás nélkül ennyi ideig, hogyha semmi sem zavarja, piszkálja, izgatja, de ilyen szörnyű gyötrelmek közepette két és fél órán át ilyen rendületlenül maradni akkora teljesítmény, amit sosem hittem volna el, ha nem a tulajdon szememmel látom.

Valahányszor Grant tábornok egy adag korrektúrát kapott, nekem is küldtek belőle egy példányt; a tábornok tudott erről. Néha futólag említettem a korrektúrát, de részletekbe nem bocsátkoztam. Idővel megtudtam egy hozzátartozójától, hogy a tábornokot zavarta és csalódást keltett benne hallgatásom a memoárjai irodalmi színvonalával kapcsolatban. Azt is tudtomra adták, hogy nagyon jólesne a tábornoknak egy tőlem eredő biztató szó. Ez legalább annyira váratlanul ért, mint Kolumbus szakácsa érezte volna, ha azt hallja, hogy Kolumbus a hajózási technikájáról szeretné a véleményét hallani. Eszembe se jutott volna, hogy Grant tábornok bárkinek a segítségére vagy bátorítására szorulhat akármiben, amire vállalkozik. Végtelenül szerény ember volt: ez a példa is bizonyítja. Új pályát kezdett, feltérképezetlen tengerre merészkedett, és kellett neki a biztató szó, mint bárki más közönséges halandónak. Kitüntető bóknak éreztem, hogy ad a véleményemre és hallani kívánja, ezért az első alkalmat megragadtam, hogy a beszélgetést diplomatikusan abba az irányba tereljem, és ne úgy hasson, hogy a hajánál fogva ráncigálom elő a témát.

Úgy adódott, hogy a memoárokat Caesar kommentárjaival hasonlítottam össze, és módomban állt, hogy véleményt nyilvánítsak. A legteljesebb őszinteséggel mondhattam el: mindkét művet ugyanazok a kiemelkedő erények jellemzik - világos fogalmazás, nyílt egyszerűség minden nagyképűség nélkül, a nyilvánvaló történeti hűség, becsületes igazságosság baráttal és ellenséggel szemben egyaránt; katonás őszinteség és nyíltság, és a szóvirágok puritán mellőzése. Ugyanarra a magas értékszintre helyeztem mindkét könyvet, egymás mellé, és ma is állom ezt a véleményemet. Ez azt mutatja, hogy ő is csak ember volt, ember és író. Minden író méltányolja a bókot, még akkor is, ha a forrás értéke kétes.

Grant tábornok hősiezen küzdött a tollával, mialatt a betegsége állandóan fogyasztotta életét; végre elkészült a mű. A tábornokot Mount McGregorba szállították, s ott ereje fokozatosan elapadt. Az utolsó időkben már beszélni sem tudott, kis papírszeletkékre írta föl, amit mondani akart.

Élete vége felé egyszer elmentem oda hozzá, és írásban megkérdezte, nyilvánvaló aggódó gondoskodással: van-e kilátás arra, hogy a könyve segíthet valamit a családján.

Elmondtam neki, hogy a terjesztés sikeresen folyik, az előfizetés és a pénz gyorsan gyűlik, pedig a kampány még javában folyik - de ha most abba hagynánk, akkor is kétszázezer dollárt kapna a családja. Írásban megelégedését fejezte ki.

Amikor beléptem a házba, a déliek tábornoka, Buckner, éppen kifelé jött. 1840 körül együtt voltak hadapródok West Pointban. Azt hiszem, valamivel később együtt vettek részt a mexikói háborúban. Grant - aki akkor a reguláris hadsereg századosa volt - ezután Oregonba került egy katonai helyőrségbe. Később lemondott állásáról, és egy fillér nélkül Keletre ment. Egyik nap az utcán találkozott Bucknerral, és ötven dollárt kért tőle kölcsön. 1862 februárjában Buckner volt a konföderációs Fort Donelson helyőrség parancsnoka. Grant tábornok támadással bevette az erődöt, és tizenötezer foglyot ejtett. Ezután a két katona nem találkozott huszonhárom évig, csak azon a napon Mount McGregorban.

Több látogató volt jelen, és sokat csipkelődtek, tréfálkoztak, többen Buckner rovására.

Végre megszólalt Buckner tábornok.

- Hadapródkorunk óta csodálom és tisztelem Grantot. Sok az erénye és érdeme, de van egy súlyos hibája. Javíthatatlan kölcsönkérő, és ha szüksége van valamire, nem ismer határt: minden kell neki, ami az embernél van. Amikor szegény voltam, ötven dollárt kért kölcsön tőlem, amikor gazdag voltam, tizenötezer emberemet kölcsönözte ki.

Grant tábornok július huszonharmadikán halt meg Mount McGregorban. Az emlékiratai szeptemberben vagy októberben kerültek a nyomdába. Több sorozat klisé készült; a nyomás munkáját szétosztottuk több nagy nyomda között. A könyvön éjjel-nappal számos gőznyomda dolgozott, és nagy könyvkötődék állandóan kötötték a példányokat. Két nagy nyolcadrét kötetben jelent meg a könyv. Vászonkötésben kilenc dollárba került; értékesebb kötésben arányosan többre. Kétezer példányt márványozott borjúbőr kötésben adtunk ki huszonöt dollárért.

December tizedikén jelent meg a könyv, és jó prófétának bizonyultam. A kezdet kezdetén azt mondtam Grant tábornoknak, hogy hatszázezer kötetet fogunk eladni, és így is történt: háromszázezer példány kelt el a kétkötetes műből. A Mrs. Grantnak küldött első csekk kétszázezer dollárról szólt; a következő, néhány hónap múlva százötvenezerrel. A többi csekk összegére már nem emlékszem, de úgy gondolom, a könyv összesen körülbelül félmillió dollárt jövedelmezett Mrs. Grantnak.

Webster dicsfényben úszott. Ismeretlensége idején hat és egynegyedes kalapot hordott, de ekkoriban úgy fölfuvalkodott, hogy csak egy hordóba fért bele a feje. Szívesen szónokolt a könyv csodás sikeréről. Előszeretettel sorolta föl a statisztikai adatokat. Hangoztatta, hogy az aranyozott cím nyomásához tizenhárom mérföld aranylemezt használtak föl; elmondta, hány ezer tonna súlyú a háromszázezer kétkötetes példány. A régi történet ismétlődött meg: Webster azt képzelte: ő adta el a könyveket. Gondolt rá, hogy talán Grant tábornok neve is hozzájárulhatott; de elsősorban önmagában vélte fölfedezni a páratlan siker fő okát. Ez azt mutatja, hogy Webster is csak ember volt és könyvkiadó. Minden könyvkiadó Kolumbus. A sikeres író az Amerikájuk. Az a meggondolás, hogy - mint Kolumbus - ők sem azt fedezték fel, amit kerestek, csöppet sem zavarja őket. Csak arra emlékeznek, hogy felfedezték Amerikát; elfelejtik, hogy India egy csücskét akarták voltaképpen felfedezni.

Amikor a könyvterjesztő ügynökséget kiválasztottuk, Webster az egyik legjobb nyugati körzetet egy exhitszónoknak adta, egy hivatásos újráfeltámasztó-szektásnak, akit az ég Iowa állam súlyos vétkeiért büntetésül helyezett ebbe az államba. A többi jelölt óva intette Webstert ettől a választástól, mondván, hogy Whitfordnak vagy bárki másnak minden bölcsessége sem lesz képes megbirkózni ennek a fanatikusnak a veleszületett tolvajhajlamával. Minden figyel-

meztetésük kárba veszett; Webster rábizta az ügynökséget. Elláttuk könyvekkel; virágzott az üzlete. Harminchatezer dollárt szedett össze, és Webster sosem látott belőle egy centet se.

Nem az a csoda, hogy Mrs. Grant félmillió dollárt kapott abból a könyvből: az a csodálatos, hogy nem adósodott el miatta. Az volt a szerencséje, hogy csak egyetlen Websterünk volt. Szokatlan hanyagság volt részemről, hogy nem hajtottam fel még egyet.

40

Legjobb, ha megpróbálom befejezni ezt a fájdalmas témát. Webster napjait és éveit az a nyomasztó körülmény keserítette meg, hogy míg ő, Charles L. Webster volt a nagy könyvkiadó - a legnagyobb könyvkiadó - s az én nevem sehol sem szerepelt mint a cég társtulajdonosáé, a közönség következetesen úgy tekintett rám, mint a cég megtestesítőjére, akinek Webster csak az árnyéka. Bárkinek volt kiadni való könyve, hozzám fordult vele, nem Websterhez. Számos kitűnő könyvet fogadtam el, de Webster minden esetben visszautasította a kiadásukat - és ő volt az úr. De ha valaki *neki* ajánlotta föl a könyvét, Webstert annyira elbűvölte ez a figyelmesség, hogy olvasás nélkül elfogadta. Egyetlenegy sem akadt közöttük, amely behozta volna a ráfordított költséget.

Joe Jefferson levélben közölte velem, hogy megírta önéletrajzát, és szeretné, ha én adnám ki. Természetesen érdekelt a könyv. Elküldtem Jefferson levelét Websternek, és megkértem: intézze el az ügyet. Webster nem utasította vissza a könyvet. Egyszerűen nem vette tudomásul, még a gondolatát is elűzte az agyából. Viszont elfogadott és kiadott két-három háborús könyvet, amelyek nem bizonyultak nyereségesnek. Ezután újabbat fogadott el, kiosztotta a szerződéseket az ügynökségeknek, megmondta, mi lesz az ára (három és fél dollár vászonkötésben), és úgy egyezett meg velük, hogy a megjelenés időpontját is megadta: körülbelül két-három hónappal későbbre tervezte. Egyszer elmentem New Yorkba, felkerestem Webstert hivatali helyiségeiben, és bele akartam nézni abba a könyvbe. Megkérdeztem tőle, mekkora a könyv terjedelme. Közölte, hogy nem tudja. Kértem, nagyjából számolja ki: megtette. Erre kijelentettem:

- A terjedelem alapján az ára a megadottnak még négyötöde sem lehet. Legjobb lesz, ha téglával pótolod ki. Téglagyárat kell építenünk, mégpedig azonnal, mert a téglagyártása sokkal olcsóbb, mint ha a piacon vásároljuk.

Ettől dühbe gurult. Különben minden ilyen apróság így hatott rá. Soha nem találkoztam hozzá hasonlóan érzékeny lényel, ahhoz képest, hogy milyen durva anyagból készült. Számos elfogadott könyve volt ekkor - értéktelen művek, amelyeket azért fogadott el, mert neki ajánlották föl, nem nekem -, és kiderült, hogy egyiknek sem számította ki a terjedelmét. Úgy vette át őket, hogy meg sem nézte. Webster jó terjesztő volt, de semmit sem értett a könyvkiadáshoz, és nem is tudta megtanulni a szakmát. Idővel megtudtam, hogy kiadásra fogadta el Henry Ward Beecher *Krisztus élete* című könyvét. Azt javasoltam, inkább Lázárral próbálkozzék, mert róla már tudjuk, hogy sikerült életre kelteni. Megint felháborodott. Alkatához képest igazán végtelenül érzékeny volt. Még előleget is adott Mr. Beechernek, aki akkor nem élt kitűnő anyagi körülmények között; ötezer dollár előleget a majdan esedékes tiszteletdíjra. Úgy volt, hogy Mr. Beecher kissé simít még a könyvön, én azt hiszem, inkább be kellett még fejeznie. Úgy tudom, éppen elkészült az első kötet, amikor kitört a végzetes botrány, amely megfojtotta a vállalkozást. Ha jól emlékszem, a második kötet nem készült el, és Mr. Beecher éppen nekifogott, hogy megírja. A megegyezés szerint vissza kellett származtatnia a pénzt, ha nem készül el időben. Nem sikerült megírnia, és vissza is fizette a pénzt.

Webster addig tartotta vissza egyik könyvemet - az *Egy jenki Arthur király udvarában*-t -, ameddig csak tudta, és akkor is olyan titokban hozta ki, hogy beletelt két-három év, míg rájöttem, hogy egyáltalán létezik ilyen könyv. Félretette egy Howellsszel közös vállalkozásunkat, a *Humor könyvé*-t, és nagy sokára titokban nyomatta ki. Nem hiszem, hogy Amerikában bárki tudatára ébredt volna a könyv létezésének.

William L. Laffan közölte velem, hogy a baltimore-i Mr. Walters pompás könyv kiadását tervezi. A könyv saját fejedelmi műgyűjteményét fogja bemutatni. A legkitűnőbb művészeket hozatja el Párizsból az illusztrációk elkészítésére. Saját maga készíteti el a könyvet, teljesen a saját ízlése szerint, negyedmillió dollárt szánt rá; luxuskiadás lévén, magas áron hozza forgalomba. A nyereségből nem kér: a kiadónak nincs más dolga, mint hogy terjessze a könyvet, és bezsebelje a nyereséget.

- Itt az alkalom, Mark - mondta Laffan -, hogy fáradság, kockázat és költség nélkül vagyont szerezz.

Azt mondtam neki, azonnal elküldöm Webstert Baltimore-ba. Meg is próbáltam, de nem sikerült. Webster egyáltalán nem foglalkozott a dologgal. Ha Mr. Walters valami szemetet akart volna kiadni, csak Websterhez kellett volna fordulnia; Webster nyakát törte volna, úgy rohan, hogy megszerezze. Mr. Walters nem a megfelelő emberhez fordult. Webster büszksége csorbát szenvedett, és nem volt hajlandó belenézni Mr. Walters könyvébe. Webster büszke volt, de egyéb képességekkel nem rendelkezett.

Webstert kínzó fejfájások gyötörték; egy új német gyógyszerrel, a phenacetinnel enyhítette. Az orvosok korlátozni akarták a használatát, de ő megtalálta a módját, hogy nagy mennyiségben szerezz be. Szabad intézményeink mellett bárki megmérgezheti magát, aki akarja, és megfizeti az árát. Egyre gyakrabban, egyre nagyobb mennyiségben szedte a gyógyszert. Végül teljesen elkábult tőle, olyan lett, mint az alvajáró. Csak ritkán ment be az irodájába, és akkor is majdnem biztosra lehetett venni, hogy az üzlet szempontjából kártékony tevékenységre használja hatalmát. Ilyen állapotban már nem is lehetett felelősnek tekinteni azért, amit csinált.

Valamit tenni kellett. Whitford megmagyarázta, hogy nem lehet más módon megszabadulni ettől a kártékony elemtől, mint hogy kifizetjük. De mi fizetni valónk volt? Webster mindig azonnal felvette a járandóságát. Már rég elvesztette az én nyereségrészemet a Grant-könyvből - százezer dollárt. Az üzlet fuldoklott, halódott: az egész nem ért másfél dollárt. Mi lenne tisztos ár az érdekeltség egytizedéért? Sok tanácskozás és levelezés után kiderült, hogy Webster hajlandó beérni tizenkétezer dollárral, és kilép a cégtől. Megírtam a csekket.

Már huzamosabb ideje egy Frederick J. Hall nevű fiatalember volt Webster helyettese és üzletvezetője; szintén dunkirki származék. Szépreményű ifjainkat mind erről a dunkirki méntelepről szereztük be. Szegény Hall mindig jót akart, de egyáltalán nem volt alkalmas erre az állásra. Egy darabig az ifjonti reménykedés fűtötte, de olyan akadályba ütközött, amelyen előbb-utóbb el kellett buknia.

Stedman, a költő több évvel azelőtt összeállította *Az amerikai irodalom könyvtára* című kiadványt, kilenc vagy tíz kötetben. Egy cincinnatibeli könyvkiadó igyekezett elsütöni. A könyv felfalta a kiadót családotul. Ha Stedman nekem ajánlotta volna fel a könyvet, azt mondtam volna:

- Ha részlet-előfizetőket gyűjtünk, négy százaléknál magasabb tiszteletdíj mellett, akkor sem keresünk rajta, de akármilyen tiszteletdíjjal elúszunk, mert ilyen könyvhöz többszázezer dollár indulótőke kell, s nekünk még százezer sincs.

Stedman azonban nem nekem hozta a könyvet: Websterhez vitte. Websternek hízelgett az ügy; hízott a gyönyörűségtől. Nyolc százalék tiszteletdíjjal fogadta el, és ezzel bekövetkezett a Charles L. Webster és Társa cég régóta fenyegető öngyilkossága. Még két-három évig küszködtünk, vállunkon ezzel a halálos tehertétellel. Webster távozása után szegény kis Hall kínlódott vele; kölcsönöket vett fel attól a banktól, ahol Whitford az igazgatótanács tagja volt. Váltókra vette fel, amelyeken én voltam a kezes, és időnként megújította őket. A váltókat Olaszországba küldték utánam hosszabbítás céljából. Úgy írtam alá őket, hogy meg sem néztem, csak visszaküldtem. Végre észrevettem, hogy újabb kölcsönök mutatkoznak tudtom és beleegyezésem nélkül. Kissé nyugtalan lettem. Levélben megemlítettem ezt Mr. Hallnak, és közöltem, hogy szeretnék kimerítő beszámolót kapni a cég helyzetéről. A következő postával megérkezett a kimerítő beszámoló, amelyből az derült ki, hogy a vállalkozás aktívája kilencvenkétezer dollárral több, mint a passzívája. Ekkor már jobban éreztem magam. Pedig nem volt okom a jó közérzetre, mert a jelentést éppen fordítva kellett volna értenem. Szegény Hall rövidesen azt írta, hogy megint pénzre van szükségünk, és vagy tudok rögtön adni, vagy a cég kénytelen bejelenteni a csődöt.

New Yorkba utaztam. Beleöntöttem a kasszába huszonnégyezer dollárt, amit a tollammal kerestem. Körülnéztem, honnan szerezhetnék pénzt, de nem akadt ilyen hely. Mindez az 1893-as félelmetes pénzügyi válság idején történt. Hartfordba mentem kölcsönért, de nem kaptam egy centet sem. Jelzálogkölcsönt akartam fölvenni - bármilyen csekély összeget - a házra, telekre és a bútorokra. Az ingatlan százhatvanhétezer dollárba került, és azt hitte volna az ember, hogy lehet rá kapni némi kölcsönt. Henry Robinson felvilágosított:

- Clemens, szavamra, mondom, háromezer dollár kölcsönt sem kaphat arra az ingatlanra.

Tudomásul kellett vennem, hogy egy ruháskosár állami kötvényre sem kaphatnék kölcsönt.

Webster és Társa bejelentette a csődöt. A cég körülbelül hatvanezer dollárral tartozott nekem és hatvanötezerrel Mrs. Clemesnek. Ezenkívül még kilencvenhat hitelezőnek tartozott, fejenként átlag ezer dollárral. A válság következtében a feleségem jövedelme is megszűnt, valamint az én könyveimből származó bevétel is. Összesen kilencezer dollárunk volt a bankban; egyetlen fityingünk sem maradt arra, hogy kifizessük a Webster-cég hitelezőit. Henry Robinson tanácsa így hangzott:

- Ruházzon át minden Webster-követelést a hitelezőkre, és kérje meg őket, hogy fogadják el az adósságok csődelszámolására. Bele fognak menni: meglátja, elfogadják. Tisztában vannak vele, hogy ön egyénileg nem felelős azokért a tartozásokért: a felelősség a céget terheli.

Magam sem tartottam sokat a nehézségek ilyenféle megoldásáról, és amikor elmondtam a feleségemnek, hallani sem akart róla. Kijelentette:

- Ez az én házam: legyen a hitelezőké. A könyveid a te tulajdonod: add át őket a hitelezőknek. Minden lehetséges módon csökkentsd a tartozásodat, azután láss munkához, és keresd meg a többit, ha futja rá az életedből. És ne félj. A teljes adósságot ki fogjuk fizetni az utolsó centig.

A jóslat igaznak bizonyult. Mr. Rogers körülbelül ekkor lépett közbe, és lelkükre beszélt a hitelezőknek. Azt mondta: nem kaphatják meg Mrs. Clemens házáat, őt elsőbbségi hitelezőnek kell tekinteni, s ő lemond a Webster cégnek kölcsönzött hatvanötezer dollárról. Közölte, hogy az én könyveimet sem vehetik át, mert nem képezik Webster és Társa tulajdonát. Mindent megkaphatnak, ami Webster és Társa tulajdona; én törölöm a cégnek adott hatvanezer dolláros kölcsönt; a jövőben feladatommak fogom tekinteni, hogy megkeressem a Webster-adósságok fennmaradó részét, és minden dollárra száz centet fizessek vissza - de ezt nem tekinthetik ígéretnek.

Mr. Rogers már sok-sok hónapja eltávozott az élők sorából, de még ma sem vagyok képes arra, hogy vele kapcsolatos érzelmeimet és véleményemet szóba öntsem. Még túlságosan közeli; szellemének hatása nagyon is befolyásol.

Egész életemben a vacak kis kalandorok könnyű zsákmánya voltam. Jöttek, hazudtak, kifosztottak és odébbálltak; a következő már meg is érkezett a legközelebbi vonattal, és felmarkolta, ami megmaradt. Tizenhat éven át csak csalóknak gürcöltem, és Mr. Rogers mentett ki a karmaik közül. Megismerkedésünk után egy félórával úgy váltunk el, mint jó barátok. Véletlen, váratlan találkozás volt, de rám nézve emlékezetes és szerencsés következményekkel járt. Ebből a nehézségből is kirángatott, s egy-két év múlva a következőből is, amely pedig még szörnyűbb volt, mint az előző. S a mentőakciót úgy vitte végbe, hogy sem önbecsülésem, sem büszkeségem nem szenvedett tőle; sőt, olyan finom művészettel intézte, hogy azt a látszatot keltette: magam másztam ki belőle. Sem szóval, sem célzással nem árulta el soha; hogy leköteltetettjének tekintene. Én bizony nem voltam soha ilyen nagy lélek, de még hasonlóval sem találkoztam. Meg sem közelítettem ezt a magasrendű emberi tulajdonságot. Ebben a világban az ember semmit sem kaphat ingyen; mindenért meg kell fizetni, amit kapunk, sőt: ötvenszázalékos felárral; ha pedig hálával tartozunk, akkor tízszeres árat kell fizetnünk. A hála olyan adósság, amely uzsorakamattal egyre halmozódik - minél többet fizetünk, annál többet követelnek tőlünk. Idővel ráébredünk, hogy a kapott szívesség átokká vált, és azt kívánjuk, bár sose kaptuk volna. Olyan helyzetbe kerülünk, mint Mr. W., egyik barátom barátja pár évvel ezelőtt. Egy fűszeresegéd megmentette a felesége életét, mert megfékezte a megbokrosodott lovakat. A férj kimondhatatlanul hálás volt. Abban a hitben élt, hogy a hála érzelem - nem ismerte a pénzben kifejezhető értékét; azzal sem volt tisztában, hogy az árat nem ő szabja meg. Idővel ezen a téren kiművelődött. Ekkor így szólt a fűszeresegédhez:

- Fogja ezt az ötszáz dollárt, és tűnjön el. Maga és a családja három éve szipolyoz, és ha még valaki megmenti a feleségem életét, az legjobban teszi, ha megvásárolja a koporsóját, mert szüksége lesz rá.

Mr. Rogers nagy ember volt; ezt senki sem tagadhatja. Nemcsak egyféle szempontból volt nagy - ahogyan mások is, ahol nem volt egyeduralgoló -, hanem abban a szép jellemvonásban, amelyet említettem, kizárólagos nagysággal rendelkezett. Jóformán egymaga foglalta el ezt a magas polcot, vetélytárs nélkül. Ha a jellem kiválóságát érdemrenddel tüntetnék ki, azt hiszem, ez a tulajdonság vitán felül megérdemelné a térszalagrendet és az aranygyapjúrendet.

Azoknak, akik nem ismerték, szeretném bemutatni nagylelkűségét.

Amikor a kilencvenes évek elején a Webster és Társa könyvkiadó cég bejelentette a csődöt, passzívái hatvanhat százalékkal múlták felül aktíváit. Törvény szerint nem voltam felelős az adósságokért, csak erkölcsi alapon. A válság javában dühöngött, egymás után omlottak össze a vállalkozások; a hitelezők magukhoz ragadták az aktívákat - ha akadt ilyen -, a többről pedig lemondtak. Régi üzletfeleim azt mondták:

- Az üzlet - üzlet, az érzelmek más lapra tartoznak: és ez üzleti ügy. Adja át az aktívákat a hitelezőknek, és egyezzenek ki; más hitelező harminchárom százalékot sem kap.

Mr. Rogers igazi üzletember volt, ebben senki sem kételkedhet. Aki csak nyomtatott beszámolókból ismeri, azt képzelem, kitalálhatja, hogyan viselkedik Mr. Rogers egy ilyen esetben. Csak éppen tévednek. Mr. Rogers a feleségem mellé állt. Ő volt az egyetlen, aki világosan látta a helyzetet, és felismerte, hogy különbözik más, látszólag hasonló helyzettől. Lényegében ezeket mondta:

- Az üzleti életnek megvannak az elfogadott törvényei és szokásai, viszont az írónak a hírneve az élete. Szegény lehet egy író, de a jellemét nem szennyezheti be: meg kell keresnie az adósság teljes összegét, és kifizetni a hitelezőknek.

Unokaöcsém, a néhai Samuel E. Moffett - maga is író - természetesen ugyanígy érzett. Csak azért említem meg, hogy felelevenítsem egy találó megjegyzését, amely bejárta a világot: „A becsület nem ismer enyhítő körülményeket.”

Így aztán eldőlt a kérdés. Abba kell hagynom a lazálást, és újra munkához látnom. Könyvet kell írnom, és újra megkezdeni az előadásokat. A feleségem azt mondta: négy év alatt lerázhatom az adósságok terhét. Mr. Rogers óvatosabban, megfontoltabban, nagyvonalúbban nyilatkozott: szerinte tartson az ügy, ameddig tartania kell - mondjuk talán hét esztendeig. Ezt tréfának szánta. Általában csak akkor nem viccelődött, ha aludt. Titokban attól félttem, az ő hétesztendős becslése közelebb jár majd az igazsághoz, mint a feleségem négy éve.

Egyszer nagy megrázkódtatás ért - alaposan megrendített. Fültanúja voltam egy rövid beszélgetésnek Mr. Rogers és néhány dörzsölt üzletember között.

Első üzletember: - Clemens hány éves?

Mr. Rogers: - Ötvennyolc.

Első üzletember: - Ötvennyolc esztendős csődbe jutottak kilencvenöt százaléka nem képes újból talpra állni.

Második üzletember: - Ha kilencvennyolc százalékot mond, közelebb jár a valószínűséghez.

Napokig bántott ez a néhány mondat. Keserű előérzet gyötört: nem tudtam józanul elhessegetni. Érveim különben sem lehettek. Ha az ötvennyolc éves csődvallottak közül kilencvennyolc nem áll talpra, miért lennék éppen én a kilencvenkilencedik vagy a századik? A rossz hangulat azonban nem tartott soká, mert a feleségem, amikor megtudta bánatom okát, megragadta mindig munkára kész ceruzáját, papírt vett elő, és tisztán, meggyőzően kimutatta a négy év bevételét és a várható sikert. Beláttam: igaza van. Mindig is igaza volt. Előrelátásban, bölcsességben, meggondoltságban, helyes ítéletben s a kérdések sokoldalú szemlélésében nem akadt párja az ismeretségi körömben, kivéve Mr. Rogerst.

Természetesen hosszú időt vett igénybe a részletek elrendezése, a földközi előadót megszervezése, de végre ez a munka is befejeződött, és 1895. július közepén elindultunk. Egy évre előre lekötötték az időmet.

Közben Mr. Rogers vette kézbe a hitelezőket. Összesen kilencvenhatan voltak. Összeült, tanácskozott, vitatkozott velük, igyekezett meggyőzni őket, de sosem veszekedett. A feleségem át akarta adni nekik a nevében levő hartfordi házat, amelyet ő építtetett, de Rogers nem engedte. A könyveim kiadási jogát sem hagyta átadni. A feleségem a Webster cégnek végnapjaiban hatvanötezer dollárt kölcsönzött váltókra, abban a reményben, hogy ezzel megmenti a pusztulástól. Mr. Rogers ragaszkodott hozzá, hogy elsőbbségi jogú hitelezőnek nyilvánítsák, és a váltók felszámolása fejében feleségemé legyen a könyvek kiadási joga. Nem lehetett eltántorítani az álláspontjától, és végül a hitelezők beadták a derekukat.

Mr. Rogers a kiadási jogok rendezésén kívül még két kérdésért harcolt következetesen: a hitelezők pillanatnyilag érvék be a cég aktíváival, és hagyjanak nekem időt arra, hogy megkeressem a cég fönmaradó tartozását. Sikerült meggyőznie őket. Olyan világosan érvelt, s oly megnyerő egyéniség volt - hangjából kedvesség, szeméből őszinteség sugárzott -, hogy minden értelmes embert meg tudott nyerni, akinek volt szíve. A kilencvenhat hitelezőből csak hárman-négyen követeltek kíméletlen, könyörtelen fellépést velem szemben; ezek nem

enyhültek meg. A többiek belementek, hogy utamra engedjenek, és nem sürgettek. Közölték: nem akadályoznak semmi módon, nem indítanak eljárást ellenem; meg is tartották a szavukat. Ami a többi hármat-négyet illeti, sosem vettem rossz néven ellenséges viselkedésüket, kivéve itt, az önéletrajzomban. S itt sem daczból vagy rosszindulatból, csak őszinteségből. Nem fájhat nekik, mert biztos vagyok benne, hogy már mind a pokolban lesznek, mire ez nyomtatásba kerül.

Feleségemmel és Clarával 1895. július 15-én indultunk előadórohamra a világ körül. Előadást tartottunk, fosztogattunk és rohamoztunk tizenhárom hónapon keresztül. Megírtam a könyvemmet, és meg is jelent. A könyvért és az előadásokért kapott pénzt abban a pillanatban, amint megkaptam, elküldtem Mr. Rogersnek, aki bankba tette a hitelezők számára. Kértük: fizesse ki rögtön a kis hitelezőket, mivel szükségük van a pénzre, de nem ment bele. Azt mondta, majd ha szárazra fejtem a világot, akkor megnézzük az eredményt, és arányosan osztjuk fel a Webster-hitelezők között.

1898 végén vagy 1899 elején Mr. Rogers Bécsbe táviratozott utánam:

- Összes hitelezőt kifizettem utolsó centig. Maradt tizennyolcezeröttszáz dollár. Mit csináljak vele?

Szövetségi Acél-részvényeket vegyen, táviratoztam vissza. Így is fektette be az egészet, ezer dollár híján, és két hónap múlva százhuszonöt százalékos nyereséggel adott túl rajta.

Na hál' istennek! Legalább százszor megpróbáltam leírni ezt az undorító történetet, de sosem voltam képes rá. A negyedéig sem jutottam, és máris belebetegedtem. Végre sikerült megragadnom és ki is tartottam: kiírtam a szervezetemből, és remélem, soha többé nem is hallok róla.

41

Az elmúlt harmincöt év során irodalmi hajógyáramban mindig hevert legalább két félkész hajó, elhagyatva a tűző napon; többnyire három-négy is volt belőlük - most éppen öt van. Üzleti szempontból nem hangzik ésszerűnek a dolog, de nem volt egészen céltalan: szándékosan történt így. Mindaddig, amíg egy könyv magától íródott, hűséges és érdeklődő írnoka voltam, lankadatlan szorgalommal, de abban a pillanatban, amikor a könyv az *én* fejemmel próbálta a helyzetek megteremtésének, a kalandok és párbeszédnek kieszelésének munkáját elvégeztetni, félretettem és kivettem az agyamból. Ilyenkor megnéztem a többi befejezetlen művet, hátha akad köztük olyan, amelynek néhány évi békés tétlenség alatt újraéledt az önmaga iránti érdeklődése, és hajlandó újra írnokául fogadni engem.

Véletlenül jöttem rá, hogy a könyvek többnyire kifáradnak a közepük táján, és nem hajlandók tovább dolgozni, míg erejük és érdekességük meg nem újul némi pihenéstől, s az idő múlása föl nem tölti megfogyatkozott nyersanyagkészletüket. Akkor tettem ezt a hasznos felfedezést, amikor a *Tom Sawyer* közepére érkeztem. A négyszázadik kéziratoldalon a történet elszántan leállt, és egyetlen lépést sem volt hajlandó továbbmenni. Teltek a napok, és csökönyösen ellenállt. Elkeseredett, csalódott voltam, és végtelenül megdöbbenem, mert biztosan tudtam, hogy a történetnek még nincs vége; nem érttem, miért nem tudom folytatni. Egyszerű oka volt: kiürült a tartály, kimerült a nyersanyagkészlet: a mesét nem lehetett anyag nélkül folytatni; semmiből nem lehet regényt írni.

Amikor a kézirat már két éve hevert az íróasztalomban, egyszer elővettem, és elolvastam az utolsó megírt fejezetet. Akkor tört rám a nagy felfedezés, hogy ha a tartály kiszárad, békében kell hagyni, idővel újra feltöltődik, mialatt az ember alszik, sőt esetleg más munkán dolgozik, és sejtelve sincs róla, hogy közben folyik ez az öntudatlan, hasznos agyműködés. Ekkor már bőségesen volt anyagom, a könyv folytatódott, és be is fejeződött magától, minden baj nélkül.

Azóta valahányszor könyvet írtam, nyugodtan félretettem, ha kiürült a tartály, mert jól tudtam, hogy a következő két-három év alatt közbelépésem nélkül is újra feltöltődik, s akkor a befejezés már egyszerű, könnyű munka lesz. A *Koldus és királyfi* a közepén elapadt, és két évig hozzá se nyúltam. Kétévi szárazság köszöntött az *Egy jenki Arthur király udvarában* című könyvemre is. Hasonló szüneteket tartottam egyéb könyveim közepén is. Kétszer kellett hosszabb időre leállnom a *Melyik volt* című elbeszélésem írása közben. Sőt, a második szünet alaposan túllépte a szokott időt, mert már négy éve tart. Biztos vagyok benne, hogy a tartály most már újra megtelt, elővehetnem a könyvet, és további törés vagy érdeklődés-ellanyulás nélkül be is fejezhetném - de nem teszem. Idegesít a toll. Lustának születtem, és a diktálás elkényeztetett. Egész biztosan tudom, hogy többé nem nyúlok tollhoz, s ezért a könyv befejezetlenül marad - kár pedig, mert az eszméje tulajdonképpen új, és a befejezés jócskán meglepné az olvasót.

Van egy másik befejezetlen könyvem is, amelynek valószínűleg a *Kóbor lelkek menedéke* címet adnám. Félig kész, és így is marad. A harmadiknak a címe *Egy mikroba kalandjai háromezer év alatt. Írta: egy mikroba*. Ez is félig készült el, és így marad. A negyedik: *A titokzatos idegen*; már túl vagyok a felén. Nagyon szeretném befejezni, és igen fájlalom, hogy nem fog elkészülni. Ezek a tartályok most már mind megteltek, a könyvek vígan folytatódhatnak, és be is fejeződhetnek, csak tollat kellene ragadnom, de meguntam a tollat.

Volt még egy félkész történetem. Négy évvel ezelőtt már harmincnyolcezer szót megírtam belőle, aztán megsemmisítettem, nehogy esetleg egyszer befejezzem. Huck Finn volt a narrátora, és természetesen Tom Sawyer meg Jim a főszereplői. Úgy éreztem, ez a trió már elvégezte kötelességét e világon, és megérdemlik az örök nyugalommal.

Rouenban 1893-ban tizenötezer dollár értékű kéziratot semmisítettem meg; 1894 elején Párizsban tízezer dollárt érőt - a folyóiratok díjszabásával mérve. Nem mertem megtartani azt a halom kéziratot, nehogy kísértésbe essem, és átadjam közlésre; ugyanis eléggé tisztán láttam, hogy nem megfelelő a színvonaluk. Általában nem estem volna kísértésbe, és eszembe se jutott volna, hogy kétes értékű írást adjak ki, de akkor erősen el voltam adósodva, és nagy kísértést éreztem helyzetem javítására; kénytelen voltam elégetni a kéziratot, és így szabadulni meg tőle. Feleségem nem ellenezte, sőt, ő biztatott, mert az írói hírnevemet minden más érdeknél előbbre helyezte.

Feleségem akkortájt egy másik kísértés legyőzésében is segített. Azt az ajánlatot kaptam, hogy engedjem öt éven át, évi tizenhatezer dollárért, egy humoros lap szerkesztőjeként szerepelni a nevemet. Feleségemet illeti a dicséret, hogy segített ellenállni a kísértésnek. Tulajdonképpen nem csábított a gondolat, de ha vonzott volna, feleségem akkor is felajánlotta volna a segítségét. Ha a képzeletem friss, sok fantasztikus és képtelen dolog jut eszembe, de olyan vad és képtelen ötletre sosem jutnék, hogy egy vicclap szerkesztője legyek. Számomra ez lenne a lehető leggyászosabb foglalkozás. Ha belemennék, temetkezési vállalatot is kellene nyitnom, hogy valamelyest enyhítsem vele szomorúságomat. Komoly folyóiratot lelkesen és érdeklődéssel szerkesztenék, de a humorral sosem törődtem eleget ahhoz, hogy szerkeszsem vagy ítélkezzem fölötte.

Vannak könyvek, amelyek nem akarnak megíródni. Tartják magukat évről évre, és nem lehet őket meggyőzni. Pedig megvannak, és érdemesek lennének a megírásra, de a történet nem tud megfelelő formában jelentkezni. Egy történetnek csak egyetlen lehetséges formája van, s ha nem sikerül ráakadni, a könyv nem hajlandó megírni önmagát. Az ember kipróbál egy csomó rossz megoldást, de nem jut messzire, mert rövidesen felfedezi, hogy nem akadt az igazira. Ekkor a történet leáll, és nem hajlandó folytatódni. Hatszor kezdtem neki rosszul a *Jeanne d'Arc*-nak, és valahányszor átnyújtottam a megírt részt a feleségemnek, mindig ugyanazzal a gyilkos kritikával reagált rá: hallgatással. Egy szót sem szólt, de a némasága mennydörgéssel ért föl. Amikor végre rátaláltam a helyes megoldásra, azonnal észrevettem, hogy ez az igazi, és tudtam, mit fog szólni rá. Azt is mondta, mégpedig kétely és habozás nélkül.

Tizenkét éven keresztül hatszor próbálkoztam meg azzal, hogy megírjak egy egyszerű kis elbeszélést. Tudtam, hogy amint sikerül megtalálnom a megfelelő kiindulást, négy órán belül megírom. Hat vereséget könyveltem el; ezután Londonban egyszer elmondtam a cselekményt Robert McClure-nak. Azt javasoltam, hogy közölje a szöveget a lapjában, és ajánljon fel jutalmat annak, aki a legjobban megírja. Nagyon belelendültem, és félóráig meséltem a történetről. Végül így szólt:

- Hiszen elmonda maga a történetet. Nem kell mást tennie, mint papírra vetni, pontosan úgy, ahogy elmonda.

Beláttam, hogy igaza van. Négy óra alatt elkészültem, és teljesen meg voltam vele elégedve. Ezzel együtt tizenkét évembe és négy órámba került, hogy megírjam azt a nyúlfarknyi elbeszélést, amelynek *A halálos pecsét* címet adtam.

Az a lényeg, hogy jó legyen az indulás. Ezt túlságosan sokszor bizonyítottam be ahhoz, hogy kételynek helye legyen. Huszonöt-harminc évvel ezelőtt elkezdtem egy történetet, amely a szellemitávírda-csodáról szólt volna; arról, hogy valaki kitalál egy módszert, amelynek segítségével szinkronba hozhat két, egymástól sokezer mérföldre levő agyat, és lehetővé teszi, hogy drót nélkül, a levegőn keresztül szabadon társaloghassanak egymással. Négyszer kezdtem neki - rosszul, és nem ment tovább. Három ízben akkor vettem észre a hibát, amikor körülbelül száz oldalt írtam meg belőle. Negyedik alkalommal már négyszáz oldallal készültem el, mire észrevettem. Ekkor feladtam, és az egészszet bevágtam a tűzbe.

Twichellnek írtam az *1601* című levelet 1876 körül a Quarry Farmon levő dolgozószobámban egy nyári napon, amikor okosabban is tölthettem volna az időt. Jól emlékszem az esetre. Szorgalmasan olvastam egy regényhez, a *Koldus és királyfi*-hoz, amelynek a megírására készültem. Régi angol könyveket tanulmányoztam azzal a céllal, hogy annyira átítatódjam archaikus angolsággal, hogy könnyedén, erőfeszítés nélkül tudjam utánozni. Az egyik régi könyvben rövid beszélgetésre bukkantam. Soha semmi nem hatott rám ilyen erősen; meg volt tűzdelve azokkal a nyílt malacságokkal, amelyeket akkoriban a hölgyek és urak közti társalgásban megengedhetőnek tartottak. Azért hatott rám olyan nagyon, mert ez a beszélgetés valóságosnak tűnt, pedig az effajta beszédet korábban nem éreztem valóságosnak, csak rabelais-inek: erőltetettnek, mesterkéltnek, az író futó igénye érdekében kitaláltak. Nem gondoltam, hogy Shakespeare sikamlós részleteit Shakespeare valóban hallotta volna kortársaitól; azt hittem, saját maga találta ki; a költői szabadság oltalma alatt megmásította a tényeket.

De itt most egy ilyen tömény beszélgetés hatott rám a valóság erejével; úgy éreztem, azok a hölgyek és urak valóban gyakorolták azokban a kellemes, régi szép időkben, amelyek, sajnos, örökre elmúltak. Azonnal kitört rajtam a vágyakozás, hogy én is gyakoroljam az archaikus nyelvezetet, és saját fejemből alkossak egy ilyenféle izgalmas beszélgetést. Úgy gondoltam,

Twichellen próbálom ki. A kétes ügyeket kezdettől fogva mindig Twichellen próbáltam ki harminckilenc év óta.

Tehát kigondoltam egy összejövotelt Erzsébet királynő magánfogadószobájában, előkelő személyiségek részvételével, és hatásos, izgalmas és botrányos beszélgetést kezdeményeztem közöttük. A királynő jelenlevő pohárnoka - szikkadt, idős nemesúr - jegyezte föl a beszélgetést, nem a saját kívánságából, hanem mert kénytelen volt engedelmeskedni a királynő óhajának. Utálta az egybegyülteket, mert bántóan alacsony származásúak voltak, és mert ragyogó elméjüktől eltekintve más ajánlólevelük nem volt. Kötelességtudóan leírt mindent, amit mondtak; szavaikat és modorukat kesernyés, méltatlankodó megjegyzésekkel kísérte. A királynő és a többi megjelent szájába olyan erős kifejezéseket adtam, amilyenek talán nem is találhatók meg másnál, csak Rabelais-nál. Még a legfennköltebb kijelentéseket is telezsúfoltam velük, s ezt elbűvölőnek találtam, őszinte gyönyörűségemre szolgált. De ez az öröm eltörpült ahhoz képest, amelyet a felháborodott pohárnok rájuk vonatkozó kommentárjai jelentettek számomra.

Évek óta nem találkoztam az *1601* egyetlen példányával sem. Kíváncsi vagyok, ma is olyan humorosnak találnám-e, mint azokban a viszonylag ifjú és bohó időkben. Elég vaskos levél lett belőle. Összecsomagoltam, és feladtam Twichell hartfordi címére. Ősszel, amikor visszatértünk hartfordi otthonunkba, és újra elkezdtük Twichell-lel évek óta megszokott tízmérföldes vasárnapi sétáinkat a Talcott toronyig és vissza, mindig magunkkal vittük azt a levelet, hat mérföldre a várostól volt az út mentén egy hikorifaliget, s az egész környéken csak ennek a közelében nyílt a rojtos szélű encián. A toronytól visszafelé jövet mindig enciánt szedtünk, azután leheveredtünk a hikorifa lehullt leveleinek arany szőnyegére, elővettük a levelet, és ebben a költői ihletésű környezetben olvastuk. Betegre nevtük magunkat a pohárnok keservein. Kíváncsi vagyok, ma is ilyen jól mulatnánk-e rajta? Milyen fiatalok voltunk! Talán nem is volt olyan mulatságos az a levél, mint akkor hittük.

Közben a tél folyamán Dean Sage meglátogatta Twichellt. Twichell sosem tudott titkot tartani, ha úgy érezte, jobb leleplezni, és megmutatta neki a levelet. Sage elvitte. Neki is szörnyen tetszett, és kíváncsi volt, hogyan hat másokra. Meg kellett ígérnie, hogy nem mutatja meg senkinek, de mégis ki akarta próbálni egy kísérleti nyúlón. „Véletlenül” elejtette a dohányzókosci folyosóján, és leült a közelben, hogy figyelje a hatást. A levél csoporttól csoporthoz vándorolt a kocsiban, és mire végül odalépett és visszakérte, meg volt győződve róla, hogy irodalmi értékű alkotás. Saját költségén kinyomatott belőle egy tucat példányt Brooklynban. Egyet David Graynek küldött Buffalóba, egy másikat a barátjának Japánba, kapott belőle Lord Houghton Angliában és a zsidó rabbi Albanyben (rendkívül művelt ember, a régi irodalom képzett kritikusa és kedvelője).

Az *1601*-et Japánban és Angliában is kinyomatták, és idővel hallottunk is róla. A tudós rabbi közölte, hogy mesteri hűséggel utánozza az Erzsébet-kori archaikus angol nyelvet. David Gray, a költő dicséretét nagyon becsesnek tartottam.

- Adja ki a saját neve alatt. Nem kell szégyellnie - biztatott. - Kitűnő irodalom, és megérdemli, hogy fennmaradjon, aminthogy fenn is marad. A *Jámbor lelkek külföldön*-t rövidesen elfelejtik, de ez túléli. Ne szégyellje: ne féljen. Írja be a végrendeletébe, hogy az örökösei kizárólag ezt véssék a sírkövére: „Ő írta a halhatatlan *1601*-et.”

Amikor 1891-ben áthajóztunk Európába, azokat a díszes West Point-i példányokat a dolgozószobámban hagytam egy fiókban; azt hittem, ott biztonságban lesznek. Majdnem tíz évig voltunk távol, és valahányszor valaki igényelt egy példányt, mindig ígértem belőle, azzal, hogy majd otthon Amerikában teljesítem az ígéretet. Berlinben ígértem egyet a külügyminisztéri-

umban Rudolf Lindaunak: még él, de az ígéretet nem tudtam beváltani. Mommsennek és William Walter Phelpsnek, a berlini követünknek is ígértem. Ezek ketten már meghaltak, és talán ott, ahol vannak, nem hiányzik nekik az *1601*. Előadókörutamon eléggé nagyvonalúan ígérettem fűnek-fának példányokat azzal, hogy majd otthon váltom be az ígéretet.

1890-ben a *Harper's Monthly*-ban megjelent egy *Szerencse* című karcolatom; adatait egy átutazó angol tábori lelkész mesélte el Twichellnek. A következő évben Rómában egy angol úriember bemutatkozott nekem az utcán, és megkérdezte:

- Tisztában van vele, hogy ki a *Szerencse* főszereplője? - Közöltem, hogy nem tudom. - Nos, Lord Wolseley - mondta az angol -, és ha félti a bőrét, nem ajánlom, hogy mostanában Angliába menjen. - Velencében ugyanezt hallottam egy másik angoltól. Mindketten egybehangzóan így vélekedtek:

- Nem mintha Wolseley tehetne arról a hajmeresztő szerencséről, amely üldözi, mióta csak olyan váratlan, ragyogó dicsőséggel került ki Sandhurstból, de rá fog ismerni önmagára abban a karcolatban, mint mindenki, és kiirtja önt, ha elmerészkedik Angliába.

1900-ban Londonban elmentem a július negyedik amerikai nemzeti ünnepi bankettre. Este tizenegy után érkeztem, amikor már kezdett kiürülni a terem. Choate elnökölt. Egy angol admirális beszélt éppen, és két-háromszázan voltak jelen. Úgy volt, hogy én is beszédet tartok, ezért a megürült széksorok mögött Choate felé tartottam. Már csak három széknyi távolságban voltam tőle, amikor egy jó formájú kéz nyúlt ki értem:

- Stop. Üljön le. Meg akarok ismerkedni önnel. Lord Wolseley vagyok.

Majd leestem a lábamról, de elkapott, és én megmagyaráztam neki, hogy gyakran vannak ilyen rohamaim. Csak ültünk, beszélgettünk, és nagyon jól mulattunk. Kért egy példányt az *1601*-ből, és rendkívül boldog voltam, hogy ilyen olcsón úszom meg. Mondtam, hogy azonnal küldök neki, amint hazaérünk.

A következő évben értünk haza, de annak a becses remekműnek egyetlen példányát sem találtam a házban. Így a mai napig sem tudtam teljesíteni ígéreteimet. Néhány napja tudtam meg, hogy újra előkerültek, és a New York-i házukban vannak, biztonságban. Addig semmi esetre sem küldöm el a megígért példányokat, amíg nem lesz alkalmam, hogy megvizsgáljam azt a remekművet, és el nem döntöm, megérdemli-e ezt a nevet. Kételyeim vannak vele kapcsolatban, pedig negyedszázaddal ezelőtt nem voltak. Akkor azt hittem: az *1601* ihletett mű.

Az *Egy jenki Arthur király udvarában* című könyvemben megpróbáltam elképzelni és leírni, milyenek lehettek a dolgozó, kiszolgáltatott szegények körülményei Angliában azokban a régi időkben. Azt is be akartam mutatni, milyen ellentétes körülmények között éltek akkor a születés és vagyon dédélgetett polgárai és egyházi kiválóságai. Nemcsak az Arthur király korabeli angol élet ellentéteinek feltárására gondoltam, hanem az egész középkort szembe kívántam állítani a modern kereszténység és civilizáció életével - természetesen az utóbbi javára. Ez a felsőbbrendűség ma is érvényes, becsülettel és tisztességgel működik a keresztény világban - kivéve Oroszországot és a belga királyi palotát.

A belga királyi udvar ma is, mint már tizennégy év óta, egy fenevad odúja: II. Lipóté, aki anyagi érdekből csonkítja meg, gyilkolja le és éhezeti halálra Kongó félmillió védtelen és kiszolgáltatott bennszülöttjét évente. Mindezt - Anglia kivételével - az összes keresztény hatalmak hallgatólagos beleegyezésével; egyikük sem emeli fel tiltakozó kezét vagy szavát, hogy véget vessen a kegyetlenkedésnek, pedig közülük tizenháromán tisztos szövetséget kötöttek azoknak a nyomorult bennszülötteknek a védelmére és felemelésére. Tizennégy év alatt Lipót király több életet irtott ki előre megfontolt szándékkal, mint ahányan az elmúlt

évezredek alatt a föld összes csataterén elpusztultak. Tudom, ezek nagy szavak, de vállalom az igazukat, és még néhány millióval tévedek is az ő javára. Furcsa, hogy a leghaladóbbnak és legfelvilágosultabbnak számító századé legyen az a kétes dicsőség, hogy ezt a hitvány, szenteskedő képmutatót, ezt az emberi történelemben páratlan véres kezű szörnyeteget szülte, akinek a jelleme még a pokolra is árnyat vet, ha odáig jut - reméljük és bízunk benne, hogy hamarosan.

A középkorban élő szegény emberek létfeltételei bizony keservesek voltak, de mégis mennyországban érezhették magukat ahhoz képest, ami zajlik a Belga-Kongóban már tizennégy éve. Az előbb Oroszországot említettem. Kegyetlen, siralmas volt az élet az egész keresztény világban a középkor századai alatt, de nem olyan kínos és keserves, mint Oroszországban. Oroszország óriási népessége háromszáz éve nyög iga alatt, kizárólag azért a gyalázatos haszonért, amelyet egy sor koronás rablógyilkos élvez, akik mind megértek már a bitófára. Oroszország százharmincmillió nyomorult alattvalója ma sokkal rosszabb helyzetben van, mint a középkor szegényei, akiken mindig szánakozunk. Oroszországról azt szoktuk mondani, hogy középkori állapotok uralkodnak benne - de ez egyenesen hízélgés. Oroszország még el sem érte a középkort; a középkor jóval előrehaladottabb volt, és Oroszország nem is remélheti, hogy elérkezik odáig, mindaddig, amíg a cári uralom fennáll.

42

Mr. Duneka, a kiadóm, hallotta, hogy Nyugaton kalózkidadás jelent meg *A humor könyvé*-ből, és jogtanácsosom küldött is belőle egy példányt. Vaskos, durva, szinte erőszakos kötet; a nevem nem szerepel rajta tettesként, hanem a hátára biggyesztették egy harsány színekben pompázó arcképmet, ezzel kívánva jelezni, hogy én vagyok az elkövetője. Ez a könyv egy szempontból rendkívül érdekes ritkaság. Azt a meglepő tényt leplezi le, hogy negyven év alatt, mióta a professzionista humorista szerepét játszom a közönség előtt, még hetvennyolc amerikai humorista társaságában működtem. Mind a hetvennyolc az én időm alatt tűnt föl, emelkedett ki és lett népszerű, s apránként mind letűnt. Dicsőségük idején sokuk neve olyan ismert volt, mint ma George Ade vagy Dooley, s mégis olyan tökéletesen eltűntek a szemünk elől, hogy talán nincs is az országban olyan tizenöt év alatti fiú, akinek a szemében kigyúlna a felismerés fénye a hetvennyolc név bármelyikének említésekor.

Ez a könyv - temető. Amint végiglapozom, az az érzésem, mint a hannibali temetőben tett látogatásomkor, négy évvel ezelőtt. Ott is majdnem minden sírkő ötven évvel azelőtti ifjúkoromban ismerős és kellemes hangzású, rég elfelejtett nevet viselt. Ebben a halottasház-kötetben szerepel Nasby, Artemus Ward, Yawcob Strauss, Derby, Burdette, Eli Perkins, a „Danburyi hírmondó”, Orpheus C. Kerr, Smith O'Brien, Josh Billings, és még látok benne vagy húsz-negyven nevet, akiknek az írásait mindenki ismerte, mondásaik akkoriban közszájon forogtak, de most nem hallani róluk, senki sem emlegeti őket. Szinte hihetetlenül nagy aratás hetvennyolc humorista negyven év alatt, pedig ez a könyv nem gyűjtötte össze a teljes termést. Nem is említi Ike Partingtont, pedig milyen népszerű és ismert volt, vagy Doesticket vagy Pfaffékat, sem pedig Artemus Ward mulandó hírű utánzóinak népes hadát, nem is beszélve a három igen népszerű déli humoristáról, akiknek a neve nem jut eszembe, és még egy tucat sziporkázó üstökösről, akik fényesen ragyogtak egy ideig, de most már évek óta kihunytak.

Miért tűntek el? Mert *csak* humoristák voltak. A *csak* humorista nem lehet halhatatlan; a humor csupán illat, dísz. Gyakran nem más, mint nyelvi vagy helyesírási trükk, mint Ward,

Billings, Nasby és a „Veterán önkéntes” esetében; a divatja rövidesen elmúlik s vele együtt a dicsőség. Egyesek szerint a regény pusztán műalkotás; nem prédikálhat, nem taníthat. Ez talán igaz lehet a regény esetében, és a humorra nem érvényes. A humoros írás nem prédikálhat és taníthat nyíltan, de ha örökre fenn akar maradni, akkor egyikről sem mondhat le. Az „örökre” az én szóhasználatomban harminc évet jelent. Bármennyit prédikál, nem hiszem, hogy hosszabb ideig fennmaradhat, annál is kevésbé, hiszen prédikációinak témája aktuális újdonság kell hogy legyen, s az újdonságuk megszűnik, közhellyé válik harminc év alatt. Attól kezdve az erkölcsprédikáció már senkit sem érdekel.

Én mindig papoltam: ezért vagyok még mindig itt, harminc év után is. Ha a humor magától, hívatlanul jelentkezett, helyet adtam neki a szentbeszédeimben, de a beszédet magát nem a humor kedvéért írtam. Akkor is éppúgy megírtam volna a prédikációt, ha egyáltalán semmi humoros dolog nem kért volna bebocsátást. Azért írok ilyen nyílt hiúsággal, mert halott vagyok, és a sírból beszélek. Életben még én is szégyellnék ilyesmit bevallani. Azt hiszem, soha nem jutunk el lényünk valódi, teljes és őszinte feltárásáig, míg meg nem halunk - sőt még akkor is csak sok-sok év után. Tulajdonképpen mindjárt holtan kellene kezdenünk, akkor talán sokkal korábban eljutnánk a becsületességig.

Szerintem a kritikusi pálya - irodalomban, zenében, drámában - minden pályák legsilányabbika, és semmit sem ér, legalábbis nem sokat. Amikor Charles Dudley Warnerrel együtt írott könyvünk, *Az aranykor*, megjelenés előtt állt, a *Daily Graphic* szerkesztője addig esengett, míg nem adtam neki egy előzetes példányt. Becsületszavát adta, hogy nem közöl róla ismertetést az újságjában addig, míg az *Atlantic Monthly* ismertetése ki nem jött. Ez a féreg három napon belül ismertetést közölt a könyvről. Lényegében nem is panaszkodhattam, hiszen csak a becsületszavát adta biztosítéskul. Ehelyett inkább valami létezőt, lényegeset kellett volna kérnem. Azt hiszem, a kritika nem sokat foglalkozott a könyv erényeivel vagy hibáival, hanem az én erkölcsi magatartásommal a közönség irányában. Azzal vádolt, hogy írói hírnevem az olvasók megtévesztésére használtam fel: hogy a könyvnek legalább a felét Mr. Warner írta, s én odaadtam a nevemet, hogy elindítsam útján a könyvet, és súlyt biztosítsak neki - olyan súlyt, amelyre nem tehetett volna szert a nevem nélkül -, s ez a viselkedésem csalásnak minősíthető. A *Graphic* semmilyen tárgyban nem lehetett szaktekintély. Az volt az egyetlen kiemelkedő tulajdonsága, hogy a világ első és egyetlen képes napilapja volt, de semmiféle sajátos jelleggel nem rendelkezett; gyenge, olcsó kiállításban jelent meg, s egy könyvről vagy akármilyen más művészeti termékről szóló véleménye egyáltalán nem számított. Ezzel mindenki tisztában volt, ennek ellenére Amerika összes kritikusa sorban átvette a *Graphic* elítélő véleményét, legfeljebb más fogalmazásban, s elmarasztaltak tisztességtelen eljárás címén. Még a nagy chicagói *Tribune*, Középnnyugat legjelentősebb lapja sem tudott újat kitalálni, hanem elfogadta a jelentéktelen *Daily Graphic* véleményét becstelenségestől, mindenestől. Na mindegy. Az égiek azt akarják, hogy legyenek kritikusok, misszionáriusok, szenátorok és humoristák, tehát el kell viselnünk ezt a terhet.

43

Wakeman kapitányt harminckilenc évvel ezelőtt ismertem meg. Kétszer hajóztam vele, és hamarosan összebarátkoztunk. Nagy darab, jóképű, viharedzett ember volt, arányos, erős felépítésű, szénfekete hajjal és pofaszakállal. Akinek ilyen szeme van, annak vitatkozás nélkül engedelmeskednek az emberek. Az emberi természet legnagyobb vonásaival rendelkezett. Ritka szívélyes, megértő, hűséges és gyöngéd lélek volt, s ha felbőszítették, úgy viselkedett, mint egy földrengés, csak zajtalanabban.

Tetőtől talpig tengerész volt: elég stílusosan, mert tengeren született, és bár élete hatvanöt éve alatt be-bekukkantott a szárazföldek és félszigetek szegélyére, sosem időzött szárazföldön, legfeljebb véletlenül, rohamokban, hogy úgy mondjam. Egyetlen napig sem járt iskolába, és másodkézből elképesztő mennyiségű adatot szedett föl, csupa téveset. Elég szabadszájúan beszélt, de végtelenül érdekesen. Széles körű és átfogó malackodás dolgában senki sem múlta felül a világon. Mindig őszinte gyönyörűséggel hallgattam ilyen irányú produkcióit. A bibliát könyv nélkül tudta; mélyen és őszintén vallásos volt. Szolgálatban mindig a bibliát tanulmányozta, és állandóan új, friss részleteket, váratlan gyönyörűségeket és meglepetéseket fedezett fel benne. Szívesen és részletesen beszélt ezekről a felfedezéseiről a tudatlanok épülésére. Abban a hitben élt, hogy ő az egyetlen ember a világon, aki tisztában van a bibliai csodák titkával. Úgy gondolta: mindegyikre józan, ésszerű magyarázatot tud, és ismereteit örömet adta át a kevésbé szerencséseknek.

Könyveimben elég sokat írtam róla. Az egyikben elmondtam, hogy a Chinha-szigeteken az egyik színes tiszthelyettes gyilkosát miként állította a kikötőben horgonyzó hajók kapitányai-ból toborzott bíróság elé, s amikor elhangzott az ítélet, hogyan állította le a további eljárást. Egymaga akarta elfogni és kivégezni a gyilkost, de a hajóskapitányoknak sikerült rábeszéliük, hogy tartsanak tárgyalást a törvényes formák figyelembe vételével. Ebbe még belement, bár vonakodva, de amikor a kapitányok a kivégzést is kézbe akarták venni, Wakeman megelégedte, és közbelépett. Ő maga akasztotta föl azt az embert. A nyakába tette a hurkot, a kötél másik végét egy faágra erősítette, és az elítélt utolsó pillanatait azzal keserítette meg, hogy majdnem idő előtt halálba üldözte a bibliából kapásból, ötletszerűen kiragadott fejezetekkel.

Végtelenül megnyerő, kellemes fickó volt. Ötvenhárom éves korában egy New England-i kikötőből hajózott ki éppen, egy nagy klipperen, amely megkerülte a Horn-fokot, és San Franciscóba tartott. Abban a hitben volt, hogy nincs utasa, pedig tévedett. Szerelmes hajóútja még nem volt, de most ez is bekövetkezett. Néhány héttel azután, hogy elhagyták a kikötőt, a hajója egyik félreeső részében botladozott, mert éppen ellenőrzést tartott. Hirtelen egy csinosan öltözött, huszonnégy-huszonöt éves, gyönyörű lányt pillantott meg; aludt, gömbölyű karját a feje alá téve. Wakemannek földbe gyökerezett a lába, csak bámult elbűvölve. Végre így szólt:

- Angyal. Tisztára angyal. Ha fölébred, és kék a szeme, elveszem feleségül.

Mint kiderült, kék szeme volt, és össze is házasodtak, amint megérkeztek San Franciscóba. A lány tanítónőnek készült egy ottani iskolába; zsebében volt a kinevezése, de a kapitány gondoskodott róla, hogy ebből ne legyen semmi. Kis házat épített Oaklandben - csak látszólag házat, valójában hajót, teljes hajófelszereléssel: iránytűtartóval, fedélzeti vízfolyóval stb. -, s ott élt boldogan kis feleségével a tengeri útjai közötti időszakokban. Ragaszkodó pár voltak, rajongtak egymásért. Idővel két kislányuk született, és a tengerészparadicsom ezzel tökéletessé vált.

Wakeman kapitánynak jól fejlett képzelőtehetsége volt, s egyszer beszámolt nekem a mennyországban tett hajdani látogatásáról. Megmaradt az emlékezetemben, és egy-két hónap múlva papírra vettem - talán 1868 első negyedében. Körülbelül negyvenezer szóból álló kis könyvecske lett belőle, és *Stormfield kapitány menyei utazása* címet adtam neki. Öt-hat év múlva megmutattam a kéziratot Howellsnek, aki így szólt:

- Add ki.

Nem adtam ki. Paródiát írtam belőle *A nyitott kapuk* címen. Egy Rhode Island-méretű vacak kis tízcentes mennyországot festettem le benne, ahová az elmúlt tizenkilenc évszázad alatt elhunyt keresztények ezermillióinak csak körülbelül egy ezreléke fért be. Később tágítottam a

kereteket: rendes, ésszerűen tágas mennyországot építettem, ahová betelepítettem újabbkori temetőik lakóiból a keresztény népesség tíz százalékát; sőt, önkéntes jószívúségből az elmúlt végtelen hosszú korszakokban meghalt pogányok egy ezrelékét is beengedtem. Teljesen szabálytalan eljárás volt, mert azoknak semmi keresnivalójuk sem lehetett ott, de mivel úgyis csak szánalomból és jószívúségből engedtem be őket, hagytam, hogy ott is maradjanak. A könyv vége felé mennyországom olyan elképesztő méretűvé nőtt a kezem között, hogy már nem is erőltettem a szánalmas kis milliómérföldes nagyságrendet végtelen területének mérésére, csak fényévekben számoltam, sőt millió fényéves kiterjedésben.

A közben eltelt harmincnyolc év alatt sokszor elővettem azt a dohos, régi kéziratot, és megvizsgáltam, vajon kiadható-e, de mindig úgy döntöttem, hogy pihentetem. De most ebbe az önéletrajzba bele akarom illeszteni. Ötven évig valószínűleg úgysem lát napvilágot, s akkorra már oly régóta nyugszom a föld alatt, hogy nem érdekel, mi lesz a következménye.

Harminc-egynéhány évvel ezelőtt Hartfordban sokat meséltem Twichellnek Wakemanról, és egyszer különös dolog történt. Twichell szabadságra ment; szokásos gyakorlatát követte: inkognitóban utazott, hogy mindenféle gyanús elemmel keveredhessék, jól szórakozhasson, és senkit se zavarjon a jelenléte, mivel nem is sejtik, hogy lelkész. Felült a csendes-óceáni postahajóra, és délre indult az Isthmus (Panama) felé. Azon a vonalon az utasforgalom csaknem teljesen megszűnt: Twichell arra ébredt, hogy rajta kívül csak egyetlen utas van a hajón. Észrevette, hogy a másik utas korántsem szent; természetesen azonnal összebarátkozott vele. Miután a másik utas vagy fél tucat hatalmas és ízesen disznó szitokkal könnyített magán, Twichell (alias Peters) megkérdezte:

- Nem a San Franciscó-i Wakeman kapitányhoz van véletlenül szerencsém?

Jól sejtette, és a két ember elválhatatlan lett az utazás további részében. Egyszer Wakeman megkérdezte Peters-Twichellt, hogy olvasta-e valaha a bibliát. Twichell válasza terjengős volt, de habozó és bizonytalan, s végeredményben úgy hatott - nos, mindegy, hogyan hatott: elég az hozzá, hogy Wakeman elhatározta, meggyőzi Twichellt, hogy olvassa el azt a könyvet. Azonkívül azt a feladatot is magára vállalta, hogy megmagyarázza Twichellnek, miképpen értelmezze a csodákat. Egyéb csodák között kifejtette neki Izsák kalandját Bál prófétáival. Twichell megmondhatta volna neki, hogy az nem Izsák volt, de ez nem tartozott rá, tehát nem javította ki. Remek történet volt, csupa élvezet hallani, ahogy Twichell előadta. Teljes egészében belevettem valamelyik könyvembe - nem emlékszem, melyikbe.

44

Az a baj, ha az ember az önéletrajzát diktálja, hogy egész csomó szöveg kínálkozik, amikor leül az ember, és kinyitja a száját, hogy elkezdje. Néha egyszerre húsz irányból törnek elő a szövegek, előtt a Niagara, alámerülök, és fuldoklom benne. Az ember egyszerre csak egy szöveget használhat fel, s nem tudja, melyiket válassza a húszféléből - de mégis választania kell, nem lehet kikerülni. S azzal a tudattal kell választani, hogy a mellőzött tizenkilenc valószínűleg örökre elmaradt és elveszett, mert talán soha többé nem bukkannak fel újra. De ezúttal a szöveg rám kényszeríti magát, elsősorban azért, mert a legutóbbi negyedórán frissen merült föl, még meleg, nem volt ideje, hogy kihűljön. Két amatőr író küldeménye érkezett elolvasásra. Régi tapasztalatom, hogy a dilettáns kísérleteket csak látszólag küldik hüvös, tárgyilagos véleményezésre, amelyet kérlelhetetlenül őszinte ítéletnek kell követnie - valójában egyáltalán nem erről van szó. Igazából csak bókot és bátorítást akarnak és várnak

tőlem. Tapasztalatom arra is megtanított, hogy a dilettánsok esetében a bók és bátorítás szinte sohasem fordulhat elő, ha őszinte akarok lenni.

E pillanatban fejeztem be ma reggeli két küldemény elolvasását, és meglehetősen gondban vagyok. Ha idegenektől származnának, nem vesződném azzal, hogy elolvassam őket. Szokásomhoz híven, olvasatlanul visszaküldeném, arra hivatkozva, hogy nem vagyok gyakorlott lektor, tehát nem ítélem meg senki másnak az irodalmi termékét, csak a magamét. De a ma reggeli termés barátoktól jött, s ez változtat a helyzeten. Elolvastam mindkettőt, s az eredmény a szokásos: egyik sem irodalom. Van bennük valami hús, csak éppen sületlen. Pedig bennük van, s ha gyakorlott szakács kezébe kerülnének, ínycsiklandó fogások készülhetnének belőlük. A ma reggeli példányok közül az egyik már majdnem irodalom, de az amatőr kéz túlságosan gyakran kiütközik, s ez sokat árt neki. A szerző, kedvező véleményem esetén, be akarja küldeni a kéziratot egy folyóiratnak.

Ebben a naiv elszántságban van valami csodálatra készítő. Fennkölt, féktelen bátorság jellemzi, ami azt hiszem, sehol sem található meg, csak az irodalom területén. A háborúban fordul még elő valami ehhez hasonló, de a hasonlóság távoli. A kiképzetlen közkatonáknak gyakran ajánlják veszteségek védelmére, és vidám bátorsággal vállalja a veszélyt, de a párhuzam csak eddig tart. Még a legönhittebb kezdő közkatonák sem ajánlják a dandártábornoki rangra, márpedig a dilettáns író erre vállalkozik. Gyakorlatlan tollal hord össze nyersanyagot, és sorban az összes folyóiratoknak felajánlja, vagyis olyan író-tábornokok számára fenntartott posztokra javasolja a művét, akik alacsonyabb poszton eltöltött hosszú évek, sőt évtizedek kemény munkájával érdemelték ki rangjukat és helyüket.

Meggyőződésem: ez a merénylet csak a mi szakmánkban fordul elő. Ha valaki nem tanulta a cipőkészítést, nem ajánlják cipészi munkakörre egy cipőgyár művezetőjénél - még a legprimitívebb irodalmárjelölt sem lenne olyan ostoba, hogy erre vetemedjék. Azonnal látná, milyen nevetséges, pimasz cselekedet. Belátná: a világ legtermészetesebb dolga, hogy a bádogos, kőműves, kőfaragó, nyomdász, lódoktor, hentes, fékező, kalauz, bába először inasévek alatt kell hogy megtanulja a szakmáját. S ez így van minden más foglalkozásnál is, amellyel az ember kenyeret és hírnevet szerez. Ezzel szemben, ha írásról van szó, cserbenhagyja a bölcsesség, s azt hiszi, olyan foglalkozásra akadt, amelyhez nem kell inasidő, tapasztalat, gyakorlat - a világon semmi, csak kellő önbizalom és oroszlánbátorság.

Csak akkor látjuk világosan, milyen furcsa, képtelen ez a helyzet, ha konkrét példával világítjuk meg. Képzeljünk el egy hasonló esetet, mondjuk, egy operaénekesi és anyagi sikerre vágyó önjelöltet. Az önjelölt az igazgatósághoz fordul, és hőstenori állást kér. A vezetőség elfogadja, és fölveszi a gázsilistára. Értsük meg: elképzelt esetről van szó; nem állítom, hogy megtörtént. De gyerünk tovább.

Az első felvonás után az igazgató előveszi a hőstenort, és érdeklődni kezd.

- Foglalkozott valaha zenével?

- Igen, egy keveset, egyedül, szórakozásképpen.

- Szóval sohasem vett részt rendszeres, alapos operaénekes-képzésben, az opera művészeinek vezetésével?

- Soha.

- Hát akkor miből gondolta, hogy elénekelheti a *Lohengrin* főszerepét?

- Úgy éreztem, meg tudom csinálni. Ki akartam próbálni. Azt mondják, jó hangom van.

- Hangja az van, és ötévi szorgalmas tanulással, megfelelő mesterek vezetésével talán sikerülne is valamit kihozni magából, és biztosíthatom, e percben még távolról sem hőstenor. A hangja, megjelenése jó; az önbizalma nemes és gyermeki; a bátorsága óriási, szinte emberfeletti. Ez mind lényeges, és maga mellett szól, de ennek a szakmának egyéb lényeges kellékei is vannak, és azokkal még nem rendelkezik. Ha nincs ideje és szorgalma, hogy azokat is megszerezze, jobb, ha békében hagyja az operát, és olyasmivel próbálkozik, amihez nem kell tanulás és tapasztalat. Most menjen el, és próbálkozzék sebészi állással.

45

A ma reggeli táviratok egy-két Kipling-verset hoztak. Tiltakozik a brit kormány új, liberális politikája ellen; attól fél, hogy a hatalom átcsúszik Dél-Afrikában a legyőzött búrok kezébe. Kipling neve és szavai mostanában jobban fölkaparnak, mint bárki más élő emberé. De még emlékszem arra az időre, tizenhét-tizenkilenc évvel ezelőtt, amikor a név semmit sem mondott nekem, csak a szavai indítottak meg. Akkoriban kezdték Indiában megismerni Kipling nevét, máshová nem jutott el a híre. Indiai laptudósítóként jött át Amerikába, és utazta be az országot. Könnyed, bátor, szellemes leveleket írt, de Indián kívül senki sem tudott róluk.

New York államon átutazóban megállt Elmirában, és fárasztó, kellemetlen utat tett meg Quarry Farmig, hogy felkeressen. Először telefonálnia kellett volna a farmra, akkor közlik vele, hogy a Langdon-birtokon vagyok, alig negyed mérföldre a szállodájától. De mindössze huszonnégy éves, heves fiatalember lévén, úgy indult neki a poros, izzasztó útnak a hegyre, hogy nem érdeklődött. Csak a Crane-ék Susyját és az én Susymat találta ott, és ők igyekeztek kényelembe helyezni az időjáráshoz és a körülményekhez képest.

A verandán ültek együtt, és míg Kipling kipihente magát és kissé felfrissült, a többieket is felüdítette csevegésével. A beszélgetés színvonalasabb volt, mint amilyenhez hozzászóltak: olyan erős és határozott benyomást hagyott maga után, ami nem egyhamar múlt el. Utóbb gyakran emlegették csodálattal Kipling beszédét, és tudatában voltak, hogy rendkívüli emberrel találkoztak, de több mint valószínű, hogy rajtuk kívül senki más nem fedezte fel Kipling rendkívüliségét. Nem valószínű, hogy a gyerekek egész nagyságában felfogták, inkább úgy viselkedtek, mint Eric Ericson, aki felfedezett egy kontinenst, de nem is gyanította hatalmas kiterjedését. A neve akkor ismeretlen volt, s még egy évig nem is fedezték fel, de Susy megőrizte a névjegyét, és nagy becsben tartotta mint érdekességet. Kipling címeként Allahabad szerepelt rajta.

Nem vitás: Susy addig úgy gondolt Indiára, mint holmi képzeletbeli tündérországra, álomvilágra, amely csupa költészetből és holdfényből áll, és kizárólag arra való, hogy az Ezeregyéjszaka csodái megessenek benne; a hús-vér, modern öltözetű Kipling tehette számára először valóságossá Indiát. Azért hiszem ezt, mert Susy többször is emlegette, milyen hihetetlenül messze van India a mi világunktól; ki is számította, és szent borzadállyal közölte, hogy tizennégy- vagy tizenhatezer mérföld a távolság. Kipling megtisztelő bókot írt számomra a névjegyre; Susy ettől még becsesebbnek érezte; majdnem olyan megtiszteltetésnek tekintette, mintha egy holdlakó biztosított volna nagybecsüléséről. Délután Kipling lejött a farmról, és néhány órát töltöttünk együtt. Estére legalább annyira elcsodálkoztam rajtam, mint én őrajta, s nagyon kellemesen telt az idő. Az volt a benyomásom, hogy többet tud, mint bárki, akivel eddig találkoztam, s azt is tudtam: érzékeli, hogy én kevesebbet tudok, mint bárki, akivel eddig találkoztam, bár ezt nem mondta, és nem is vártam, hogy mondja. Amikor elment, Mrs. Langdon megkérdezte, ki volt a látogatóm.

- Nem ismerem, de végtelenül érdekes ember - mondtam -, és én vagyok a másik. Mi ketten a világ minden tudását magunkénak mondhatjuk: ő mindent tud, amit csak tudni lehet, én pedig a többi.

Nem ismertem én sem, a világ sem, de egy év múlva hirtelen világszerte megismerték. Attól kezdve mind a mai napig megtartotta különleges helyzetét: ő az egyetlen élő ember, aki nem államfő, és szavára mégis felfigyelnek az egész világon, amint elejt egy megjegyzést. Az övé az egyetlen hang, amely nem lassú hajón vagy vonaton utazik, hanem mindig első osztályon: kábelben.

Körülbelül egy évvel Kipling elmirai látogatása után George Warner lépett be egy délelőtti hartfordi könyvtárszobánkba, kezében egy kis könyvecskével, és megkérdezte, hallottam-e valaha Rudyard Kipling nevét. Nemmel válaszoltam.

Közölte, hogy rövidesen hallani fogok róla, mert zajos és állandó kavarodást fog előidézni. A kis könyv az *Egyszerű mesék* című kötete volt. Warner azzal hagyta ott, hogy olvassam el, mondván, hogy új, üde levegő árad belőle, amely megihleti és felfrissíti majd a világot, és feléleszti a nemzeteket. Pár nap múlva a londoni *World* egy példányával jelentkezett, amely rövid cikket közölt Kiplingről, és megemlítette, hogy az Egyesült Államokban is járt. A cikk szerint Elmírán is átutazott. Ez a megjegyzés, valamint az a további tény, hogy Indiából jött, felkeltette érdeklődésemet, de a Susyét is. Susy a szobájába ment, és előhozta Kipling névjegyzékét - a tükörkeretbe tűzve tartotta -, és a Quarry Farm látogatójának személyazonosságát rövidesen tisztáztuk.

A saját könyveimet nem ismerem, de Kipling műveit igen; mindenesetre jobban, mint bárki másét. Színük sohasem halványul el szememben, mindig frissnek érzem őket. Egyes balladáik különös, megnyugtató bűvölettel hatnak rám. Szerintem a csodálatos dzsungelkönyveknek nem akad sosem párja. Úgy érzem, megérte az indiai utam fáradságát, hogy értőbb szemmel olvassam a *Kim*-et, és felismerjem, milyen nagy könyv. India mélységes, finom, izgalmas bája egy könyvet sem itat annyira át, mint a *Kim*-et; úgy járja át, mintha saját légköre lenne. Minden évben újra olvasom, és így fáradság nélkül térek vissza újra Indiába: abba az egyetlen idegen országra, amelyről ébren is álmodom, s amelyet szívből vágyom újra látni.

46

A Washington Square egyik padján következett be legtartalmasabb találkozásom Louis Stevensonnal. Több mint egy óra hosszat levegőztünk: nagyon kellemes és meghitt találkozás volt. A házától kísértem el, ahol előzőleg tiszteletemet tettem a családjánál. Azért ment ki a térre, hogy sütkérezzen a napon. Rendkívül vézna ember volt, a ruhája szinte csak lötyögött rajta, mintha belül semmi sem lenne, legfeljebb a szobrászok által használt váz. Hosszúkás arca, gyér haja, sötét arcszíne, töprengő, szomorkás arckifejezése tökéletes összhangban volt külseje egyéb vonásaival. Egészen véve mindez úgyszólván szándékosan megrendezettnek hatott, hogy az ember elkalandozó figyelmét Stevenson egyéni különlegességére és legfeljebb jellegzetességére: csodálatos szemére terelje. Szeme tüzes fényvel izzott szemöldöke eresze alól, s ez a szempár megszépítette.

Azt mondtam Stevensonnak, hogy a többiekkel kapcsolatban talán igaza lehet, de Bret Harte-ot tévesen ítéli meg. Lényegében úgy jellemeztem Harte-ot, hogy szórakoztató ember, felszínes, de kellemes társalgó; mindig eszes volt, de sosem rendkívüli. E tekintetben nem lehet sem őt, sem más élőt vagy akár holtat egy napon említeni Thomas Bailey Aldrichsal. Aldrich

mindig szellemes, sziporkázó, ha akad valaki a társaságban, aki ért hozzá, hogy szikrát csillogjon a tűzközből: reakciója oly biztos, gyors és hibátlan, mint a vörösizzó vas a kovács üllőjén. Kellő hozzáértéssel kell ráütni, és csak úgy ontja a szikrát.

- Aldrichnak még nem akadt párja a csattanós, velős, szellemes és humoros mondásokban - tettem hozzá. - Senki sem mérhető hozzá, és főleg senki sem múlta fölül a fogalmazásnak abban a bravúros módjában, ahogyan szellemi gyermekeit öltözteti. Mindig is szellemes volt. Nem tehet róla, hiszen tűzopál, rózsaszínű gyémántokkal körülakva. Még ha nem szólal meg, akkor is tudja az ember, hogy kifinomult képzelete csillogón-villogón veszi körül; ha pedig megszólal, a gyémántok felizzanak. Igen, igen, Aldrich mindig ragyogó szellem volt, s az is lesz - még a pokolban is, majd meglátja.

Stevenson jellegzetes kuncogásával válaszolt:

- Remélem, azt már nem.

- Pedig úgy lesz, s még az ottani vörös tüzet is elhomályosítja majd. Olyan lesz a pokoltűz mellette, mint valami szőke Vénusz a rózsás alkonyatban.

Ott a padon kitaláltunk egy új kifejezést - már nem emlékszem, melyikünk ötlete volt -, mégpedig a „Mélyvízi hírnevet”. Megtárgyaltuk a lehetséges változatokat: „elsüllyedt dicsőség”, „mélyvízi reputáció”, és így tovább, de végül döntöttünk: úgy emlékszem, a „mélyvízi hírnév”-nél maradtunk. Ez a fontos kérdés azért merült föl, mert Stevensonnal furcsa dolog esett meg Albanyben. Egy könyvkereskedésben vagy egy utcai könyvárusnál észrevett egy hosszú sor olcsó, de ízléses kiállítású könyvecskét ilyesféle címekekkel: Davis Válogatott elbeszélései, Davis Válogatott költeményei, Davis ilyen, olyan, amolyan művei. Mindegyik kötet összeállítás volt, s ugyanez a Davis írt hozzá rövid, tömör, értelmes és hasznos bevezetőt; Davis keresztnévét már elfelejtettem. Stevenson ezzel a kérdéssel kezdte el a történetet:

- Ki az az amerikai író, akit az Egyesült Államokban legjobban és legszélesebb körben ismernek?

Úgy gondoltam, tudom ki az az író, de nem tartottam volna ildomosnak, ha meg is mondom. Így aztán szégyellősen hallgattam. Stevenson észrevette, miről van szó, és megjegyezte:

- Szerénykedjék máskor: ezúttal fölösleges. Fogadjunk egy shillingbe, hogy nem tudja megnevezni a legismertebb és legnépszerűbb amerikai író. De én igen!

Ezután elmesélte az albanyi esetet. Megérdeklődte a könyvkereskedőtől: - Ki ez a Davis?

- Olyan író, akinek a könyveit nem kosárszámra, hanem vagonszámra szállítják - válaszolta a könyvkereskedő. - Ön talán nem ismeri?

Stevenson bevallotta, hogy nem - most találkozott először a névvel. A kereskedő így folytatta:

- Davisről senki sem hallott. Akárkit megkérdezhet, majd meglátja. Nem találkozik a névvel nyomtatásban, még hirdetésben sem: ugyanúgy megvan ezek nélkül, mint a szél vagy a tenger. Amerika felszínén Davisnek egyetlen könyvét sem láthatja lebegni, de ha búvárfelszerelést ölt, és mélyre, egyre mélyebbre, még mélyebbre ereszkedik, amíg elérkezik az örökös küszködés és éhbérek napfény nélküli régióiba, akkor milliószámra találja majd. Aki ezt a piacot meghódítja, annak nem fáj többé a feje, és úszik a jólétben, mert ez a réteg sosem hagyja cserben. Ha valakinek csak a felszínen van hírneve, a magasabb rétegekben, az elveszítheti, sajnálkozhatnak rajta, el is felejthetik; a felszíni hírnévvel ez gyakran előfordul. A felszíni hírnév bármily dicső, mindig halandó és kiirtható, ha megfelelő módon támadnak ellene: szurkálódással, piszkálódással és lassan ölő méreggel, nem pedig törrel és doronggal.

De a mélyvízi hírnév más, aki egyszer kedvenc lett ott lent a mélyben, az mindig kedvenc marad; akit megszeretnek, azt mindig szeretni fogják; akit tisztelnek, azt örökké tisztelik, becsülik, és hisznek benne. Ebbe a rendíthetetlen mélységbe nem jut el a kritikus véleménye, az újságok csipkelődése, sem a rágalom fönt fújdogáló szele. Odalent ezekről nem is hallanak. Lehet, hogy a fenti régiók szemében festett agyag a bálványuk, megfakulhat, elpusztulhat, széthullhat és leomolhat, mert ott fönn kedvezőtlen az időjárás: de lent színarany marad, kemény mint a gyémánt és elpusztíthatatlan.

47

1890-ben meglátogattuk Mary Mapes Dodge-ot Onteorában. Vidám, kedves társaság gyűlt össze: Laurence Hutton, Charles Dudley Warner, Carroll Beckwith és a hozzájuk tartozó asszonyok. Ennek a kitűnő együttesnek néhány tagja ma is él, a többiek elhagytak bennünket: a feleségem, Susy, Dean Sage - nyugodjanak békében.

Sötétedéskor érkeztünk, a fárasztó utazástól kimerülten, de a fáradtságunk nem tartott soká. Mrs. Dodge családias lakomára látott vendégül. Rögtön nagy örömmel láttunk neki, mind a húsz-egynéhányan. Hanem ekkor az történt, ami népes ebédeken gyakran megesik, de mindig bosszantó: mindenki a szomszédjával beszélgetett, mindenki egyszerre és egyre emeltebb hangon, kétségbeesett erőfeszítéssel, hogy meg lehessen érteni. Olyan volt az egész, mint egy lázadás vagy zendülés: elviselhetetlenül erős hangzavar. Kis idő múlva így szóltam a mellettem ülő hölgyhöz:

- Lecsillapítom ezt a ricsajt, elhallgattatom a hangorkánt. Csak egyféleképpen lehet elérni, de ismerem a módját. Hajoljon közelebb, és színleljen mélységes érdeklődést az iránt, amit mondok. Halkan fogok beszélni, akkor a szomszédaink kíváncsiak lesznek, miről van szó, csak azért, mert nem hallják. Ha elég sokáig suttogok, mondjuk két percig, meglátja, sorra abba-hagyják a beszélgetést, és csend lesz, csak az én mormogásom hallatszik majd.

Nagyon halkan kezdtem bele a történetembe:

- Amikor tizenegy évvel ezelőtt Chicagóba mentem a Grant-ünnepségekre, az első este hatalmas lakomát tartottak, s hatszáz veteránt hívtak meg. A mellettem ülő úriember, bizonyos X. Y., nagyothallott, és süketek szokása szerint, ordítva közölte észrevételeit, ahelyett, hogy normális hangon mondta volna el. Méla csöndben foglalkozott a késsel-villával, és öt-hat percenként hirtelen akkorát ordított, hogy majd szörnyet haltam.

Amikor eddig jutottam, a Mrs. Dodge asztala körül tomboló hangzavar - legalábbis a közvetlen környezetünké - lecsillapult, és páronként terjedt tovább a csend az asztal mellett. Egyre halkabb suttogással folytattam, igen hatásosan:

- Mr. X. Y. egyik némasági szünetében a velünk szemben ülő férfi a szomszédjának mesélt története végéhez érkezett. Halkan beszélt a nagy zaj közepette, és mivel nagyon érdekelt a történet, erősen füleltem, hogy meghalljam a szavait. A nyakamat nyújtogattam, és visszatartottam a lélegzetemet, hogy jobban halljak; semmi másra nem figyeltem, csak az érdekesítő történetre. Éppen ott tartott: - És akkor megragadta hosszú hajánál fogva a lányt, miközben az sikoltozott és könyörgött, a térdére hajította a lány nyakát, és a borotva egyetlen szörnyű vágásával...

- HOGY TETSZIK CHICAGO?!!! - Az utóbbi kérdés Mr. X. Y.-ből tört ki, és harminc mérföld távolságban is hallották.

Mire idáig jutottam az elszuttogott történettel, Mrs. Dodge ebédlőjében olyan halálos csend honolt, hogy ha valaki egy gondolatot ejtett volna el, azt is hallani lehetett volna, amint koppanva földet ér. Amikor azt a rettenetes kiáltást hallattam, az egész asztaltársaság egy emberként ugrott fel, fejükkel kiverve a mennyezetet. Alaposan megrongálták, mert csak gerendából és vakolatból készült; az egész ránk hullt, nagyrészt az enivalóba, és csikorgott a fogunk alatt, de senkiben sem tett kárt. Akkor megmagyaráztam, miért tréfáltam meg őket, és kértem, szívleljék meg a tanulságot. Legyenek ezután értelmesek és könyörületesek, ne ordítsanak kórusban, és hagyják, hogy egyszerre csak egy ember beszéljen; inkább figyeljen a többi hálás, áhítatos csendben. Meghallgatták fohászzkodásomat, és az est hátralevő részében nagyon kellemesen éreztük magunkat; nem is emlékszem, mikor mulattam olyan jól életemben. Főleg azért, mert a kialakult helyzet hozzásegített, hogy miután előtérbe kerültem, egyedül uraljam a porondot, és csak én beszéltem. Szeretem hallgatni magamat.

Dean Sage remek ember volt, de egy árnyoldala miatt rettegtek tőle a barátai: túlságosan szerette őket, és képtelen volt lemondani arról, hogy ostoba tréfák célpontjául használja őket. Nagyon meg kell szeretnünk valakit, mire megtiszteljük azzal, hogy bizalmasan megtréfáljuk. Dean Sage volt Amerika egyik legjobb honpolgára. Ehhez jókora bátorság kell, de benne megvolt. Nem tűrte, hogy egyén vagy intézmény akár a legcsekélyebb mértékben is büntetlenül csorbítsa a jogait. Gazdag volt, nagylelkű és jóindulatú; pazarul adakozott; de ha egyén vagy intézmény akár csak tíz cent erejéig is megsértette az érdekeit, sokezer dollárt érő időt költött el, nem kímélt pénzt és fáradságot, és nem tette le addig a harci lobogót, míg a csatát meg nem nyerte, vagy el nem vesztette.

Együtt járt egyetemre Harris tiszteletessel, és Sage haláláig úgy ragaszkodtak egymáshoz, mint egy pár galamb. Ebből természetesen következik, hogy valahányszor Sage alkalmat talált Harris megtréfálására, annak Harris biztosan megitta a levét.

1873 táján Sage megbetegedett, csonttá-bórré fogyott, és az orvosok minden gyógyítási kísérlete csődöt mondott. Elutazott az Adirondacks-hegységbe, és Harrist is magával vitte. Sage mindig tevékeny ember volt, nem tudott egész nap tétlenül ülni, tehát naponta végkimerülésig sétált. Egyszer estefelé érkeztek egy szegényes gerendakunyhóhoz, amelyen táblára festve a következő szavakat olvashatták: „Szállás embernek és állatnak”.

Sage annyira kimerült, hogy kénytelenek voltak ott tölteni az éjszakát. Beléptek a kunyhóba, és ott találták a tulajdonosát és egyetlen lakóját, egy egyszerű, viharvert, középkorú embert. Vacsorát készített, és a kirándulók elé tálalta: sózott húst, főtt babot, kukoricakenyeret és feketekávé. Sage gyomra csak egészen könnyű ételekkel tudott megbirkózni, ezért ez a lakoma felháborította. Tétlenül ült az asztalnál, miközben Harris boldogan habzsol. Harris ugyanis tábori lelkész volt a polgárháború egész ideje alatt egy harcoló alakulatnál, és tökéletesen sikerült megőriznie hatalmas, csöppet sem finnyás étvágyát, amelyet a kemény élet és tevékenység négy éve alatt szedett föl. Sage vacsora nélkül feküdt le; egész éjjel hánykolódott és fetrengett a hánccsfekhelyen, amely tele volt ragaszkodó és vándorló kukoricacsutkákkal. Reggel Harris farkasétvággal kebelezte be az utálatos reggelit, éppoly hatalmas élvezettel, mint este a párját. Sage üres gyomorral ült a tornácon, Harris teljesítményét figyelte, és bosszút forralt. Rövidesen odaintette a házigazdát, félrevonta, és bizalmasan beszélt vele.

- Fizetek. Mennyi a számla? - kérdezte Sage.

- Két vacsora ötven cent; két fekvőhely harminc cent; két reggeli ötven cent - összesen egy dollár és harminc cent.

- Menjen be, és írja meg a számlát, azután hozza ki ide a tornácre. Tizenhárom dollárról szóljon.

- Tizenhárom dollár? Lehetetlen! - tiltakozott az ember. - Nem vagyok én rabló! Annyit számítok maguknak is, mint másnak. Összesen egy dollár harminc cent, nem több.

- Ide figyeljen, jóember, ebbe nekem is van beleszólásom, nemcsak magának. Tizenhárom dollár. Állítsa ki annyiról a számlát, és vegye is el, különben nem lát egy centet sem.

Az ember zavarban volt.

- Nem értem, kérem. Nem tudom, miről van szó.

- Én értem, és tudom, miért csinálom. Legyen csak tizenhárom dollár, és azt akarom, hogy a számla ennyiről szóljon. Más feltétel nincs. Írja meg, és hozza ki. Majd megnézem, és dühös leszek. Érti? Veszekedni fogok a számla miatt. Maga ragaszkodik az összeghez, nem hajlandó kevesebbet elfogadni. Kezdek kijönni a sodromból; maga is. Leteremtem, maga még szebbe-
ket mond nekem. Ordítok: maga is. Maga dühöngeni kezd - lehetőleg habzik a szája: esetleg használjon hozzá egy kis szappant. Na, most menjen, és kövesse az utasításaimat.

Az ember eljátszotta a rá osztott szerepet, és nem is rosszul. Kivitte a számlát, és várta az eredményt. Sage arca elborult, villogott a szeme, tárgult az orrcimpája mint egy lónak, majd kirobbant.

- *Tizenhárom dollár!* Azt akarja mondani, hogy tizenhárom dollárt számít ezért a nyomorúságos, kutyának való ellátásért? Mi maga? Hivatásos rabló? Az a szokása, hogy...

Az ember tüzesen közbevágott:

- Elegem van magukból, az biztos. Tizenhárom dollár a számla, és ki is fogja fizetni, ha tetszik, ha nem. Piszok kalandorok, végigpotyázzák az országot, és úriembereknek akarnak diktálni! Égy úriembernek, aki azt hitte, maguk is urak, pedig szerintem a pokolban sincs...

Sage félbeszakította:

- Egy szót se többet! Nem tűröm! Véleményem szerint maga a legaljasabb tolvaj, aki valaha...

- Ne merjen még egyszer tolvajnak nevezni! Az istenit, úgy helybenhagyom, hogy...

Harris kirohant, és amikor a másik kettő éppen egymásnak esett, közéjük vetette magát, és könyörögni kezdett.

- Dean, hagyj abba! Uralkodjék magán, Mr. Smith! Gondolj a családra, Dean! Gondold meg, micsoda botrány...

De a másik kettő minden átkot, szidalmat és gorombaságot kiásott emlékei gazdag tárházából. Mr. Smith ezt üvöltötte:

- Ha *urak* jönnek ebbe a házba, úri módon bánok velük. Ha rendes emberek jönnek ide, és annyit esznek, mint az úriemberek szoktak, egy dollár harminc centet számítok azért, amit maguknak adtam. De ha valaki a feneketlen bendőjével kétszerre bezabál egy hordó disznóhúst meg négy hordó babot...

Sage hangja lelkiismeret-furdalással és önváddal volt tele, amint megszólalt:

- Erre nem gondoltam; elnézését kérem. Szégyellem magam, és szégyenkezem a barátom miatt. Tessék, itt a tizenhárom dollárja, és ne haragudjon.

Már régebben is laktunk Firenzében villában, tizenkét évvel ezelőtt. A Villa Viviani a város szélén, Settignanóban egy dombtetőn épült, kellemes környezetben, szép kilátással Firenze és a nagy völgy felé. Egy jó barátunk, Mrs. Ross szerezte és hozta rendbe számunkra; az ő méltóságteljes kastélyát tizenkét perces sétával érhattuk el. Most is ott lakik, és nemegyszer sietett segítségünkre, mióta kapcsolatba kerültünk a Villa di Quarto arisztokrata tulajdonosával. A Villa Vivianiban töltött év élénk ellentéte volt annak az öt hónapnak, amit eddig ebben a hercegi kaszárnyában töltöttünk el. Régi kézirateim és kósza, rendszertelen naplójegyzeteim között beszámolókat találtam arról a kellemes emlékü évről; kivonatolva beiktatom ebbe a szövegbe.

Amikor 1892-ben, útban Németország, a gyomorbeteg világ fürdőháza felé, átutaztunk Firenzén, alkudozni kezdtünk egy villára, és távozásunk után barátaink hozták tető alá a meg egyezést. Mire három-négy hónap múlva visszaérkeztünk, minden készen várt, még a szolgálk és a vacsora is. Leírni elég egy mondat, de a magamfajta lusta ember belefárad, míg végiggondolja, mennyi tervezgetés, munka és gond rejlett emögött. Ugyanis sokkal egyszerűbb és kényelmesebb két családot eltemetni, mint egynek otthont találni és berendezni.

A villa fekvése tökéletes volt: három mérföldre Firenzétől, egy domboldalon. A virágos völgyterasz, amelyen épült, lejtős olajfaligetek és szőlők felé tekintett: jobbra kis hegynyúlványok mögött látszott Fiescole, meredek teraszok fölött; közvetlenül előttünk a Ross-kastély impozáns tömege, falain és tornyain az elfeledett századok sok viharának gazdag nyomaival; a síkságon távolabb Firenze, rózsaszín, szürke és barna színeivel. A dóm hatalmas, patinás kupolája úgy uralta a közepét, mint egy foglyul ejtett léggömb; jobbra a Medici-kápolna kisebb buborékja határolta, balról a Palazzo Vecchio levegős tornya; körös-körül az ég alján fenséges kék hegyek tornyosuló karimája, számtalan hófehér villával behintve. Kilenchavi megszokás után még most is ezt gondolom, mint eleinte, hogy ez a látkép a legszebb a világon. Gyönyörűség ránézni: szem- és léleknyugtató. Látni a süllyedő napot, amint belefúllad a rózsaszín, bíbor és arany áradatba, s olyan színözönnel öleli át Firenzét, amelytől az éles körvonalak elhalványulnak, elmosódnak, s a tömör házfalakat az álmok városává varázsolja; ez a látvány a leghidegebb embert is megindítja, s a fogékony lélek belérészegül a gyönyörűségbe.

1892. szeptember 26. - Megérkeztünk Firenzébe. Leborotváltattam a fejemet. Kár volt. Délután beköltöztünk a villába. Este a *contadino* - vagy minek hívják - felhozta néhány csomagunkat. A majorban lakik, és a tulajdonos, a márki megbízásából gondolzza. A *contadino* középkorú ember, és éppen olyan, mint a többi paraszt, vagyis barna, jóképű, jóindulatú, udvarias és teljesen független szellemű, de ezt sosem adja bántóan tudtukra. Sokat számított a csomagokért, mint mondják. Informátorom arról is felvilágosított, hogy ez itt szokás.

Szeptember 27. - Reggel a többi csomagot is felhozták. A *contadino* újra sokat kért, de azt mondták, hogy ez sem szokatlan. Akkor rendben van; nem akarom megsérteni a helyi szokásokat. Hintót, lovakat, kocsist béreltünk. A feltételek: havi négyszáznyolcvan frank, és borraival a kocsisnak; szállást én adok az embernek és a lovaknak, de egyebet nem. A hintó jobb napokat látott, és legalább harminc tonna. A lovak gyengécskéek, és ellenszenvvel viseltetnek a hintó iránt; gyakran meg-megállnak, visszanéznek, és meglepődve, gyanakodva szemlélik. Ez késedelmet okoz. Viszont a járókelők jól szórakoznak rajta. Az emberek kijöttek a házakból, zsebre tett kézzel álltak körül, és megtárgyalták az ügyet egymás között.

Azt mondták nekem később, arról beszéltek, hogy ilyen lovaknak nem való negyventonnás hintó, inkább egy talicska.

Itt közlöm októberben írott jegyzeteimet a villáról:

A ház emeletes; nem régi, legalábbis Olaszországban nem számít annak. Kétségtelenül mindig volt valami kellemes lakóhely ezen az alkalmas helyen, már Krisztus születése előtt, de a jelenlegiről azt állítják, hogy alig kétszáz éves. Sima, négyszögletes, dobozszerű, világossárga épület, zöld zsalugáterrel. Tágas, mesterségesen elegyengetett fennsík tetején trónol, amelyet erős kőfal vesz körül. A falaktól lefelé, a völgy irányában terül el a birtokhoz tartozó szőlő- és olajfakert. A ház körül a kertben virágok nyílnak és sok-sok citromfa nagy cseréptartókban; sok a magas fa, köztük méltóságteljes mandulafenyők, valamint fügefák és egyéb, számomra ismeretlen fajták. Rózsák halványrózsaszín és sárga zuhataga borítja a támfalakat és a viharvert, mohos kőurnákat; pontosan úgy, mint a színházi függönyökön; a kavicsos sétányokat magas babérfák szegélyezik. Hátrább a fennsíkon öreg tölgyek sűrű erdeje zöldell; alattuk kőasztal és kőpadok. Napsugár nem tud behatolni abba a sűrű ligetbe; mindig alkonyi árnyba borul, még akkor is, ha kívül a tájra jellemző tűző napsütés árasztja el a vidéket. A belső kaputól párszázméteres kocsút vezet a szőlőtőkék között az országútig; ott lehet bérkocsira szállni a városba menet; még mindig gyorsabb, kényelmesebb közlekedési eszköznek bizonyul, mint a hatvantonnás hintó. Kelet - esetleg dél - felől a házat a Viviani-címer díszíti, gipszből; a közelében egy napóra, amely mindig pontos.

Olyan a ház, mint egy biztos erőd. A vakolattal borított téglafalak majd egyméteresek; a szobák választófalai, ugyancsak téglából, majdnem ugyanolyan vastagok. A földszinti szobák körülbelül hét méter magasak, az emeletiek is sokkal magasabbak, mint kellene. Többször nekirugaszkodtam, hogy megszámoljam a szobákat, de belezavarodtam szeszélyes elhelyezésükbe. Talán huszonnyolc van belőlük.

A mennyezetet freskók díszítik; a falak tapétázva vannak. A padló minden helyiségben téglából készült, amelyet fényezett, ragyogó cement borít: teljesen kőpadlónak hat, és olyan kemény is. A felszínére mintákat festettek, egyszínű alapozással, amelyre különböző színű pettyeket hintettek, hogy gránitot és más kőzeteket utánozzanak vele. A padló alapszíne néhol szürke gránitutánzat, benne nagy csillaggal vagy egyéb dísszel, amivel márványbetétet akarnak utánozni, s az egészet félméteres vörös gránitutánzat szegélyezi, amelynek külső peremén húszcentis lazúrkőutánzat vonul végig. Néha a padló közepe vörös gránit, és a szürkét használják szegélynek. Sok-sok ablakon árad be a napfény; a padozat csúszós-fényes, és minden meglátszik fényes lapján, mert olyan, mint a tükör: lágyan, tompán veri vissza a tárgyakat, mint egy erdei tó.

Kis családi kápolna van a földszinten. Talán tíz-tizenkét személy fér el a padjaiban; a miniatűr oltár fölött régi olajfestmény. Olyan gyönyörű és gazdag tónusú, mint akármelyik nagy mester képe lenn a Pitti- vagy Uffizi-képtárban. Mint egy Botticelli: bár lenne időm, hogy szóljak néhány szót Botticelliről - akinek a valódi neve esetleg Smith volt.

A ház legérdekesebb pontja a szalon. Tágas, magas úr; ez tölti be a ház közepét; a többi rész köréje épült. Emeletmagasságú, és a teteje az épület többi része fölé emelkedik. Ez a tátongó úr rendkívül hatásos. Abban a pillanatban lenyűgöz a hatalmassága, amint belépünk, és felmérjük a tekintetünkkel. Többször kísérleteztem azzal, hogy elkereszteljem: a Korcsolyapálya, Mammutbarlang, Szahara nevekkal próbálkoztam, de egyik sem fejezte ki pontosan a lényegét. A falak mentén öt dívány áll, de nem sokat változtatnak a helyzeten, bár összesen kitesznek vagy húsz métert. A zongora elvész benne. Asztalokkal és egyéb tárgyakkal próbáltuk enyhíteni a hely sivatagjellegét, de a tárgyak érzik vereségüket, és semmit sem javíta-

nak a helyzeten. Bármi áll vagy mozog ezeknek a szárnyaló, festett falaknak a tövében, minden eltörpül.

A hat ajtó fölött hatalmas gipsz domborműveket tartanak hatalmas, meztelen, csinos gipszfiúk. A domborműveket komor, szép arcú férfiak kiugró gipszarcképei díszítik; régmúlt idők méltóságteljes hivatali ornátusát viselik: firenzei szenátorok és bírák, a ház és a birtok ősi lakói. Az egyikén 1305 az évszám: akkoriban bíró volt, már középkorú. Fiatalon még találkozhatott az itáliai nagy művészet elindítóival. Dantéval sétálhatott és cseveghetett, talán meg is tette. Egy másiknak az évszáma 1343: ismerhette Boccacciót, és a délutánjait Fiesolében tölthette, miközben lebámult a pestisbűzös Firenzére, és Boccaccio egyetlen történeteit hallgatta - ki tudja, talán így is történt. A harmadikon 1463 állt: ez ismerhette Kolumbust és természetesen a nagy Lorenzót. Ezek mind a Cerretani család tagjai, illetve a Cerretani-Twaineké, mert én is adoptáltam magamat ebbe az ősi családba. Eddigi származásomat túlságosan újkeletűnek érzem ahhoz, hogy megfelelő legyen.

De el ne felejtsem, mi az, ami olyan különössé teszi a Korcsolyapályát: hogy csak látszik hatalmasnak, de valójában nem az. Furcsa és megmagyarázhatatlan érzékcsalódás ez, pedig mégiscsak az. Szemmérték alapján azt hinné az ember, hogy minden mérete húszméteres; de megmértem, és kiderült, hogy csak tizenhárom. Ez a valóság; viszont ami még különösebb, a felmérés után is éppolyan hatalmasnak látom a termet, mint előtte.

Jó kis ház ez, és nagyon olcsó volt. Maga a megtestesült egyszerűség; sok tekintetben meglehetősen primitív. A vizet egy kútból pumpálják kézi erővel a földszintre, az emeletre pedig föl kell cipelni. Csatornázás nincs; a pöcegödör pontosan az ablak alatt van. De a többi villa is ilyen.

Az ajtók éppen olyanok, mint a legtöbb olasz házban és szállodában: sima, vékony, csupasz deszkák, fehérre festve. Ez a legtörekenyebb, és leggusztustalanabb ajtó az emberiség történelmében. Nem gombbal csukódik, hanem valami olyasmivel, mint egy kézifúró fogója; csak hüvelyk- és mutatóujjal lehet megfogni. De még az is többet ér, mint a mi amerikai ajtógombjaink, amelyek mindig kilazulnak, és üresjáratban forognak körbe az ember kezében, anélkül, hogy bármi is történe.

Az ablakok az értelmes európai fajtához tartoznak: oldalt nyílnak, mint az ajtók. Ha éjszakára bezárjuk, nem zörögnek, nyugodtan alszunk mellettük. A háló- és fogadószobákban ravasz kis tűzhelyek vannak; nemrégiben egy hatalmas, erőszakos külsejű német kályhát állítottak fel a Szahara déli részén.

A lépcső gránitömbökből készült, az emeleti folyosók vörös téglából. Biztonságos épület: földrengés le nem dönti, tűz el nem égeti. Semmi más éghető nincs benne, mint a bútorok, a függönyök és az ajtók. Bútor alig van benne: csak nyári berendezés - vagy ha úgy tetszik, nyári kopárság. Múlt éjjel, amikor egy gyertyától kigyúlt a függöny a fejem fölött levő szobában, ahol a család néhány tagja aludt, kiabálás, sikoltozás vert föl álmomból. Nagyon megrémültem, amíg be nem szóltak az ablakon, hogy mi a baj: a függöny és a drapéria. Amerikában ettől jobban megijedtem volna, de itt aztán nem. Azt mondtam a családtagoknak, hagyják békében a tüzet, és feküdjenek le. Úgy is tettek, és mire elaludtak, semmi sem maradt a meggyulladt textilből. Amerikában sokszor dicsekszünk azzal, hogy miénk a világ legjobb, leghatékonyabb tűzoltósága, de Európának több dicsekedni valója van e téren: értelmesen építkeznek, nem tesznek ki tűzveszélynek emberi életet, és ezzel fölöslegessé válik a tűzoltóság. Olyasmivel dicsekszünk, aminek a szükségességét inkább szégyellnünk kellene.

A villa téres-tágas benyomást kelt. Ha beomlik a napfény, és fölillantja a fényes padlók, falak és mennyezetek ragyogó színeit, barátságosan hívogatónak hat. Viszont nem emlékszem, hogy

Európában valaha is találkoztam volna azzal, ami az amerikai otthon lényeges kelléke. Az amerikai házaknak van valami trükkje; olyasmi, mint egy idegen nyelv rejtett, lefordíthatatlan értelmű szólása, amelyet a külföldi nem tud megragadni, közölhetetlen és körülírhatatlan; csaloéka, megfoghatatlan valami, de éppen ez teszi az amerikai házat otthonossá a ránéző és a benne lakó szemében; ettől lesz a legkellemesebb menedék, amelyet valaha férfiak és nők, főleg nők - feltaláltak. Az amerikai ház tobzódik a lágy, változatos színekben, amelyek felvidítják és megnyugtatják a szemet; formái arányosak, kecsesek; számtalan érdekes tárgy takarja meztelenségüket. Az éjszaka még elbűvölőbb benne, mint a nappal, mert a mesterseges világítás valóban ad fényt, nemcsak sikertelenül kísérletezik vele; az ernyők alól kivillanó színes ragyogástól otthonosabb a kényelem és jóérzés, elbűvölőbb az egész környezet. Ha Európában köszönt be az éj, nincs gáz és villany, hogy legyőzze, csak erőltetetten csúf, gyatra lámpák, amelyek szegényesek és hatástalanok.

1892. szeptember 29. - Úgy látszik, mindenről el tudok feledkezni, kivéve, hogy leborotváltattam a fejemet. Akármilyen légmentesen zárkózom be a huzat elől, itt mintha mindig szellők fújdogálnának. De főleg a legyek zavarnak. Jobban érzik ott fönn magukat, mint bármi más helyen; talán jobb a kilátás. Az az érzésem, még sosem találkoztam ilyen jól patkolt legyekkel: mintha karmuk lenne. Akárhova teszik le a lábukat, belekapaszkodnak. Egész idő alatt mászkálnak a koponyámon, és agyongyötörnek. Úgy látszik, ez a sétaterük, klubjuk, nyaralóhelyük. *Garden party*-kat tartanak rajta és mindenféle léha összejevetelt. És semmitől sem félnek. A legyek mindenhol szemtelenek, de ezek minden más nációén tútesznek. Nincs rá mód, hogy el lehessen zavarni őket. Serényebbek is, mint máshol: már napkelte előtt megjelennek, és sötétedés után sem tűnnek el. Viszont van az embernek valami vigasza is: a szúnyogok nem háborgatnak. Nincs is sok belőlük, azok sem zajonganak, és nem túlságosan érdekli őket a hivatásuk. Egyetlen barátságatlan szótól odébbállnak; ha ezt a szót angolul mondjuk, vissza se jönnek aznap este, mert nem értik, és ezért nagy hatással van rájuk. Ha durván szólunk hozzájuk, gyakran sírva fakadnak. Szereztem belőlük néhány álcát. Ha ezt a fajtát ki tudnánk az otthoni klímánk mellett tenyészteni, óriási nyereség lenne. És mintha bolhák se lennének itt. Tizenöt hónap óta most először szünetelnek; eddig mindenhol nagyobb volt belőlük a kínálat, mint a kereslet.

Október 1. - Amikor észrevettem, hogy kocsisunk a konyhában étkezik, megváltoztattam a szerződésünket, és a kosztját is belevettem havi harminc frank értékben. Ennyibe kerülne neki a fölöttünk levő falucskában. Azt hiszem, kétszázból kijön nálunk a kosztja, és akkor harmincat ebből megtakarítottam. Még mindig jobb harmincat megtakarítani, mint semmit.

Naplómnak erről a kitételéről eszembe jut egy akkori oktan cselekedetem, amelynek később ittam meg a levét. Mivel úgy egyeztünk meg, hogy havonta adok borralalót Vittoriának, a kocsisnak, természetesen szerettem volna megtudni, hogy mennyiről van szó. Ezért megkérdeztem a kocsis *padroné*-jét - főnökét -, ahelyett, hogy inkább valaki mást kérdeztem volna meg - bárkit. Azt mondta: harminc frank havonta nagyjából elég lesz. Utóbb közölték velem, hogy ez sok, de nem szokatlan, mert szokásos árat itt nem lehet fizetni, csak túlfizetni. Ennek ellenére a hónap végén a kocsis még külön tizenöt frank borralalót követelt. Amikor megkérdeztem, hogy mi címen, azt mondta, a *padrone* elvette tőle az előző borralalót. A *padrone* ezt Vittorio jelenlétében tagadta, és úgy látszott, Vittorio visszakozik. Legalábbis a *padrone* ezt állította, és Vittorio viselkedése is erre vallott; mindenesetre kénytelen voltam a *padrone* szavának hitelt adni, mert ő tolmácsolta a kocsis olasz beszédét. Amikor a *padrone* elment, a kocsis megismételte a vádat, és mivel kedveltük - és hittünk neki -, a borralaló együttes összegét azontúl negyvenöt frankra emeltük föl, és sosem kételkedtünk benne, hogy a *padrone* viszi el a kétharmadát. A helybéliek szerint nem szokatlan, hogy a *padrone* elszedi az alkalmazottja borralalójának nagy részét, és az is megszokott jelenség, hogy a *padrone* ezt

letagadja. A *padrone* szolgálatkész ember, ügyes, kellemes csevegő; úgy beszél angolul, mint egy angyal, és szinte lehetetlenné teszi, hogy hibát találjunk benne; de a hetventonnás hintója miatt kilenc hónapon át nyomorék lovakat ápolhattunk, pedig arról volt szó, hogy könnyű kocsit ad, amivel hegynek fölfelé is lehet menni; finnyásabb emberek biztosan ki is préselték volna belőle.

A köztársaság idején is ősi és előkelő Cerretani család sokszáz éve lakott ezen a helyen. Október folyamán valami átható és gyanús szagra lettünk figyelmesek; nem tudtuk, mi az, de nem nagyon tetszett nekünk. Én a kutyára fogtam, és megmagyaráztam a családnak, hogy ennek a kutyafajtának mindig ilyen a szaga, ha szélirányban áll felénk, de magamban tisztában voltam vele, hogy a szag forrása egyáltalán nem a kutya. Úgy gondoltam, fogadott őseink, a Cerretanik okozhatják. Nyilván itt vannak valahol bebalzsamozva a ház alatt, s talán nem is lenne rossz kiádni és kiszellőztetni őket. De tévedtem. Titokban utánanézttem, és fel kellett mentenem az őseket a vád alól. Kiderült, hogy teljesen ártalmatlan szagról van szó. A szőlőterméstől eredt, a pincének olyan részéből, amelyhez nem tudtunk hozzáférni. Ettől a felfedezéstől fantáziánk lecsillapult, és a kellemetlen szag azonnal kellemessé vált. Előzőleg azonban olyan sokáig és olyan bőkezűen hintettük tele a házat fertőtlenítővel, hogy a kutya megszokott, és a család is kénytelen volt az idő nagy részét az udvaron tölteni. Két hónapba telt, míg fertőtlenítettük a fertőtlenítőt, s rávettük a dús, förtelmes büzt, hogy távozzon tőlünk. Mikor végre mind elpárolgott, s a bor illata vette át uralmát, mint azelőtt, boldogan üdvözlöttük, és azóta sem merült föl kifogás ellene.

Október 6. - Hátrányos helyzetben vagyok. A házban négyen csak olaszul beszélnek, egy személy csak németül, a többi franciául, angolul és trágárul. Én alig-alig gagyogok ezeken a nyelveken, egy-kettőt kivéve. Angelo franciául beszél - szabadalmat kérhetne rá, mert a saját találmánya; senki sem érti. Bábel óta ilyen zavaros hangokat még nem ejtett ki senki: a tej is megsavanyodik tőle. Angelo szívesebben használja ezt a nyelvet, mint olasz anyanyelvét. Szívesen beszéli: szereti hallani a hangját. Muzsika a fülének: az istennek sem hagyná abba. A család szeretné a felszedett kis olasz tudását gyakorolni, de Angelo nem ad rá lehetőséget. Mindegy neki, milyen nyelven szólnak hozzá, franciául felel, az ő sajátos fülhasogató, hátborzongató franciaságával, amely úgy csikorog, mint amikor szemet lapátolnak a csüszdára. Tudok néhány olasz szót és kifejezést, és eleinte sikerült frissen tartanom őket, mert Angelót ostromoltam velük, de részben nem értette meg, részben nem is akarta. Így kénytelen voltam pillanatnyilag visszavonulni a piacról. De csak ideiglenesen! Gyakorolok, készülődöm. Rövidesen teljes fegyverzetben szállok vele szembe, és nem az ő érthetetlen franciaságával, hanem az anyanyelvén szólok meg. Jól meg fogom izzasztani ezt a kölyköt.

Október 27. - Eltelt az első hónap; már egészen meghonosodtunk itt. Általános vélemény, hogy egy firenzei villában lakni ideális életforma. Az idő felséges, a kilátás gyönyörű, a nappalok és éjszakák nyugalmasak, pihentetők, a világtól és gondjaitól való elzárkózás olyan kellemes, mint egy álom. Nem kell háztartást vezetni, tervezgetni, bevásárlásra felügyelni - ezek nyilvánvalóan maguktól intéződnek. Az ember ködösen sejti, hogy valaki ellátja ezeket a feladatokat, mint ahogyan tudjuk, hogy forog a föld, a csillagok a helyükön vannak, és működik a világegyetem, a nap menetrendszerűen körbejár; de csak ennyit érzékelünk; nem érezzük, hogy ez személyes ügyünk, és bármi módon felelősek lennénk. Nincs főnök, nincs igazgató; minden alkalmazott intézi a feladatát; nem kell felügyelni rájuk - nem is tesszük. Hetenként benyújtanak egy gondosan részletezett számlát; ezután a gépezet zajtalanul jár tovább, éppúgy, mint azelőtt. Nincs lárma, idegeskedés, veszekedés, zűrzavar - odafent. Azt nem tudom, lent mi van. Estefelé eljönnek a barátaink a városból, és kint teáznak a szabadban; közben elmesélik, mi történik a világban. Amikor a nap hatalmas korongja lehanyatlik Firenze

föle, és elkezdődik a mindennapi csoda, visszatartják a lélegzetüket, és gyönyörködnek. Ilyenkor nem lehet beszélgetni.

49

Susy 1896. augusztus 18-án távozott el az élők sorából hartfordi otthonunkban. Amikor elérkezett a vég, Katy, Leary, John és Ellen (a kertész és felesége) volt velem. Clara, a feleségem és én július 31-én érkeztünk meg Angliába világszerte utunkról, és Guildfordban béreltünk ki házat. Egy hét múlva, amikor Susynak, Katynak és Jeannek meg kellett volna érkezni Amerikából, levél jött helyettük.

Magyarázatként az állt benne, hogy Susy kissé gyengélkedik - nincs semmi különös baj. Mégis nyugtalanok lettünk, és táviratilag újabb híreket kértünk. Ez pénteken történt. Egész nap nem jött válasz - és másnap délben indult a hajó Southamptonból. Végre megérkezett a távirat a következő szöveggel: „Várjátok meg a reggeli táviratot.” Ez csöppet sem hangzott megnyugtatóan. Újra táviratoztam, a választ Southamptonba kérve, mert már késő este volt. Aznap éjjel ott vártam a postahivatalban, míg be nem zártak, valamikor éjfél felé, abban a reményben, hogy talán még befut valami jó hír, de nem érkezett üzenet. Némán ültünk otthon hajnali egyig várakozva - azt sem tudtuk, mire. Reggel a legkorábbi vonattal elutaztunk, és mire Southamptonba érkeztünk, ott várt a hír. Azt közölte, hogy a gyógyulás hosszú ideig fog tartani, de nem kétséges. Én nagyon megkönnyebbültem, a feleségem azonban nem. Rettegett. Clarával együtt azonnal hajóra szállt, és elutazott Amerikába, hogy Susyt ápolja. Én Angliában maradtam, és másik, nagyobb házat kerestem Guildfordban.

Ez augusztus 15-én történt. Három nap múlva, amikor a feleségem és Clara körülbelül félúton voltak az óceánon, az ebédlő közepén álltam, és semmi különösre nem gondoltam; ekkor egy táviratot nyomtak a kezembe: „Susy ma békésen örökre elszenderedett.”

Az emberi természet egyik rejtélye, hogy ha váratlanul ilyen villámcsapás ér, tovább tudunk élni. Csak egy ésszerű magyarázata lehet. A csapás megbénítja az értelmet, és csak fokozatosan fogjuk fel a szavak jelentését. Jótétemény, hogy teljes jelentőségüket nem is vagyunk képesek felfogni. Az ember agyában csak az óriási veszteség ködös tudata van meg. Az emlékezet hónapok, esetleg csak évek alatt szedi össze a részleteket, így ismeri föl a veszteséget teljes nagyságában. Leég például az ember háza. A füstölgő romok csak egy lerombolt otthont jelentenek, amely a használat éve alatt kedves volt, és kellemes emlékek fűződtek hozzá. Ahogy múlnak a napok és hetek, először ez kezd hiányozni, majd valami más. Amikor keresgéli az ember, akkor jön rá, hogy ahhoz a házhoz tartozott. Mindig valami *lényeges*, csak egy példányban előforduló dologról van szó. És visszahozhatatlanul elveszett. Amíg megvolt, nem is tudtuk, mennyire lényeges kelléke életünknek, csak akkor ébredünk rá, amikor hiányától, megbénít. Évekbe telik, amíg minden lényeges kellék hiányára ráébredünk, és addig nem is látjuk teljesen tisztán a szerencsétlenség nagyságát.

50

Holnap június ötödike, életem végzetes csapásának, feleségem elvesztésének napja. Két évvel ezelőtt történt, Itáliában, Firenzében, ahová abban a reményben vittük, hogy megrendült egészsége helyreáll.

Ezt az önéletrajzot 1904 elején kezdtem diktálni Firenzében; de a fájdalmas időkben abba hagytam, és 1906 januárjáig nem éreztem kedvet, hogy újra belekezdjek. El sem tudtam képzelni, honnan meríthetek annyi erőt, hogy részletesen beszámoljak annak a szörnyű időszaknak gyászos eseményeiről és élményeiről s az előző, huszonkét hónapig tartó kétségbeesésről. Most ezt a hiányt rövid vázlatlal szeretném áthidalni. Egyelőre másra nem merek vállalkozni.

Feleségem sosem volt erős, s egy tizenhárom hónapig tartó világszerte utazás kockázatos kísérletnek látszott, de végül is sikerült. Amikor 1895. július 15-én a nyugat felé induló vonatra szálltunk Elmirában, tikkasztó nyári hőségben utaztunk, s ehhez később még erdőtüzek forrása is hozzájárult. Huszonhárom napig voltunk úton, én minden este előadást tartottam. Feleségem a keserves körülmények ellenére éppen olyan jó egészségi állapotban érkezett Vancouverbe, mint ahogy elindult az útra. Attól a naptól kezdve mintha javult volna az egészsége, bár a nyár ezután még öt teljes hónapig tartott. Nyár volt a Sandwich-szigeteken. Sydneybe, az egyenlítőtől harmincnégy szélességi fokra délre, októberben érkeztünk, amikor az ausztráliai nyár igazából elkezdődik. Egész ausztráliai, újzélandi, tasmániai tartózkodásunk alatt nyár volt; még akkor is, amikor 1896. január 1-én kihajóztunk Melbourne-ből. Ceylonban természetesen tombolt a nyár, mint mindig. Bombayben, amikor odaérkeztünk, januárban, az ott lakó angolok szerint tél volt, de nem vettünk észre semmi változást a klímában, mióta július közepén elindultunk Elmirából. Szerintünk egész Indiában nyár volt március 17-ig, amikor Jaipurban egy angol orvos azt mondta, hogy meneküljünk Calcuttába, és azonnal tűnjünk el Indiából, mert a meleg idő most már bármely pillanatban beköszönhet, és veszélyes lenne számunkra.

Így hát végigizzadtuk az úgynevezett „hűvös időt” Rawal Pinditől Calcuttáig, és Dél-Afrika felé hajóztunk. Feleségem egészsége még mindig fokozatosan javult. Clarával együtt végigkísért az egész dél-afrikai előadó körutamon, Pretoriát kivéve, és egyetlen napig sem volt beteg.

1896. július 14-én végre befejeztük a nagy előadóhámot; másnap elindultunk Anglia felé, és 31-én partra szálltunk Southamptonban. Feleségem két hét múlva Clarával hazautazott, hogy ápolja Susyt, mert tudtuk, hogy beteg; koporsóban találták a kislányt anyósom házában.

A megfogyatkozott család rövidesen csatlakozott hozzám Angliában. 1900 októberéig Londonban, Svájcban, Bécsben, Svédországban, majd újra Londonban időztünk. S amikor a hazafelé induló hajóra szálltunk, a feleségem erősebb és egészségesebb volt, mint valaha, a tizenhat éves korában történt baleset óta, amiről beszámoltam.

Egy évre béreltünk lakást a Nyugati 14. utcában, a Fifth Avenue közelében, s ott kezdte feleségem túlerőltetni magát. Nagy volt a ház; fűasztó a háztartás vezetése - ez New Yorkban mindig így van -, de nem akart házvezetőnőt fogadni. Ellenállt, mégpedig sikerrel, minden ilyen irányú rábeszélésemnek, attól a naptól kezdve, hogy összeházasodtunk. A társasági élet ugyancsak túlságosan igénybe vette. A téli New York-i szezon zűrzavaros hajszejében a levelezésem meghaladta a titkárom idejét és az én erőmet, s úgy vettem észre, feleségem igyekszik könnyíteni terhünkön. Egyik nap harminckét rövid levelet írtam saját kezűleg, és legnagyobb sajnálatomra észrevettem, hogy a feleségem ugyanannyit írt. Mindezt egyéb munkája mellett, pedig már az is sok volt a számára.

Kilenc és fél éves nyugodt és könnyedebb európai élet után, következő júniusra, ez az életmód megbosszulta magát. Háromhavi pihenés és magány az Adirondacks-hegységben határozottan használt. Ezután Riverdale-on-the-Hudsonban béreltünk lakást. Nagy ház volt, s a háztartás

terhei megint súlyosak. 1902 elején idegösszeomlás fenyegette, de úgy látszott, hamarosan túljutott a válságon.

Június végén bútorozott házat béreltünk nyárra York Harbor mellett. Mr. Rogers odahozta a „Kanawha”-t, az amerikai vizek leggyorsabb járatú gőzyachtját; horgonyt vetett, és partra küldte a csónakot a folyóra néző bejárathoz. A feleségem, Jean és én lementünk, hogy beszálljunk. Akkor jöttem rá, hogy Livy egy szolgálólányt sem hozott magával, annyira félt attól, hogy terhére legyen Mr. Rogersnak, vagy kényelmetlenséget okozzon. Rettenetes volt. Rendelkezésemre bocsátották az egész hajót, mégpedig szívesen. Jean nem volt jól, és nagy gondoskodásra szorult. Ez a feleségemre hárult. Az én szolgálataim nem sokat értek, ahhoz túlságosan ügyetlen és gyakorlatlan voltam. Sajnos, már elkéstünk: Livy az egész háztartást és az összes csomagokat feladta vonaton York Harborba.

Gyönyörű időnk volt; madárként röppentünk a szikrázó tenger fölött, sorra elhagyva minden élénk kerülő vízi járművet. De a feleségem ebből a gyönyörűségből semmit sem élvezett. Lent kellett maradnia, hogy Jeannek gondját viselje. Éjszakára New London kikötőjében kerestünk menedéket a rossz idő ellen. Livy keveset aludt Jean miatt. Másnap reggel Fairhavenbe mentünk. Ez lett volna az alkalom, hogy két-három órát pihenjen a fedélzeten, míg mi többiek kimegyünk a partra, és meglátogatjuk Mr. Rogers családját vidéki házukban. De úgy döntött, hogy ő is velünk jön; sokféle kimerítő dologra vállalkozott. Ehhez járult még, hogy az út hátralevő részében, York Harborig, Jeant ápolta.

Itt megint pihenhetett volna, de nem tette. Nem tudott nyugodni, valahogy nem is volt képes rá soha. Olyan volt, mint egy testet öltött gőzgép. Fáradhatatlan energiája szüntelenül nyútte a szervezetét; állandóan olyan munkára készítette, amely meghaladta erejét. Rövidesen aggódni kezdett a szíve miatt. Tizenkét évvel azelőtt egy nagy nevű hartfordi orvos fürdőt rendelt neki Aix-les-Bains-ben, és azt mondta, ha kíméli magát, még élhet két évet. Aix-les-Bains-ben két orvos azzal biztatta, hogy ha vigyáz, még annál is tovább élhet. Híres római, firenzei és berlini orvosok a szokásos két évet jóslták. A németországi Nauheimben a fürdőorvosok jóváhagyott listájának legalján szereplő orvos megvizsgálta a feleségemet, és azt mondta, nincs komoly baja; valószínűleg még jó sok évig élhet. Felháborodtam. Azon méltatlankodtam, hogy egy ilyen tudatlan kezdő emberek életével játszhat. Kifizettem és elbocsátottam egy jó szó nélkül. Pedig a tucatnyi orvostól ő volt az egyetlen, akinek ért valamit a jóslata. Amikor megérkeztünk York Harborba, Livy már tizenegy évvel élte túl az összes többi próféciát.

De, mint mondtam, York Harborban, július elején megijesztette a szíve; rettegése egyre fokozódott. Két héten belül már nem mert kikocsizni. Bármiféle gyors mozgás megrémítette. Nem mert lépcsőn járni, még az olyan apró lépcsőfokokon sem, amelyeket alig lehetett látni a nyári alkonyatban. Könyörgött a kocsisnak, hogy fogja vissza a lovakat azokon az enyhe, alig észrevehető lejtőkön, sőt, még ilyenkor is félve, rettegve figyelt, s ha a lovak egy pillanatra gyorsabban lépkedtek, szörnyű rettegésben egyik oldalon belém, a másik oldalon a kocsiba kapaszkodott. S ez így ment egész júliusban.

York Harbor lazán szétszórt, egymástól független kis falucskák csoportjából áll, név szerint: York, York Harbor, York Village, York Center, West York, East York, South York. Azt hiszem, így hívják őket, de nem vagyok biztos benne, és nem is fontos. Az egész bokkrétát együtt az egyszerű és logikus York név alatt ismerik. Augusztus hatodika táján valami ünneppsorozat tört ki ezekben a kis méhkasokban - az amerikai kontinens kétszázötven éves helyi önkormányzati intézményének emlékünnepélye. A kis eldugott településeken két-három

napig furcsa felvonulások, nagygyűlések, szónoklatok és más hasonlók zajlottak nappal, éjszaka pedig tűzijátékok.

Feleségem mindig fiatal maradt, és nagyon érdekelték az ilyen események. Még az én beszédeim is jobban érdekelték, mint engem. Három napig mindenfelé kocsikázott napközben, éjjel pedig csónakba ült, és nézte, hallgatta, élvezte az ünnepséget. Túleröltette magát, túlbecsülte az erejét, s ez már látszott rajta. Nagy nehezen rábeszéltem, hogy mellőzze az éjszakai záróünnepélyt, és a piactérről néztük végig a két-három mérföldre zajló tűzijátékot. Elkéstem a beavatkozással; a megerőltetés már sok volt neki.

A következő délután volt az utolsó alkalom életében, hogy személyes és közvetlen kapcsolatban állhatott a világ ügyeivel. Utoljára fogadott és vendégtelt meg látogatót. A látogató egy hölgy volt. Ajánlólevelet küldött nekünk, s most meghívtuk, töltsen nálunk a délutánt, és vacsorázzunk együtt. Nagyon szép asszony volt; azt mondta, harmincéves, és tizenöt éve ment férjhez. Modora és angolsága alapján külföldinek vélhettük volna; erre vallott idegen, kimondhatatlan neve is, amelyet senki tapasztalatlan emberfia nem ejthetett ki a száján életveszély nélkül. Pedig egyáltalán nem volt külföldi. Amerikai szülők gyermeke volt; itt is született. Míg férjhez nem ment ahhoz a kimondhatatlan nevű külföldihez Párizsban, tizenöt éves korában, nem is tudott semmiféle idegen nyelven. Furcsa, de bájos, vonzó és érthető angolsággal beszélt, csak éppen ez mégsem volt való angol nyelv.

Mint említettem, ez volt a feleségem életének utolsó társadalmi eseménye. Pedig milyen tevékeny élete volt, és mennyire élvezte teljes szívéből, fiatal lánykorától kezdve. Ez volt az utolsó esemény, amellyel lezárult az a kötet: a következő, földi léte végső kötetének előszava volt. Azt hiszem, emiatt akkor is emlékeznek rá, ha hétköznapi és színtelen látogatás lett volna; pedig nem volt sem hétköznapi, sem színtelen. Élesen belevésődött emlékezetembe, s úgy gondolom, meg is marad benne örökre...

Másnap, augusztus hetedikén reggel, egy kiáltás ébresztett föl álmomból. Láttam, hogy feleségem a szoba túlsó végében áll, a falnak támaszkodik, és levegő után kapkod.

- Meghalok - mondta.

Visszatámogattam az ágyába, és a New York-i Leonard doktorért küldtem. Idegösszeomlást észlelt, és közölte, hogy csak teljes pihenés, nyugalom és gondos ápolás segíthet rajta. Így kezdődött. A következő huszonkét hónap alatt feleségem majdnem kizárólag orvosok és ápolónők társaságában élt.

Az első két hónap alatt tele voltunk aggodalommal. Október elején felmerült a kérdés, hazavihetjük-e Riverdale-be. Nem mertük megkockáztatni, hogy Mr. Rogers yachtján utazzunk. Nem tudta volna elviselni a tenger hatását. Végre úgy határoztunk, hogy a betegszállító kocsinak nevezett gyatra alkotmányt próbáljuk ki. Azért nevezem gyatra alkotmánynak, mert bár tágas, és beleférnek az összes elképzelhető barátok, ápolónők és orvosok, van egy nagy hibája. A beteg ágya rögzítve van, nem lehet mozgatni; együtt zötyög, ugrál és rázkódik a vasúti kocsival, pedig ha a mennyezetre erősítenék rugalmas kötél, mint egy függőágyat, akkor a beteg nem érezné a rázkódást és a lökéseket. Különvonathoz csatoltuk ezt a kocsit, hogy Bostonba vigye. Ott hozzákapcsoltak a rendes gyorsvonathoz, amely időben bevitt minket a New York-i Központi Nagyállomásra. Ott már készen állt egy mozdony, és negyedóra alatt hazaszállított Riverdale-be.

A tagbaszakadt angol inas felvitte feleségemet az ágyába, és Livy ott maradt az ápolónővel. Amikor becsukta maga után a hálószoba ajtaját, az igazságot örökre kizárta abból a szobából. Mr. Moffat, az orvos, eljött naponta egyszer-kétszer néhány percre. Ha orvosi hazugságokra volt szükség, hűségesen szállította. Amikor az ápolónő volt szolgálatban, ő szolgáltatta a

szükséges hazugságokat. Clara naponta három-négy óra hosszat őrködött, és nagyon nehéz feladatot látott el. Naponként zárta le pecséttel szívében a sok veszélyes igazságot, és szent hazugságokkal mentette anyja életét, reményeit és boldogságát. Soha azelőtt nem hazudott anyjának, és szinte azt mondhatnám, hogy ettől kezdve soha nem mondott neki igazat. Nagy szerencse volt, hogy édesanyja szentül meg volt győződve Clara őszinteségéről. Naponként ez mentett meg minket a szerencsétlenségtől. Az anyja sohasem kételkedett Clara szavában. A legképtelenebb dolgokat mondhatta neki, mégsem keltett gyanakvást, pedig ha én próbálom meg, akár csak egy kis aprósággal, egész más lett volna a helyzet. Nekem sosem sikerült a Claráéhoz hasonló hírnévre szert tennem. Pedig most kapóra jött volna, de már késő volt ahhoz, hogy megpróbálkozzam ilyesmivel. Inkább nem vittem híreket a betegszobába. Egyetlen biztosíték erre az volt, hogy naponta csak egyszer engedtek be hozzám, akkor is csak két percre. Az ápolónő ott állt az ajtóban, órával a kezében, és kidobott, amint lejárt az idő.

A szobám a feleségemé mellett volt, köztük egy nagy fürdőszoba. Nem tudtam beszélni vele, de levelezni igen. Minden éjjel becsúsztottam egy levelet a fürdőszobaajtó alatt, amely az ágya mellett volt. A levelekben nem írtam a napi eseményekről, és nem okozhattak bajt. Ceruzával válaszolt naponta egyszer-kétszer. Eleinte bővebben, de ahogy múltak a hónapok, és egyre gyöngült, mindennapi szerelmes üzenetét reszkető betűkkel kis cédulákra róta, s ezt halála napjáig folytatta.

A következő október vége felé feleségemet hajóra szállítottuk. Velünk jött kitűnő ápolónője, Miss Sherry is. November kilencedikén érkeztünk Firenzébe. A förtelmes Villa di Quarto-ba szállítottuk betegünket. Feleségem betegsége az első pillanattól kezdve reménytelen volt, de sohasem gyanította - mi sem sejtettük. Sokszor betegeskedett élete folyamán, de csodálatos regeneráló képessége révén mindig túljutott a veszélyen. Egész idő alatt eltöltött a félelem, az aggodalom és gondoskodás, de nem hiszem, hogy valójában egy pillanatra is feladtuk volna a reményt. Vagyis az utolsó két-három hétig. Nem vallott rá, hogy éppen ő adja fel a reményt; erre nem is gondoltunk. Egyszer aztán szívfacsaró tekintettel a szemembe nézett, és megkérdezte: - Gondolod, hogy jobban leszek? - Soha nem beszélt így, s ez áruló jel volt. A reménye lassan elhalt, s én észrevettem.

Öt hónapon keresztül próbáltam másik, megfelelőbb villát keresni, abban a hitben, hogy ha sikerül Livyt elvinni a Villa di Quarto gyászos légköréből, a kellemesebb körülmények az egészségének és a kedélyének is jót tennének. Több villát találtam, amelyek egy-két tulajdonság kivételével minden kelléssel rendelkeztek, de éppen a lényeges követelmények hiányoztak, amelyek a beteg jó közérzetéhez voltak szükségesek. Végre június negyedikén, szombaton egy olyan villáról hallottam, amelyről úgy hírt, minden követelményt kielégít. Vasárnap délután Jeannel odakocsiztunk, megnéztük, és elégedetten, sőt elragadtatva mentünk haza. Harmincezer dollár készpénzért azonnal meg lehetett venni.

Délután öt órakor érkeztünk haza, és hét óráig vártam a hírral. Naponta kétszer-háromszor tölthettem egy-egy negyedórát a beteg szobájában, legkésőbb este hétkor, sőt még azt is megengedték, hogy kilenckor belépjek egy pillanatra jó éjszakát kívánni. Aznap este hétkor mellette voltam. Leírtam a villát, megmutattam az alaprajzát, és azt mondtam, holnap megveszem, ha kedve van hozzá, és rögtön átköltöztetjük, amint el tudja viselni az utazást. Tetszett neki: örült. S az arca - az utóbbi hetekben oly hófehér, márványfehér arca - ragyogott.

1904. június 5. Vasárnap este 11 óra 15 perc. Két órája halott. Lehetetlen. A szavaknak nincs értelme. De igazak; tudom, anélkül, hogy felfognám. Az életem volt, és most elhagyott; a kincsem volt, és most koldus vagyok.

Milyen hirtelen, milyen váratlanul történt! Hiszen még délután Clarával és Jeannel vidáman beszélünk róla a folyosón, és Clara azt mondta:

- Ma jobban van, mint három hónapja bármikor. - Aztán ijedten hozzátette: - Unberufen! -, s mi is babonásan, gyorsan visszhangoztuk.

Csak négy órája, hogy az ágya mellett ültem, míg Clara és Jean vacsorázott, s oly derűs és vidám volt - ritka esemény ezekben az utóbbi gyászos hetekben, és beszélni akart, pedig tiltották, mert olyan hamar kimerült. Tele volt érdeklődéssel: kiket látogattunk meg Jeannel; kérdezősködött az emberekről. Olyan volt, mint régen. És mosolygott! a régi természetes kedvességével. Mint amikor a napfény áttör a borult ég, a komorság és a rettegés hetekig tartó időszakán. Fölvidított, és elhitette velem a hihetlent: hogy újra sétálni fog, társunk lesz! Azzal lepett meg, hogy a vidéki házról kezdett beszélni, mintha még megerősödhetne annyira, hogy elmenjen oda, pedig ezt a reményt rögtön feladta, alighogy szert tettünk a házra, egy hónappal ezelőtt. Ettől még vidámabb lettem, és újra hittem benne, hogy még lehetünk újra boldogok. Ekkor ráébredt, hogy milyen törekeny és gyenge, és azt mondta, nem baj, ha nem is mehetünk; legyünk itt elégedettek, nem lesz olyan nagyon elviselhetetlen a hőség. Én pedig biztattam, hogy a mainál melegebb már úgysem lesz, és a szobája mindig ilyen hűvös marad. Szegény fáradt kicsim, hogy szerette az életet, milyen mohón, vágyakozva ragaszkodott hozzá a rabság, a magány és a szenvedés huszonkét hónapján keresztül, és milyen szívfájdítón kutatta tekintetünkben a reményt! S a keserves hónapok során hűségesen hazudtunk neki: hogy *biztosan* meggyógyul, mikor a szívünk mélyén tudtuk, hogy nem így lesz! Csak négy órája - és most ott fekszik fehéren és csendesen.

Becsapott a visszatérő élete és élénksége, és jóval tovább maradtam az engedélyezett időnél. Csak egy szót és egy csókot engedélyeztek, és én félóra hosszát maradtam. Szemrehányást tettem magamnak, hogy ártok neki, de azt mondta, hogy nincs semmi baj, és a régi-régi, harmincnégy éven át szokásos módján elárasztott gyöngéd becézgetésével.

- Visszajössz? - kérdezte, s én azt válaszoltam: - igen, jó éjszakát kívánni. - Azt értettem ezen, hogy fél tízkor, mint sok-sok hónap óta mindig. Szokás szerint megálltam még egy pillanatra az ajtóban, behajoltam, és csókot intettem feléje, s ő is csókot intett válaszul; az arcán ragyogott újra megtalált mosolya. Nem is álmodtam, hogy utoljára látom élőnek azt a drága arcot. Pedig így történt.

Egy darabig elgondolkozva ültem a szobámban, békés elégedettségben; valahogy legördült a szívemről a teher, és hónapok óta most éreztem először nyugalmat. Újra felvidultam, sőt, fellelkesültem, s ennek hatására olyasmibe kezdtem, ami alig fordult elő, mióta elvesztettük egyetlen Susynkat, nyolc évvel ezelőtt, hiszen halála nem gyógyuló sebet ejtett édesanyja szívére. A zongorához mentem, és azokat a régi, furcsa néger himnuszokat énekeltem, amelyek senkit sem érdekeltek Susyn és az anyján kívül. Valahányszor felhangzottak ezek a dallamok, Susy mindig odajött, és hallgatta. Amikor meghalt, már engem sem vonzottak. Nem tudtam erőt és érzést adni beléjük, hiányzott érdeklődő jelenlétének ihlete. De most visszatért az erő és az érzés teljes nagyságában; éreztem, hogy élek, mintha az a nyolc év lehullt volna rólam. Amikor a „Szólít az én Uram! Mennydörgéssel szólít!” közepén tartottam, Jean lopózott be a szobába, és leült - nagy meglepetésemre és zavaromra. Abbahagytam, de amikor kért, hogy folytassam, csak meglepődés maradt bennem, de kellemes, ihlető formában. Nagy nehezen földéztam a dalok elfelejtett szövegét, és Jean addig maradt, míg az egyik szolgáló ki nem hívta. Egy kis idő múlva a szobámba mentem. Közeledett az idő, hogy lemenjek jó éjszakát kívánni, mert már elmúlt negyed tíz, s fél tíznél később nem mehettem. S közben Livy akkor lélegzett utolsót!

A felső lépcsőnél Miss Lyonnal találkoztam: értem jött. Nem gondoltam semmire; azt hittem, öreg Katynk úgy látja, Livy fáradt, és le kell pihennie éjszakára. Lefelé menet egy megjegyzést fogalmaztam magamban: - Livy, Jean olyan megtiszteltetésben részesített, amelyet nem kaptam azóta, hogy... De nem, ezt nem mondhatom: Susy neve felidézne a keserves szenvedést, és nem tudna elaludni. Pedig már aludt - és nem is sejtettem!

Livy lehajtott fejjel ült az ágyban; már két hónapja nem tudott feküdni. Katy az egyik oldalán állt, az ápolónő a másikon, úgy támogatták. Clara és Jean kábultan állt az ágy végénél. Odamentem, és Livy arcába néztem; azt hiszem, szóltam is hozzá - nem tudom biztosan. De ő nem szólt hozzám, s ez különös volt, nem értettem. Csak néztem rá és csodálkoztam - és nem is képzeltem, hogy mi történt! Akkor Clara megszólalt:

- Ez igaz? Katy, ez igaz? Nem lehet igaz! - Katy zokogásba tört ki, és akkor én is megértettem.

Húsz perccel múlt kilenc óra. Öt perccel azelőtt még beszélt. Hallott engem, és azt mondta az ápolónőnek:

- Altatódalt énekel nekem.

Nem is gondoltak rá, hogy a halálához közeledik. Boldog volt és beszélt - s egy pillanat alatt eltávozott ebből az életből. Hálás voltam érte, hogy nem kellett küzdenie: úgy rettegett tőle. S miatta én is rettegettem tőle. Az utolsó négy hónap alatt ötször is volt kínos légszomja - egy óra hosszát, vagy még tovább is tartott -, s az a szörnyű félelem gyötörte, hogy fulladásos halál vár rá. Kegyes volt hozzá a halál: a legszelídebb, leggyorsabb módja jutott neki - szívgyengeség -, és nem tudta, nem sejtette!

Nem ismertem nála szebb, nemesebb, fennköltebb lelket. És most halott.

51

Egy öt hónappal ezelőtt diktált fejezetben rövid vázlatban zsúfoltam össze életem néhány eseményét, és közöltem időpontjukat. Elmondtam, hogy 1849-ben, tizennégy éves koromban, a bátyám elutazott, és felkérése nélkül én szerkesztettem meg az általa kiadott hetilap egy számát a Missouri állambeli Hannibalban; amikor hazatért, hetekbe telt, míg le tudta csillapítani és megbékíteni mindazokat, akiket írásaim felzaklattak. Ez ötvenhét évvel ezelőtt történt. Ezután egy darabig nem kontárkodtam a tollal, amennyire visszaemlékszem, csak tíz év múlva, 1859-ben. Akkoriban kormányostanonc voltam a Mississippin, és egyszer írtam egy nyers, durva hangú satírárt Isaiiah Sellersről, a Mississippin legöregebb gőzhajó-kormányosáról, akit mindenki tisztelt, becsült és értékelt.

Sellers akkor már évek óta irkált időnként rövid kis híreket a folyóról, a változásokról, amelyeket megfigyelt rajta az elmúlt ötven év alatt; kis cikkeit „Mark Twain” névvel írta alá, és St. Louis-i meg New Orleans-i újságokban tette közzé. Satírámban durván kigúnyoltam Sellers visszaemlékezéseit. Gyalázatos, gyatra tákolmány volt a művem, de ezzel sem én, sem a kormányosok nem voltunk tisztában. A kormányosok kitűnőnek tartották. Irigykedtek Sellersre, mert valahányszor a tekintélyesebb öregek azzal táplálták hiúságukat, hogy a fiatalabb nemzedéknek mesélgették a folyó hajdani csodáit, Sellers a megfelelő lélektani pillanatban többnyire közbelépett, és a saját csodálatos történeteivel semmisítette meg őket, amelyek mellett az ő kis élményeik sápadtnak és hervadtnak hatottak.

A kormányosok átadták erőltetett szatírámat egy folyóparti riporternek, aki megjelentette a New Orleans-i *True Delta*-ban. Szegény öreg Sellers mélységesen megbántódott. Soha azelőtt nem tették nevetségessé; érzékeny volt, és sosem heverte ki azt a sebet, amelyet hiúságomban és ostobaságomban ejtettem a méltóságán. Egy darabig büszke voltam a teljesítményemre, egészen elsőrendűnek tekintettem, de már réges-rég megváltoztattam erről a véleményemet. Sellers soha többé nem adott ki közleményt, és az írói álnevét sem használta többé.

1859 és 1862 nyara között tökéletesen békében hagytam a tollat. Akkor riporter lett belőlem Nevadában, de irodalommal nem foglalkoztam. Virginia City jelentéktelen kis eseményeiről irkáltam a *Territorial Enterprise*-nak. 1866-ig semmi irodalomnak nevezhető írásom nem készült: akkor jelent meg *A calaverasi csodabéka* című kis karcolatom New York egyik halódó irodalmi folyóiratában: bele is pusztult azonnal.

Na mármost, ha jól emlékszem a saját élettörténetemre, nem is írtam és nem is jelentettem meg irodalmi művet negyven évvel ezelőttig. Ha jól tudom, nem is volt semmi irodalmi hajlamom, nem is akaródzott beleártnom magam az irodalomba; 1866-ig legfeljebb véletlenül írtam szépirodalmi jellegű művet - összesen kétszer.

Most olyan téma került elélem, ami annyira felkeltette az érdeklődésemet, hogy háttérbe szorította visszaemlékezéseimet. Pillanatnyilag elhalasztom a befejezését, amíg ezzel az új csemegével foglalkozom, amely a szombati postával érkezett. Időrendi sorrendben adom a következő leveleket; kettőt Mr. Alden, a *Harper's Monthly* szerkesztője írt, egyet pedig Mr. Thomas Rees.

Franklin Square, New York
1906. szeptember 6.

Kedves Mark,

Néhány hete Mr. Thomas Rees eladásra ajánlott fel nekünk bizonyos kéziratokat, azt állítva, hogy a „Snodgrass”-cikkek példányai, amelyeket ötven évvel ezelőtt írtál egy, a Mr. Rees apja által szerkesztett lap számára. Visszaküldtem neki a kéziratokat egy levél kíséretében, amelyről másolatot küldök neked, valamint arról a levélről is, amelyet ő írt erre válaszul: épp most kaptam meg. Úgy érzem, tudnod kell erről a levelezésről.

A kéziratokkal kapcsolatos ajánlathoz egy nyilatkozatot mellékeltek, amelyben id. Mr. Rees hivatalosan tanúsítja a Te szerzőségedet.

Őszinte híved
H. M. Alden

Mr. Alden Thomas Reeshez írott levelének másolata.

Mr. Thomas Rees,
Az Illinois State Register Kiadóhivatala
Springfield, Illinois.

1906. augusztus 27.

Kedves Mr. Rees,

Nem adhatjuk ki a „Snodgrass”-leveleket, amelyeket nekünk küldött, mivel olvasóinkat nem érdekelnék mint egy bizonyos „Snodgrass” művei, „Mark Twain” írásaiként pedig nem adhatjuk közre őket, mert ez nem lenne igaz. Még ha

sejtenénk is, hogy „Snodgrass” meghalt, eltemették, és „Mark Twain”-ként kelt új életre, ez a megoldás is sérelmes lenne Mr. Clemens számára, annál is inkább, mert teljes határozottsággal elvetette már ezt a korábbi álnevét. Nyilvánvaló inkorrekttség lenne, ha ezt tennék. Mindenesetre azt javaslom, lépjen érintkezésbe Mr. Clemensszel, mielőtt kísérletet tenne az írások kiadására.

Híve
H. M. Alden

Mr. Thomas Rees, az Illinois State Register főszerkesztője levelének másolata.

H. M. Alden
A Harper Testvérek Kiadóvállalat címén,
New York City

Springfield, Ill. 1906. szeptember 4.

Kedves Uram,

Ezennel nyugtázom a Clemens-féle „Snodgrass”-cikkek kézhezvételét. Kérem, fogadja köszönetemet azonnali visszaküldésükért. Látom, levele végén a következő tanácsot adja: „Mindenesetre azt javaslom, lépjen érintkezésbe Mr. Clemensszel, mielőtt kísérletet tenne az írások kiadására.” Ha úgy döntenék, hogy kiadom ezeket a cikkeket, pusztán udvariasságból esetleg érintkezésbe lépek Mr. Clemensszel, de nem tudok róla, hogy bármi igénye lenne cégünkkel szemben, sőt arról sem, hogy etikai szempontból a helyzet azt igényelné, hogy kövessem az Ön tanácsát.

Mr. Clemens szerződés alapján írta ezeket a cikkeket apám és bátyám számára, több mint fél évszázada. Megfizették érte, és ezáltal minden joga megszűnt velük kapcsolatban, ami abban az időben esetleg fennállhatott volna. Napilapban adták közre, szerzői jogot nem kért rá, ennél fogva közkinccsé váltak. Az egyetlen ezzel kapcsolatos jog, amellyel a közönség nem rendelkezik, a cégünké: vagyis, hogy mi tudjuk, hol található a szöveg, és bizonylatunk van az eredetiségükről. Ha Mr. Clemens elé terjeszteném e cikkek kiadását, s ő helyeselné vagy megtiltaná, ez sem védené őt semmi módon az Egyesült Államok többi nyolcvanmillió lakosával szemben, akik esetleg ugyanezt akarják megtenni. Arról nem is beszélve, hogy Mr. Clemens életének története nem lehet teljes, anélkül, hogy legalább utalás ne történjen ezekre a bizonyos cikkekre és korábbi álnevére.

Mindenesetre fogadja maradandó hálámat a jó tanácsért.

Tisztelettel
Thomas Rees

Ez az ügy már csak azért is érdekel, mert naiv feltárása az emberi természet egyes vonásainak; ezek a vonások kétségtelenül mindenkiben megvannak, de legfeljebb minden ötvenmilliomodik hajlandó nyilvánosan kitergetni. A többit visszatartja a leleplezéstől a büszkesége. Én írhattam azt a szemetet, amit Mr. Rees a nyakamba varr? Azt hiszem, nem. Nincs okom annak a feltételezésére, hogy én írtam volna, de nem mondhatom, és nem is mondom, hogy nem én írtam. Csak azt szögezhetem le, hogy Mr. Rees számításai szerint én akkor tizenkilenc vagy tizenkilenc éves lehettem, tehát olyan hatalmas esemény lett volna az életemben, hogy akár egy évszázad múlva is emlékezniem kellene rá. Meg vagyok döbbenve, mert semmiféle

nyomot nem hagyott bennem, a legcsekélyebb emlékem sincs róla. Ha egy tizennyolc-tizenkilenc éves vadnyugati kölyök saját lábán megállva, saját nevén *szereződő félként* szerepel - akkor minden egyéb dolgát félreteszi, akár rövid, akár hosszú időre szólót, és házról házra végigjárja a falut, mindenkinek - még a kutyáknak és macskáknak is - elhenceg a dologgal, s egy csapásra híresség lesz belőle.

A fiatal legénykék jobban vágynak a hírnévre, mint bármi másra. Elmennének cirkuszi bohóc-nak, kalóznak, eladnák a lelküket az ördögnek, csak azért, hogy felkeltsék a figyelmet, és beszéljenek róluk, irigyeljék őket. Igaz, ez a felnőttekre éppúgy vonatkozik; nem akarom ezt a vonást a fiatalok számára kisajátítani. De van valami különbség a fiatal fiúk és a felnőttek között - a fiúk mind „Rees”-ek. Vagyis hiányzik belőlük az óvatosság, a bölcsesség; ártatlanok és őszinték, s ha alkalmuk nyílik, hogy leleplezzék a fenti jellemvonásukat, amelyet pedig titkolniuk kellene, nem elég körültekintők ahhoz, hogy ellenálljanak.

Tizennyolc-tizenkilenc éves koromig egyetlen ilyen idős vadnyugati fiút sem ért olyan dicsőség, hogy bárki is *szereződjék* velem valamiről, és ezt alá is írhasssa. Ha ez nekem sikerült, akkor egyedülálló eset voltam. Remélem, így volt, mert még hetvenegy éves koromban is szeretném azt hinni, hogy már gyermekkoromban sem voltam hétköznapi jelenség, sőt, hogy én voltam az egyetlen a messzi Nyugaton, aki nem volt hétköznapi jelenség. Fogalmam sincs róla, miért nem maradt nyoma ennek az emlékezetemben, ha így történt. Hiszen a város minden ifja-lánya naponta mutogatott volna rám irigyen, csodálattal és rosszindulatúan:

- Ez az a fiú! Ezzel kötöttek szerződést.

Szüntelenül vadásztam volna csellengők, szerelmespárok, fiú- és lánycsapatok után, hogy szándékoltan öntudatlan szerénységgel haladjak el mellettük, és halljam, amint mondják:

- Ez az! Ezzel kötötték a szerződést!

Ilyesféle kellemes élmények nyilván megmaradtak volna az emlékezetemben. Ebben majdnem biztos vagyok.

Életem ennél sokkal korábbi időpontjában lényegesen kisebb megtiszteltetésben részesített Mrs. Horr, a tanítónőm, s azóta nem felejtettem el egy percre sem, és változatlanul büszke vagyok rá. Ötéves lehettem, és csak fél éve kerültem a keze alá, amikor megszállta valami - Mrs. Horr őszintén hitte: látnoki képesség -, és többek füle hallatára kijelentette, hogy belőlem „egyszer még az Egyesült Államok elnöke lesz, és emelt fővel jelenek meg királyok társaságában”. Személyesen vittem ezt a hírt házról házra, s meglepődve, megbántva tapasztaltam, milyen kevesen tisztelik a látnoki jóslatokat, mennyire nem hisznek bennük. De ettől függetlenül az eset örökre bevésődött emlékezetembe. Tehát el sem tudom képzelni, hogy egy sokkal jelentősebb dolog, a tényleges, látható és tapintható *szereződés*, nagystílusú és hatásos szerződés, sokkal érettebb tizennyolc vagy tizenkilenc éves koromban úgy eshetett volna meg velem, hogy örökre kihullt az emlékezetemből, és semmi jele nem maradt, hogy valaha is tudtam volna róla.

Ha a következő részletet veszem szemügyre, újra meglepődöm. Ha Mr. Reesnek a mai napig fennmaradt bizonylatát nézem, abból az derül ki, hogy a szerződés szerint neki *fizetnie* kellett zsenyéimért, sőt, hogy én ezt a fizetséget *meg is kaptam*. Hát ez teljességgel elképzelhetetlen. Akkoriban sem épeszű, sem bolond nem akadt az Egyesült Államokban, akinek álmában is eszébe jutott volna, hogy egy olyan fiatalembertől várjon szépirodalmi művet, aki azelőtt soha egy sort sem írt, sőt hogy ezenfelül még *fizetséget* is ajánljon fel érte. Igaz, hogy abban a régmúlt időben mindenki követett el állítólagos irodalmi műveket; ez alól nem volt kivétel, mint ahogy ma sincs. Mindenki írt a helyi lapba, és örült, ha ingyen bekerülhetett; maga a megjelenés ténye kielégítő fizetségnek számított. Nagyon kevesen voltak akkor Amerikában,

talán húszan-huszonötön, akik annyira ismert írónak számítottak, hogy a lapoktól anyagi ellenszolgáltatást kérhettek szellemi termékeikért, és meg is kapták. De ezek között Clemens-félék, ifjúkori zsengek, a Vadnyugat távoli tájain rejtőző ismeretlen legénykéek nem fordultak elő: azok nem remélhettek pénzt gyakorlatlan körmölésükért.

1853-ban, több mint ötven évvel ezelőtt, a bátyámnak megdöbbentő ötlete támadt, amely Nyugaton azelőtt soha senkinek nem jutott eszébe: hogy felkér egy irodalmi nagyságot, írjon eredeti történetet a hannibali lapja számára - *pénzért!* Írt Keletre, hogy kitapogassa az irodalmi piacot, de csak elbátortalanító eredménnyel találkozott. Kénytelen volt erszénye lehetőségeit figyelembe venni, s az bizony nagyon korlátozott volt. Tulajdonképpen eredeti elbeszélést szeretett volna három folytatásban, esetenként több hasáb terjedelemben. Sorban minden akkori amerikai irodalmi nagyságnak felajánlott egy bizonyos összeget, és sorban mind visszautasították: Emerson, Lowell, Holmes és a többiek.

Végre egy körülbelül harmadrendű irodalmi nagyság elfogadta az ajánlatát - egy feltétellel. A philadelphiai Homer C. Wilbur volt a vállalkozó, a *Sartain's Magazine* és más elsőrendű lapok rendszeres és tűrhető külső munkatársa. Azt válaszolta, hogy a felajánlott összegért nem tud eredeti elbeszélést írni - öt dollárról volt szó -, de hajlandó ennyiért lefordítani egyet franciából. A bátyám megegyezett vele, és elküldte a pénzt - már nem emlékszem, honnan szerezte. Az elbeszélés megjelent; hatalmas felhajtást csaptunk körülötte. Tíz méterről szemüveg nélkül látható hatalmas címbetűkkel közöltük, hogy *vásároltuk* a történetet, és *fizettünk* érte; büszkén meg is mondtuk, hogy mennyiért. Négy számban hoztuk folytatásonként, s ezzel előfizetőink számát harmincnyolccal növeltük - fizethető fehér répában és tüzelőben -, és három hónapba telt, míg a kedélyek lecsillapodtak.

Bármily fontos volt ez a nevezetes vállalkozás, *szereződést* nem kötött a két fél. Az egész ügyet levelezés útján intézték, egyszerű, rendes levelekben; összesen tizennégy vagy tizenöt levelet váltottak, és kölcsönösen fizették egymás portókölségét. Akkoriban ez így volt szokás. Tíz centbe került a postai szállítás, és nem fizettük előre, mert a levél esetleg sosem érkezik meg, és akkor elvész a pénz. Csak leveleket váltottak, kizárólag leveleket. A bátyám megbízott a nagy íróban, és a nagy író megbízott a bátyámban. Aláírt, lepecsételt *szereződésről* folyóirat-publikációkkal kapcsolatban senki sem hallott ebben az országban, de máshol sem, azt az egyetlen esetet kivéve, amelyről ma délelőtt esett itt szó. Ennek az újdonságnak az idősebb Rees hivatásos bizonylatíró a kizárólagos birtokosa. Még egy ismeretlen tizenkilenc éves gyerekben sem bízott volna meg egy olyan nagyszabású ügyben, mint egy halom tizedrangú „irodalom”, ötven évre érvényes szerződés nélkül.

A hivatásos tanúsítványíró szerint nekem *fizettek* azokért az írásokért. Ha pénzben fizettek, kíváncsi vagyok, mekkora összegről lehetett szó. Wilbur hírneve és az én ismeretlenségem között akkora volt a különbség, hogy az egész vödörnyi írásért nem fizethettek harminc centnél többet, de ebben már a vödör ára is benne volt. Viszont ha a messzi Nyugat szokásos valutájában fizették, tüzelő nem lehetett, mert a köbméterfából sosem adtak kevesebbet, mint fél köbmétert, az pedig egy és negyed dollárt ért; ezért sokkal több irodalmi terméket lehetett beszerezni, mint amennyire akár ez a pazarló és könnyelmű Rees is hajlandó lett volna érvényes szerződést kötni. Ha tojásban fizettek, akkor hat tucatot kaphattam; görögdinnyéből három darabot; szappanból ötöt; gyertyából harmincat; szódavízből hat pohárral; fagylaltból három adaggal - s hozzá a kólikát. Nem emlékszem, hogy valaha is ilyen vagyont kaptam volna. Ha mégis megkaptam, bizonyára részletekben adták, nagy időközönként, mert akkoriban egy ilyen vagyon, mint három adag fagylalt, egyszerre kifizetve, olyan lelkesítő esemény lett volna számomra, s oly boldogító, hogy háromszáz évig is megmaradt volna emlékezetemben.

A közös emberi vonás, amelyet Reesék nyíltan kitergettek - miközben a földön élő emberiség többi része szégyenkezve rejtegeti, mintha nem is lenne meg benne -, az a kényszer, hogy áldozza fel büszkeségét, dobja sutba a szemérmességét, abban a pillanatban, amint egy gazdátlan dollárt vesz észre. Ez a látvány gyakran megfosztja minden emberiességétől, és nem marad más belőle, csak az állat. Az ilyen embernek mit sem jelent egy bizonylat, hisz jóformán semmibe sem kerül; akár harmincat is megír naponta darabonként harminc centért. Az effajta ember boldogan ássa ki azt a bűnt vagy csacsкасágot, amelyet ötvenévi feledés homálya már jótékonyan elfedett, ha ezen a réven másfél dollárt szerezhet. Szörnyű, ha az ilyen ember olyan szerencsés, hogy egy tiszteletben és megbecsülésben álló ősz hajú hölgyről nyomozhat ki valami elfelejtett szégyenfoltot, amely fiatal lány korában esett rajta, mert könyörtelenül leleplezi, ha ezzel fél marék mocskos dollárhoz juthat.

A Rees-féle emberek miatt szenved a világ a Burke-öktől és Hare-ektől. Pedig a Burke-öket és Hare-eket inkább sajnálni kellene, nem gyalázni: csak a természetük törvényeinek engedelmeskednek. A természetüket pedig nem ők alkották, nem felelősek érte; jó érzésű ember nem is ítélheti el őket. A Középnnyugat Burke-jeiről és Hare-jeiről nem is szólok egyetlen gyalázkodó szót sem. Meg kell keresniük a kenyerüket, és kevés a lehetőségük, hogy megszerezzék. Csak természetes, hogy oly módon igyekeznek megkeresni, hogy közben örüljenek neki, élvezzék és megelégedést érezzenek. Kiássák az elfeledett szégyent, ennivalóra cserélik a rothadt leletet, és megeszik az élelmet. Ősük, az eredeti Burke és Hare a temetőből ásta ki a halottakat, eladta a hullákat, és megette az értük kapott kenyeret; úgy is lehetne mondani, hogy a holtakon élőködtek. Reesék is olyanok, mint Burke és Hare, csak a természetükhöz legjobban illő foglalkozástól megfosztotta őket a modern jogrend, amelyben élnek.

Én is írhattam azokat a cikkeket, de ez egyáltalán nem valószínű. Mindenesetre nem emlékszem rájuk, csak ezt mondhatom. De egy valamit biztosan állíthatok a Burke- és Hare-félék minden bizonylata ellenére: amikor a bizonylatíró azt állítja, hogy létezett egy *szereződés*, s nekem ezért a munkáért *fizettek*, ez a két kijelentés szemenszedett hazugság; sőt mi több, és ami még kellemetlenebb számukra: gyatra tákolmányok, hihetetlenek és tehetségtelenek. Még egy Reesnek is szégyellnie kell, szerintem, az ilyen gyatra „műalkotást”.

52

Ha hasznos, ha ártalmas, mégiscsak Európa oktatói maradunk. Már több mint egy és negyed százada játsszuk a tanár szerepét. Nem ők választottak ki erre a tisztségre, egyszerűen magunkhoz ragadtuk. Az angolszász fajtához tartozunk. Múlt télen abban a szervezetben, amely a Világvége Klubnak nevezi magát, az elnök, egy magas rangú nyugalmazott katonatiszt, nagy hangon és nagy hévvel jelentette ki:

- Angolszászok vagyunk. Ha egy angolszász akar valamit, akkor *egyszerűen elveszi*.

A kijelentést heves taps fogadta. Körülbelül hetvenöt civil, azonkívül huszonöt katona és tengerész volt jelen. Beletelt majdnem két percbe, amíg levezették e nagy érzés iránti csodálatukat, s közben az ihletett próféta, aki kiadta magából - a májából vagy zsigereiből vagy bázrsingjából, vagy ahol éppen termelte -, tündöklő mosollyal, ragyogva állt ott. Minden pórusából áradt a boldogság, mégpedig olyan erővel, hogy az embernek az a régi almanachkép jutott az eszébe, amelyen egy férfi áll, és az állatöv jegyei ágaznak ki belőle minden irányban, s közben annyira belemerül, belevész a boldogságba, hogy csak mosolyogni tud, és nyilvánvalóan elfelejtkezik arról, hogy a teste közepét veszedelmesen felszabdalták, és sürgősen össze kellene varrni.

A katonatiszt nagy megnyilatkozása, ha a benne előforduló kifejezés alapján hétköznapi nyelvre fordítjuk, azt jelentette: - Az angolok és az amerikaiak tolvajok, útonállók, kalózkodók, és mi büszkéek vagyunk erre az összetételre.

Az amerikaiak nyilvános mottója: „Istenben hiszünk” - volt annyi tisztesség, hogy felkeljen, és kijelentse: szégyelli angolszász mivoltát, azonkívül szégyelli, hogy az emberi fajtához tartozik, mert az emberi fajnak el kell viselnie az angolszász szégyenfoltot. Én nem vállalhattam ezt a szerepet. Nem engedhettem meg magamnak, hogy esetleg kijövök a sodromból, és felsőbbrendűségem, valamint erkölcsi fölényem fitogtatásával kelljen megtanítanom ezt az óvodás színvonalú társaságot a becsület alapelemeire. Úgysem fogták volna föl, meg sem értették volna.

Elképesztő volt az a kisfiúsan őszinte és elbűvölten lelkes kitörés, amivel a katonapróféta megjegyzését fogadták. Gyanúsán revelációszerű volt, mint amikor egy véletlen esemény következtében váratlanul megnyilvánul és kitarulkozik a nemzet szívének legtitkosabb érzülete - hiszen ez a gyülekezet a nemzetet képviselte. A nemzeti civilizációt éltető és mozgató réteg mind: ügyvédek, bankárok, kereskedők, gyárosok, újságírók, politikusok, katonák és tengerészek. Maga az Egyesült Államok gyűlt össze bankettre, és hitelesen beszélhettek a nemzet nevében, leleplezve a nyilvánosság előtt titkos erkölceit.

A különös kijelentés kezdeti lelkes fogadtatása nem az érzelmek önfeledt kitarulkozása volt, amit némi megfontolás után megbánnak; ezt bizonyította az is, hogy valahányszor később az est folyamán a szónok úgy látta: kezd érdektelenné válni, és unják, nem kellett mást tennie, mint újra bevetni közhelyei közé azt a nagy angolszász erkölcsi elvet, és azonnal újra kitört a tomboló üdvrivalgás. Végeredményben csak minta volt ez az emberi fajból. Márpedig mindig is az jellemezte az emberi fajt, hogy kétféle erkölcsöt tart raktáron: a valódi titkosat és a hazug nyilvánosat.

Az amerikaiak nyilvános mottója: „Istenben hiszünk” - s valahányszor meglátjuk e magasztos szavakat az amúgy is csak hatvan centet érő dolláron, szinte remegnek és szűkülnek előttünk a kegyes indulattól. Ez a nyilvános mottónk. De keresztülszivárog rajta a titkos is: „Ha egy angolszász akar valamit, akkor *egyszerűen elveszi.*” Nyilvános erkölcsünket megkapóan foglalja magába az a fennkölt, de mégis szelíd és jóságos mottó, amely azt jelzi, hogy a mi nemzetünk csupa nyájias és gyöngéd testvér egységbe forrt tömege: - *e pluribus unum*¹ Titkos erkölcsünk viszont ebben a megszentelt szólásban jut kifejezésre: „Gyerünk, ne lazáljunk!”

Imperializmusunkat, valamint furcsa elképzeléseinket a hazafiságról a monarchikus Európából vettük át - ha ugyan van valami olyan elképzelésünk a hazafiságról, amelyet határozottan és érthetően meg lehet fogalmazni. Ezek után nyilván rendjénvaló, hogy mi oktassuk Európát viszonzásul mindama tanításokért, amelyeket onnan merítettünk.

Valamivel több mint egy évszázada Európa tőlünk kapta legelső elképzeléseit a szabadságról, s ez nagymértékben és sikeresen segítette elő a francia forradalom létrejöttét, hogy így részt kérjen áldásos következményeiből. Azóta számos egyéb dologra is megtanítottuk Európát. Nélkülünk Európa sosem hallott volna az interjú műfajáról, egyes európai államok sosem ismerték volna meg a félelmetes mérvű adóztatást; ha mi nem vagyunk, az európai élelmiszeripar nem sajátította volna el azt a művészetet, hogy készpénz ellenében mérgezze a világot; Európa biztosító társaságai nélkülünk sosem találták volna ki, hogyan lehet profitért legjobban sanyargatni az özvegyeket és az árvákat; ha mi nem vagyunk, a szenzációhajhász

¹ Egy a sok közül.

sajtó sokáig késő születése talán még generációk során át váratott volna magára. Állhatatosan, folyamatosan, kitartóan amerikanizáljuk Európát, s idővel sikerrel be is fejezzük ezt a munkát.

53

Három nappal ezelőtt a *World* című lap megvádolta Mr. Rooseveltet, hogy elnökségét pénzért vásárolt szavazatok révén szerezte. Már rég gyanították, hogy ebbe a szörnyű bűnbe esett - lényegében a választás napja óta -, de eddig nem kerültek elő a bizonyítékok. Parker bíró, az ellenzék jelöltje, annak idején udvarias, higgadt kifejezésekkel emelt vádat, de Mr. Roosevelttel tagadott - és így még csalárdsággal is tetézte helytelen viselkedését. Bár ez nála már úgyszemint jelent súlyosabb többletet; megszokta, és tehetsége is van hozzá, annak ellenére, hogy másoknál megveti a hazugságot, és képtelen elviselni. Az elmúlt három év alatt jó néhányszor vádolta kétszínűséggel az ország tucatnyi legtisztességesebb emberét, és ezekben az esetekben mindig úgy látszott, hogy mélyen és őszintén megbotránkozik rajtuk.

Amerika történelmének nagyjából a legmegdöbbentőbb eseménye Mr. Roosevelt - ha eltekintünk attól, hogy Kolumbusz felfedezte az országot. Most kétségtelenül kiderült, hogy Mr. Roosevelttel az elnökséget a szavazók megvesztegetésével szerezte meg; még azt is tudjuk, kik adták a pénzt, és mekkora összeggel járultak hozzá. Nagy részvénytársaságok vezetői közül kerültek ki; hárman a Standard Oil monopolistái. Ma már ismeretes, hogy amikor egy héttel a választás napja előtt véget ért a korteshadjárat, és már az egész választási pénz felhasználták törvényesen, Mr. Roosevelttel megriadt, és Washingtonba hívatta Mr. Harrimant, hogy találjon ki valami eszközt, amellyel New York államot megmenthetik a Köztársasági Párt számára. A találkozás létrejött, és Mr. Roosevelttel noszogatta Harrimant, hogy hajtson fel kétszáz ezer dollárt az ügy érdekében. Harriman kétszázhatvanezret kerített, és ezt az összeget el is költötték a választási hadjárat utolsó hetében - magától értetődik, hogy szavazatokat vásároltak rajta, hiszen már nem volt idejük, hogy másképpen használják fel a pénzt. Parker bíró most nyomtatásban így nyilatkozik:

„Nyilvánvaló, hogy a csata utolsó óráiban csak egyféle gyakorlati hasznát vehették, és pedig, hogy felduzzassák azt az alapot, amellyel minden eshetőségre biztosítják maguknak az ingadozó szavazókat. Évek fáradságos munkájával már megvesztegették a szavazókat; a pénzt olyanok adták, akik hajlandók megvásárolni azoknak a szolgálatait, akik hajlandók azt áruba bocsátani.”

Az összegyűjtött összegből kétszáz ezer dollárt költöttek el New York városában, és Mr. Harriman azt állítja, hogy ötvenezer ingadozó szavazatát változtatták meg vele; ezzel százezer szavazatot nyertek Mr. Roosevelttel számára.

A virágzó részvénytársaságok éveken át hatalmas összegeket áldoztak, hogy hatalmon tartsák a Köztársasági Pártot, azzal a hallgatólagos megegyezéssel, hogy az viszonzásul védi és óvja monopóliumaikat. Éveken át valóban megkapták ezt a védelmet, megegyezés szerint, de ezáltal közbejött az árulás. Mr. Roosevelttel úgy látta, növelné népszerűségét, ha támadná a nagy részvénytársaságokat, és meg is tette; habozás nélkül visszalépett az egyezségtől. Mr. Harriman és a többiek ugyan megvásárolták őt, és fizettek érte, de ez mit sem számít az olyan embernél, aki mindig kész eladni becsületét a mindenkori piaci áron - vagy akár holmi nagy reklám kedvéért is.

Mr. Roosevelttel most éppen a chicagói szövetségi bíró döntésén örvendezik: ez az igazi, szíve szerint való ember. Ez a bíró, némi csűrés-csavarás alapján, huszonkilencmillió-kétszáz-

negyvenezer dollárra büntette a Standard Oil Companyt, és az elnök boldog, mert ez aztán nagy és látványos reklám. Valószínűtlen, hogy fellebbezés után a felsőbb bíróság is helybenhagyja az ítéletet, de ezzel az elnök vajmi keveset törődik: ő már megkapta a reklámját.

Taft szenátort elküldte föld körüli korteskörútra - újabb reklám.

Elküldi az Egyesült Államok flottáját San Franciscóba a Magellán-szoroson keresztül - kizárólag a felhajtás és a reklám végett -, bár tudja, hogy ha a flotta tönkremegy kalandos útján, akkor a Csendes-óceánon nem lehet megjavítani, mert nincsenek dokkók; de a kiruccanás nagy port ver föl, és ez kielégíti Mr. Rooseveltet.

Mr. Rooseveltet minden tőle telhetőt megtett az ország iparának lerombolására; most a félig-meddig tönkretett ipart a hideg leli, hogy mi lesz a következő lépése. Még egy megrázkódtatás, és talán végük. És ha kellő reklámra számíthat belőle Mr. Roosevelt, biztos, hogy a megrázkódtatás nem is marad el. A földrengés, amely lerombolta San Franciscót, és világszerte nagy feltűnést keltett, szegényes kis helyi ügy volt; a Csendes-óceán keskeny partszegélyére szorított csupán, és teljesen jelentéktelen Mr. Roosevelttel összehasonlítva: ő az igazi földrengés, a legnagyobb szabású a történelemben, amikor ő megmozdul, megrendül az egész ország az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig, Kanadától a Mexikói-öbölhöz - egyetlen falucska sem menekül meg.

Fél esztendő alatt legalább tíz százalékkal, olykor hússzal, de egyes esetekben ötven százalékkal csökkentette az Egyesült Államok mindenfajta vagyonának értékét. Fél évvel ezelőtt az ország vagyona száztizennégy milliárd dollárt ért; ma nem ér többet, mint kilencven milliárdot. Az ország önbizalma semmivé lett, és lehet, hogy az általános hitel is nyomon követi. Mr. Rooseveltet a legszörnyűbb csapás, amely a polgárháború óta érte hazánkat - és a nemzet nagy tömegei mégis szeretik, fanatikusán ragaszkodnak hozzá, sőt bálványozzák. Ez a tiszta igazság. Úgy hangzik, mintha az emberi értelem becsületébe gázolnánk, de ez tévedés: az emberi értelem becsületébe nem lehet belegázolni.

Hogy apró-cseprő ügyekre térjünk át: az elnök újabb reklámkörútra készül; két-három hét múlva megtekinti a Mississippi folyamot - ezt a szegény, öreg, mellőzött víziutat, amelyen révkalauzként hasznosítottam magamat legnagyobb virágzása idején, majdnem ötven évvel ezelőtt. Az elnök Cairóból indul, és gőzhajón megy le a folyón, egész úton csinnadrattázva. Készségesen belemegy minden kétes vállalkozásba, amelyet a kincstár megrövidítésére ki tudnak eszelni, föltéve, hogy ebből reklámot csinálhat magának. Most a Mississippi Fejlesztési Bizottság ősi és kielégíthetetlen mohóságú összeesküvő bandája számára kaparja ki a gesztenyét - ez a társaság harminc esztendeje szívja a kincstár vérét, és elképesztő kísérletekre költ azon a címen, hogy a haszontalan folyó állapotán javít: valójában természetesen arra kell a pénz, hogy az ottani köztársasági szavazókat tömjék vele. Ezek a kísérletek sohasem segítettek a Mississippin, már csak azért sem, mert emberi erőfeszítés nem segíthet rajta. A Mississippi mindig a maga útját járja, és a mérnöki ügyeskedés sem bírhatja rá, hogy megváltoztassa; mindig letépte a mérnökök gyatra kosárfonó munkáját, és oda zúdította hatalmas árját, ahová neki tetszett, s mindig is ezt fogja tenni. Az elnök útja újabb elvesztetett beruházás céljait szolgálja, és a terv sikerülni fog - sikerül, mert reklám lesz belőle.

Nem tréfálok, mélységesen komolyan gondolom, hogy elnökünk az amerikai úriember megtestesülése - mármint a mai amerikai úriemberé. Úgy vélem, éppen annyira jellegzetes amerikai úriember, mint Washington volt a maga idejében. Roosevelt érv és ellenérv egy személyben. Megmutatja, milyennek nem szabadna lennie az amerikai úrnak, és ezt oly tisztán, világosan és kimerítően, mint ahogyan azt is bemutatja, milyen az amerikai úriember.

Messze a legrosszabb modorú nemzet vagyunk a földön, civilizáltak és vadak között egyaránt, és elnökünk úgy magaslik ki közülünk, mint egy hatalmas szobor: a föld minden csücskéről látható. Ijesztően durva és kemény olyankor, amikor úriembernek jószívúséget és finomságot kellene tanúsítania. Nemrég Roosevelttel kreatúrája, Leonard Wood, ez a félresikerült doktor, kubai kormányzó és bűvészkedő vezérőrnagy, egy odúba terelt hatszáz tehetetlen bennszülöttet, és utolsó szálig lemészárolta őket, még az asszonyokon és gyermekeken sem könyörült meg - és erre Roosevelttel elnök, az amerikai úriemberek gyöngye, a legelső amerikai úriember, a nemzet összes úriembereinek szívét-lelkét beleadta abba a gyönyörkiáltásba, amellyel táviratban gratulált Woodnak ehhez a „ragyogó fegyvertényhez”, és elragadtatással dicsérte meg, hogy ily módon „fönntartja az amerikai lobogó becsületét”.

Roosevelttel a lehető legrosszabb elnök, aki valaha uralkodott ebben az országban, s közben őt csodálják legjobban, és ő felel meg leginkább az igényeknek. A nemzet jobban bámulja, büszkébb rá, sokkal szélesebb körben és hevesebben isteníti, mint bármelyik korábbi elnököt, McKinleyt, Jacksont és Grantot is beleértve.

Két korszakalkotó jelentőségű esemény történt tegnap, melyeknek visszhangja sokáig betölti majd az idő folyosóit; felejthetetlen két esemény, míg csak történelmet írnak a földön. Tegnap nyílt meg a nemzetközi kereskedelem számára a Marconi Társaság, és drót nélküli üzeneteket küldött véges-végig az Atlanti-óceánon keresztül, parttól partig, és ugyanezen a napon az Egyesült Államok elnöke tizenegyedszer került három mérföld közelségbe egy megugró medvéhez. Szokás szerint távol volt, senki sem tudta, hogy hol, amikor a medve kitört a várakozó kutyák, vadászok, lovászok, kamarások, markotányosok, szakácsok, kukták, lovasság, gyalogság és tüzérség közül, szokása szerint átúszott a tavacska túlsó partjára, és elpárolgott az erdőben. Miközben a tömeg fele azt a helyet figyelte, ahol a medve eltűnt, a másik fele kürtöket fújva ellovagolt, hogy felhajszolja Louisiana államban valahol a nagy vadászt. Egyáltalán, miért nem hagyják abba a medvevadászatot, és térnek át az elnökvadászatra? A kettő közül őt könnyebb *nem* megtalálni, ha szükség van rá.

Végre megtalálták az elnököt, ráállították a nyomra, amelyet több mérföldön át követtek az erdőben a kutyákkal együtt, de aztán feladták, mert dr. Long tiszteletes, a „természet fakírja” éppen arra járt, és felvilágosította őket, hogy ez egy tehén nyoma. Gyászos befejezése a nagyszabású vállalkozásnak. Ökegyelmessége ma indul Washingtonba, hogy újfent elmerüljön terveibe: hadihajóival Japánt akarja háborúra ingerelni. Számos bölcs azt vitatja, hogy épp ellenkezőleg: ki akarja kényszeríteni a békét Japánnal, de én azt hiszem, háborút kíván. Egyszer San Juan Hillnél részt vett egy csetepatéban, és annyi holdvilágos dicsőséget hordott össze ebből az esetből, hogy azóta szüntelenül emlegeti. Emlékszem, egy kis férfi-összejövetelel Brander Matthews-nál háromszor vagy négyszer előrángatta San Juan Hillt, bár a társaság jobb ízlésű tagjai mindent megtettek, hogy véget vessenek a témának, és valami érdekesebbet vegyenek elő helyette. Azt hiszem, az elnök több tekintetben tisztára örült, de leginkább a háborúval és a fényes hadi dicsőséggel kapcsolatban az. Úgy gondolom, vágyódik egy nagy háború után, ahol látványosan megjátszhatja a tábornagyot és a tengernagyot, és a történelemben úgy szerepelhetne, mint a mai idők egyetlen uralkodója, aki mindkét szerepkört egyszerre töltötte be.

Tegnap Marconi állomásai az Atlanti-óceán két oldalán üzeneteket váltottak, összesen ötezer szót, percenként negyven-ötven szó sebességgel. Ez világra szóló esemény. Néhány évvel ezelőtt Londonban társaságban találkoztam Marconival és Sir Hiram Maximmal; akkoriban Marconi bízott benne, hogy egyszer majd drót nélküli üzenetet küldhet az óceánon keresztül, relé nélkül, de nem sokan osztoztak ebben a reményében. Örülök, hogy találkozhattam és

beszélhettem vele, és hogy láthattam Morse professzort, Graham Bellt és Edisont, beszélhettem velük és másokkal, akik a modern anyagi kultúra dicső épületének legelső emeletét építették. A tegnapi nagy esemény nem keltett feltűnést sem Angliában, sem Amerikában; ennek majd később jön el az ideje, ugyanúgy, mint Morse távírójának esetében történt.

Emlékszem az örömujjongásra és megdöbbenésre, amely végigsöpörte a földgolyót, amikor 1858 nyarán az első elektromos üzenetet tenger alatt, kábelen átküldték az óceánon. Hihetetlennek tűnt, teljesen valószínűtlennek, mégis el kellett hinnünk és fokozatosan megszoknunk - azután, ahogyan ezeknél az óriási jelentőségű dolgoknál szokás, mindennapi jelenség lett belőle. Ez volt a nagy üstökös éve - a legelőkelőbb vándoré, amely valaha megjelent az égbolton emberemlékezet óta. Csodás fehér fényt árasztott, olyan erőset, hogy azt hiszem, árnyékot is vetett. Sőt, biztos, hogy úgy volt, erre még bizonyítékot sem kell keresni: éppen elég bizonyosság az a tény, hogy a fényénél újságot lehetett olvasni egész éjszaka. Kezdő kormányos voltam akkoriban, s ennek a nagyszerű társnak a fénye s ragyogása volt vigaszom és gyönyörűségem magányos örökösöm alatt a kormányosházban, sok-sok éjszakán át. Nemegyszer olvastam újságot a fényénél, melyet a tér csillogó világainak ez az óriási kutatója árasztott.

Idővel Marconi is eljut a Morse diadaláig. Nem volt szerencsém, hogy jelen legyek, amikor Morse elérte, de emlékszem, mekkora port vert föl. Morse csillagokkal, szalagokkal és kereszttekkel díszítve, melyekkel a világ tudós társaságai és jogaras uralkodói megtiszteltetésül teleaggatták, öregeket, a kortól meggörnyedve ült a zeneakadémia színpadán, több ezer néző jelenlétében; maga kezelte a billentyűt, és üzeneteket váltott szárazföldön és tenger alatt, uralkodókkal és törvényhozókkal, szerte a földkerekségen. Elmulasztottam az óriási eseményt, de remélem, ott lehetek, amikor megismétlődik, és Marconi ül a gomboknál.

Ami az eljövendő amerikai monarchiát illeti. Még a miniszter felszólalása előtt így szólott a bankett elnöke:

- E zaklatott időkben nagy megnyugtatásunkra szolgál, hogy az elnök legfőbb tanácsadója olyan ember, mint ön, Mr. Root.

Erre felállt Mr. Root, és a lehető legnyugodtabb és legegyszerűbb modorban felvázolta a San Franciscó-i földrengés párfját. Ennek eredményeként a különböző szövetségi államok kormányai alaposan átalakultak és meggyengültek. Mr. Root látnoki szavakat mondott. Látnoki szavakat, s nekem úgy rémlett, hogy jó néhány esztendeje nem hangzott el ennél okosabb és biztosabb jóvendülés ebben az országban.

Nem mondta ugyan ki szó szerint, hogy lassan, de biztosan közeledünk ahhoz a ponthoz, ahol végül is a köztársaságot elkerülhetetlenül a monarchia fogja felváltani, de azt hiszem, tudta, hogy ez a helyzet. Felsorolja azokat a lépéseket, azokat az ismert lépéseket, amelyek a laza és szétszórt kormányzati erőket minden korban a központosított hatalom rettentő erejébe olvasztják, de itt megáll, és nem számítja ki a végösszeget. Tudja jól, hogy eddigelé mindig monarchia volt a végeredmény, s hogy ugyanezek a számok alighanem mindig és mindenütt, ahol előfordulnak, ugyanezt a végeredményt adják, amíg az emberi természet olyan marad, amilyen; de hát nem is szükséges, hogy kiszámítsa a végeredményt, hiszen azt megteheti bárki, s nem is lett volna szép tőle, ha kiszámítja.

Elsorolva a megváltozott feltételeket, melyek óhatatlanul arra vezettek, hogy a washingtoni kormány végül átvegye a szövetségi kormányok számos elhanyagolt és elárult kötelességét és előjogát, ő ezeket a változásokat s a belőlük fakadó súlyos következményeket nem valamely párt vagy álmodozó, tervezgető emberek előre kigondolt elképzelésének tulajdonítja, hanem

nagyon helyesen és okosan, ama rettentő hatalomnak - a körülmények hatalmának -, mely pártokkal és elképzelésekkel mit sem törődve, a tulajdon törvényei szerint működik, s amelynek parancsait apelláta nélkül mindenkinek teljesítenie kell - mint ahogy teljesíti is. A vasút is körülmény, a gőzhajó is az, meg a távíró is az. Ezek pusztán események voltak; s a világ szemében, okosok és ostobák szemében egyaránt, teljesen lényegtelen és tökéletesen jelentéktelen, sőt: ostoba, komikus és groteszk események. Egyetlen ember, egyetlen párt, egyetlen előre kidolgozott elképzelés sem mondta ezt: „És íme, lássátok, vasutakat és gőzhajókat és távírókat fogunk építeni, és azonnal észreveszitek majd, hogy minden férfi, minden nő és minden gyermek, az egész nemzet élete és helyzete gyökeresen megváltozik; s beláthatatlan változások jönnek a jogban és a szokásokban is, és ezellen hiába is tesz bárki bármit.”

A feltételek, íme, megváltoztak, s csak a körülmények tudják, mi következik most és azután. És Mr. Root is tudja. Nyelvezete nem homályos, hanem kristálytisza:

- Életünk nem az egyes államok régi kereteiben zajlik immár, hanem országos központok körül kristályosul... az államokat hajdan elkülönítő korlátok eltűntek.

- ...az államok egykori közigazgatási hatalma fokozatosan a központi kormány kezébe megy át.

- Hol az államközi kereskedelem, hol az adóztatás jogának kisajátításával, a központi kormány átveszi azoknak a feladatoknak az ellátását, melyeket a megváltozott feltételek között az egyes államok nem képesek többé kielégítően ellátni.

- Üzleti és társadalmi életünk gyors ütemű fejlődése egyre inkább a szövetségi államhatárok eltűnéséhez s a szövetségi államok hatalmának a központi hatalomhoz mért gyengüléséhez vezet.

- A szövetségi államok jogainak bajnokai hiába ágálnak... az ellen, hogy a központi hatalom a szükséges irányítást is átveszi, amit maguk az államok nem képesek kielégítően elvégezni.

Mr. Root nem programot hirdet, s nem is azt jósolgatja, mit fog a politikai tervezők pártja kitalálni, hanem pusztán azt mondja el, amit a nép kíván és követel majd. És hozzátehetne volna - ami tökéletesen igaz is -, hogy a népet nem okoskodás és elmélkedés és tervezgetés vezeti erre, hanem a *körülmények* - melyeknek hatalma önkényesen irányítja minden cselekedetét, s melyek ellen a legcsekélyebb mértékben sem tehet semmit.

A vég még messze van.

Ez nagyon igaz. Haladunk ugyan, de ez még csak a kezdet.

Ha az egyes államok továbbra sem teljesítik kötelességüket úgy, ahogy a nép kívánja... „*az alkotmány olyan értelmezésére kerül sor, hogy lehetővé váljon a hatalmat abba a kézbe adni, mely él is vele - a központi kormány kezébe*”.

Nem tudom, vajon ez baljóslatúan hangzik-e, avagy sem, ezért hát nem is térek ki rá részletesebben, mert hátha tévedek. Úgy hangzik, mintha a hadihajóadó akarna feltámadni, de talán mégsem úgy gondolták.

Lévén az emberi természet olyan, amilyen, azt hiszem, számolnunk kell azzal, hogy fokként átszűszünk a monarchiába. Elszomorító dolog, hogy a természetünkön nem tudunk változtatni - hasonszőrűek vagyunk valamennyien mi emberek. A vérünkben, a csontunk velejében kiirt-hatatlanul ott van a mag, amelyből a monarchiák s az arisztokráciák kinőnek: a pompa, a címek, a rang, a hatalom imádata. Imádnunk kell mindezeket meg a birtokosaikat is; már ilyenek születtünk, nem tehetünk róla. Szükségünk van rá, hogy valaki, akit magunk fölé helyezünk, megvessen minket - máskülönben nem lehetünk boldogok. Kell, hogy imádjunk és

irigyeljünk valakit, mert különben nem vagyunk elégedettek. Itt Amerikában az összes megszokott és ősi formában gyakoroljuk mindezt. A nyilvánosság előtt gúnyosan kinevetjük a rangot és az öröklött előjogot, de titokban sóvárgunk utána, s ha lehetőség adódik, meg is vásároljuk készpénzért s a lányunk kezéért. Olykor derék embert kapunk érte, aki megéri a pénzét, de mindenképpen elfogadjuk, akár érett, akár rothadt, akár tiszta és illedelmes, akár egy kosárra való nemes, megszentelt és jó házból való hulladék csupán az illető. S amikor megszereztük magunknak, az egész ország hangosan nevet rajtunk, és ugrat bennünket - titokban azonban eszi az irigység, s még büszke is a bennünket ért megtiszteltetésre. Az újságban olykor szemügyre vesszük a megvásárolt címek jegyzékét, aztán megbeszéljük és dédelgetjük őket, s boldogok és hálásak vagyunk.

Mint minden más nemzet, mi is imádjuk a pénzt és birtokosait - lévén, hogy nekünk ők az arisztokráciánk, mert arisztokráciának nálunk is kell lenni. Szívesen olvasunk gazdag embekekről a lapokban; a lapok tudják ezt, és igen bőkezűen gondoskodnak is ennek az étvágnak a kielégítéséről. Előfordul, hogy még egy futballmeccset vagy bikaviadalt és kihagynak, csak hogy helyük legyen részletesen beszámolni arról, hogy - mint a nagy betűvel szedett címsor mondja: „Gazdag Hölgy Pincébe Zuhant - Semmi Baja.” Ha a pincébe zuhant hölgy történetesen nem gazdag, akkor nem érdekel bennünket a dolog, de hát gazdag asszony nem zuhanhat a pincébe anélkül, hogy ne akarnánk megtudni róla mindent, és közben azt szeretnénk, bárcsak mi magunk zuhantunk volna le.

A monarchiában az emberek önként és szíves örömet hajbókolnak nemeseik előtt, büszkélkednek velük, s nem alázta meg őket a tudat, hogy e szívből jövő és alázatos hódolatra csak megvetés a válasz. A megvetés nem szégyeníti meg őket, hozzászoktak, és felismerték, hogy ez megilleti őket. Valamennyien ilyenek vagyunk. Európában hamar megtanuljuk ezt a viselkedést az uralkodók és az arisztokrácia iránt; sőt, megfigyelték, hogy nemcsak elsajátítjuk, hanem túlozzuk is, mert mi még az odavalósiaknál is szolgálabb módra viselkedünk, s büszkébbek is vagyunk rá. A következő lépés a köztársaságok és demokráciák pocskondiázása és kigúnyolása. Mindez igen természetes, mivel amerikai létünkre sem szüntünk meg emberek lenni, márpedig az emberi nem mindig is hajlott arra, hogy királyok, nem pedig népszavazás által kormányoztassa magát.

Úgy gondolom, bele kell nyugodnunk, hogy a megmásíthatatlan és leküzdhetetlen körülmények fokozatosan kiveszik a hatalmat az egyes államok kezéből, s a központi kormány kezében összpontosítják, a köztársaságon pedig majd beteljesedik a mindenkori történelmi végzet: monarchia lesz belőle. De azt hiszem, ha kitartóan gátoljuk és obstruáljuk e túlkapásokat, akkor a monarchiát még jó időre el lehet halasztani.

Harmincöt évvel ezelőtt látszólag feleségemhez, valójában azonban Howellshez intézett levélben azzal szórakoztam - illetve próbáltam őt szórakoztatni -, hogy megjósoltam a monarchiát, és elképzelttem, milyen lesz ez az ország, ha a köztársaság helyébe monarchia lép. Érdekel mostanában ez a levél. Nem amiatt, amit mond - egyetlen komoly mondat sincs benne -, hanem mert felfrissíti memóriámat, és így fel tudom idézni egy korábbi levelem lényegét, amely komolyan tárgyalta az eljövendő monarchiát.

Nem is gondoltam rá, hogy a monarchia már az én időmben elérkezik, vagy a gyerekeim életében, vagy bármely, megközelítő pontossággal megjósolható időpontban. Talán előbb, talán később jön, megérkezhet száz év múlva, és kitolódhat kétszáz, sőt háromszáz évvel. De eljön.

Van ennek valami különleges oka? Igen. Két oka van és egy feltétele:

1. Az emberi természetre jellemző, hogy mindig valami meghatározott dologért rajong, tiszteli, áhítattal tekint föl rá, és engedelmeskedik neki, legyen az Isten vagy király.
2. A kis köztársaságok mindig tartósak, mert védi őket szegénységük és jelentéktelenségük, de ez a nagyokra nem érvényes.
3. A monarchia feltétele: óriási hatalom és gazdagság, mert ez termeli ki a kereskedelem és politika korrupcióját, és veszélyes törekvéseket vált ki a közönség kedvenceiből.

Úgy képzeltem, hogy a köztársaságok nem tartósak; idővel elpusztulnak, és többnyire meg is maradnak sírhantjuk alatt, de a ledöntött monarchia előbb vagy utóbb újra nyeregbe kerül. Más szavakkal, közérthetően, úgy képezem, hogy a történelem ismétlődik: ami egyszer szabály volt a történelemben, arra számítani lehet, hogy szabály is marad. Nem mintha a jelenlegi helyzetben az emberek eltökélten kívánnák vagy terveznék köztársaságuk pusztulását; hanem a *körülmények*, amelyeket úgy teremtenek meg, hogy nem tudják, mit cselekszenek, előbb-utóbb *kikényszerítik* ezt a pusztulást, az emberek akarata ellenére, sőt bánatára. Úgy hittem, hogy a körülmények előbb-utóbb úgy alakulnak majd - az emberek észre sem veszik -, hogy egy becsvágyó bálvány könnyen ledöntheti a köztársaságot, és a romokon felépítheti saját trónját; s akkor a történelem készségesen támogatja majd.

De mindez harmincöt évvel ezelőtt volt. Most azt találom különösnek, hogy egy *eljövendő* monarchiáról ábrándoztam, és nem gyanítottam, hogy a monarchia már itt van, és a köztársaság a múlté. Pedig ez a helyzet. A köztársaságnak csak a neve maradt meg, a lényege elveszett.

Országunk már ötven éve alkotmányos monarchia, és a Köztársasági Párt ül a trónon. Cleveland² néhány rövid közbevágása nem számít: véletlenek és ideiglenesek voltak, és a köztársaságiak fölényében nem tettek tartós kárt. Nemcsak hogy monarchiában élünk, hanem egy politikai családon belül örökölhető monarchiában. Olyan rendszeresen, biztosan és akadálytalanul száll egyik örökösről a másikra, mint bármelyik európai trón. Uralkodónk hatalmasabb, önkényesebb, hatalmaskodóbb, mint akármelyik európai; parancsait a Fehér Házban nem korlátozza törvény, szokás vagy az alkotmány; úgy gázolja le a Kongresszust, ahogyan még a cár sem nyomhatja el a Dumát. Összpontosítja és növeli a hatalmat a fővárosban azzal, hogy megfosztja az államokat szerzett jogaiktól - az államtitkár szavával be is jelentette, hogy ez a célja. A Legfelsőbb Bíróságot megtömheti céljait támogató bírakkal, és azzal fenyeget - az államtitkár szavával -, hogy meg is fogja tenni. Csodálatra méltóan kieszelt különböző módszerekkel olyan ijesztően befészkelte magát, és oly erővel kapaszkodik a trónba, hogy azt hiszem, örökre ott marad. A rendkívüli vámok rendszerével óriási részvénytársaságok sorát alkotta meg néhány gazdag érdekében; s eredeti, behízelt érvelésével meggyőzte a hálás szegények sokaságát, hogy a vámokat az *ő* érdekükben rendelte el. Azonkívül a monarchia azt bizonygatja, hogy ellensége édes gyermekének, a monopóliumnak, és azt állítja, hogy tönkre akarja tenni ezt a gyermeket. De óvatos és megfontolt, és arról nem beszél, hogy életük gyökerénél - a vámoknál - támadná a monopóliumokat. Ezt a támadást gondosan elhalasztja a „választások után”-ra. Ez nyilvánvalóan sohanapját jelenti, de az emberek nem veszik észre. Monarchiánk sohasem visszakozik, mindig előre halad, mindig a végső és most már biztos célja, a *lényeg* felé.

² Stephen Grover Cleveland (1837-1908) - demokrata párti politikus, két ízben az Egyesült Államok elnöke (1885-1889 és 1893-1897).

Nem hittem, hogy megérem, amint eléri, de a legutóbbi lépése - a legújabb és legmeglepőbb lépése - felbátorított. Éspedig: régebben a monarchia ragaszkodott ahhoz a formához, hogy árnyékát a nép hangja választja, de most a régi árnyék elvonult, és *kijelölte* utódárnyékát!

Véleményem szerint ez az utolsó rongyot is letépi, ami még megmaradt köztársaságunk olvadó viaszfiguráján. Ez volt az utolsó lépés a Római Köztársaságban is.

Az amerikai nemzet egyik állandó szórakozása mostanság ifj. John D. Rockefeller hitoktatási kalandja. Az ifjú Rockefeller minden vasárnap bibliát magyaráz hallgatóinak. Másnap aztán a lapok és az Associated Press szerteviszik magyarázatait az egész kontinensen, és mindenki nevet. Az egész nemzet nevet, de ártatlan ostobaságában nem is sejti, hogy önmagát neveti ki. Pedig ezt teszi.

Az ifjú Rockefeller, aki úgy harmincöt esztendő lehet, nyílt, egyszerű, komoly, őszinte, becsületes, jóindulatú, mindennapi ember, akiből az eredetiségnek még a legcsekélyebb nyoma is hiányzik. S ha a tulajdon szellemi értékeire kellene támaszkodnia, s nem állana mögötte az apja pénze, bibliamagyarázatai alighanem süket fülekre lelnének, s a közönség meg sem hallgatná őket. Apja azonban a világ leggazdagabb emberének hírében áll, s ez egyszerűen érdekessé és fontossá teszi fiának teológiai tornamutatványait. A világ azt képzeli, hogy az idősb Rockefellernek egy milliárdja van. Két és fél millió után fizet adót. Egyébiránt buzgó, de tanulatlan keresztény, aki hosszú évek óta előljárója egy vasárnapi iskolának az ohioeli Clevelandben. Hosszú évek óta önmagáról értekezik vasárnapi iskolai hallgatóinak, s elmagyarázza nekik, hogyan szerezte a dollárjait; s mind e hosszú éveken által tanítványai elragadtatva hallgatták, és megosztják imádatukat közte és teremtőjük között - meglehetősen egyenlőtlen arányban. Mr. Rockefeller vasárnapi iskolai beszédeit a táviró szerteviszi az országban, s az egész nemzet mohón olvassa őket, akárcsak fia beszédeit.

Amint mondtam, a nemzet derül az ifjú Rockefeller szentírás-magyarázatain. Mindazonáltal, a nemzetnek tudnia kellene, hogy ezek az elemzések miben sem különböznek azoktól, melyeket vasárnaponként a templomi szószékről szokott hallani, s amelyeket ősapái hallottak évszázadok során át, miközben soha egyetlen gondolat sem változott e beszédekben - ha egyáltalán akadt bennük egyetlen gondolat valaha is. Az ifjú John módszerei a szószék megszokott módszerei. A rút tényekből levont s a képzelet által bearanyozott következtetései szakasztott ugyanazok, mint amelyekkel a szószék kereskedik már évszázadok óta. Érveit az összes letűnt korok teológusai annyira elnyűtték, hogy már ronggyá tépve jutnak az ő kezébe. Bizonyításai ugyanazok az ásatag bizonyítások, amelyeket a szószék letűnt századok ósdi szószékeitől vesz kölcsön.

Az ifjú John maga sohasem tanulmányozta a hittételeket; soha egyetlen hittételt még meg nem vizsgált, hacsak azért nem, hogy azokhoz a nézetekhez igazítsa, melyeket másodkézből, tanítóitól kapott. Előadásai csak annyira eredetiek és hasznosak, mint bármely más teológusé, magától a római pápától kezdve. A nemzet jót mulat azon, ahogy az ifjú John mélyenszántó és ügyetlen magyarázatokba bocsátkozik József jellemét és viselkedését illetően, holott a nemzet a szószékről mindig is hasonlóan ügyetlen és ostoba magyarázatokat hallott József jelleméről és cselekedeteiről, s a nemzet jól tenné, ha meggondolná, hogy amikor az ifjú John rovására mulat, önmagát neveti ki. Jól tenné a nemzet, ha meggondolná, hogy John semmi újat nem cselekszik, amikor tisztára mossa Józsefet. Pontosan ugyanazzal a kefével és ugyanazzal a szappannal mossa tisztára, amely oly nevetségessé tette Józsefet az elmúlt századokban.

Én sok éve ismerem és kedvelem az ifjú Johnnt, s már régóta hiszem, hogy csakugyan a szószéken van a helye. Biztosra veszem, hogy az agyában pislákoló szikra ott valódi izzó paráznak számítana - de úgy nézem, ő kénytelen azt cselekedni, amit a végzete megszabott;

apja örökébe kell lépnie a roppant Standard Oil Corporation fejeként. Legpompásabb teológiai megnyilatkozásainak egyike az a magyarázat volt, amelyet három esztendeje Krisztus azon szavainak értelméhez - az igazi, legmélyebb értelméhez - fűzött, melyekkel Krisztus a gazdag ifjút figyelmeztette, aki minden jóban dúskálva mégis annak a módját kereste, hogyan üdvözülhetne: „Add el mindenedet, s oszd szét a szegények között.” Az ifjú John ezt ekképpen magyarázta:

- Bármilyen állja is utatokat az üdvözülésben, mozdítsátok el az akadályt minden áron. Ha pénz az, osszátok szét a szegények között; ha ingatlan vagyon, adjátok el, s árát juttassátok a szegényeknek; ha katonai becsvágy, lépjétek ki a szolgálatból; ha pedig valamely személy vagy tárgy vagy cél után sarkall a vágy, üzzétek el azt, és tiszta szívvel igyekezzetek tovább az üdvösségetek elérése felé.

A következtetés nagyon egyszerű. Az ifjú John és apja milliói csak mellékes körülményt jelentenek az ő életükben, de semmiképpen sem akadályt az üdvösségük útjában. Krisztus intő szavai ennél fogva órájuk nem vonatkoznak. Az egyik lap riportereket küldött hat vagy hét New York-i paphoz megtudakolni véleményüket erről a kérdéssel. A következő eredmény született: egy kivételével valamennyi egyetértett az ifjú Rockefellerrel. Én nem is tudom, mire jutnánk a szószék nélkül. Sokkal inkább nélkülözhetnénk akár a napot - vagy a holdat, legalábbis.

Tegnap üzenetet kellett átadnom Andrew Carnegie-nek,³ aki baráti körben éppen most ünnepelte hetvenéves születésnapját. Ki is mentem hozzá az üzenettel, de előbb értesítettem telefonon, hogy kora délután érek majd oda. Nem sokkal három óra után léptem be a palotájába, s átadtam a rám bízott üzenetet, majd átmentünk egy másik szobába, melyet ő „intim sarok”-nak nevez, hogy beszéljünk, amíg Mr. Bryce, a brit nagykövetség meg nem érkezik. Mr. Bryce-nak dolga akadt, de meghagyta, hogy okvetlenül várjam meg, mert hamarosan visszajön. A kérésnek örömmel tettem eleget, mert Mr. Bryce-t jó néhány esztendeje ismerem, főként vendégszerető londoni asztalánál találkoztam vele, és nemcsak tisztelem és nagyra becsülöm, hanem csodálom is. Vártam is rá egy óra hosszát, de aztán föl kellett adnom a dolgot, bár ez az egy óra nem telt el rosszul, mert Andrew Carnegie, bármilyen régen ismerem is, még sohasem bizonyult érdektelen megfigyelési alannak, s tegnap meg éppen elemében találtam.

Ha egyetlen mondatban kellene jellemeznem, azt hiszem, ezt mondanám róla: ő A Leplezetlen Ember. Éppen olyan, mint az emberi fajta bármely más tagja, azzal a különbséggel, hogy míg a többi leplezni igyekszik igazi mivoltát, s ez sikerül is neki, addig Andrew is igyekszik ugyan leplezni valódi önmagát, de vajmi kevés sikerrel. Tegnap elemében volt; egész idő alatt kiadta magát, látszólag öntudatlanul. Azt nem merném állítani, hogy *csakugyan* öntudatlanul tette - a *látszólag* talán a helyes kifejezés. Soha sincs más témája, mint egyedül: önmaga. Pedig nem is élettörténetét meséli; nem is bátor küzdelmeit a megélhetésért abból az időből, amikor magányosan, szegényen élt egy idegen országban; nem is arról beszél, hogyan növelte szívósan és nagy sikerrel a vagyonát olyan körülmények között, melyek hasonló helyzetben úgyszólván bárki mást legyűrtek volna; nem is azt adja elő, hogyan valósította meg végül becsvágyai netovábbját, s lett huszonkétezer ember ura, és tulajdonosa a három leghatalmasabb korabeli vagyon egyikének; nem, e teljesítmények tekintetében csakugyan szerény, mint bárki más, és még csak röpké megjegyzést is ritkán hallani tőle e tárgyban; és mégis, amint

³ Andrew Carnegie (1855-1919) - amerikai nagytőkés, nagy szerepet játszott az USA acéliparában. Vagyonának egy részéből jótékony és tudományos intézményeket létesített.

mondom, legkedvesebb beszéd tárgya önmaga, s ez az egyetlen téma, mely a jelen pillanatban - a jelen társadalmi pillanatban - rendkívüli módon érdekli. Azt hiszem, bizvást agyonbeszelné magát e tárgyról, ha hagyná és hallgatná az ember.

Hogyan beszél hát önmagáról? A következőképpen. Megállás nélkül, szüntelenül, fáradhatatlanul, és örökké az iránta tanúsított figyelemről beszél. Ez néha nagy dolgokban, többnyire azonban apróságokban nyilvánul meg; neki azonban mindegy, mert számára minden figyelem egyformán fontos, és szeret tobzódni benne. Barátai elképedve szokták megállapítani, hogy miközben listájára minduntalan újabb figyelemnyilvánításokat jegyez fel, nem dobja ki a jegyzékből a régieket, az elkopottakat sem, hogy az újaknak helyet csináljon. Megtartja az egész listát, a teljes készletet; s az embernek az egészet végig kell hallgatnia, az új szerzeményekkel együtt, ha bírja. Ez a legszörnyűbb megpróbáltatás, amelyet ismerek. Ő az új Vén Tengerész; nem lehet a tárgyatól eltéríteni, habár az ember unalmában és kétségbeesésében minden kínálkozó alkalommal megkísérel, de hasztalan; közbeszúrt megjegyzésedet ő a maga hasznára fordítja, s csak ürügyként használja arra, hogy megint visszatérhessen tárgyához.

Egy-két évvel ezelőtt Cilder, a *The Century* munkatársa meg én meglátogattuk Mr. Carnegie-t Carl Schurz tábornok dolgában, aki súlyos beteg volt akkoriban. Megbeszéltük, hogy meglátogatjuk Mr. Carnegie-vel a Schurz családot, mely Carnegie szomszédságában lakott. Dolgunk végeztével indulni szerettünk volna, ám ez nem sikerült. A dolgozószobában Mr. Carnegie fényképtől fényképhez, autogramtól autogramhoz, dedikált tiszteletpéldánytól dedikált tiszteletpéldányhoz repdesett, és így tovább, s mindegyikről csicssergett valamit, akár egy boldog kolibri, mivel mindegyik darab az iránta kifejezett tisztelet egy-egy jele volt. E jelek némelyike valóban megérdemelte, hogy becsben és emlékezetben tartsák, némelyike azonban nem; némelyik az őszinte csodálat kifejezése volt az ember iránt, aki oly liberálisan költött dollármilliókat a Carnegie Könyvtárak alapítására; sok más viszont a pénzeszsákjai iránti hódolat megannyi siralmasan átlátszó megnyilvánulása volt. Neki azonban örömet szerzett valamennyi; szívesen beszélt róluk, részletesen magyarázgatva, taglalva őket.

Megmutatta például egy skót munkás versét. Ügyes írói munka volt, egészen dallamosan zengte Andrew dicsőségét. Skót tájszólásban íródott, Andrew fel is olvasta nekünk, és jól olvasta fel - olyannyira, hogy aki nem Skóciában született, meg sem értette. Azután elmesélte, hogyan látogatta meg Edward király Skibo Castle-ban, Skóciában. A verset már más alkalommal is felolvasta nekünk, hallottuk már a király látogatását is; de arra ítéltünk, hogy még azután is sokszor végighallgassuk azt a verset meg a látogatás történetét. Amikor úgy látszott, hogy a dolgozószoba már kimerült, azt reméltük, végre szabadulunk, de nem így lett. Előbb ebbe, majd abba, aztán amabba a szobába vezetett bennünket, s mindegyik szobába avval az ürüggyel csalt be, hogy ott valami érdekes látnivaló van - de persze mindenütt csak ugyanazt találtuk: például London vagy Edinburgh vagy Jeruzsálem vagy Jerikó városának díszpolgári oklevelét arany dobozban; vagy mindazoknak a vasiparosoknak a hatalmas fotográfiáját, akiket ő nevelt és képeztetett és tett milliommossá - a képet ők ajándékozták neki egy díszvacsora alkalmával; meg kellett aztán néznünk polcokat, amelyeket roskadásig megtöltöttek a világ minden részéből érkezett kérvények, Carnegie Könyvtár létesítése tárgyában; avagy ezt vagy azt vagy amazt az istencsudáját láttuk, mely az iránta tanúsított átkozott figyelemnek megannyi újabb jele volt. S az egészben az volt a legbőszítőbb, hogy úgy látszik, egy pillanatig sem jutott eszébe: mindez a sok figyelem többnyire nem neki, hanem a pénzének szólt.

Carnegie megvásárolta magának a világhírt, és készpénzzel fizetett érte. E hírnevet gondosan megtervezte és elképzelte: gondoskodott róla, hogy a neve még évszázadok múltán is ismert legyen, és éljen az emberek ajkán. Ravaszul, okosan tervezett, s biztosra ment; vágya meg is

valósult. A földkerekség bármely nagy és kisvárosa vagy községe nyilvános könyvtárhoz juthat, az alábbi mindenkor érvényes feltételekkel: ha a pályázó város avagy község összegyűjtötte a szükséges összegnek az egyik felét, akkor Carnegie hozzáadja a másikat, s a könyvtár épületének attól fogva mindenkoron az ő nevét kell viselnie.

Az elmúlt hat-nyolc esztendőben évente hat vagy hét millió dollárt költött erre a célra. Azóta sem hagyta abba; elszórtan máris egész tömeg Carnegie Könyvtár létesült a világon, s ő egyre újabbakkal bővíti a listát. A halála után, gondolom, kiderül majd, hogy hatalmas alapítványt tett, amelynek évi kamatait további Carnegie Könyvtárak létesítésére kell fordítani. Azt hiszem, három-négy évszázad múlva a Carnegie Könyvtárak száma jóval meghaladja majd a templomok számát a világon. Agyafúrt ötlet ez, és sok embert csábíthat arra a gondolatra, hogy Carnegie más téren és nagyobb méretekben is agyafúrt ember lehet. Magam is azt hiszem, hogy igen sok apró, bölcs dologban csakugyan agyafúrt - úgy, ahogy a köpönyegforgató vagy az ügyesen számító emberek, akik pontosan ki tudják számítani az árapály változásait, vitetik magukat az árral, meglovagolják a kedvező hullámokat, miközben hasonlóan okos, de inkább elveikhez ragaszkodó, mintsem ravaszkodó emberek fennakadnak a gátakon és zátonyokon.

Lehetséges, bár nem valószínű, hogy Carnegie azt képzelet, a világ hatalmas és önzetlen jótéteménynek tartja az ő könyvtárakcióját. A világ azonban nem gondol semmi effélét. A világ megköszöni Mr. Carnegie-nek a könyvtárakat, s örömmel nyugtázza a tényt, hogy Mr. Carnegie ily hasznos célra költi a millióit, ám Mr. Carnegie indítékait illetően nem hagyja magát becsapni. No nem azért, mintha oly nagyon bölcs lenne a világ, mert nem az; hanem csak annyi az egész, hogy a világ előítélettel tekint Mr. Carnegie-re, s ez óvja meg attól, hogy lépre menjen az indítékait illetően. Amikor Roosevelt elnök kiadta azt a bizonyos törvénytelen 78. rendeletét, a világ lépre ment Roosevelt indítékait illetően, de ez csak azért történhetett meg, mert a világ tele volt csodálattal a mi kis bálványunk iránt. Még a szent republikánus közönségen kívül álló félművelt emberek is tudták, hogy az a 78. rendelet nem más, csak pusztán szavazatszerzési manőver a kincstár ellen. Semmiképpen sem volna tisztességes dolog azt állítani, hogy Mr. Carnegie kizárólag csak hírnévvásárlási célra hajlandó pénzt költeni. Nagyobb összegeket ugyan valóban nemigen ad ki reklámcélzat nélkül, de azért akad arra is példa, mikor a kívánt hírverés csupán pillanatnyi, gyorsan felejthető, és el is felejtik.

De hadd térjek most vissza a tegnapi napra, amikor Mr. Carnegie palotájában jártam. Mindjárt az egyik első megjegyzése is jellemző volt; jellemző, amennyiben nyomban ráterelte a szót egy újabb figyelemnyilvánításra, mely nemrégiben érte, és jellemző volt annyiban is, hogy hajánál fogva ráncigálta elő az egész dolgot, és nem fáradt azzal, hogy ürügyet keressen.

- Odalent jártam Washingtonban az elnöknél - ezt mondta.

Majd, miként az az ember, aki olyasmit készül bejelenteni, amire nagyon büszke, de büszkeségét mégis titkolni szeretné, kiszámított és begyakorolt hanyagsággal még hozzátette:

- Hivatott.

Tudtam, hogy ezt fogja mondani. Ha az ember hagyja, Mr. Carnegie mindig elmondja, hogy nem ő keresi a nagy emberek társaságát - mindig azok hívatják. Azután folytatta, és elmondta nekem a beszélgetést. Az elnök Amerika jelenlegi gyászos gazdasági helyzete dolgában kívánta a tanácsát kikérni, és Mr. Carnegie szolgált is tanáccsal. Az is jellemző Mr. Carnegie-re, hogy nem részletezte, miféle tanácsot adott, s nem igyekezett önmagát mint tanácsadót magasztalni. Ez különös dolog. Tudta, és én is tudtam, s azt is tudta, hogy én tudom, hogy ő igazán illetékes az elnöknek tanácsot adni, s hogy tanácsai minden bizonnyal igen értékesek és fontosak; ennek ellenére mégsem pazarolta erre az önmagasztalást; igazi, nagy tetteivel ő

soha, egyetlen szóval sem dicsekszik; ezek látszólag legkevésbé sem érdeklik; őt kizárólag a bókók formájában kifejezett hízelgés és a hiúságát legyezgető más apróságok érdeklik szenvedélyesen, ellentétben az emberek többségével, akik ugyancsak kedvelik mindezt, de titokban. Ismételnem kell, hogy bámulatra méltó ember ő, aki őszintén szerény, ha valóban nagy tetteiről esik szó, de a hiúságát legyezgető apró semmiségekben gyermekes örömét leli.

Mr. Carnegie semmivel sem ismeri jobban önmagát, mint ha, mondjuk, tegnapelőtt találkozott volna önmagával először. Faragatlan, nyílt, független embernek képzelet magát, aki csaknem szertelen július 4-i függetlenségi szellemben kerekén kimondja és leírja mindenről a nézetét; ezzel szemben valójában éppen ellentéte az emberek többségének, amennyiben egyáltalán nem mondja ki merészen azt, amit gondol, legfeljebb csak akkor, ha veszélytelenül teheti. Azt képzelet, hogy megveti a királyokat, császárokat és hercegeket, holott e tekintetben éppen olyan, mint az egész emberiség: elég neki egyetlen ilyen ember figyelmének akár legcsekélyebb jele, s egy hétig valósággal részeg a boldogságtól, azután pedig be nem áll a szája, hét évig egyébről sem beszél.

Már vagy egy órája voltam ott, s éppen indultam volna, amikor Mr. Carnegie-nek, látszólag véletlenül, eszébe jutott valami, amiről megfedkezett - ez a valami, amiről megfedkezett, valójában olyasmi volt, amiről az elmúlt óra alatt egyetlen pillanatra sem fedkezett meg, s majd belepusztult már, hogy elmondhassa nekem.

Felugrott, és így szólt:

- Jaj, várjon csak még egy percig. Tudtam, hogy van még valami, amit el akartam mondani. A császárral való találkozásomat akartam elmondani.

A német császárt értette rajta. Megjegyzése egy képet villantott fel bennem, Carnegie meg a császár képét; egy csatahajó meg brooklyni komp képét, hogy úgy mondjam; egy nagy, méltóságteljes embert meg egy csöpp, kétágú kis istenadót, akivel Góliát felesége akár az ingét tűzhetne volna fel a szárítókötélre - ha kedve tartja, ugyanis. Szinte láttam a császár széles, határozott, merész arcát, ahogy az emlékezetemben él, és láttam a másik arcot is, amint feltekint rá - azt a ravasz, fehér pofaszakállas, alamuszi és üdvözlő kis arcot, amint benső szent tűzben égve, szavak nélkül ezt nyüszíti magában: „Hát csakugyan a mennyországba kerültem, vagy csak álmodom?”

Meg kell itt állnom egy pillanatra a Carnegie termeténél - ha egyáltalán annak nevezhető -, a jövő századok érdekében. Az eljövendő századok szívesen veszik majd olyan ember tudósítását erről a jelenségről, aki valóban tulajdon szemével látta. A termet kérdése ugyanis mindig érdekelni fogja az eljövendő századok emberét, amikor Caesarról és Nagy Sándorról, Napóleonnól és Carnegie-ről olvas. Valójában Mr. Carnegie nem is kisebb Napóleonnál; nem kisebb a történelem számos más nagy híré alakjánál, de valamilyen oknál fogva sokkalta kisebbnek látszik, mint amilyen a valóságban. Hihetetlenül, szinte elképzelhetetlenül aprónak látszik. Ennek én magyarázatát adni nem tudom, okát nem látom, ezért hát kénytelen vagyok a dolgot annyiban hagyni; de valahányszor csak meglátom Carnegie-t, mindig eszembe jut róla egy régi, régi hartfordi eset, ami a bíróságon történt meg vagy tizenkét esztendővel azelőtt, hogy én 1871-ben odaköltöztem. Volt ott egy incifinci kis ügyvéd, bizonyos Clarke nevű, aki két tulajdonságáról volt nevezetes: picinységéről egyrészt, és kellemetlen keresztkérdéseiről a tanúkihallgatások alkalmával másrészt. Azt mondogatták róla, hogy mire végzett valamely tanúval, abból bizony nem is maradt egyéb egy kifacsart, elhasznált, ócska rongynál. Csak egyetlenegyszer történt másként. Abban az egyetlen esetben nem ment tönkre a tanú. Egy hatalmas termetű ír asszonyság volt ez a tanú, aki saját ügyében vallott. A vád erőszakos nemi közöszlész volt. A tanú azt vallotta, hogy reggel felébredve ott találta a vádlottat maga mellett

az ágyban, és felfedezte, hogy megerőszkolták. Az ügyvéd részletesen és hatásosan végig-mérte az asszony hatalmas alakját, majd így szólt:

- Ejnye, asszonyom, miféle lehetetlen csodát szeretne ön ezzel a bírósággal elhíttetni? Ha az ilyen képtelenséget komolyan lehetne venni, akkor akár engem is megvádolhatna vele. De tegyük csak fel, példának okáért, hogy felébred, és csakugyan engem talál ott maga mellett! Mit gondolna akkor?

Az asszony nyugodtan, megfontoltan, ráérősen és nagy szakértelemmel szemügyre vette az ügyvédet, majd így szólt: - Azt hinném, hogy elvetéltem!

Mint említettem, Carnegie felpattant, s azt mondta, el akarja mesélni nekem a császárral történt találkozását. Aztán pedig nagyjából így folytatta:

„Towerral együtt a »Hohenzollern« fedélzetére léptünk, mégpedig egészen fesztelen modorban, már ami engem illet, mert énnekem császár vagy közember teljesen egyre megy, s ezért nem is intézkedtem, hogy jelentsék érkezésemet. Nos, a fedélzeten ott állott a császár, és beszélt, körülötte pedig, tisztos távolban, az elmaradhatatlan császári kíséret, sujtásos és aranyhajtókás tengerésztestek és civil méltóságok, s mély alázattal hallgatták a szavát. Én csöndesen nézelődve félreálltam, és elmerültem gondolataimban, a császár pedig nem vette észre jelenlétemet. Hirtelen azonban megszólalt a nagykövet:

- Itt van egy amerikai, akivel már több ízben óhajtott találkozni felséged.

- Ki az, nagykövet úr?

- Andrew Carnegie.

A császár hirtelen összerezett, mintha csak azt mondta volna, hogy: »Uram, ne hagyj el!«, majd így szólt:

- Ah! Mennyire vágytam mindig megismerni őt. Hozzák ide nekem. Hozzák csak ide nekem - és azzal fele útig elibém jött, szívélyesen kezét rázott velem, és nevetve ezt mondta: - Ó, Mr. Carnegie, én tudom, hogy ön megrögzött és javíthatatlan függetlenségi ember, akinek király vagy császár is csak annyi, mint bármely más halandó, de én becsülöm érte. Én becsülöm azt, aki önállóan gondolkodik, és ki is mondja, amit gondol, akár tetszik az a világnak, akár nem. Ez az igazi bátor szellem jele, s abból amúgy is elég kevés van ezen a sárteken.

Én meg így szóltam:

- Örülök, hogy felséged elfogad engem olyannak, amilyen vagyok. Méltatlan lenne hozzám, ha be nem ismerném, ha tagadnám, vagy ha akár csak enyhíteni akarnám, amit felséged rólam mondott, mert az a színtiszta igazság. Még ha akarnám, se lehetnék én más, csakis függetlenségi ember, mert a független szellem része a természetemnek, márpedig az ember természete vele születik, s nem későbbi szerzemény. De a tisztelet azért énbenem is él, felség. Amit én leginkább tisztetek, becsülök és csodálok, az - a férfi! A férfi, a talpig férfi, a félelmet nem ismerő, férfias és kemény, helyesen érző, helyesen cselekvő férfi, született légyen palotában vagy padlás szobában, énnekem egyre megy - ha férfi, minden tisztelem az övé. Felséged férfi, talpig férfi, férfias férfi, és ezért tisztelem felségedet, *nem* pedig magas méltósága miatt.”

És a többi, és a többi. Bókok, dicsérek valóságos tűzijátéka folyt, mindkét részről csaknem szemérmetlen gyönyörűséggel. Egyik-másik tiráda, amelyet Mr. Carnegie kivágott a császár előtt, afféle eget hasogató, cikornyás, süvöltő, mennydörgő szónoklat volt, s most nagy erővel, tűzzel és hatásos mozdulatokkal ismételte el. Pompás és vérpezsdítő látvány volt.

Valamennyien egyformák vagyunk - a bensőnket tekintve. Egyformák vagyunk külsőre is - ha Carnegie-t nem számítjuk. Hetyke demokrata létünkre olvadozunk a gyönyörűségtől, ha egy herceg figyelemre méltat, ha pedig egy koronás fő tüntet ki kegyeivel, agyalágyultak leszünk egész életünkre. Minden lehetőet megteszünk, hogy ellenállva a kísértésnek, ne emlegessük e nekünk oly drága vétkeinket, s idővel némelyikünknek sikerül is hercegeinket és uralkodóinkat eltitkolnunk. Ez nem csekély erőfeszítésünkbe kerül, de idővel sikerül. Ami engem illet, én olyan gondosan és kitartóan edzettem magamat az effajta önmegtagadásra, hogy ma már a szemem se rebben, ha egy hazatért amerikai hanyagul és kedélyesen kijátssza a grófokat, akikkel találkozott; szemem se rebben, némán és izgalom nélkül hallgatom, és meg tudom állni, hogy ne hívjam ki az aduját, holott nekem három királyom s egy uralkodópárom lapul a tarsolyomban.

Hosszú időbe telik, míg az ember az önmegtagadásnak e csúcsára felér. Carnegie még nem ért fel, de nem is fog soha. Ő boldogan beszél uralkodókkal, arisztokratákkal esett találkozásairól. Boldogan, s enyhén gunyoros és leereszkedő modorban beszél e mesterkélrt ragyogású pillanatokról, s titkolni igyekszik, hogy emlékezetének tárházában e limlomok a legdédélgettebb kincsei. De hát ő is csak ember, aki még önmagát sem csaphatja be egészen, hogy ne is szóljunk a környezetéről. Minden gúnyolódása ellenére, Carnegie akkora gyönyörűségét leli a nagy emberekkel való érintkezésben, hogy az már valóságos mánia. Legalább négy esztendeje annak, hogy Edward király meglátogatta egyszer Skibo Castle-ban, de bízvást lefogadhatjuk: nem múlt el azóta egyetlen nap sem, hogy valakinek elejétől végéig el ne mondta volna az egésztest, büszkén és külön részletezve még azt a tényt is, hogy neki az egész dolog mellékes volt, és egészen megfélekedezett a küszöbönálló látogatásról, s a királynak várnia kellett néhány pillanatig, amíg Mr. Carnegie-t előkerítették.

Mr. Carnegie nem képes szabadulni e királyi látogatás emlékétől. Nekem is legalább négy alkalommal beszélte el, bőven részletezve. Amikor második, harmadik, majd negyedik alkalommal vetett alá e kínzásnak, bizonyosan tudta, hogy a második, harmadik, negyedik alkalomnál tartunk, mert kitűnő az emlékezőtehetsége. Nem hinném, hogy valaha elszalasztana egyetlen alkalmat is, amikor elbeszélheti; megragadja és alaposan kihasználja az alkalmakat. Vannak ugyan szeretetre méltó tulajdonságai, s én szeretem is, de Edward király látogatását nem bírnám még egyszer elviselni.

Az elnök kívánságára történt legutóbbi látogatásáról szólva, Mr. Carnegie, igen-igen szőrméntén, bíráló szavakkal illette Mr. Rooseveltt egyik-másik legfrissebb örültségét. Ezek közé tartozott az az elhatározása, hogy megmásítja tavalyi követelését az évenkénti egy új csatahajóra vonatkozólag; ehelyett a múlt hét óta egyszerre négy új csatahajót kíván, hatvankilenc millió dollár értékben. Carnegie óvatos és diplomatikus hangnemben tudtára adta, hogy e meglepően harcias fellépése nem áll összhangban Mr. Rooseveltnak azon fáradságosan kialakított szerepével a világban, miszerint ő a békegalamb, s mint a negyvenezer dolláros Nobel-díj kitüntetettje, ő a Legfőbb Békegalamb e földön. Továbbá, igen óvatos és diplomatikus fogalmazásban tudtára adta Mr. Carnegie az elnöknek azt is, hogy a csatahajók vásárlását el kell halasztani, s a hatvankilenc milliót az ország víziútjainak fejlesztésére kell fordítani.

Én megjegyeztem, hogy helyes volt azt tanácsolni az elnöknek, tekintsen el a csatahajóktól, csakhogy az elnök aligha fogadja majd meg a tanácsot, mert eltekinteni a csatahajóktól számára annyi lenne, mint megváltoztatni az elképzelését - igen, elképzelését, s nem elképzeléseit, mivel az elnöknek csak egyetlen elképzelése van, mégpedig: esztelen módra látványos tetteket végrehajtani, hogy sokat beszéljenek róla.

Mr. Carnegie óvatosan eljátszott az esztelenség gondolatával, de nem tette le a garast, s ezt nem is vártam tőle. Neki igazán semmi szüksége arra, hogy veszedelmes politikai vallomásokba bocsátkozzék előttem - és melleleg, teljesen fölösleges lett volna közölnie velem azt, amit úgyis tudok: hogy tudniillik egész Amerikában nincs egyetlen értelmes ember sem, aki ne lenne titokban meggyőződve arról, hogy az elnök alapjában véve és minden jel szerint örült, akinek tébolydában volna a helye.

És ehhez, anélkül, hogy választ akartam volna kicsikarni tőle, vagy válaszra akár csak számítottam volna is, még hozzátettem:

- Mr. Rooseveltnél a huszadik század politikai életének Tom Sawyere. Folyvást hengec, folyvást keresi az alkalmat a hengecésre; az ő fékevesztett képzetében a köztársaság egyetlen hatalmas cirkusz, amelynek ő a bohóca, nézőserege pedig az egész világ. Ha arról van szó, hogy hengec lehet egy kicsit, elmegy akár Halifaxba, de egy kiadós hengecésért elmenne akár a pokolba is.

Mr. Carnegie félig-meddig egyetértően kuncogott, de nem szólt semmit, s én nem is vártam tőle, hogy szóljon.

Mint mondtam, Mr. Carnegie washingtoni látogatásának két epizódját mesélte el: az egyik az volt, amit már említettem: a négy csatahajó ügye; a másik az „Istenben hiszünk”-ügy. Annak idején, még a polgárháború korszakában, sokat mesterkedtek azon, hogy Isten neve valahogy belekerüljön az alkotmányba. A dolog nem sikerült ugyan, de azért elértek valamit, ami úgy-ahogy kielégítette az Istenség barátait. Isten kimaradt az alkotmányból, de előkelő helyet kapott az ország váltópénzein. Attól fogva pénzeink egyik oldalán egy indiánus, vagy a Szabadság Istennője, vagy valami efféle volt látható, másik oldalára meg rávéstük a feliratot: „Istenben hiszünk.” De most, hogy ez a felirat ott áll háborítatlanul vagy negyven esztendeje, és nem ártott senkinek, az elnökre a napokban hirtelen „rájött a bolondóra”, ahogy a népszerű szólás mondja, s kiadta a rendelkezést, hogy márpedig azt a feliratot el kell tüntetni pénzeinkről.

Mr. Carnegie elismerte, hogy a dolognak semmi jelentősége nincs, hogy a pénz felirat nélkül is csak pontosan annyit ér, mint felirattal, s azt mondta, Mr. Roosevelt rendelkezése ellen nem is volt kifogása, csak a rendelkezés bevallott indokai ellen. Az elnök ugyanis azon a címen rendelte el a felirat eltávolítását, hogy az illetéktelen helyekre viszi az Isten nevét, s ezáltal bemocskolja a Szent Nevet. Carnegie azt mondta, az Isten neve hozzászókotott ahhoz, hogy mindig és mindenütt illetéktelen helyekre kerüljön, s hogy szerinte az elnök érvelése igen gyöngye és bizonytalan volt.

Magam is így véltem, s ezt mondtam:

- De hát az elnök már ilyen. Megfigyelheti, gyakori szokása, hogy igen gyöngye érvekkel támasztja alá a tetteit, pedig ott hever egy nagyszerű érv az orra előtt, majdhogy ki nem szúrja a szemét, de azt nem veszi észre. Lett volna egy kitűnő érv a felirat eltávolítására: egy valóban nagyszerű és megtámadhatatlan érv - már tudniillik az, hogy a felirat valótlanosságot állít. Ha ez a nemzet hitt is valamikor az Istenben, az az idő már elmúlt; csaknem fél évszázada már minden bizodalját a Republikánus Pártba s a dollárba veti - de főként a dollárba. Elismerem, hogy pusztán csak állítok valamit, anélkül, hogy bizonyítanám; de sajnálom, nekem ez a rendes szokásom. Sajnálom továbbá, de nem állok egyedül ebben; úgy látszik, mindenki ebben a betegségben szenved.

- Vegyünk egy példát. A felirat eltávolítása nagy felfortyanást okozott a szószékeken. Ország-szerre kis papi csoportok és gyülekezetek alakultak, s az egyik ilyen kis csoport, amely huszonkét papból állt, elképesztő nyilatkozatot adott ki, s azt, minden statisztikai bizonyítékot

mellőzve, határozat formájában, egyhangúlag elfogadták; a nyilatkozat azt mondta ki, hogy keresztény országban élünk. Nos, Mr. Carnegie, a pokol is keresztény ország. Azok a papok jól tudják ezt, hiszen „keskeny az út, és szűk a kapu, és kevesen - kevesen - jutnak által rajta” - s ennek következtében minden világok közül a pokol lett az egyetlen igazi és valamire való keresztény közösség. Mi azonban nem dicsekszünk ezzel, és bizony, nem is helyes dolog azzal dicsekedni és kérkedni, hogy Amerika keresztény ország, amikor valamennyien tudjuk, hogy népességünk öthatoda nem juthat a szűk kapun által.

54

Három héttel ezelőtt távirat érkezett Angliából, amelyben meghívtak, hogy menjek Oxfordba, és a következő hónap 26-án vegyem át a tiszteletbeli egyetemi fokozatot. Természetesen nyomban elfogadtam. Az elmúlt két év folyamán nagy határozottsággal mondogattam, hogy utazásaim kora örökre elmúlt, és semmi sem vehetne rá, hogy újra átkeljek az óceánon, mégsem lepett meg az a mohóság, amellyel félredobtam ezt az elhatározást, amikor a hízelgő meghívás megérkezett. Ha egy londoni telekkel akartak volna megajándékozni, és azt kellett volna átvennem, nem esik nehezemre a visszautasítás, de egy egyetemi fokozat egész más: ilyen díjért akármilyen messze elmennék. Éppolyan gyermeki örömmel fogadom az újabb egyetemi fokozatokat, mint az indián a friss skalpot, és én sem igyekszem jobban, hogy eltitkoljam az örömet, mint az indián.

Még emlékszem, amikor gyerekkoromban egy ütött-kopott régi ötcentest találtam az úton, és rájöttem: sokat emel értékén szememben az a tény, hogy munka nélkül jutottam hozzá. Arra is emlékszem, hogy tíz év múlva Keokukban egy ötveddolláros papírpénzt találtam az utcán, és annak a pénznek az értékét is nagyban emelte, hogy nem én kerestem meg. Vagy San Franciscóban, további nyolc év múlva, már három hónapja nem volt sem munkám, sem pénzem: találtam egy tízcentest, miközben átmentem a Commercial és a Montgomery utca kereszteződésénél, és rögtön éreztem, hogy az a pénzdarab sokkal nagyobb örömet szerez nekem, mert nem érdemeltem ki, mint száz olyan tízcentes, amelyért megdolgoztam. Annak idején többszázezer dollárt kerestem meg, de mivel megdolgoztam értük, így csak a tényleges értékük szerint értékeltem őket, s ezért a megszerzésük időpontja és körülményei elmosódtak az emlékezetemben, sőt olykor teljesen ki is mentek a fejemből. Ezzel szemben milyen tartósan és élesen fénylik emlékeim között az említett három alkalom, amikor érdemtelenül talált pénzhez jutottam.

Mármost az egyetemi fokozat ugyanilyen ki nem érdemelt érték a szememben, és pontosan úgy örülök neki, ahogyan az ilyennek szokás. A talált pénzek és talált fokozatok pillanatnyilag azonos számban szerepelnek: három-három van belőlük - kettő a Yale egyetemről és egy a Missouri egyetemről. El sem mondhatom, mennyire élveztem, amikor Yale-ben a Magister Artium-fokozattal tüntettek ki, annál is inkább, mert semmit sem tudok a művészetről. Szinte fetrengtem a gyönyörűségtől, amikor a Yale egyetemen az irodalomtudományok doktora lett belőlem, mert csak a saját irodalmi működésemet tudom doktorolni, másokét nem, s még a sajátom egészségi állapotát is csak a feleségem segítségével tudtam egyensúlyban tartani. Majd újra örvendeztem, amikor jogi doktor lettem a Missouri egyetemen. Ez aztán tiszta nyereség volt, mert a jogról igazán semmit nem tudok, kivéve, hogy hogyan kerüljem meg, anélkül hogy elkapjanak. Most pedig Oxfordban a szépirodalom doktora leszek - szintén tiszta haszon, mert ha pénzzé tehetném, amit nem tudok a szépirodalomról, többszörös milliomos lenne belőlem.

Oxford gyógyír egy régi-régi sebemre, amely már hosszú évek óta visszatérően gyötör, minden évben egyszer. Lelkem mélyén jól tudom, hogy ennek a nemzedéknek vagyok annyira ünnepezt irodalmi személyisége, mint bárki valaha Amerikában, s magamban azt is tudom, hogy a saját speciális területemen már évtizedek óta a céh élén állok versenytárs nélkül. Éppen ezért évente meggyötört, hogy egyetemeink kétszázötven tiszteletbeli fokozatot osztanak ki alig vagy csak átmenetileg jelentős személyeknek, helyi és futó érdekességű embereknek, akik tíz éven belül eltűnnek a homályban, és elfelejtik őket - nekem pedig sohasem ajánlottak föl egyetlenegy fokozatot sem! Az elmúlt harmincöt-negyven év folyamán tanúja voltam, hogy egyetemeink kiosztottak vagy kilenc-tízezer tiszteletbeli fokozatot, s engem minden alkalommal mellőztek. Abból a sokezer kitüntetettből Amerikán kívül aligha ismertek ötvenet, és itthon sem maradt fenn a híre még száznak sem. Ha nem vagyok ilyen szívós szervezetű, biztosan belepusztulok ebbe a mellőzésbe, de nem ölt meg, csak megrövidítette az életemet, és gyengítette a szervezetemet: de most majd visszatér belém az erő. A kitüntetett és elfelejtett ezrekből Oxford alig tízet tüntetett ki. Jól tudom - de tudja Amerika és a világ többi része is -, hogy egy oxfordi kitüntetés előkelőbb megtiszteltetés, mint amelyet bármely más egyetem adhat az óceán két partján; felér huszonötlet akár hazából, akár külföldről.

Most pedig, miután kiűztem magamból a harmincöt év óta összegyűlt epét és sértett büszkeséget, elejtem a témát, lesimítom felborzolódt tollaimat, és áttérek valami másra.

55

Két vagy három héttel ezelőtt Elynor Glyn látogatott meg egy délután, s a könyvtárszobában hosszú, felettébb szokatlan jellegű beszélgetést folytattunk. Lehet, hogy mire ez a fejezet nyomtatásban megjelenik, már kevésbé ismerik világszerte, mint manapság, ezért közlök itt róla néhány adatot. Elynor Glyn angol és író. Az újságok közlése szerint azért látogatta meg Amerikát, hogy megtalálja a kedvére való hőst tervezett romantikus regényéhez. Hirtelen és hatalmas népszerűségének forgószele hozta el hozzánk.

E népszerűség forrása egy regénye, a *Három hét*. Egy jó családból származó, finom, tehetséges és művelt ifjú úriember a hőse, aki úgy képzei, hogy beleszeretett egy tehetségtelen, köznapi és érdektelen lányba, a lelkész lányába. Az ifjú kirándul a kontinensre, s itt egy ragyogó, gyönyörű, rendkívüli, idegen származású ifjú hölgyre bukkan, akit mély titokzatosság fátyla leng körül. Később az is kiszivárog, hogy a hölgy egy király vagy királyocska gyermektelen felesége, egy durva, gyöngédtelen vadállaté, akit nem is szeret.

A hölgy és az angol fiatalember első látásra egymásba szeretnek. A hősnek a lelkész lánya iránt táplált érzései halványak, hogy ne mondjam, színtelenek voltak, s most a titokzatos idegen hölgy iránti szenvedélyének kohótüzeiben e régi érzelmek nyomban elhamvadnak és szertefoszlanak; mert szenvedély a helyes kifejezés, szenvedély az, amit ez a két idegen egymás iránt érez, és amit szerelemnek lát; az egyetlen igazi szerelemnek, az egyetlen szerelemnek, mely méltó e nagyszerű névre. A fiatalember a tiszteletes lánya iránt csupán múltó vonzalmat érzett korábban, mint közben észrevesszük.

A királyocska neje meg az angol a hegyek közé szökik, és egy távoli, elhagyatott házban lakosztályt bérelnek - itt kezdődik a lényeg. Ráébrednek, hogy az égiek egymásnak szánták őket, s hogy szenvedélyük megszentelt érzés, amely isteni jog alapján tartja őket hatalmában, ezért parancsainak engedelmeskedniük kell. Rögtön neki is látnak a teljesítésnek, és teljesítenek, teljesítenek, teljesítenek az olvasó nagy gyönyörűségére, és megbotránkozására. A teljesítés folyamata többször is le van írva, majdnem - de azért mégsem egészen - teljes részletes-

séggel. Egy-két foszlányát bízzák csak az olvasó képzeletére, az illemsértésnek éppen a határán, azon a ponton, ahol az olvasó képzelete már működésbe lép, s kiegészítheti a kipontozott helyeket.

A könyv ki nem mondott tétele szerint a természet törvényei mindenk fölötte valók, és jog szerint felette állnak az emberi törvények által az ember életére erőszakolt alkalmatlan és arcátlan korlátozásoknak is.

Mint már mondtam, Madame Glyn meglátogatott. Micsoda festeni való szép nő! Karcsú, fiatal, hibátlan termetű, tagadhatatlanul gyönyörű; kék szemű, s páratlan angol arcbőrét egészen szokatlan és különös, elragadó árnyalatú vörös haj glóriája övezi. Válogatottan finom öltözéke tökéletes ízlésre vallott. Mint egy gyönyörű fiatal lány, pedig tizennégy éves lánya van. S mégsem vonzó teremtés; nincs benne báj, csak a szépség s a fiatalság, a kecsesség és intelligencia és elevenség bája; de *megjátssza* a báj, mégpedig jól, sőt kitűnően - ennek ellenére nem meggyőző, nem ver tőle gyorsabban a szív, nem lüktet a vér, a szív higgadt és érzéketlen marad. Angol hőse bizonyára végtelenül csodálta volna; szívesen ült volna mellette, hogy bámulja és hallgassa a beszédét, de ha akarja, könnyen tisztaságának teljes birtokában jöhetett volna el abból az elhagyott házból.

Merész nyíltsággal beszélgettem vele, és gyakran nevével neveztem a gyermeket. Ő is hasonlóképpen nyílt volt. Kevés ilyen bolondos beszélgetésben volt részem a gyengébb nemhez tartozó szép idegenekkel. Véleményemet kívánta hallani a könyvről, s én meg is mondtam neki. Kifejtettem, hogy a technikai megoldása kitűnő, s teljesen igaza van abban, hogy az emberi törvények határozottan korlátozzák a nemi kapcsolatokban egy magasabb rendű törvény, a természeti törvény szavát. Még tovább mentem: azt mondtam, nem tudok felidézni egyetlen írott törvényt sem a világ bármelyik korszakából, bármely törvénykönyvből és bibliájából, mely az emberi magatartás *bármely* részletének szabályozásában - a gyilkosságtól az ünnep szentségének megtöréséig - ne volna megsértése a természeti törvénynek, melyet magam is a legfőbb, leghatározottabb, legabszolútabb törvénynek tartok minden törvény között. Az én hitem szerint a természet törvényei egyszerűen és nyilvánvalóan Isten törvényei, hiszen ő szabta ki őket, s az említett törvények, isteni eredetük jogánál fogva, fölötte állnak minden emberi törvénynek. Azt mondtam neki, hogy az ő illetlen szerelmesei természetük és hajlamuk törvényeit követték, ennél fogva Isten világosan kihirdetett törvényének engedelmeskedve, nyilvánvalóan büntelnek az Ő szemében.

Elinor Glyn persze támogatást és védelmet várt tőlem, ezzel tisztában voltam, de megmondtam neki, hogy azzal nem szolgálhatok. Azt mondtam: a konvenciók rabszolgái vagyunk, s konvenciók nélkül sem vad, sem civilizált közösségben nem élhetnénk. El kell fogadnunk és tiszteletben tartanunk őket, még akkor is, ha nem értünk egyet velük; s míg a természet, vagyis az Isten törvénye nyilvánvalóan minden emberi lényt önmaga törvényhozójának tett meg, nekünk határozottan ellent kell állnunk e törvényeknek, s ugyanilyen állhatatosan tiszteletben tartanunk a konvenciókat, melyek a törvényeket figyelmen kívül hagyják. A konvenciók korlátozásai biztosítják ugyanis a békét, a tűrhető kormányzást és az állandóságot, ennél fogva nagyobb hasznunkra szolgálnak, mint az Isten törvényei, melyek igen hamar zűrzavarba, bomlásba, anarchiába taszítanak minket, ha engedelmeskednénk nekik. Azt mondtam, az ő könyve támadás bizonyos régi és jól bevált konvenciók ellen, s éppen ezért nem sok támogatója lesz, de nem is érdemel sokat.

Elinor Glyn közölte velem, hogy nagyon merész vagyok; én vagyok a legmerészebb ember, akit valaha ismert (vaskos bók, amely elcsábíthatott volna, ha nagyon, nagyon fiatal vagyok), s arra kért, írjam meg és közöljem ezt a véleményemet, de én azt mondtam: - Nem, ez elképzelhetetlen. - Felvilágosítottam, hogy ha én vagy bárki más bölcs, értelmes és tapasztalt ember,

hirtelen ledöntené azt a falat, mely a világ csaknem minden dolgáról való *igazi* véleményét takarja, rögtön megállapítanak rólunk, hogy elvesztettük a józan eszünket, bölcsességünket, s hogy a bolondokházában van a helyünk. Megmondtam neki, hogy a magánvéleményemet *s nem* a nyilvánosságnak szántat közöltem vele; s én is, mint bárki más, csak megnyirbált, illatosított, jól fésült véleményemet tárom a világ elé - a magánvéleményemet gondosan, óvatosan és bölcsen véka alá rejtem.

Megmagyaráztam, hogy „nyilvános vélemény”-en a kinyilvánított, nyomtatásban közreadott véleményt értem. Nekem is szokásom baráti társaságban, magánbeszélgetések során magánvéleményt nyilvánítani vallásról, politikáról, emberekről, de álmomban sem jut eszembe, hogy ezt nyomtatásban is megjelentessem, mivel e véleményeim külön-külön és összesen hadilábon állnak csaknem mindenki másnak a nyilvános véleményével, míg ugyanakkor majdnem mindenki magánvéleményével teljesen megegyeznek. Ennek illusztrálására megkérdeztem tőle, találkozott-e már olyan értelmes emberrel, aki magánvéleménye szerint is hisz a szeplőtelen fogantatásban. Természetesen nem találkozott ilyennel. Azt is megkérdeztem tőle, olyan értelmes emberrel találkozott-e, aki elég merész lett volna, hogy nyilvánosan is megtagadja a hitét ebben a mesében, s ezt a tagadást nyomtatásban is közreadja. Persze ilyennel sem találkozott.

Azt mondtam, hatalmas mennyiségű érdekes és fontos magánvéleményem van a világ minden nagy kérdéséről, de ezek nem kinyomtatásra valók. Emlékeztettem arra, hogy kétszer-háromszor valamennyien megszegjük a szabályt életünk folyamán, és nyomtatásban is elsütjük kellemetlen és népszerűtlen magánvéleményünket, de ha lehet, azért inkább elkerüljük, kivéve, ha ellenállhatatlanul kitör rajtunk a vágy, s legyűri, lerohanja hűvös, nyugodt, bölcs ítéletünket. Ő is több esetet sorolt fel, amikor nyilvánosan egyes népszerűtlen ügyek védelmére keltem, s célzott arra, hogy amit magamról mondtam, az esetleg nem áll teljesen összhangban a tényekkel. Én azonban kijelentettem, hogy amit említett, az csupán az imént elmondottak illusztrálására szolgál, s hogy amikor nyilvánosan megtámadtam a Kínában működő amerikai misszionáriusokat és egyéb gonosz személyeket és ügyeket, ennek egyetlen oka volt csupán: a támadás vágya erősebb volt diplomáciai érzékemnél, tehát engedelmesskednem kellett, és vállalni a következményeket. Azt azonban megmondtam, hogy nincs kedvem nyilvánosan megvédeni a könyvét; ebben az esetben a vágy nem ellenállhatatlan és legyőzhetetlen, tehát tudok diplomatikusan hallgatni, s így is teszek.

Ez a hölgy elég fiatal és tapasztalatlan volt még ahhoz, hogy azt képzelje: ha valakinek véletlenül akad egy kellemetlen nézete, amely Tomnak, Dicknek vagy Harrynek okulására szolgálna, akkor *kötelessége* nyomtatásban is közreadni, és az ügy bajnokául szegődni. Nem tudtam kiverni a fejéből ezt a gyermeteg elképzelést. Képtelen voltam meggyőzni arról, hogy kötelességet sohasem a kötelesség kedvéért szoktunk teljesíteni, hanem pusztán azért a személyes elégtételért, melyet a kötelesség teljesítése okoz nekünk. Az igazság az: Elinor Glynt is úgy nevelték, mint mindenki mást a világon - kitörölhetetlenül a fejébe verték azt az ostoba babonát, hogy létezik *kötelességteljesítés önmagáért*, így hát kénytelen voltam őt a sötétségben hagyni. Az ő hite szerint, ha valakinek akad pedagógiai értékű kellemetlen magánvéleménye, amelyért felkötnék, ha nyilvánosságra hozná - még így is, mindenképpen nyilvánosságra kell hoznia, máskülönben gyáva alak. Mindent összevéve, rendkívül kellemes és feltűnően illetlen beszélgetés volt ez, különösen az a tekintélyes része, amelynél legfeljebb ködös célzásig merészkedtem el ebben a beszámolómban.

Néhány nap múlva még talákoztam vele egy pillanatra, s ekkor, nagy meglepetésemre, közölte velem, hogy minden szót leírt, amit kiejtettem a számon, pontosan úgy, ahogyan mondtam, minden tompítás és enyhítő változtatás nélkül, s hogy „nagyszerű, egyszerűen isteni”. Azt mondta, elküldte az írást a férjének Angliába. Magamban úgy véltem, ez nem volt

éppen szerencsés ötlet, de azért, gondoltam, biztosan érdekli majd a férjet. A hölgy könyörgött, engedjem meg, hogy közreadja, mert nagy jót tenne a világgal ez az írás, de én azt mondtam, hogy idő előtt tönkretenne vele, és ilyen drága áron nem kívánok a világ jótevője lenni.

56

Ha a fiatalságról van szó, eszembe jut, hogy az emberek elég gyakran mondogatják nekem: - Nem látszana olyan fiatalnak, ha korához illően kopasz lenne: hogy tudja megőrizni ezt a dús üstökét? Mit csinál a hajával, hogy nem hull ki? - Mivel a valódi okról sejtelmem sincs, elmélettel kell válaszolnom. Azt mondom nekik, hogy szerintem azért nem hagy cserben a hajam, mert tisztán tartom. Úgy tartom tisztán, hogy minden reggel alaposan megmosom szappannal, bőséges vízzel, a dús szappanhabot pedig durva törülközővel dörzsölöm le; ettől a művelettől vékony olajréteg marad a hajon, ami a szappanból származik. A tisztogatás és olajozás együttes hatására a haj lágy, engedelmes és selymes lesz, s egész nap kellemesen viselkedik. Bár a haj tíz óra alatt újra piszkos lesz, vidéken éppúgy, mint városban, mivel rengeteg mikroszkopikus kicsinységű porszem szálldos a levegőben, annyira mégsem lesz piszkos, hogy érintésre recsegjen tőle, és ez huszonnégy óránál hamarabb nem válik kellemetlenné; annyira azonban mégis bepiszkolódhat huszonnégy óra alatt, hogy a víz, amivel mosom, szürke lesz tőle.

És ekkor mindig a következő különös dolog történik: magyarázatom kivétel nélkül mindig ezt az ostoba megjegyzést váltja ki: - A víz tönkreteszi a haját, mert megrothad tőle a hajhagyma. - Még csak nem is kételkednek benne, határozottan szögeznek le, mintha utánajártak volna, és mindent tudnának erről a kérdéstről. S ha megkérdem: - Honnan tudja? -, nagyképűségük lelepleződik, nem nagyon tudnak mit válaszolni. Ha azt kérdezem, hogy a gyakori nedvesítéssel tette-e tönkre a saját haját, kiderül, nem mossa gyakran, nehogy elrothadjon a haja töve, vagyis nem a saját tapasztalata alapján beszél. Ha eziránt érdeklődöm, ismer-e olyanokat, akiknek mosástól elrothadt volna a haja, kiderül: egyetlen ilyen esetről sem tud beszámolni. Ha könyörtelenül végére járok a dolognak, végül be kell vallania: „mindenki azt mondja”, hogy a sok mosás teszi tönkre a hajhagymákat.

De furcsa - éppen olyan ez, mint a vallás és a politika! Vallásban és politikában majdnem mindenki másodkézből szerzi hitét és meggyőződését, anélkül, hogy megvizsgálná; olyan tekintélyektől, akik maguk sem néztek a kérdések mélyére, hanem megint más nem kételkedőtől vették át másodkézből, akiknek az ezekről való véleménye fabatkát sem ért.

Nincs furcsább, szokatlanabb, érdekesebb számár, mint az ember. Folyton mossa arcát, szemét, fülét, orrát, fogát, kezét, testét, mellső és hátsó lábát; tökéletesen meg van győződve róla, hogy a tisztaság majdnem azonos a jámborsággal: a víz legnemesebb és legbiztosabb módja az egészség megőrzésének, teljesen veszélytelen - kivéve egyetlen esetet: a hajnál kerülni kell! A haját szorgosan óvni kell a tisztaságtól; gondosan meg kell őrizni mocskosnak, különben kihullik. És ezt mindenki elhiszi, pedig nem akad senki, aki saját magán kipróbálva, saját tapasztalatából tudná. Nincs bizonyítékuk; nem találunk senkit, aki ezt az értékes, hasznos tudást máshonnan venné, mint az örökké érvényes, mindenkit kielégítő „azt mondják”-ból. Életem hetvenkét és fél éve alatt soha nem láttam az embernél nagyobb szamarat.

Minél alaposabban végiggondoljuk ezt a dolgot, annál furcsább. Mindenki bevizezi-szappanozza-ledörzsöli a kezét, mielőtt estebédre megy, megmossa vacsora előtt; megmossa reggeli előtt; megmossa a déli étkezésnél. Közben tudja - nem sejt, hanem ősi tapasztalat alapján

tudja -, hogy a keze minden alkalommal piszkos, és szüksége van erre a mosásra. Azt képzelem: fedetlen és védtelen haja, amely éppúgy szabadon van, mint a keze, nem szedi össze a piszkot egész idő alatt? Föltételezi, hogy a haja tiszta marad, miközben a keze folyton bemocskolódik? Bogarasnak tartanak, mert télen-nyáron fehér ruhát viselek. Azért vagyok bogaras, mert öltözködés dolgában jobban kedvelem a tisztát, mint a piszkosat: tiszta vagyok egy piszkos világban; én vagyok az egyetlen tisztán öltözködő ember a trópusoktól északra! Mert tulajdonképpen ezt kell mondani rólam. Minden ruha bemocskolódik egy nap alatt - éppoly piszkos lesz, mint az ember keze, ha csak egyszer mossa ennyi idő alatt; a hölgyek és urak szégyellnék, ha ilyen mulasztást követnének el. A civilizált világban mindenki sötét ruhát visel; az első napi hordás után már piszkos, és napról napra, hétről hétre mocskosabb lesz, amíg csak hordják. A férfiak igen jól hatnak sötét esti öltözködésekben ünnepi vacsorákon, de ezek a frakkok gyakran inkább ingatlanok, mint személyes ingóságok; annyi por tapad rájuk, hogy magot lehetne vetni beléjük, és gabonát természetesen rajtuk.

57

Stormfield, 1909. dec. 24. de. 11 óra

Jean meghalt!

Próbálta már valaki leírni minden apró eseményét annak a huszonnégy órának, amely egy drága hozzátartozója hirtelen és váratlan halálát megelőzte? Beleférne egyetlen könyvbe? Beleférne két könyvbe? Nem hiszem. A részletek elárasztják az agyamat. Ugyanolyan apróságok, amilyenek máskor is mindig megesnek, és azelőtt mindig olyan lényegtelenek voltak, oly könnyen elfelejthetők - de most! Milyen mások most: értékesek, drágák, felejthetetlenek - mily meghatók, szentek és méltósággal felruházottak!

Este Jean kitűnő színben és ragyogó egészségben volt. Én hasonlóképpen, a bermudai vakációm kellemes hatására. Kézenfogva jöttünk ki a vacsorától, leültünk a könyvtárszobában, és vidáman, boldogan (és gyanútlanul!) beszélgettünk, tervezgettünk, csevegettünk egészen kilenc óráig - nálunk ez késői időpontnak számít -, majd fölmentünk a lépcsőn, nyomunkban Jean barátságos német juhászutyájával. Az ajtó előtt Jean így szólt: - Nem csókollak meg, apa: megfáztam és még elkapnád. - Lehajoltam, és megcsókoltam a kezét. Meghatódott - láttam a szemén -, és viszonzásul hirtelen megcsókolta a kezemet. Ezután a szokásos: - Aludj jól, kedves! felkiáltással elváltunk.

Ma reggel fél nyolckor ébredtem, és hangokat hallottam az ajtó előtt. Magamban azt gondoltam: Jean indul az állomásra a postáért, ahogy szokott, lovon. Ekkor belépett Katy, remegve és zihálva megállt egy pillanatra az ágyam mellett, és végül ki tudta mondani:

- *Jean kisasszony meghalt!*

Azt hiszem, most már tudom, mit érez a katona, ha golyó üti át a szívét.

A fürdőszobájában feküdt a padlón, szép fiatal teremtés, lepedővel betakarva. Nyugodtan és természetesen feküdt, mintha aludna. Tudtuk, mi történt. Epilepsziás volt: görcsöt kapott a fürdőben, és szívgyengeség végzett vele. Az orvos több mérföldnyi távolságból jött. Erőfeszítései éppúgy nem tudták Jeant életre téríteni, mint a mi korábbi kísérleteink.

Dél van. Milyen gyönyörű, milyen édes és nyugodt! Nemes az arca és csupa méltóság: jóságos szív nyugszik itt.

Susyt tizenhárom évvel ezelőtt vesztettem el; az édesanyját - páratlan édesanyját! - öt és fél éve; Clara Európába költözött, s most Jeant is elvesztettem. Milyen szegény vagyok, pedig valaha milyen gazdag voltam! Hét hónapja, hogy meghalt Mr. Rogers: soha sem volt nála jobb barátom, s embernek, úriembernek is szinte tökéletes; nem találkoztam hozzá hasonlóval. A legutóbbi hat év alatt meghalt Gilder és Laffan: régi, régi barátaim. Jean a másik szobában fekszik, én itt ülök. Idegenek vagyunk a saját fedelünk alatt. Megcsókoltuk egymás kezét tegnap éjszaka - utoljára, és nem is sejtettük. Jean ott fekszik, én itt ülök: írok, elfoglalom magam, nehogy meghasadjon a szívem. Milyen vakító napsütés árasztja el kint a hegyeket! Mintha engem gúnyolna.

Huszonnégy napja múltam hetvennégy éves. Tegnap még hetvennégy éves voltam: ma mérhetetlenül öregebb vagyok.

Újra megnéztem Jeant. Csoda, hogy elviselem. Éppen olyan, mint az édesanyja, amikor réges-rég a firenzei villában feküdt holtan. Milyen édes nyugalom van a halálban! Sokkal szebb, mint az álom.

Láttam, amikor az anyját eltemették. Azt mondtam akkor, ezt a borzalmat soha többé nem fogom elviselni; egyetlen szerettem sírjába nem fogok beletekinteni. Megtartottam a szavam. Holnap elviszik Jeant ebből a házból, és a New York állambeli Elmirába szállítják, ahol családkunk többi eltávozott tagja nyugszik, de én nem kísérem el.

Jean a parton várt, amikor - csak négy napja! - megérkezett a hajóm. Mosolyogva üdvözölt a kapuban, amikor másnap este megérkeztem ebbe a házba. Kártyáztunk, és egy újfajta játékra akart megtanítani, amelyet „Mark Twain”-nek hívnak. Este vidáman beszélgettünk a könyvtárszobában, és nem engedte meg, hogy kinézzek a loggiára, ahol a karácsonyi előkészületek folytak. Azt mondta, majd reggel fejezi be a munkát, s majd ha megérkezik kis francia barátnője New Yorkból, következik a meglepetés, amelyen már napok óta dolgozott. Mialatt egy pillanatra kiment, engedetlenül kikukkantottam a loggiára. A loggián székek és pamlagok voltak, s padlóját szőnyegek borították, s ott állt a befejezetlen meglepetés egy karácsonyfa formájában. Gyönyörű ezüstsálak fedték bőségesen, és az asztal telis-teli csillogó díszekkel, amelyeket ma akart ráaggatni. Milyen szentségtörő kéz fogja majd onnan eltüntetni ezt a beszédes befejezetlen meglepetést? Az enyém biztosan nem. Ezek az apróságok történtek az elmúlt négy nap folyamán. Igen, *akkor* „apróságok” voltak - de most nem azok. Semmit sem mondhatott vagy tehetett, ami most apróságnak hatna. S mi lett bőven áradó humorából? Most megindító, s csupán a gondolatára könnyeznem kell.

Mindez alig pár órája történt - s most odaát fekszik. Ott fekszik, és már semmivel sem törődik. Különös - csodálatos - hihetetlen! Már átéltem ezt az élményt, de ha ezerszer éltem volna át, akkor is hihetetlen lenne.

Jean kisasszony meghalt!

Ezt mondta Katy. Amikor hallottam, hogy kopogtatás nélkül nyílik az ajtó az ágyam fejénél, azt hittem, Jean akar csókkal üdvözölni ébredéskor, mert egyedül ő szokott formáságok nélkül belépni hozzám.

És akkor...

Bent voltam Jean szalonjában. Micsoda tömeg karácsonyi ajándék a személyzetnek és barátoknak! Mindenhol ajándékok hevernek: asztalokon, székeken, pamlagokon és a padlón - minden tele, zsúfolásig tele. Sok-sok éve nem láttam ehhez hasonlót. Valaha a feleségemmel karácsony este be szoktunk lopózni a gyerekszobába, és végignézni az előkészített ajándékokat. A gyerekek akkor még kicsik voltak. S most Jean szalonja éppolyan, mint valaha a

gyermekszoba. Az ajándékokon még nincsen cédula - s a kéz, amely megírta volna rájuk a cédulát, örökre mozdulatlan. Jean édesanyja mindig agyondolgozta magát a karácsonyi előkészületekkel. Jean ugyanezt tette az elmúlt napok alatt, s a kimerültség életébe került. A kimerültség okozta a rohamot, amely ma reggel rátámadt. Hónapok óta nem volt rohama.

Közeledik az éjszaka; a hegytetők fölött már alig látszik a nap szegélye.

Újra megnéztem azt az arcot, amely napról napra kedvesebb lett nekem. Tulajdonképpen az utolsó kilenc hónap alatt ismerkedtem meg Jeannel. Hosszú száműzetésből tért haza háromnegyed évvel ezelőtt, amikor hazajött. Szanatóriumban kellett töltenie az időt, messze tőlünk. Hogy sugárzott róla a boldogság és a hála, amikor újra átlépte az apja küszöbét!

Visszahoznám az életbe, ha megtehetném? Nem, nem. Ha egy szavammal megtehetném, azon könyörögnék, hogy legyen erőm nem kiejteni azt a szót. S meglenne hozzá az erőm: biztos vagyok benne. Elvesztése szinte tönkretesz, merő keserűség az életem, de elégedett vagyok, mert minden ajándékok legértékesebbjét kapta - ehhez mérve minden más ajándék közönséges és szegényes: a halált. Mióta férfivá nőtem, egyetlen elköltözött barátomat sem kívántam újra élőnek tudni. Ezt éreztem, amikor Susy halt meg; később a feleségemnél, aztán Mr. Rogersnél is. Amikor Clara várt a New York-i állomáson, és megmondta, hogy Mr. Rogers hirtelen meghalt aznap reggel, azt gondoltam: a szerencse kegyeltje; boldog volt egész hosszú szép életében, szerencsés az utolsó pillanatáig! A riporterek szerint a bánat könnyei jelentek meg szememben. Igaz - de *magamat* sirattam, nem őt. Őt nem érte veszteség. Egész vagyona nyomorúság volt ehhez a nyereségéhez képest.

Miért építettem ezt a házat két évvel ezelőtt? Hogy ezt a mérhetetlen ürességet befogadja? Milyen bolond voltam! De itt maradok. A halott szelleme megszenteli a házat. A többi családtagomnál nem ez történt. Susy abban a házban halt meg, amelyet Hartfordban építettünk: a feleségem soha többé nem volt hajlandó belépni abba a házba, pedig számomra még kedvesebb lett az az épület. Csak egyszer voltam benne azóta, amikor nem volt bérlője, néma volt és elhagyatott, de én akkor is szentnek és szépnek éreztem, mintha a halottak szellemei körülöttem lennének, mintha szólának hozzám, üdvözölnének: Livy, Susy, George és Henry Robison és Charley Dudley Warner szelleme, mind-mind. Milyen jóságosak és kedvesek voltak, milyen szép volt az életük! Képzeltben mindnyájukat újra láttam. Felidéztem a gyerekeket, és hallottam, amint George-dzsál hancúroznak, ezzel a páratlan felszabadított rabszolgával, a gyerekek bálványával, aki vadidegenként érkezett hozzánk egy szép napon, hogy ablakot mosson, és tizennyolc évig maradt nálunk. Míg meg nem halt. Clara és Jean sosem volt hajlandó belépni abba a New York-i szállodába, ahol korábban az édesanyjuk szokott megszállni: nem tudták elviselni. De én itt maradok, ebben a házban. Ma éjjel drágább nekem, mint valaha. Jean szelleme örökre megszépíti. Magányos és tragikus halála - de most nem gondolok erre.

Karácsony napja. Délben. - Az éjjel bementem Jean szobájába, visszahajtottam a fekete leplet, megnéztem békés arcát, megcsókoltam hideg homlokát, és eszembe jutott az a réges-régi szívszakasztó firenzei éjszaka a néma, hatalmas villában, amikor újra és újra lelopóztam a lépcsőn, visszahajtottam a fekete leplet, és éppen ilyen arcot néztem - Jean anyjának az arcát, s megcsókoltam a homlokát: éppen ilyen volt. Múlt éjjel ugyanez a látvány tárult elém, mint hajdan, az a különös és bűbajos csoda: az üde leányság édes, lágú körvonalait visszaadta a halál kegyes keze! Amikor Jean anyja feküdt holtan, a gond, a baj, a szenvedés minden nyoma eltűnt az arcáról az évek nyomával együtt, s amint ránéztem, éppolyan volt, mint amilyennek megismertem és csodáltam ifjú szépségében és virágjában, egy emberöltővel ezelőtt.

Hajnali három körül - addig járkáltam a ház néma csöndjében, mert mi mást tehet ilyenkor az ember, amikor tompán érzékeljük: elvesztettünk valamit, amit nem találhatunk meg soha többé, de mégis keresnünk kell, már csak azért is, hogy elfoglaljuk magunkat a hasztalan kereséssel - lent a hallban Jean kutyájára bukkantam. Észrevettem, hogy nem ugrik fel üdvözlésemre, barátságos szokása szerint, hanem lassan, bánatosan közeledik; az is eszembe jutott, hogy nem volt Jean lakosztályában a tragédia óta. Szegény kutya: vajon tudta? Azt hiszem, igen. Valahányszor Jean kint volt a szabadban, a kutya mindig elkísérte; a házban is mindig, éjjel-nappal mellette volt. Jean szalonjában szokta tölteni a kutya az éjszakát. Azelőtt, ha a földszinten bukkantam rá, mindig követett, s ha felmentem, ő is jött viharos ugrádozással - de most nem. Megsimogattam, majd bementem a könyvtárszobába: nem jött utánam. Amikor felmentem a lépcsőn, nem szegődött a nyomomba, csak vágyakozó szemével követett. Csodálatos szeme van: nagy, kedves, kifejező. Beszél a szemével. Nagyon szép állat: New York-i rendőrkutyák származéka. Általában nem szeretem a kutyákat, mert ok nélkül ugatnak, de ezt kezdettől fogva szerettem, mert Jeané volt, és sosem ugat, csak ha oka van rá: nem fordul elő gyakrabban, mint hetente kétszer.

Vándorlásomban eljutottam Jean szalonjába. A polcon egy csomó könyvemet találtam, és tudtam, mit akart velük. Arra várt, hogy hazaérkezzem Bermudáról, dedikáljam a könyveket, hogy azután elküldhesse őket. Csak tudnám, kinek szánta? De már sohasem fogom megtudni. Megtartom ezeket a könyveket. Jean keze érintette őket: ettől nemesebbé váltak szememben.

A szekrénybe rejtette el a nekem szánt meglepetést, olyasmit, ami régi vágyam volt: egy szép nagy földgömböt. Alig láttam a könnyeimtől. Sosem fogja megtudni, milyen büszke vagyok az ajándékára, mennyire örülök neki. A mai posta tele van Jeannek szóló kedves megemlékezésekkel: csupa kedves jó kívánság, aminek mindig örült: „Boldog karácsonyt, Jean!” Csak legalább még egy napot élhetett volna!

Végül elfogyott a pénze, de nem akart tőlem kérni. Így aztán a New York-i szegény kislányok otthonának már csak az összes nélkülözhető ruhadarabját küldhette, sőt, valószínűleg többet annál.

Karácsony éjszakája. - Ma délután elvitték a szobájából. Amint tehettem, lementem a könyvtárszobába, és ott feküdt, a koporsójában, pontosan ugyanabban a ruhában, amiben október hatodikán állt ennek a szobának a túlsó végében, mint Clara első nyoszolyólánya. Akkor boldog izgalomtól ragyogott az arca; ugyanaz az arc ma is, rajta a halál méltósága és Isten békéje.

Elmondták, hogy első siratóként a kutya érkezett meg. Nem hívta senki, csak bement; felállt a hátsó lábára, mellső mancsát az állványra támasztotta. Utolsó, hosszú pillantást vetett arra az arcra, amelyet úgy szeretett, aztán kiment, éppoly némán, mint ahogyan érkezett. Szóval *tudja*.

A délután kellős közepén havazni kezdett. Milyen kár, hogy Jean nem láthatja! Nagyon szerette a havat.

Nem szűnt a havazás. Hat órakor megérkezett a halottaskocsi, és elvitte szomorú terhét. Amikor a koporsót beemelték, Paine a gépzongorán Schubert *Impromptu*-jét, Jean kedves zeneszámát játszotta. Utána az *Intermezzo*-t: ezt Susynak! majd a *Largo*-t: az édesanyjuknak. Az én kérésemre tette.

Ablakomból láttam a halottaskocsit és a hintókat a kanyargós úton, amint apránként elmosódtak, és fantommá váltak a hulló hófüggöny mögött, míg végül eltűntek. Jean elment az életemből, nem tér vissza soha többé. Jervis, az unokatestvére, akivel együtt játszottak kicsi korukban, és szeretett öreg Katyje vezette el távoli, gyermekkori otthonába, ahol ismét édesanyja oldalán fekszik majd, Susy és Langdon társaságában.

December 26. - A kutya reggel nyolckor meglátogatott. Szegény árva, nagyon gyöngéd volt! Ezután az én szobám lesz a tanyája.

A vihar egész éjszaka dühöngött; tombolt egész délelőtt. A hó hatalmas felhőkben száll a táj fölött, csodálatos, fenséges - és nincs itt Jean, hogy lássa.

Délután fél három. - Elérkezett az idő. A temetés megkezdődött. Négyszáz mérföldnyire innen, de ugyanúgy látom, mintha ott lennék. A Langdon ház könyvtára. Ugyanott áll Jean koporsója, ahol negyven évvel ezelőtt az anyja állt velem, amikor megesküdtünk; ahol Susy koporsója állt tizenhárom éve; ahol az anyjáié öt és fél éve; s ahol az enyém is fog állni nemsokára.

- *Öt óra.* - Elvégeztetett.

Amikor Clara két hete Európába költözött, nehezemre esett, de elviseltem, mert megmaradt nekem Jean. Azt mondtam, *mi* leszünk a család. Jó barátok leszünk és boldogok - mi ketten egyedül. Ezt a szép álmot láttam lelki szemeimmel, amikor Jean várt hétfőn a hajónál; erre gondoltam, amikor kedd este a kapuban fogadott. Együtt voltunk: mi, a család! az álom megvalósult, milyen kellemesen, boldogítón, gyönyörűen vált valóra! És valóság maradt két egész napig.

És most? Jean a sírjában nyugszik.

A sírban - ha ezt el lehet hinni. Isten nyugosztalja kedves lelkét!